CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्वाणतन्त्र

(नेपाली भाषानुवादसहित)

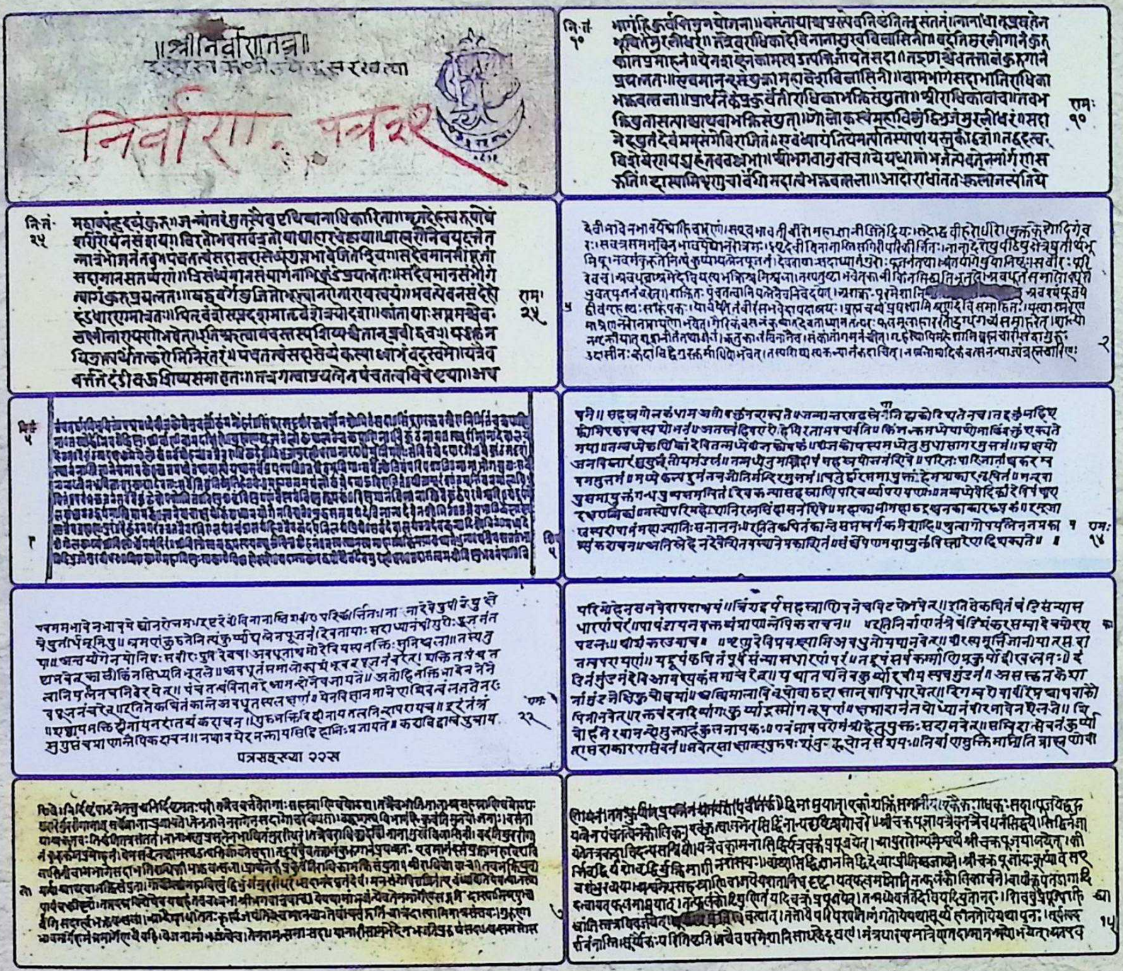

राष्ट्रिय अभिलेखालय

रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्वाणतन्त्र

[नेपाली भाषानुवादसहित]

सादर उपहार

सम्पादक तथा अनुवादक
डा. माधवप्रसाद लामिछाने

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
राष्ट्रिय अभिलेखालय
रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्वाणतन्त्र [नेपाली भाषानुवादसहित]

प्रकाशक : नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
राष्ट्रिय अभिलेखालय
रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं.: ०१-४२००८४५, ०१-४२००८४६
वेवसाईट: www.narchives.gov.np
ईमेल: mail@narchives.gov.np

संस्करण : पहिलो, २०७९

सर्वाधिकार ©: प्रकाशकमा

प्रकाशन प्रति : ५०० थान

मूल्य : रु. ६५०।-

मुद्रण : स्काई प्रेस प्रा.लि., बिजुलीबजार, काठमाडौं
फोन नं.: ०१-४७९४२८३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकाशकीय

राष्ट्रिय अभिलेखालय विभिन्न विषयका हस्तलिखित ग्रन्थहरूको भण्डार हो । पाँचौँ, छैठौँ शताब्दीदेखि सङ्कलनमा रहेका यहाँका हस्तलिखित ग्रन्थहरूले हाम्रा इतिहास तथा संस्कृतिलाई दर्शाएका छन् । राष्ट्रिय अभिलेखालयको सङ्कलनमा रहेका विविध विषयका हस्तलिखित ग्रन्थहरूमा रहेका विषयवस्तुले हाम्रो पूर्वीय दर्शन परम्पराका साथै हाम्रो समाजमा विद्यमान चालचलन र संस्कारलाई बुझाउन मद्दत पुऱ्याएका छन् । यहाँको सङ्कलनमा रहेका विभिन्न विषयका हस्तलिखित पाण्डुलिपिहरूमध्ये तन्त्र विषयका पाण्डुलिपिहरू पनि प्रशस्त मात्रामा रहेका छन् । नेपालको इतिहासमा लिच्छविकालदेखि नै तन्त्रपरम्परा चलिआएको छ । मल्लकालमा यो परम्पराले खुब विस्तारित हुने अवसर पायो । अहिले पनि यो परम्परा विशेषतः शैव, शाक्त र बौद्ध तान्त्रिक परम्पराका रूपमा नेपाली समाजमा उत्तिकै प्रचलनमा रहेको छ ।

राष्ट्रिय अभिलेखालयले आफ्नो सङ्कलनमा रहेका विभिन्न विषयका पाण्डुलिपिहरूको सम्पादन गरी प्रकाशन गर्ने कार्य विगत वर्षदेखि नै गर्दै आइरहेको छ । यहाँ सङ्कलित विभिन्न विषयका पाण्डुलिपिहरूमध्ये यस आर्थिक वर्षमा तन्त्र विषयको निर्वाणतन्त्रलाई प्रकाशन गर्न लागिएको छ । यस ग्रन्थमा जम्मा चौध पटल रहेका छन् । ती पटलहरूमा परब्रह्मनिरूपण, योगविवरण, कुण्डलिनीयोगका क्रममा शरीरमा भावना गरिने विभिन्न चक्र र ती चक्रहरूमा बाह्य ब्रह्माण्डमा स्थित सप्तस्वर्गको चिन्तन, पञ्चतत्त्व, विष्णुतत्त्व, सन्यासाश्रम, अवधूत आश्रम, कौलपरम्पराको महत्त्व आदि विषयहरूको प्रतिपादन भएको छ ।

यस ग्रन्थको पाण्डुलिपिलाई सम्पादन तथा अनुवाद गरी प्रकाशनयोग्य बनाउने तन्त्र विषयका विज्ञ उपप्रा.डा. माधवप्रसाद लामिछानेलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । सम्पादित ग्रन्थको मूल्याङ्कन गरी महत्त्वपूर्ण सुझाव प्रदान गर्नुभएकोमा इतिहासविद् डा. महेशराज पन्तज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यस कृतिलाई सम्पादन गराई प्रकाशनका लागि खट्नुहुने हस्तलिखित ग्रन्थ उपशाखाका अनुसन्धान अधिकृतहरू मनिता न्यौपाने र राजु रिमाल लगायत यस कार्यमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण कर्मचारी साथीहरूलाई सम्झन चाहन्छु । यस ग्रन्थको प्रकाशनले तन्त्र विषयमा रुचि राख्ने पाठकहरूलाई भरपूर सहयोग गर्नेछ भन्ने विश्वास लिएको छु । विज्ञ जनहरूबाट यस कृतिको यथोचित मूल्याङ्कन हुनेछ भन्ने आशा र विश्वास लिएको छु ।

सौभाग्य प्रधानाङ्ग
महानिर्देशक

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत ग्रन्थको सम्पादनका क्रममा मेरा अगाडि देखा परेका ग्रन्थसम्पादनगत समस्या एवं विषयगत जिज्ञासालाई समाधान गर्न हार्दिकतापूर्वक तत्परता देखाउनुहुने तथा आवश्यक अध्ययन–सामग्रीसमेत उपलब्ध गराउनुहुने डा. महेशराज पन्तको सहयोग धन्यवादको सीमाभन्दा पर छ त्यसैले म सदैव उहाँप्रति नतमस्तक छु । मैले गरेको यस ग्रन्थको सम्पादनकार्यलाई बडो मनोयोगपूर्वक मूल्याङ्कन गरी आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुभएकोमा म उहाँप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

आदरणीय गुरु प्रा. विद्यानाथ उपाध्याय भट्टको मार्गनिर्देशन मेरा प्राज्ञिक कार्यहरूमा सदैव प्रेरणादायी रहेका छन् त्यसैले उहाँप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मलाई सदैव अनुसन्धानमूलक कार्यमा लाग्न प्रेरित गर्ने मेरा आदरणीय गुरुहरू प्रा. डा. स्थानेश्वर तिमल्सिना एवं प्रा. डा. दिवाकर आचार्यलाई यस सन्दर्भमा सम्झनु र हार्दिक नमन गर्नु म आफ्नो कर्तव्य सम्झन्छु ।

राष्ट्रिय अभिलेखालयको यस परियोजनालाई सम्पन्न गर्न तदारुकता देखाउने एवं कार्यालयबाट गर्नुपर्ने सहयोग प्रदान गर्ने कार्यालयप्रमुख सौभाग्य प्रधानाङ्ग, अनुसन्धान अधिकृत मनिता न्यौपाने तथा यस ग्रन्थका हस्तलिखित प्रतिहरूका अणुचित्र (माइक्रोफिल्म)को प्रिन्ट उपलब्ध गराइदिने यस कार्यालयका सम्बद्ध कर्मचारीहरूलाई पनि म हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । साथै यस ग्रन्थलाई प्रकाशन गरी तान्त्रिक वाङ्मयप्रति पाठकहरूमा रुचि जगाइदिने राष्ट्रिय अभिलेखालयप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा दृष्टिदोषवश मुद्रणसम्बन्धी केही त्रुटि रहन गएका भए त्यसका निम्ति म सहृदयी विद्वान् पाठकहरूसँग क्षमायाचना गर्दछु ।

यद्यत्र किञ्चित् स्खलितं प्रमादेन भ्रमेण वा ।
तन्त्रज्ञास्तच्छोधयन्तु कस्य न स्खलितं मनः ।।

डा.माधवप्रसाद लामिछाने
नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय
वाल्मीकि विद्यापीठ, प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ ।
सम्पर्क नं. ९८४९७६१९१५
Email : madhavlamichhane1@gmail.com

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

विषयसूची

उपोद्घात : १
प्रथम पटल : ३२
द्वितीय पटल : ३९
तृतीय पटल : ४४
चतुर्थ पटल : ५३
पञ्चम पटल : ५८
षष्ठ पटल : ६६
सप्तम पटल : ६९
अष्टम पटल : ७४
नवम पटल : ७७
दशम पटल : ८२
एकादश पटल : ९२
द्वादश पटल : १००
त्रयोदश पटल : १०३
चतुर्दश पटल : ११६
परिशिष्ट : १२५
सन्दर्भग्रन्थसूची : १७१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपोद्घात

विषयप्रवेश

आफ्नो सङ्कलनमा रहेका प्राचीन हस्तलिखित पाण्डुलिपिहरूको सम्पादन गर्ने र यथासम्भव तिनलाई नेपाली भाषामा अनुवादसमेत गर्ने राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँको नियमित योजनाबमोजिम प्रस्तुत निर्वाणतन्त्र नामक ग्रन्थको सम्पादनको सिलसिलामा उक्त ग्रन्थका पाण्डुलिपिहरू खोजी गर्दा राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा सूचीकृत आठवटा मातृकाहरू फेला परे । तीमध्ये नेवारी लिपिमा सारिएको र रिल नं. इ-८५/६ मा माइक्रोफिल्म गरिएको मातृकामा एउटामात्रै पत्र रहेकाले उक्त मातृकालाई यहाँ उपयोग गरिएको छैन त्यसैले राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सङ्गृहीत सातवटा र गोपीनाथ कविराजद्वारा सम्पादित तथा वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय, वाराणसीबाट ई.सं. १९७०मा प्रकाशित तन्त्रसङ्ग्रह, भाग २ मा सङ्गृहीत निर्वाणतन्त्रसमेत गरी जम्मा आठवटा मातृकाका आधारमा प्रस्तुत ग्रन्थको सम्पादन गरिएको छ ।

प्रस्तुत संस्करण

प्रस्तुत ग्रन्थको सम्पादनका क्रममा मूलपाठमा यथासम्भव शुद्ध पाठ राख्ने प्रयत्न गरिएको छ । यहाँ लिपिकरको अज्ञान वा प्रमादवश भएका अक्षराशुद्धिको सङ्केत पादटिप्पणीमा गरिएको छैन ।

अघिल्लो वर्ण अनुस्वारले युक्त छ र पछिल्लो वर्ण स्पर्शवर्ण [कदेखि मसम्मका वर्णहरू] छ भने त्यस्तो अवस्थामा अनुस्वार परिवर्तन नभई अनुस्वार नै रहने वा अनुस्वारपछिको वर्ण जुन वर्गको छ सोही वर्गको अनुनासिक वर्णमा परिवर्तन हुने वैकल्पिक प्रयोग संस्कृतभाषाको लेख्य परम्परामा पाइन्छ । उदाहरणका लागि शंकर वा शङ्कर, चंडिका वा चण्डिका, पिंड वा पिण्ड, अनंत वा अनन्तजस्ता शब्दहरूको लेखनमा यहाँ दोस्रो रूपलाई स्थान दिइएको छ तर च, तु जस्ता निपातभन्दा अगाडिको अनुस्वारलाई अनुनासिक वर्णमा परिवर्तन नगरी अनुस्वार नै छोडिएको छ । प्रस्तुत ग्रन्थका मातृकाहरूमध्ये प्रकाशित ज मातृकाबाहेक अन्य मातृकाहरूमा श्लोकसङ्ख्या राखिएको छैन तर ग्रन्थ सम्पादन गर्दा श्लोकसङ्ख्यालाई एक जोडी दण्डकका बिचमा राखिएको छ । प्रकाशित ज मातृकालाई पाठभेद उल्लेख गर्ने क्रममा मात्र उपयोगमा ल्याइएको छ । प्रकाशित ज मातृकामा प्रस्तुत ग्रन्थअन्तर्गत पन्ध्र पटल रहेका छन् तर उपलब्ध अन्य मातृकाहरूमा चौध पटलमात्र छन् । प्रकाशित ज मातृकाको पाठ राष्ट्रिय अभिलेखालयमा रहेको रिल नं. इ ३४२५/६ अन्तर्गत माइक्रोफिल्म गरिएको र यहाँ मातृका च संज्ञाप्राप्त हस्तलिखित ग्रन्थको पाठसँग एक दुइवटा पाठभेदबाहेक सबै नै समान छ तर उक्त मातृकामा पनि मातृका जमा रहेको पन्ध्राँ पटलको पाठ छैन । त्यसैगरी प्रकाशित ज मातृकाको पन्ध्राँ पटलको पाठमा एउटा पनि पाठभेदको उल्लेख नगरिनुले उक्त पाठप्रति सन्देह उत्पन्न भएको छ त्यसैले यहाँ उक्त पाठलाई प्रस्तुत सम्पादित ग्रन्थमा राखिएको छैन ।

ग्रन्थको अनुवादका क्रममा अनुवादको स्पष्टताका लागि मूल पाठमा नभएका तर आवश्यक ठानिएका शब्दहरूलाई [ ] कोष्ठकभित्र राखिएको छ भने समानार्थी शब्दलाई ( ) कोष्ठकभित्र राखिएको छ । विषयवस्तुको स्पष्टीकरणका लागि आवश्यक स्थानमा थप विवरण पनि दिइएको छ ।

ग्रन्थसम्पादनका क्रममा उपयोगमा ल्याइएका मातृकाहरूमध्ये क, ख, घ र ङका प्रतिलिपिहरूलाई

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिशिष्टमा राखिएको छ । अन्य मातृकाका प्रतिलिपिहरू भने प्राविधिक कारणले समावेश गर्न सकिएको छैन ।

मातृका परिचय

प्रस्तुत ग्रन्थको सम्पादन राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा शैवतन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत चारवटा मातृका, केसर पुस्तकालयमा तन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत एउटा मातृका र वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय, वाराणसीबाट ई.सं. १९७०मा प्रकाशित तन्त्रसङ्ग्रह, भाग २ मा सङ्गृहीत मूल पुस्तक गरी जम्मा छवटा मातृकाका आधारमा गरिएको छ । अब यहाँ उक्त मातृकाहरूको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिन्छ ।

मातृका 'क' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा शैवतन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत तेस्रो लगतको पाण्डुलिपि सङ्ख्या २५१ र विषयसङ्ख्या ६९४ रहेको तथा देवनागरी लिपिमा सारिएको मातृकालाई यहाँ मातृका 'क' संज्ञा दिइएको छ । उक्त पाण्डुलिपि नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. ए-१६२/९ मा माइक्रोफिल्म गरिएको छ । पुरानो कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका २१.५ से.मी. लम्बाइ र १२ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । उक्त मातृकामा जम्मा तेइसवटा पत्र रहेका छन् । उक्त मातृकाका पत्रहरूमा नौ हरफ रहेका छन् भने हरेक हरफमा सरदर एकचालिस अक्षर रहेका छन् । यो मातृका संवत् १८४४ मा सारिएको र राजा रणबहादुर शाहको स्वामित्वमा रहेको कुरा उक्त मातृकाको अन्तिम पत्रमा उल्लिखित "इदम् पुस्तकम् श्रीश्रीश्रीरणबहादुरसाहदेवस्य" भन्ने वाक्यबाट थाहा हुन्छ[१] । यो मातृकाको एघारौं पत्रसम्म एकजना लिपिकरले र त्यस पछिका बाँकी पत्र अर्कै लिपिकरले सारेको कुरा पत्र सङ्ख्याङ्कनमा देखिएको भिन्नता र लेखाइको भिन्नताबाट स्पष्ट बुझिन्छ ।

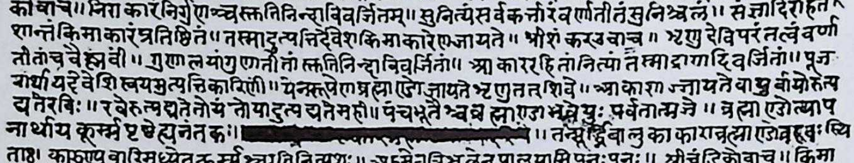
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ कैलाशपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते ॥ विपरीतरताशक्ता चंडी पप्रछ शङ्करम् ॥ श्रीचंडि-
कोवाच ॥ निराकारं निर्गुणञ्च स्तुतिनिन्दाविवर्जितम् ॥ सुनित्यं सर्वकर्त्तारं वर्णातीतं सुनिश्चलं ॥ संज्ञादिरहितं
शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितं ॥ तस्मादुत्पत्तिर्देवेश किमाकारेण जायते ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ शृणु देवि परं तत्वं वर्णा-
तीतं च वैष्णवी ॥ गुणालयं गुणातीतां स्तुतिनिन्दाविवर्जितां ॥ आकाररहितां नित्यां तस्माद्रागादिवर्जितां ॥ पूज-
नार्थाय रे देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारिणी ॥ ... जायते शृणु तत्त्व शिवे ॥ आकाशाज्जायते वायुर्वायोस्तेजस्त-
यतेरविः ॥ ... पंचभूते ... पर्वतात्मजे ॥ ब्रह्माण्डोत्थाप-
नार्थाय कूर्म्म ... [redacted] ॥ ... वालुकाकारा ब्रह्माण्डं ... स्थि-
ता ॥ ... कूर्म्मश्चरति नित्यशः ॥ अहमेव त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः ॥ श्रीचंडिकोवाच ॥ किमा-
कारं ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर ॥ सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारोहि तत्त्ववित् ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ ... कारं ब्रह्मा-

पत्रसङ्ख्या १ख

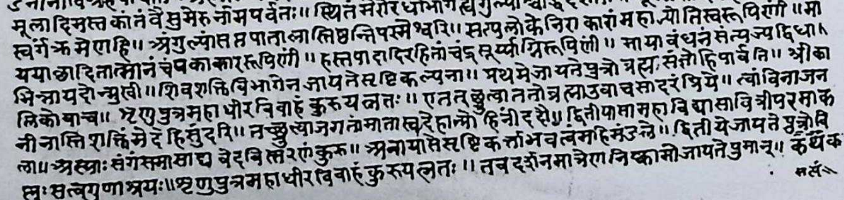
ण्डं नानाविश्वैर्हि पार्वति ॥ ब्रह्माण्ड विग्रहं प्रोक्तं स्थूल क्षुद्रादिकं हि यत् ॥ मेरुस्तन्मध्यके देवि तथा सप्त कुलाचलाः
... भूर्लोकादिमहेशानि सप्त
मूलादि ... वै सुमेरुर्नाम पर्वतः ॥ स्थितं मेरोरधोभागे ... ॥ सप्तलोके निराकारां महामायातिस्वरूपिणीं ॥ मा-
स्वर्गे ... ॥ ... पाताला ... ॥ ... द्विधा
यया छादितात्मानं चंपकाकाररूपिणीं ॥ हस्तपादादिरहितां चंद्रसूर्य्याग्निरूपिणीं ॥ ... पार्वति ॥ श्रीका-
... ॥ शिवशक्तिविभागेन जायते सृष्टिकल्पना ॥ ... त्वां विनाजन
लिकोवाच ॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः ॥ एतत् श्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच सादरं प्रिये ॥ ... महाविद्या सावित्री परमा क-
... ॥ द्वितीये जायते पुत्रो ...
... संगं ... वेदवित्तारणं कुरु ॥ ... सृष्टिकर्त्ता भव ... ॥ कथं क-
लाः ... ॥ तव दर्शनमात्रेण ... जायते पुमान् ॥ ...
... सत्वगुणाश्रयः ॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः ॥

पत्रसङ्ख्या २क

१ हेर्नुहोस् पत्रसङ्ख्या २३ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

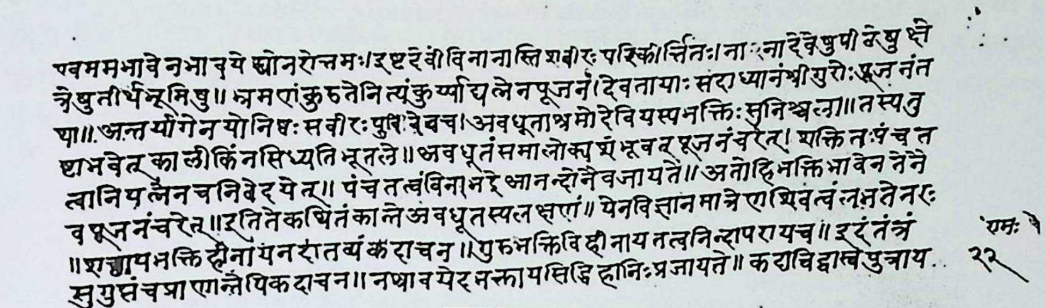

पत्रसङ्ख्या २२ख

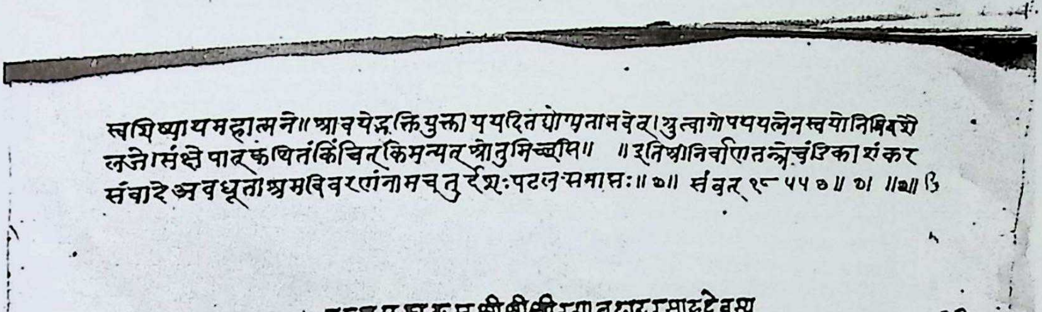

इदम् पुस्तकम् श्रीश्रीश्रीरणबहादुरसाहदेवस्य

पत्रसङ्ख्या २३क

मातृका 'ख' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा शैवतन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत पाँचौँ लगतको पाण्डुलिपि सङ्ख्या २७४१ र विषयसङ्ख्या ६९५ रहेको तथा देवनागरी लिपिमा सारिएको मातृकालाई यहाँ मातृका 'ख' संज्ञा दिइएको छ । उक्त पाण्डुलिपि नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. ए-१६१/१० मा माइक्रोफिल्म गरिएको छ । पुरानो कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका ३६ से.मी. लम्बाइ र १५.५ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । यस मातृकामा जम्मा सोह्रवटा पत्र रहेका छन् । प्रस्तुत मातृकामा अन्तिम सोह्रौँ पत्रबाहेक अन्य पत्रहरूमा दश हरफ रहेका छन् भने उक्त अन्तिम पत्रमा चाहिँ सात हरफ रहेका छन् । उक्त मातृकामा प्रति हरफ सरदर ५७ अक्षर रहेका छन् । उक्त मातृका वि.सं १९०० वैशाखशुक्लप्रतिपदा आइतवारका दिन जोगनरसिंह नाम गरेको व्यक्तिले सारेर सिध्याएको देखिन्छ[२] ।

२ हेर्नुहोस् पत्रसङ्ख्या १६ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. १

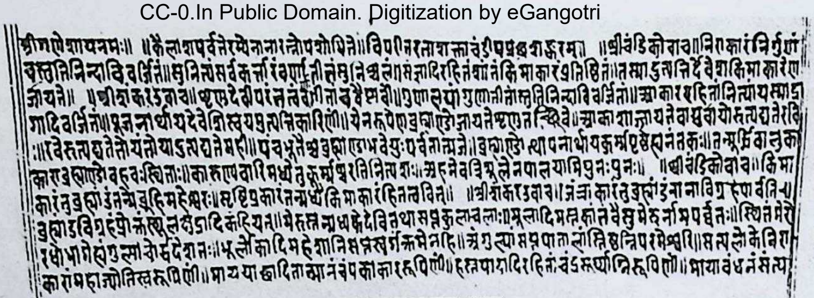

शिव: १

पत्रसङ्ख्या १ख

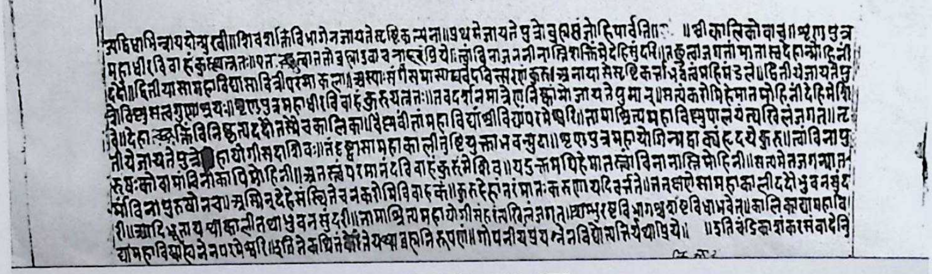

पत्रसङ्ख्या २क

नि.तं. १५

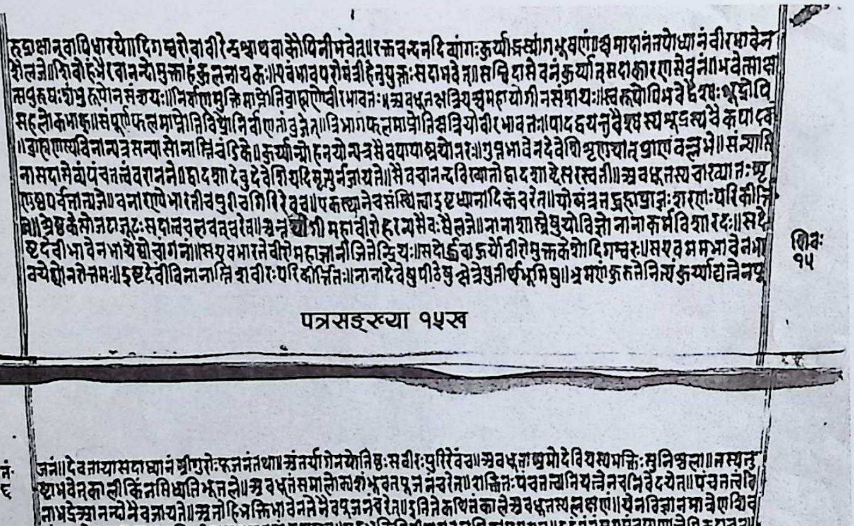

शिव: १५

पत्रसङ्ख्या १५ख

नि.तं. १६

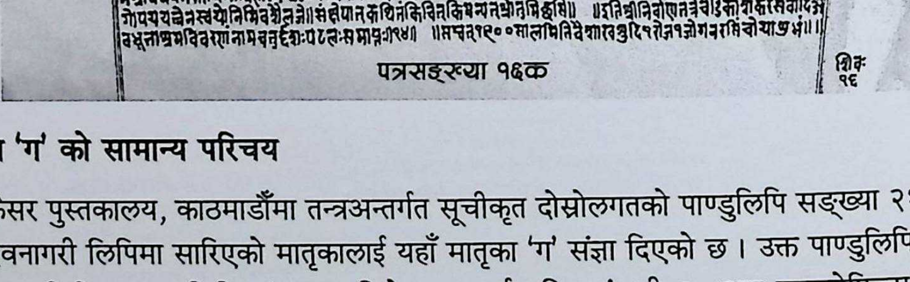

पत्रसङ्ख्या १६क

शिव: १६

मातृका 'ग' को सामान्य परिचय

केसर पुस्तकालय, काठमाडौँमा तन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत दोस्रोलगतको पाण्डुलिपि सङ्ख्या २१७ रहेको तथा देवनागरी लिपिमा सारिएको मातृकालाई यहाँ मातृका 'ग' संज्ञा दिएको छ । उक्त पाण्डुलिपि नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. सी–२४/२मा माइक्रोफिल्म गरिएको

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

छ। पुरानो कागजमा कालो पाकी मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका ३५.५ से.मी. लम्बाइ र १३.९ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ। उक्त मातृकामा जम्मा तेइसवटा पत्र रहेका छन्। यस मातृकामा पत्रसङ्ख्या १खमा आठ हरफ र अन्तिम पत्रसङ्ख्या २३ मा दश हरफ रहेका छन् भने अन्य पत्रहरूमा नौ हरफ रहेका छन्। त्यसैगरी हरेक हरफमा सरदर ४१ अक्षर रहेका छन्।

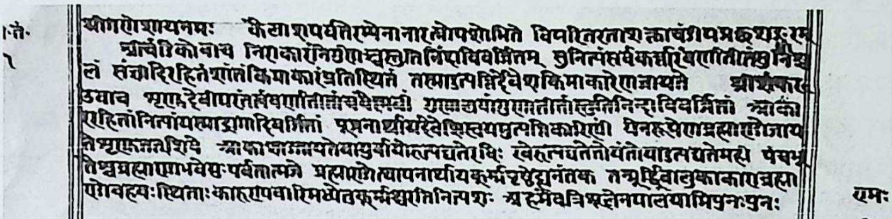

पत्रसङ्ख्या १ख

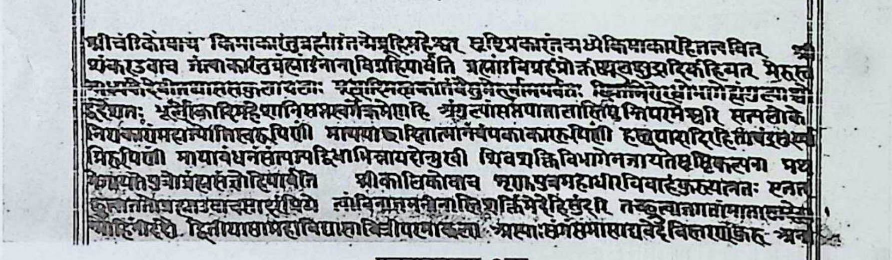

पत्रसङ्ख्या २क

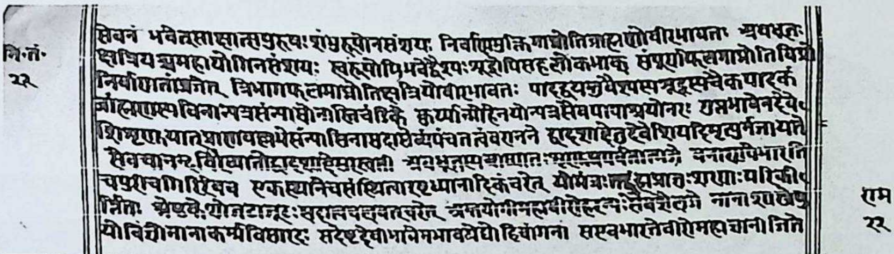

पत्रसङ्ख्या २२ख

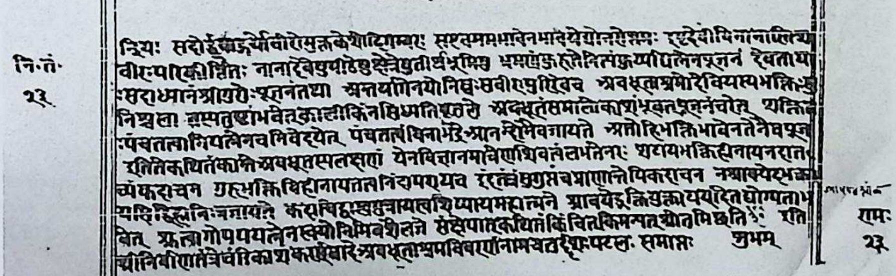

पत्रसङ्ख्या २३क

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

मातृका 'घ' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा शैवतन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत तेस्रो लगतको पाण्डुलिपि सङ्ख्या १ र विषयसङ्ख्या ६९२ रहेको तथा देवनागरी लिपिमा सारिएको मातृकालाई यहाँ मातृका 'घ' संज्ञा दिइएको छ। उक्त पाण्डुलिपि नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. ए-१६१/२ मा माइक्रोफिल्म गरिएको छ । पुरानो कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका २२ से.मी. लम्बाइ र १० से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । उक्त मातृकामा जम्मा उनन्तीसवटा पत्र रहेका छन् । यस मातृकामा अन्तिमको पत्रसङ्ख्या २९ बाहेक हरेक पत्रमा नौ हरफ रहेका छन् भने उक्त अन्तिम पत्रमा चाहिँ छ हरफ रहेका छन् । उक्त मातृकामा हरेक हरफमा सरदर ३४ अक्षर रहेका छन् ।

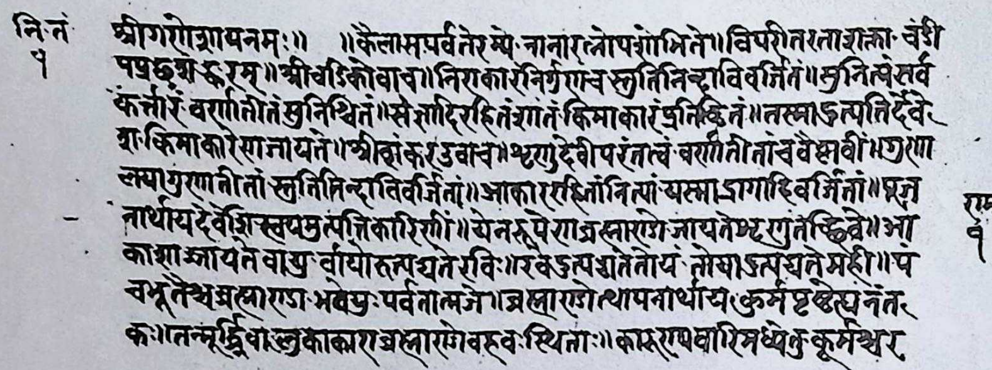
नि.तं
१
श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते ॥ विपरीतरताशक्ता चंडी
पप्रच्छ शंकरम् ॥ श्रीचंडिकोवाच ॥ निराकारं निर्गुणञ्च स्तुतिनिन्दाविवर्जितं ॥ श्रुतिस्त्वं सर्व
कर्त्तारं वर्णातीतं श्रुतिस्थितं ॥ स्वेच्छादेहरहितं शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितं ॥ तस्मादुत्पत्तिर्देवे
श किमाकारेण जायते ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ शृणु देवी परं तत्वं वर्णातीतं च वैष्णवीं ॥ गुणा
त्मया गुणातीतां स्तुतिनिन्दातिवर्जितां ॥ आकाररहितां नित्यां पश्चाद्रागादिवर्जितां ॥ प्रपं
चार्थाय देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारिणीं ॥ येन रूपेण ब्रह्माण्डं जायते शृणु तत्प्रिये ॥ आ
काशं जायते वायु वायोरुत्पद्यते रविः ॥ रवेरुत्पद्यते तोयं तोयादुत्पद्यते मही ॥ पं
च भूतेषु ब्रह्माण्डं भवेत्तु पर्वतात्मजे ॥ ब्रह्माण्डस्थापनार्थाय कुर्मपृष्ठेस्य नंतर
कः ॥ तन्मूर्द्धि धार्लुकाकारा ब्रह्माण्डं वहव स्थिताः ॥ कारणं वारिमध्ये तु कूर्मश्वर
रामः
१

पत्रसङ्ख्या १ख

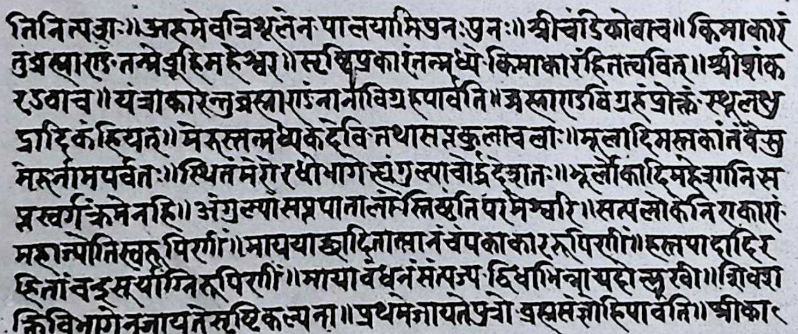
तिनि त्सज्ञाः ॥ अहमेव त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः ॥ श्रीचंडिकोवाच ॥ किमाकारं
तु ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर ॥ सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारं हितत्त्ववित् ॥ श्रीशंक
र उवाच ॥ यंत्राकारं तु ब्रह्माण्डं नानाविग्रह पार्वति ॥ ब्रह्माण्डविग्रहं प्रोक्तं स्थूलखं
डादिकं प्रिये ॥ मेरुस्तन्मध्यके देवि तथा सप्तकुलाचलाः ॥ मूलादि सप्तकांतं वै सु
मेरुर्नाम पर्वतः ॥ स्थितं मेरोरधोभागे सप्तपातालादि संज्ञतः ॥ भूर्लोकादि महेशानि स
प्त स्वर्ग क्रमेन हि ॥ अंगुल्यां सप्तपातालं मस्तिष्कं तु परमेश्वरि ॥ सप्तलोके निराकारं
महाज्योतिस्वरूपिणीं ॥ मायया छादितात्मानं चंपकाकाररूपिणीं ॥ हस्तपादादि र
हितां वन्हिसूर्याग्निरूपिणीं ॥ मायावंधनं संत्यज्य द्विधा भिन्ना यदा त्वरवी ॥ त्रिको
क्ति विभागेन जायते सृष्टिकल्पना ॥ प्रथमं जायते षष्ठो ब्रह्मसंज्ञो हि पार्वति ॥ श्रीका

पत्रसङ्ख्या २क

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

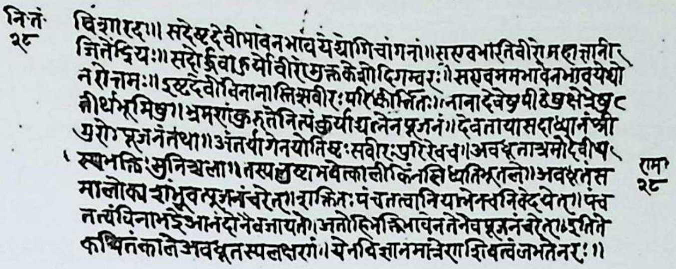

पत्रसङ्ख्या २८ख

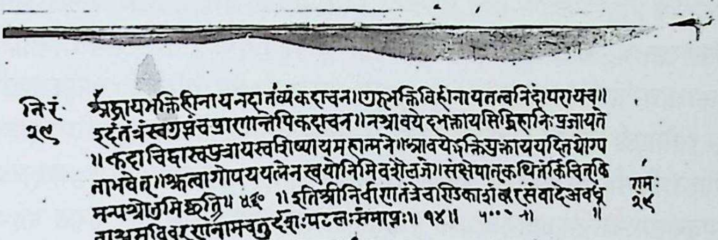

पत्रसङ्ख्या २९क

मातृका 'ङ' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा शैवतन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत पाँचौं लगतको पाण्डुलिपि सङ्ख्या २१०६ र विषयसङ्ख्या ६९४ख रहेको तथा देवनागरी लिपिमा सारिएको मातृकालाई यहाँ मातृका 'ङ' संज्ञा दिएको छ । उक्त पाण्डुलिपि नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. ए-२२९/४मा माइक्रोफिल्म गरिएको छ । पुरानो कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका २७ से.मी. लम्बाइ र ११ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । उक्त मातृकामा जम्मा एक्काइसवटा पत्र रहेका छन् । यस मातृकामा अन्तिमको पत्रसङ्ख्या २१ बाहेक हरेक पत्रमा नौ हरफ रहेका छन् भने उक्त अन्तिम पत्रमा चाहिँ छ एक हरफमात्र रहेको छ । यस मातृकामा हरेक हरफमा सरदर ४८ अक्षर रहेका छन् ।

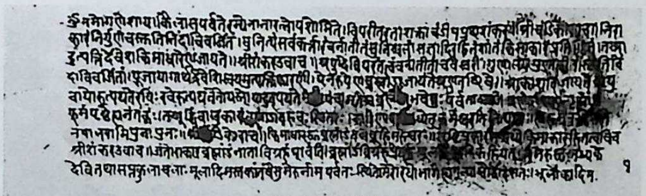

पत्रसङ्ख्या १ख

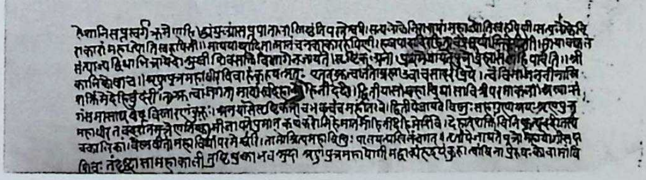

पत्रसङ्ख्या २क

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

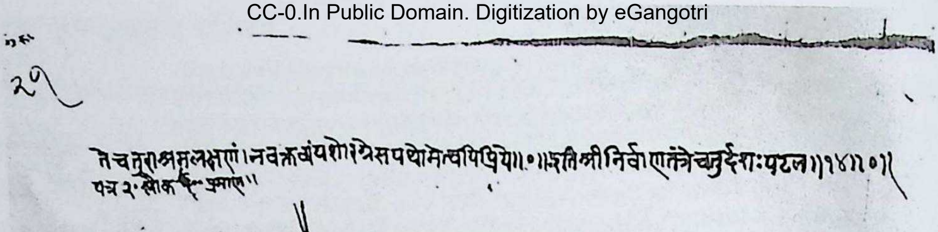

पत्रसङ्ख्या २१ख

मातृका 'च' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा तन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत तथा नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. इ–३४२५/६ मा माइक्रोफिल्म गरिएको मातृकालाई यहाँ मातृका च संज्ञा दिइएको छ । नेपाली कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका २४.१ से.मी. लम्बाइ र १३ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । यस मातृकामा जम्मा अठ्ठाइसवटा पत्र रहेका छन् । प्रस्तुत मातृकामा अन्तिम अठ्ठाइसौँ पत्रबाहेक अन्य पत्रहरूमा दश हरफ रहेका छन् भने उक्त अन्तिम पत्रमा चाहिँ पाँच हरफ रहेका छन् । उक्त मातृकामा प्रति हरफ सरदर ३१अक्षर रहेका छन् ।

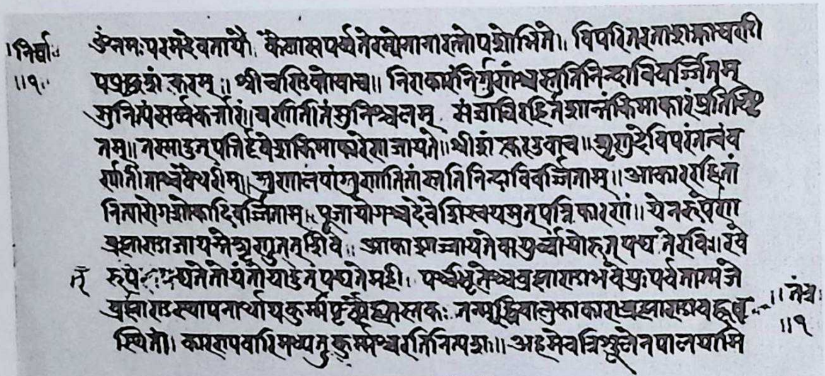

पत्रसङ्ख्या १ख

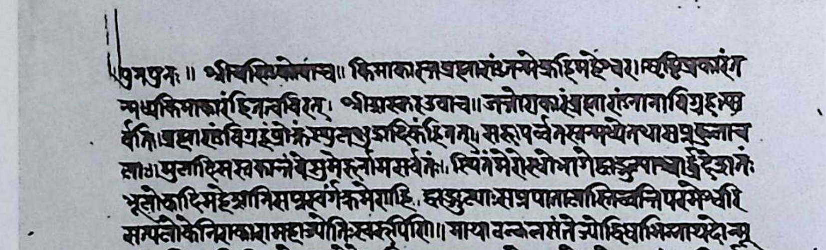

पत्रसङ्ख्या २क

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

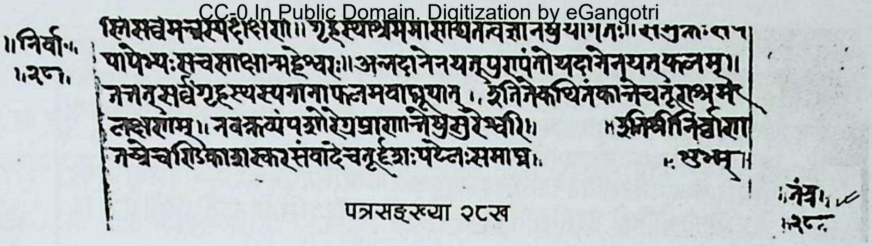

पत्रसङ्ख्या २८ख

मातृका 'छ' को सामान्य परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँमा तन्त्रअन्तर्गत सूचीकृत तथा नेपाल–जर्मन हस्तलिखित पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाअन्तर्गत रिल नं. इ-१४१/११ मा माइक्रोफिल्म गरिएको मातृकालाई यहाँ मातृका छ संज्ञा दिइएको छ । नेपाली कागजमा कालो पाको मसीले देवनागरी लिपिमा सारिएको उक्त मातृका २६ से.मी. लम्बाइ र १२.५ से.मी. चौडाइ परिमाणको रहेको छ । यस मातृकामा जम्मा बाइसवटा पत्र रहेका छन् । प्रस्तुत मातृकामा पत्रसङ्ख्या १ख, २क, ३ख, ४क, ४ख, ५क, ५खमा नौ हरफ र अन्तिम पत्रमा सात हरफ रहेका छन् भने अन्य पत्रहरूमा दश हरफ रहेका छन् । उक्त मातृकामा प्रति हरफ सरदर ३८ अक्षर रहेका छन् । उक्त मातृका ने.सं. ९८५ ज्येष्ठकृष्णसप्तमी सोमवारका दिन कान्तिपुरनिवासी ऋद्धिनरसिंह राजभण्डारीले योगेश्वरी भगवती [गुह्येश्वरी]को प्रीतिका लागि सारेर सिध्याएको देखिन्छ ।[3] वि.सं १९०० वैशाखशुक्लप्रतिपदा आइतवारका दिन जोगनरसिंह नाम गरेको व्यक्तिले सारेर सिध्याएको देखिन्छ[4] ।

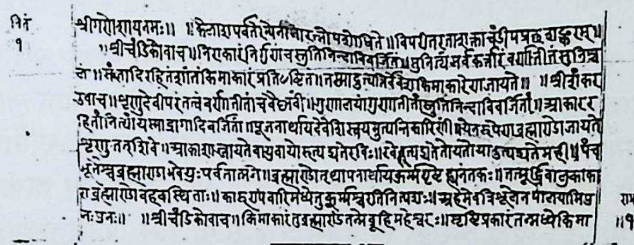

पत्रसङ्ख्या १ख

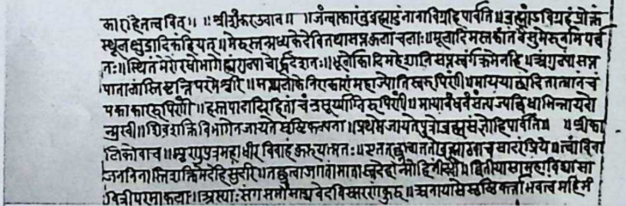

पत्रसङ्ख्या २क

३ संयाते सरनागनंदकलिते नेपालीके हायने ।
ज्येष्ठे मास्यसिते ग्रहेश्वरतिथौ वारे शशीनंदने ।।
श्रीमत् कान्तिपुरे महादीनगरे श्रीसूर्य्यवंशोद्भवे ।
रिद्धिनसिंराजभण्डारिलिखिते योगेश्वरीं प्रीतये ।।[पत्रसङ्ख्या २२ख]

४ हेर्नुहोस् पत्रसङ्ख्या १६ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

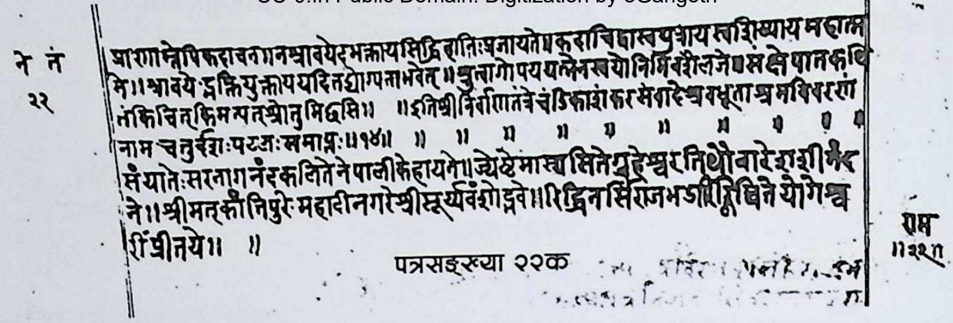

पत्रसङ्ख्या २२क

मातृका 'ज' को सामान्य परिचय

वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय, वाराणसीबाट ई.सं. १९७० मा योगतन्त्र–ग्रन्थमालाको चौथो पुष्पका रूपमा उक्त विश्वविद्यालयको योगतन्त्रविभागका तात्कालिक अध्यक्ष गोपीनाथ कविराजको सम्पादकत्वमा प्रकाशित तन्त्रसङ्ग्रहको दोस्रो भागमा पृष्ठसङ्ख्या १–५२ सम्ममा सङ्गृहीत प्रकाशित पुस्तकलाई यहाँ मातृका 'ज' संज्ञा दिइएको छ । उक्त प्रकाशित पुस्तकको अन्तिम संस्करण तयार पार्नका लागि सरस्वतीभवन, वाराणसीमा रहेका वङ्गलिपिमा लिखित पाँचवटा हस्तलिखित ग्रन्थ र वङ्गलिपिमा नै मुद्रित पुस्तकको आधार लिएको जानकारी सम्पादकले दिएका छन्[५] ।

मातृकाको बाह्य समीक्षा

पत्रसङ्ख्याङ्कन

मातृका कमा पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ । बायाँ भागमा सुरुको हरफको पहिलो वर्णबाट बायाँपट्टि सरदर २ से.मी. ठाउँ छोडी त्यसको सीधा सरदर १ से.मी. माथि पत्रसङ्ख्याङ्कन गरिएको छ भने दायाँ भागमा अन्तिम हरफको अन्तिम वर्णबाट दायाँपट्टि सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी त्यसको सीधा सरदर १ से.मी. तल पत्रसङ्ख्याङ्कन गरिएको छ । यो क्रम पत्रसङ्ख्या ११ सम्म कायम रहेको छ भने पत्रसङ्ख्या १२ देखि अपवादका रूपमा पत्रसङ्ख्या १३, १७ र १९ लाई छोडेर हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ भागमा तल अन्तिमबाट दोस्रो हरफको अन्तिम वर्णबाट सीधा दायाँपट्टि सरदर १.५ से.मी. ठाउँ छोडी रामः लेखेर त्यसको ठीक मुनि अन्तिम हरफको सीधा पर्ने गरी पत्रसङ्ख्याङ्कन गरिएको छ । पत्रसङ्ख्या १३, १७ र १९ मा रामः शब्द अन्तिमबाट तेस्रो हरफको अन्तिम वर्णबाट सीधा दायाँपट्टि सरदर २ से.मी. ठाउँ छोडी लेखिएको छ र अङ्क १३, १७ र १९ अन्तिम हरफ र अन्तिमबाट दोस्रो हरफको अन्तिम वर्णबाट सीधा दायाँपट्टि करिब १ से.मी. ठाउँ छोडी माथि उल्लिखित दुइवटा हरफको बिचमा पर्ने गरी लेखिएको छ ।

मातृका 'ख'मा पनि पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ । यस मातृकामा हरेक पत्रको दायाँ र बायाँ भागमा तीन तीनवटा रेखा तानी त्यसको बिचमा ग्रन्थको मूल पाठ लेखिएको कुरा मातृकापरिचयका क्रममा उल्लेख भइसकेको छ । पत्रको बायाँ भागमा

---

५ हेर्नुहोस् तन्त्रसङ्ग्रह भाग २, प्रास्ताविकम् छ–ज ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
कोरिएको तीनवटा रेखामध्ये पहिलो हरफको सीधा पर्ने पहिलो रेखाबाट बायाँपट्टि सरदर ०.५ से.मी. ठाउँ छोडी ग्रन्थको पूरा नाम निर्वाणतन्त्रको सङ्क्षिप्त रूप नि.तं. लेखी त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ भने पत्रको दायाँ भागमा कोरिएको तीनवटा रेखामध्ये अन्तिमबाट दोस्रो हरफको सीधा पर्ने अन्तिम रेखाबाट सरदर ०.५ से.मी. ठाउँ छोडी शिव लेखेर त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

मातृका गमा पनि पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ। यस मातृकामा पनि पत्रको दायाँ र बायाँ भागमा रेखाङ्कन गरी त्यसको बिचमा ग्रन्थको मूल पाठ लेखिएको छ। पत्रको बायाँ भागमा पहिलो हरफको बायाँपट्टि रेखाङ्कनका लागि कोरिएको पहिलो रेखाबाट बायाँतिर सरदर १.५ से.मी ठाउँ छोडी ग्रन्थको पूरा नाम निर्वाणतन्त्रको सङ्क्षिप्त रूप नि.तं. लेखी त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ भने पत्रको दायाँ भागमा अन्तिमबाट दोस्रो हरफको दायाँपट्टि रेखाङ्कनका लागि कोरिएको अन्तिम रेखाबाट दायाँतिर सरदर १.५ से.मी. ठाउँ छोडी रामः लेखेर त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

मातृका घमा पनि पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ। पत्रको बायाँ भागमा पहिलो हरफको सीधा बायाँतिर हरफको पहिलो अक्षरबाट सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी ग्रन्थको पूरा नाम निर्वाणतन्त्रको सङ्क्षिप्त रूप नि.तं. लेखी त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ भने पत्रको दायाँ भागमा माथिबाट पाँचौँ हरफको सीधा दायाँतिर सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी रामः लेखेर त्यसको ठीक मुनि पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

मातृका 'ङ'मा हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ भागमा अपवादका रूपमा पत्रसङ्ख्या २, ६, ८ र १८ लाई छाडी अन्तिमबाट दोस्रो हरफको बायाँतिर सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ। माथि उल्लिखित पत्रहरूमा भने अन्तिमबाट तेस्रो हरफको बायाँतिर सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

मातृका चमा पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ। पत्रको बायाँ भागमा पहिलो हरफको सीधा बायाँतिर हरफको पहिलो अक्षरबाट सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी दुई जोडी दण्डका बिचमा ग्रन्थको पूरा नाम निर्वाणतन्त्रको सङ्क्षिप्त रूप निर्वा. लेखी त्यसको ठीक मुनि दुई जोडी दण्डका बिचमा पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ भने पत्रको दायाँ भागमा तलबाट दोस्रो हरफको सीधा दायाँतिर सरदर ०.५ से.मी. ठाउँ छोडी दुई जोडी दण्डका बिचमा तंत्र लेखी त्यसको ठीक मुनि दुई जोडी दण्डका बिचमा पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

मातृका छमा पनि पत्रहरूको सङ्ख्याङ्कन हरेक पत्रको माथिल्लो पानाको दायाँ र बायाँ भागमा गरिएको छ। पत्रको बायाँ भागमा पहिलो हरफको सीधा बायाँतिर सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी ग्रन्थको पूरा नाम निर्वाणतन्त्रको सङ्क्षिप्त रूप नि.तं. लेखी त्यसको ठीक मुनि दुई जोडी दण्डका बिचमा पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ भने पत्रको दायाँ भागमा तलबाट दोस्रो हरफको सीधा दायाँतिर सरदर १ से.मी. ठाउँ छोडी राम लेखेर त्यसको ठीक मुनि दुई जोडी दण्डका बिचमा पत्रसङ्ख्या लेखिएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

चिह्न र बुट्टाको प्रयोग

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

मातृका कमा श्रीगणेशाय नमः भन्ने मङ्गलाचरण वाक्यको अगाडि र पछाडि दुइवटा दण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका ख र घमा उक्त मङ्गलाचरण वाक्यको पछाडि दुइवटा दण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका गमा कतै पनि दण्डको प्रयोग देखिँदैन। मातृका 'ङ'मा ॐनमो गणेशाय भन्ने मङ्गलाचरण वाक्यको पछाडि दुइवटा दण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका चमा ॐ नमः परमदेवतायै भन्ने मङ्गलाचरण वाक्यको पछाडि दुइवटा दण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका छमा श्रीगणेशाय नमः भन्ने मङ्गलाचरण वाक्यको पछाडि दुइवटा दण्डको प्रयोग गरी आधा सेन्टिमिटर जति ठाउँ खाली छोडेर युग्मदण्डको प्रयोग गरी ग्रन्थको आरम्भ गरिएको छ। मातृका क, ख र घमा अर्धश्लोक पूरा भएपछि र श्लोकको समाप्तिमा दुइवटा दण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका 'ङ'मा भने अर्धश्लोक पूरा भएपछि एउटा दण्ड र कतै श्लोकको समाप्तिमा दुइवटा दण्डको प्रयोग देखिन्छ भने कतै श्लोकको समाप्तिमा एउटामात्रै दण्डको प्रयोग पनि देखिन्छ। मातृका च र छमा अर्धश्लोक पूरा भएपछि र श्लोक पूरा भएपछि दुवै ठाउँमा दुइवटा दण्डको प्रयोग देखिन्छ। मातृका क, ख, घ, ङ, च र छमा श्रीचण्डिकोवाच, श्रीशङ्कर उवाचजस्ता वाक्यहरूको पछाडि युग्मदण्डको प्रयोग देखिन्छ। मातृका चमा भने श्रीचण्डिकोवाच, श्रीशङ्कर उवाच, श्रीकालिकोवाचजस्ता वाक्यको अगाडि पनि युग्मदण्डको प्रयोग पाइन्छ। मातृका कमा पटलको समाप्तिमा अन्तिम श्लोकको पछाडि पूर्ववत् युग्मदण्डको प्रयोग गरी सरदर आधा सेन्टिमिटर ठाउँ खाली छोडेर पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरेपछि पुष्पिकावाक्य लेखिएको छ र पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोग, पटलसङ्केतक सङ्ख्या र पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका 'ख'मा पनि यस सन्दर्भमा मातृका ककै परम्पराको निर्वाह भएको छ। मातृका घमा भने यस सन्दर्भमा पटलको अन्तिम श्लोकको पछाडि पूर्ववत् युग्मदण्डको प्रयोगपश्चात् पटलगत श्लोकसङ्ख्या लेखी पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरेर पुष्पिकावाक्य लेखिएको छ र पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोग, पटलसङ्केतक सङ्ख्या र पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ। यस सन्दर्भमा मातृका 'ङ'मा भने एक, दुई र पाँच पटलमा पटलको अन्तिम श्लोकको पछाडि युग्मदण्डको प्रयोगपश्चात् वृत्ताकार बुट्टा प्रयोग गरी पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरेर पुष्पिकावाक्य लेखिएको छ र पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोग, वृत्ताकार बुट्टा र पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ। तृतीय पटलको समाप्तिमा भने पूर्ववत् पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोग गरी पटलसङ्केतक अङ्क लेखेर पुनः युग्मदण्ड, वृत्ताकार बुट्टा र युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ तर चतुर्थ पटलको समाप्तिमा भने पूर्ववत् पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोगपछि पटलसङ्केतक अङ्कमात्र लेखिएको छ। सात, आठ, नौ, एघार र बाह्र पटलको समाप्तिमा पुष्पिकावाक्यको समाप्तिपछि युग्मदण्डको प्रयोग नगरिकनै पटलसङ्केतक चिह्न लेखी युग्मदण्ड, वृत्ताकार बुट्टा र युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका 'ङ'मा पत्रसङ्ख्या १८कको अन्तिम हरफमा श्लोकको समाप्तिपछि युग्मदण्डले पुटित चारवटा वृत्ताकार बुट्टाको प्रयोग गरिएको छ। मातृका चमा पटलको समाप्तिमा अन्तिम श्लोकको पछाडि पूर्ववत् युग्मदण्डको प्रयोग गरी सरदर १.२ सेन्टिमिटर ठाउँ खाली छोडेर पुनः युग्मदण्डको प्रयोग गरेपछि पुष्पिकावाक्य लेखिएको छ र पुष्पिकावाक्यको समाप्तिमा युग्मदण्डको प्रयोग गरिएको छ। मातृका छमा यस सन्दर्भमा मातृका क र खको परम्पराको निर्वाह भएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

मातृका 'क'मा पत्रको दायाँ भागमा अक्षर लेख्दै जाँदा स्थान शेष रहन गएमा हरफलाई समानक्रमले मिलाउनका लागि शेष रहन गएको उक्त स्थानमा ^ चिह्नको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तो चिह्न मातृका 'क'मा पत्रसङ्ख्या १खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ५'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ६खमा दुईपटक गरी जम्मा छपटक प्रयोग भएको छ । उक्त प्रयोजनका लागि मातृका 'ख'मा (चिह्नको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तो चिह्न मातृका 'ख'मा पत्रसङ्ख्या ८खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ९'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १०'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १४ 'क'मा एकपटक गरी जम्मा छपटक प्रगोग गरेको देखिन्छ । मातृका गमा उक्त प्रयोजनका लागि ॰ चिह्नको प्रयोग भएको छ । त्यस्तो चिह्न मातृका गमा पत्रसङ्ख्या १खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ३'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ४'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ५'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ६'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ६खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ७'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ७खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ८'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ८खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ९खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १०'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १०खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ११'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ११खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १२ 'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १२खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १४खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १५'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १५खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १६'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १७'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २०खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २१'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २१खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २२'क'मा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या २२खमा दुईपटक र अन्तिम पत्रसङ्ख्या २३मा एकपटक गरी जम्मा पैँतालीसपटक प्रयोग गरेको देखिन्छ । मातृका घमा पनि उक्त प्रयोजनका लागि मातृका गमा प्रयोग भएकै जस्तो चिह्न प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तो चिह्न मातृका घमा पत्रसङ्ख्या १खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ३खमा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या ४खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ५'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ६खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ८'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १०'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १०खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ११'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ११खमा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या १२'क'मा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या १२खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १४खमा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या १५'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १६'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १६खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १७'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १८'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १९खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २१खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २२'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २२खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २३'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २४खमा तीनपटक, पत्रसङ्ख्या २५'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २६खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २७'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २७खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २८'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २८खमा दुईपटक गरी जम्मा सतचालीसपटक प्रयोग भएको छ । उपर्युक्त प्रयोजनका लागि मातृका 'ङ'मा कुनै पनि चिह्नको प्रयोग भएको देखिँदैन । मातृका चमा उक्त प्रयोजनका लागि ॰ चिह्नको प्रयोग भएको छ । त्यस्तो चिह्न मातृका चमा पत्रसङ्ख्या २'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १३'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या १४'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या २४ 'क'मा एकपटक र पत्रसङ्ख्या २८खमा एकपटक गरी जम्मा पाँचपटक प्रयोग भएको छ । मातृका छमा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उक्त प्रयोजनका लागि लघुकोष्ठक चिह्न ( ) चिह्नको प्रयोग भएको छ । उक्त मातृकामा पत्रसङ्ख्या ३खमा एकपटक लघुकोष्ठक चिह्नको प्रयोग भएको छ ।

शुद्धिप्रक्रिया

मातृका 'क'मा अशुद्ध वर्ण वा शब्दशुद्धिका लागि अशुद्ध वर्ण वा शब्दका माथि = चिह्न दिने र अशुद्ध शब्दको सीधा तल, माथि, दायाँ वा बायाँ पत्रको खाली स्थानमा शुद्ध वर्ण वा शब्द लेखी सो शब्दका पछाडि = चिह्न दिएर कतै हरफसङ्केतक अङ्क दिने र कतैचाहिँ हरफसङ्केतक अङ्क नदिने गरेको देखिन्छ । यो प्रक्रिया मातृका 'क'मा पन्ध्र ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या १खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या २'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ३'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या ४खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ५खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ७'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ८खमा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ९'क'मा एकपटक, पत्रसङ्ख्या ११'क'मा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १३खमा दुईपटक, पत्रसङ्ख्या १७खमा एकपटक] अपनाइएको छ । मातृका 'क'मा एक ठाउँ [पत्रसङ्ख्या १४ख : १]मा ण वर्ण हुनुपर्ने स्थानमा न लेखिएकोमा सोही वर्णको माथि ˘ चिह्न दिएर त्यसको ठीक माथि ण वर्ण लेखिएको छ । मातृका ग, घ, च र छमा कतै पनि शुद्धिका लागि कुनै प्रक्रिया अपनाएको देखिँदैन । मातृका 'ङ'मा अशुद्ध शब्दको माथि˘ चिह्न दिएर सो शब्दको सीधा बायाँपट्टि खाली स्थानमा शुद्ध शब्द लेखिएको देखिन्छ । यो प्रक्रिया मातृका 'ङ'मा एक ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या ३ख : ८]अपनाइएको छ ।

छुटेको वर्ण वा शब्द थप्ने प्रक्रिया

मातृका 'क'मा ३६ ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या १ख : ९, पत्रसङ्ख्या २ख : ३, पत्रसङ्ख्या ३क : ६, पत्रसङ्ख्या ४क : ८, पत्रसङ्ख्या ४ख : ४, ६ र ९, पत्रसङ्ख्या ६क : ५, पत्रसङ्ख्या ७क : १, २ र ३, पत्रसङ्ख्या ७ख : १, पत्रसङ्ख्या ८क : १, पत्रसङ्ख्या ९ख : १, पत्रसङ्ख्या १०क : २, पत्रसङ्ख्या १२ख : ४ र ८, पत्रसङ्ख्या १३क : ५, पत्रसङ्ख्या १३ख : ५, पत्रसङ्ख्या १४ख : ८, पत्रसङ्ख्या १५क : ९, पत्रसङ्ख्या १६ख : १ र ९, पत्रसङ्ख्या १७क : १ र ९, पत्रसङ्ख्या १७ख : ४, पत्रसङ्ख्या १८क: ६, ७ र ९, पत्रसङ्ख्या १८ख : २, पत्रसङ्ख्या १९क : २, पत्रसङ्ख्या १९ख : १, पत्रसङ्ख्या २०क : ७, पत्रसङ्ख्या २१क : १, पत्रसङ्ख्या २१ख : २, पत्रसङ्ख्या १४ख : ८] लेख्न छुटेको वर्ण वा शब्द थप्ने प्रक्रिया अपनाइएको छ । त्यसका लागि त्यहाँ निम्नलिखित दुइवटा शैली अपनाएको देखिन्छ ।

१. जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमाथि˘ चिह्न दिई सोही हरफको सीधा दायाँ वा बायाँ पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने : यो शैली एक्काइस ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या १ख : ९, पत्रसङ्ख्या ३क : ६, पत्रसङ्ख्या ४क : ८, पत्रसङ्ख्या ४ख : ४, ६ र ९, पत्रसङ्ख्या ६क : ५, पत्रसङ्ख्या ९ख : १, पत्रसङ्ख्या १०क : २, पत्रसङ्ख्या १२ख : ४ र ८, पत्रसङ्ख्या १३क : ५, पत्रसङ्ख्या १४ख : ८, पत्रसङ्ख्या १६ख : ९, पत्रसङ्ख्या १७क : १, पत्रसङ्ख्या १७ख : ४, पत्रसङ्ख्या १८क: ७, पत्रसङ्ख्या १८ख : २, पत्रसङ्ख्या १९क : २, पत्रसङ्ख्या २१क : १ र पत्रसङ्ख्या २१ख : २] अपनाइएको छ ।

From Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

२. जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमाथि ˘ चिह्न दिई वर्ण वा शब्द छुटेको स्थानको सीधा तल वा माथि पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने[1] : यो शैली पन्ध्र ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या २ख : ३, पत्रसङ्ख्या ७क : १, २ र ३, पत्रसङ्ख्या ७ख : १, पत्रसङ्ख्या ८क : १, पत्रसङ्ख्या १३ख : ५, पत्रसङ्ख्या १५क : ९, पत्रसङ्ख्या १६ख : ९, पत्रसङ्ख्या १७क : ९, पत्रसङ्ख्या १८क: ६ र ९, पत्रसङ्ख्या १९क : २, पत्रसङ्ख्या १९ख : १ र पत्रसङ्ख्या २० क : ७] अपनाइएको छ ।

मातृका 'ख'मा तेह्र ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या २क : १०, पत्रसङ्ख्या २ख : ५, पत्रसङ्ख्या ३क : १, पत्रसङ्ख्या ३ख : ९, पत्रसङ्ख्या ८ख : ५ र १०, पत्रसङ्ख्या १०ख : ५, पत्रसङ्ख्या १२क : १०, पत्रसङ्ख्या १२ख : ९ र १०, पत्रसङ्ख्या १३क : ३, पत्रसङ्ख्या १४ख : ६, पत्रसङ्ख्या १५क : १] लेख्न छुटेको वर्ण वा शब्द थप्ने प्रक्रिया अपनाइएको छ । मातृका 'ख'मा पनि मातृका ककै शैली अपनाइएको छ । जसअनुसार जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमाथि ˘ चिह्न दिई सोही हरफको सीधा दायाँ वा बायाँ पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने[2] शैली दुई ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या २ख : ५ र पत्रसङ्ख्या १०ख : ५] अपनाइएको छ भने जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमाथि ˘ चिह्न दिई वर्ण वा शब्द छुटेको स्थानको सीधा तल वा माथि पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने शैली एघार ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या २क : १०, पत्रसङ्ख्या ३क : १, पत्रसङ्ख्या ३ख : ९, पत्रसङ्ख्या ८ख : ५ र १०, पत्रसङ्ख्या १२क : १०, पत्रसङ्ख्या १२ख : ९ र १०, पत्रसङ्ख्या १३क : ३, पत्रसङ्ख्या १४ख : ६, पत्रसङ्ख्या १५क : १] अपनाइएको छ तर पत्रसङ्ख्या १२ क : १० र पत्रसङ्ख्या १२ख : १०मा भने छुटेको शब्द लेखी सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिइएको छैन ।

मातृका घमा दुई ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या १०क : ४, पत्रसङ्ख्या २३क : ९] लेख्न छुटेको वर्ण वा शब्द थप्ने प्रक्रिया अपनाइएको छ । जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमाथि ˘ चिह्न दिई वर्ण वा शब्द छुटेको स्थानको सीधा तल वा माथि पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने शैली एक ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या १०क : ४] अपनाइएको छ भने जहाँ वर्ण वा शब्द छुटेको छ त्यहाँ डिकोमुनि... चिह्न दिई वर्ण वा शब्द छुटेको स्थानको सीधा तल वा माथि पत्रको खाली स्थानमा छुटेको शब्द लेख्ने र सो शब्दका पछाडि हरफसङ्केतक अङ्क दिने शैली एक ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या २३क : ९] अपनाइएको छ ।

मातृका 'ङ'मा तीन ठाउँमा [पत्रसङ्ख्या ५क : ३, पत्रसङ्ख्या १३क : ९, पत्रसङ्ख्या १६ख : २] लेख्न छुटेको वर्ण वा शब्द थप्ने प्रक्रिया अपनाइएको छ । लेख्न छुटेको वर्ण वा शब्द थप्नका लागि मातृका 'ङ'मा अपनाइएको शैली माथि उल्लिखित मातृकाको जस्तै छ ।

---

१ पत्रसङ्ख्या ७क : १ मा शैलीको पूर्ण पालना भएको छैन । त्यहाँ हरफसङ्केतक चिह्न दिइएको छैन ।

२ पत्रसङ्ख्या १०ख : ५ मा हरफसङ्केतक चिह्न दिइएको छैन ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

अवग्रहचिह्न [खण्डाकार]

विसर्गयुक्त अकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्द एवम् एकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्दका बिच सन्धि हुँदा अवर्णाद्य शब्दको अकार लोप भई त्यसको स्थानमा अवग्रहचिह्नको प्रयोग गर्ने आधुनिक संस्कृत लेखनशैली रहेको छ । विसर्गयुक्त अकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्दका बिच सन्धि भएको अवस्थामा विसर्गयुक्त अकारान्त शब्दको विसर्ग उकारमा परिणत भई त्यसको अगाडिको अवर्णका साथ गुण हुँदा ओकारमा परिणत हुने र अवर्णाद्य शब्दको अकार लोप भई त्यसको स्थानमा अवग्रहचिह्नको प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको छ। त्यसैगरी एकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्दका बिच सन्धि हुँदा अवर्णाद्य शब्दको अकार लोप भई त्यसका स्थानमा अवग्रहचिह्नको प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा जम्मा तेत्तीसवटा शब्दहरू अवग्रहचिह्न प्रयोग गर्नुपर्ने खालका छन् । तीमध्ये विसर्गयुक्त अकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्दका बिच सन्धि भई अवग्रहचिह्नको प्रयोग गर्नुपर्ने शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन्-

सोऽव्ययः [२ : ६ख]	ततोऽपि [२ : ७ग]	स्नेहोऽस्ति [२ : २१घ]
तेजोऽसि [३ : २०क]	महापातकयुक्तोऽपि [३ : ४६ग]	पितृरूपोऽसौ [४ : ३ग]
साकारोऽपि [५ : १७ख]	साकाररूपोऽसौ [५ : १७ग]	बहवोऽभवन् [१० : ९ख]
भेदोऽस्ति [१० : १८ग]	चान्योऽस्मि [१२ : ८क]	मूढोऽपि [१३ : २घ]
मन्त्रोऽपि [१३ : १४ख]	पुरुषोऽस्ति [१३ : १४घ]	ह्यमुकोऽहं [१३ : २७घ]
ततोऽपि [१३ : ४६क]	मृतदेहस्वरूपोऽयं [१३ : ४७ग]	शरीरोऽयं [१३ : ४७घ]
दण्डोऽयं [१३ : ७०ख]	शिवोऽहं [१४ : ६ग]	मुक्तोऽहं [१४ : ६घ]
स्वरूपोऽपि [१४ : ९ग]	शूद्रोऽपि [१४ : ९घ]	योऽन्यत्र [१४ : १२क]

त्यसैगरी एकारान्त शब्द र अवर्णाद्य शब्दका बिच सन्धि भई अवग्रहचिह्न प्रयोग गर्नुपर्ने शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन्-

कथ्यतेऽधुना [५ : १६ख]	तेऽपि [१० : १६घ]	तेऽपि [१० : १७क]
कथ्यतेऽधुना [१० : ५६ख]	तेऽपि [११ : ४घ]	प्राणान्तेऽपि [१३ : ८३घ]
मुण्डनेऽक्षि [१४ : ४ख]	प्राणान्तेऽपि [१४ : २८ख]	

मातृका क, ख, ग, घ र छमा कतै पनि अवग्रहचिह्नको प्रयोग देखिँदैन तर मातृकामा अवग्रहचिह्नको प्रयोगबाहेक सन्धिका अन्य सबै नियमहरूको अनुसरण गरिएको छ । मातृका 'ङ'मा तीन ठाउँमा [सोऽव्ययः- पत्रसङ्ख्या २ख : ९, कथ्यतेऽधुना- ५ : १६ख, पत्रसङ्ख्या ७क : २, ततोऽपि- १३ : ४६क, पत्रसङ्ख्या १८क : ८] अवग्रहचिह्नको प्रयोग गरिएको छ, अन्यत्र उक्त चिह्नको प्रयोग देखिँदैन तर माथि उल्लिखित सन्धिका नियमहरूको भने अनुसरण गरिएको छ । त्यसैगरी मातृका चमा पाँच ठाउँमा [पितृरूपोऽसौ- पत्रसङ्ख्या ७क : ६, कथ्यतेऽधुना- पत्रसङ्ख्या ९क : ४, साकारोऽपि- पत्रसङ्ख्या

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
९क : ५, साकाररूपोऽसौ- पत्रसङ्ख्या ९क : ५, कथ्यतेऽधुना- पत्रसङ्ख्या १७ख : २] अवग्रहचिह्नको प्रयोग गरिएको छ। अन्यत्र उक्त चिह्नको प्रयोग देखिँदैन तर माथि उल्लिखित सन्धिका नियमहरूको भने अनुसरण गरिएको छ।

द्वित्व

मातृका 'क'मा रेफभन्दा पछाडि आउने ज, त, द, प, म, य, ल र व गरी आठवटा वर्णलाई द्वित्व गरेको देखिन्छ। रेफपछि आउने जवर्णको द्वित्व लगभग पचहत्तर प्रतिशत देखिन्छ भने तवर्ण, मवर्ण र यवर्णको द्वित्व शत प्रतिशत देखिन्छ। त्यसैगरी रेफपछि आउने दवर्णको द्वित्व लगभग साठी प्रतिशत देखिन्छ भने पवर्णको द्वित्व लगभग नब्बे प्रतिशत देखिन्छ। त्यसैगरी रेफपछि आउने लवर्ण र ववर्णको द्वित्व लगभग पचास प्रतिशत देखिन्छ भने वर्णको द्वित्व लगभग चालीस प्रतिशत देखिन्छ।

अद्वित्व

तत्, सत्, महत्जस्ता शब्दमा त्व प्रत्यय लागेर बन्ने तत्त्व, सत्त्व, महत्त्वजस्ता शब्दको त्वर्ण द्वित्व गरिन्छ। प्रस्तुत ग्रन्थमा तत् शब्दमा त्व प्रत्यय लागेर बन्ने तत्त्व शब्द एकाउन्नवटा छ भने सत् शब्दमा त्व प्रत्यय लागेर बन्ने सत्त्व शब्द सातवटा छ। प्रस्तुत ग्रन्थको सम्पादनका क्रममा उपयोगमा ल्याइएका हस्तलिखित कुनै पनि मातृकामा उपर्युक्त तत्त्व र सत्त्व शब्दमा त्वर्णलाई कतै पनि द्वित्व गरिएको छैन।

अनुनासिक वर्ण

अघिल्लो वर्ण अनुस्वारले युक्त छ र पछिल्लो वर्ण स्पर्शवर्ण (कदेखि मसम्मका वर्णहरु) छ भने त्यस्तो अवस्थामा अनुस्वार परिवर्तन नभई अनुस्वार नै रहने अथवा अनुस्वारपछिको वर्ण जुन वर्गको छ सोही वर्गको अनुनासिक वर्णमा परिवर्तन हुने वैकल्पिक प्रयोग संस्कृतभाषाको लेख्यपरम्परामा पाइन्छ। जसअनुसार उपर्युक्त सन्दर्भमा मातृका 'क'मा तेत्तीस प्रतिशत शब्दहरुमा अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ भने मातृका 'ख'मा पच्चीस प्रतिशत अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी मातृका गमा सत्र प्रतिशत अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ भने मातृका घमा अठ्ठाइस प्रतिशत अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ। मातृका 'ङ'मा कतै पनि अनुनासिक वर्णको प्रयोग गरिएको छैन भने मातृका चमा बयान्नब्बे प्रतिशत अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी मातृका छमा चौध प्रतिशत अनुनासिक वर्णको प्रयोग भएको छ।

निर्वाणतन्त्रमा प्रतिपादित विषयवस्तु

प्रथम पटल

श्रीगणेशजीलाई नमस्कारपूर्वक ग्रन्थको आरम्भ गरिएको छ। कैलासपर्वतमा भगवान् शङ्करका साथ विपरीत रतमा आसक्त भगवती चण्डीले परमतत्त्वको स्वरूप र त्यसबाट हुने उत्पत्तिका विषयमा शङ्करसँग जिज्ञासा राखेकी छिन्। उनको यसै जिज्ञासाबाट ग्रन्थको प्रथम पटल आरम्भ भएको छ। देवी चण्डीको जिज्ञासाको उत्तर दिँदै भगवान् शङ्कर भन्दछन् -"वर्णातीत, गुणातीत, गुणाश्रय, स्तुतिनिन्दाविवर्जित, निराकार, नित्य, रागादिले रहित भगवती वैष्णवी जगत्को उत्पत्तिको कारणतत्त्व हुन्। पञ्चमहाभूतबाट

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

नै ब्रह्माण्डहरूको उत्पत्ति हुन्छ । त्यसक्रममा आकाशबाट वायु, वायुबाट तेज, तेजबाट जल र जलबाट पृथिवीको उत्पत्ति हुन्छ । कछुवाको रूप लिएर आफ्नो पिठ्यूँमा ब्रह्माण्डलाई उठाइराख्नका लागि नै अनन्त नामधारी विष्णुको अवतार भएको हो । तिनै कछुवारूपी विष्णुको शिरमा अनगिन्ती ब्रह्माण्डहरू रहेका छन् । करुणाको भावरूपी जलमा कछुवारूपी विष्णु सधैँ हिँडडुल गरिरहन्छन् । म नै [३]त्रिशूलद्वारा वारंवार ब्रह्माण्डको रक्षा गर्दछु ।" शङ्करले यति कुरा बताइसकेपछि पुनः चण्डिकाले ब्रह्माण्डको आकार र उक्त ब्रह्माण्डभित्र सृष्टिको प्रकार कस्तो रहेको छ भन्ने विषयमा जिज्ञासा राखेकी छिन् । चण्डिकाको जिज्ञासाको उत्तरमा भगवान् शङ्करले ब्रह्माण्ड यन्त्राकार रहेको तथा यो ठूलो सानो आदि विभिन्न रूपको रहेको बताएका छन् । ब्रह्माण्डको मध्यभागमा मेरु पर्वत तथा सातवटा कुलपर्वतहरू रहेको कुरा पनि बताइएको छ । यो बाह्य ब्रह्माण्डको कुरा भयो, अन्तर्ब्रह्माण्ड हाम्रै शरीर हो त्यसैले शरीरको मेरुदण्ड सुमेरु पर्वत हो, उक्त पर्वत शरीररूपी ब्रह्माण्डको मूलदेखि मस्तकसम्म रहेको छ । मेरुको तल्लो भागमा दुई अङ्गुल माथिदेखि भूर्लोक आदि गरिएका सातवटा स्वर्गलोकहरू क्रमशः रहेका छन् । आँलामा सातवटा पातालहरू रहन्छन् । सत्यलोकमा कुनै आकार नभएकी महाज्योतिस्वरूप भएकी, चम्पक फूलको आकार भएकी, हातखुट्टाले रहित, चन्द्र, सूर्य र अग्निस्वरूप भएकी, मायाद्वारा आफूलाई ढाकेर रहेकी पराशक्ति रहन्छिन् । मायाको बन्धनलाई छोडेर ती पराशक्ति जब सृष्टिका प्रति उन्मुख हुन्छिन् तब शिव र शक्तिको विभागले उक्त शक्ति दुई रूपमा भिन्न बन्दछिन् र सृष्टिको कल्पना हुन्छ । सर्वप्रथम ती दुईको संयोगबाट ब्रह्माको उत्पत्ति हुन्छ । जगत्को सृष्टिका लागि कालिकाले आफ्नो देहबाट मोहिनी उत्पन्न गरेर ब्रह्मालाई दिइन् र भनिन्–"यी सर्वोच्च कला सावित्री द्वितीया महाविद्या हुन् । यिनको साथमा रहेर तिमी वेदको विस्तर गर्ने कार्य गर । तिमी ब्रह्माण्डमण्डलमा सृष्टिकर्ता बन ।" शिव र शक्तिको संयोगबाट पुनः सत्त्वगुणका आश्रयस्वरूप विष्णु नामक पुत्र जन्मे । तिनलाई पनि कालिकाले आफ्नो शरीरबाट शक्ति निकालेर दिइन् । तिनै महाविद्या श्रीविद्या परमेश्वरी वैष्णवीको आश्रय लिएर महाविष्णुले समस्त जगत्को पालना गर्दछन् । फेरि शिवशक्तिको संयोगबाट महायोगी सदाशिव जन्मे । तिनलाई देखेर महाकाली खुसीले सन्तुष्ट भइन् । तिनै सदाशिव भुवनसुन्दरी कालीको आश्रय लिएर समस्त जगत्को संहार गर्दछन् ।

द्वितीय पटल

द्वितीय पटलमा चण्डिकाले पृथिवीमा कसरी सृष्टि हुन्छ भन्ने जिज्ञासा राखेकी छिन् । सोही जिज्ञासाको उत्तर शिवजीले दिएका छन् । सत्यलोकमा महाकाली महारुद्रका साथ संयुक्त भएर रहेकी हुन्छिन् । तिनी

---

३ यहाँ शङ्करले त्रिशूललाई ब्रह्माण्डको रक्षाका लागि आफ्नो साधन बताएका छन् । वास्तवमा त्रिशूल शङ्करको परा, परापरा र अपरारूप त्रिशक्तिको प्रतीक हो । त्रिशूलको शूल पराशक्ति, त्यसको दाहिनेपट्टिको शूल परापराशक्ति र देब्रेपट्टिको शूल अपराशक्तिको प्रतीक हो । यी तीनै शक्तिको समष्टिशक्ति जो परातीता कालसङ्कर्षिणी हुन् तिनी मध्यशूलको माथि रहन्छिन् । यसै विषयलाई देव्यायामलशास्त्रबाट उद्धृत गर्दै जयरथले तन्त्रालोकको विवेकव्याख्यामा यसरी व्यक्त गरेका छन्-

तन्मध्ये तु परादेवी दक्षिणे च परापरा ।
अपरा वामश्रृङ्गे तु मध्यश्रृङ्गोर्ध्वतः शृणु ।।
या सा सङ्कर्षिणी देवी परातीता व्यवस्थिता । (तन्त्रालोक, ३१।९७ विवेकव्याख्या, पृ. ४९४) ।

यिनै परातीता कालसङ्कर्षिणी, पराशक्ति, अपराशक्ति र परापराशक्ति शङ्करका क्रमशः शान्ता, विद्या, प्रतिष्ठा र निवृत्तिरूप कला हुन् (तन्त्रालोक, ३१।९८) । त्रिशूलका तीन शूललाई सोम, सूर्य र अग्नि अथवा सत्त्व, रज र तमोगुणको प्रतीकका रूपमा पनि ग्रहण गरिएको छ ।

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चम्पक फूलको आकृतिसमान, चन्द्र, सूर्य र अग्निरूपकी, अनादिरूपले युक्त छिन् । जीवहरू उनकै अंशस्वरूप हुन् । बलिरहेको आगोबाट जसरी ज्वालाहरू निस्किन्छन् त्यसरी नै जब महाकालीबाट निस्किएको परम बिन्दु भूमिमा खस्छ त्यति नै खेर अचानक स्थावर, कीट, पशुपक्षीमा त्यो बिन्दु मिल्छ र त्यो जीवले चौरासी लाख जन्म पाउँछ । त्यसै क्रममा दुर्लभ मनुष्य देहको प्राप्ति हुन्छ । मनुष्यदेह चाहिँ धर्म र अधर्मको पालना गर्ने भएकाले, कर्मको पाशले गर्दा नाना प्रकारका चौरासी लाख योनिमा जन्मने र मर्ने भइरहन्छ । यस लोकमा जुन कर्म गरिन्छ त्यसको फल परलोकमा भोग गरिन्छ । घाँस र पानीमा उम्रने झारजस्तै जीव एउटा देहबाट अर्को देहमा जन्म लिइरहन्छ । पछिल्लो देह प्राप्त गरेपछि पहिलो देहलाई छोडिदिन्छ । मृत्युपछि जीवले वायुरूप देह धारण गर्दछ । वायुरूप मायादेह आकाशमा रहने, निराश्रय रहने हुनाले पिण्डदानले उक्त वायुरूप देह स्थिर हुन्छ । सबैभन्दा पहिले शिर हुन्छ, त्यसपछि क्रमैले अन्य अङ्गहरू हुन्छन् । त्यसपछि यमपुरमा गएर जुन धर्म, अधर्म आदि कर्मको फल छ त्यसलाई भोगेर अर्को जन्ममा यदि धर्म, अधर्मरूप कुनै कर्म छैन भने तब यमको आज्ञाले जीव ब्रह्माको सृष्टिसाधनमा जान्छ । उक्त सृष्टिसाधनबाट कर्मअनुसारले यदि दुर्लभ मनुष्यशरीर भयो भने भाग्यवश उसले श्रेष्ठ गुरु प्राप्त गर्दछ । भाग्यवश गुरुबाट यदि महाविद्या र तत्त्वज्ञान पायो भने त्यतिखेर मात्रै ब्रह्माण्ड रहेसम्म परम मोक्ष प्राप्त गर्दछ । ब्राह्मणलाई सायुज्य, क्षत्रिय र वैश्यलाई सारूप्य र शूद्रलाई सहलोक नामक महामोक्ष प्राप्त हुन्छ ।[४] महाविद्याको कृपाले फेरि प्राणीका रूपमा आगमन हुँदैन । महाप्रलयको अवस्थामा त सबैको नै मोक्ष हुन्छ । त्यतिखेर सबैको निर्वाण हुन्छ । त्यसपछि पुनः चण्डिकाले बृहद् ब्रह्माण्डको बाहिर के रहेको हुन्छ भनेर जिज्ञासा राखेकी छिन् । त्यसको उत्तरमा शिवजीले बृहद् ब्रह्माण्डको बाहिरी भागमा धेरै ब्रह्माण्डहरू रहेका र त्यो अनन्त बृहद् ब्रह्माण्डको सीमा बताउन आफू पनि असमर्थ रहेको र समग्र विश्वब्रह्माण्ड उनै परमेश्वरीले बनाएको, उनी नै समग्र विश्वब्रह्माण्डका रूपमा रहेको बताएका छन् ।

तृतीय पटल

तृतीय पटलको प्रारम्भमा द्वितीय पटलमा चण्डिकाले राखेको जगत्को सृष्टिसम्बन्धी जिज्ञासाको नै उत्तर शिवजीले दिएका छन् । जसरी पानीबाट उत्पन्न हुने फोका फेरि त्यही पानीमा नै बिलाउँछ त्यसरी नै प्रकृतिबाट जगत्को सृजना हुन्छ र त्यो जगत् प्रकृतिमै लय हुन्छ । ब्रह्मा, विष्णु र शिव प्रकृतिबाट नै उत्पन्न हुन्छन् र प्रलयकालमा प्रकृतिद्वारा फेरि तिनलाई आफैँमा विलीन गरिन्छ । यसपछि शिवजीले चण्डिकालाई गायत्रीमन्त्रका विषयमा बताएका छन् । परम अक्षरस्वरूप गायत्रीदेवीको उपासना गर्ने भएकाले सबै द्विज (ब्राह्मण, क्षत्रिय र वैश्य)हरू शाक्त नै हुन् । वेदमाता भनेर विख्यात, त्रिवर्गफल

४ महाकालसंहितामा सालोक्य, सामीप्य, सारूप्य र सायुज्य नामक चार प्रकारको मोक्षको वर्णन पाइन्छ तर यहाँ सामीप्य नामक मोक्षको उल्लेख नगरी सायुज्य, सारूप्य र सालोक्य नामक तीन प्रकारको मोक्षको उल्लेख गरिएको छ । मेरुतन्त्रमा आम्नायगत उपासनाभेदका आधारमा मोक्षभेदको कल्पना गरिएको छ । जसअनुसार दक्षिणाम्नायको उपासक स्वयं महाकालसमान हुन्छ, ऊर्ध्वाम्नायको उपासकले सायुज्य नामको मोक्ष प्राप्त गर्छ भने, पूर्वाम्नायको उपासकले सारूप्य, उत्तराम्नायको उपासकले सामीप्य र अधराम्नायको उपासकले ऐहिक फल प्राप्त गर्छ भन्ने कुरा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ–

दक्षिणोपासकः काल ऊर्ध्वः सायुज्यमाप्नुयात् ।
देवतायास्तथा पूर्वः सारूप्यं लभते परम् ।।
सामीप्यं चोत्तरो लोकमधोगस्त्वैहिकं फलम् ।

प्रस्तुत निर्वाणतन्त्रमा भने ब्राह्मण आदि वर्णगत आधारमा मोक्षभेदको कल्पना गरिएको छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(सांसारिक जीवनका धर्म, अर्थ र कामस्वरूप फल) दिने गायत्रीको जप गर्नाले साधक साक्षात् नारायण बन्दछ । यसै पटलमा गायत्रीमन्त्रको उद्धार, उक्त मन्त्रको अङ्गन्यासविधि, गायत्रीको ध्यान, गायत्रीयन्त्र, पूजाविधि, मन्त्रसिद्धिका लागि पुरश्चरणको आवश्यकता र पुरश्चरणसिद्धिका लागि जपको दशांश हवन, हवनको दशांश तर्पण, तर्पणको दशांश अभिषेक, अभिषेकको दशांश ब्राह्मणभोजनको निर्देश दिइएको छ । त्यसैगरी यहाँ आपोमार्जनको प्रक्रिया, सहस्रारचक्रमा महादेव तथा परमगुरुको स्थिति, सहस्रारचक्रको बाहिर गुरुचतुष्टयलाई महादेवको रूपमा चिन्तन गर्ने निर्देश पनि दिइएको छ । त्यसैगरी ब्राह्मण, ब्रह्मचारी, यतित्रय [सन्न्यासी, वानप्रस्थ र भिक्षुक], रक्तवस्त्रधारी शाक्त, भस्मधारी शैव, दण्डधारी सन्न्यासी र त्रिशूल देखेपछि अवश्य पनि नमस्कार र तीनपटक प्रदक्षिणा गर्नुपर्छ भन्ने निर्देश यस पटलमा दिइएको छ।

चतुर्थ पटल

यस पटलको प्रारम्भमा देवीले सन्न्यासी, अवधूत, ब्रह्मचारी र गृहस्थविषयक जिज्ञासा राखेकी छिन्। देवीको जिज्ञासाको उत्तरमा शिवजीले दण्डधारी सन्न्यासीलाई दिव्यप्रकाशस्वरूप सम्झनू, कौलिकको स्वरूपलाई सधैँ भस्मादिले विभूषित सम्झनू, कौलिक गृहस्थको स्वरूपलाई ब्रह्मचारीको स्वरूप सम्झनू। गृहस्थको स्वरूपलाई चन्दन आदिले विभूषित दिव्यस्वरूप सम्झनू, साधुस्वरूप गृहस्थ सबैको पितास्वरूप हो भनेर उपदेश दिएका छन् ।

त्यसपछिको प्रसङ्गमा बृहत् ब्रह्माण्डका विषयमा शिवजीले बताएका छन् । मेरुपर्वतको बिचमा सबै देवताहरूको आश्रय रहेको छ । मेरुपर्वतको बिच भागमा सधैँ महाधीरा नदी रहेको छ । सुमेरुको माथिको भागमा सत्यलोक रहेको छ भने तलको भागमा रसातल रहेको छ । एवंक्रमले मेरुको माझमा चौदह भुवनहरू रहेका छन् । सप्तपातालको माथि ब्रह्मपद्म रहेको छ । तलतिर मुख फर्केको, चारवटा पात भएको त्यो ब्रह्मपद्म पृथिवीमण्डलको बिचमा रहेको छ । कमलको बिचमा बीजकोषमा मनोहर क्षितिचक्र रहेको छ । त्यहाँ सातवटा समुद्रहरू घुमेर रहेका छन् । माझमा चतुष्कोण भएको मनोहर जम्बुद्वीप रहेको छ। सोही क्षितिचक्रको बिचमा कामदेवको घर त्रिकोण छ । त्यसका अधिदेवता कन्दर्प हुन् । हात्तीलाई वाहन बनाएको लंरूप ऐन्द्रबीज त्यहाँ रहेको छ । कामदेवको घरस्वरूप उक्त त्रिकोणमा बिन्दुरूप महेश्वर तथा सर्पाकार मायाशक्ति रहेका छन् । तिनै साँढे तीन फन्को लगाएको सर्पाकार मायाशक्तिले बिन्दुरूप लिङ्ग बेरिएको छ । आफ्नो मुखले उक्त बिन्दुरूप लिङ्गको प्वाललाई सधैँ ढाकेर ती मायाशक्ति रहेकी छिन्। बिन्दुरूप लिङ्गको बायाँ भागमा ऐन्द्रबीज रहेको छ । उक्त ऐन्द्रबीजको नादको माथि अतिसुन्दर, अतिसिद्ध ब्रह्मसदन रहेको छ। त्यहीँ नै सृष्टिकर्ता प्रजापति ब्रह्मा बस्दछन् । उनको बायाँ भागमा वेदमाता सुरेश्वरी सावित्री बस्दछिन् । तिनै सावित्रीको कृपा पाएर प्रजापति ब्रह्मा सधैँ सृष्टिको विस्तार गर्दछन् । उनको अतिसुन्दर ब्रह्मसदन एक लाख योजन फैलिएको छ । कामदेवको घरको रूपमा रहेको त्रिकोण बैसट्ठी कोठाले युक्त छ । त्यही नै सबै देवताहरूको आश्रयभूत मेरु पर्वत हो भनेर भनिएको छ । त्रिकोणको बाहिर चतुष्कोणमा अनेक रूपका नीलाचल, मन्दर, चन्द्रशेखर, हिमालय, सुमेरु, मलय र भस्मपर्वत नामका सप्तकुलाचल रहेका छन् । यिनै सप्तकुलाचलको शिखरबाट अनेक रूपका पर्वत, नाना प्रकारका देवालय तथा दानवालय बनेका छन् ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

पञ्चम पटल

पञ्चम पटलमा मूलाधारचक्रलेखि माथि रहेको स्वाधिष्ठान आदि चक्रको विषयमा वर्णन गरिएको छ । मूलाधारपद्मको माथिल्लो भागमा भीम नामक सुन्दर कमल रहेको छ । उक्त कमल छवटा पात, वृत्त र चारवटा द्वार (भूपुर)ले विभूषित छ । उक्त पद्मको माझमा बीजकोषमा सुन्दर भुवर्लोक रहेको छ जुन सिन्दूरजस्तो रातो वर्णले सुशोभित छ । त्यो कमलमाथि विष्णु बस्दछन्, बायाँ र दायाँ श्री र वाणी बस्दछिन् । ब्रह्माले लोकको सृजना गर्दछन् भने विष्णुले त्यसको पालना गर्दछन् । वैकुण्ठ नामक त्यो स्वर्ग नाना प्रकारका देवताहरूको घर हो । वैकुण्ठको दक्षिण भागमा सबैलाई मोहित पार्ने गोलोक रहेको छ । त्यहाँ नै राधिका तथा दुई हात भएका मुरलीधर कृष्ण रहेका छन् । सो वैकुण्ठ चार हात भएका, पहेँलो वस्त्र लगाएका, शान्तस्वरूप, वनमालाले विभूषित विष्णु विराजमान भएको महासत्त्वमय लोक हो । मूलाधारपद्मको बीजकोषको बाहिरी भागमा क्षीरोदसागर प्रमाणको सुन्दर जलमण्डल छ । उक्त जलमण्डल धूस्तूर फूलको जस्तो ज्योतिस्वरूपको, करोडौँ चन्द्रमाको जस्तो प्रकाश भएको घुमाउरो आकारले बडो सुन्दर छ । गङ्गा आदि सबै नदीहरू त्यहीँ नै भल्किन्छन् । निरन्तर स्तुति गर्ने इन्द्र आदि सबै देवताहरू, गन्धर्व, यक्ष, नाग आदि, कुष्माण्ड, त्यसैगरी भैरवहरू मूर्तिमान् बन्दै सधैँ नै वेदगानले चम्किन्छन् । विद्वान्हरू सधैँ मालवरागले सामगान, मल्लार तथा वसन्तरागले अथर्वगान, हिन्दोलरागले यजुर्वेदको पाठ, कर्णाटराग तथा श्रीरागले ऋग्वेदगान गर्दछन् । त्यहाँ नै विभिन्न प्रकारका सुखमा रमाउने तथा आफ्ना प्रेमी कृष्णलाई हे प्रिय! मनलाई मोहित बनाउने मुरलीगान गर्नुहोस् जुन शब्दले सधैँ कामको उत्पत्ति हुन्छ, त्यस्तो राग र तालले युक्त गान गर्नुहोस् भनेर प्रार्थना गर्ने भएकी, आनन्दले युक्त, रतिको महान् आवेशमा रमाउने, भक्तवत्सल राधिका देवी सधैँ कृष्णको बायाँ भागमा रहन्छिन् । यसप्रकार महासत्त्वमय विष्णुलोक र गोलोकको वर्णनपछि यस पटलमा राधाले कृष्णलाई तपाईँका भक्तहरूको स्थिति के रहन्छ भनेर प्रश्न गरेकी छिन् । त्यसको प्रत्युत्तरमा कृष्णले जसले मलाई जुन मार्गले भज्दछन् तिनीहरूलाई त्यही मार्गले म सद्गति दिन्छु । गुरुले दिएको निर्देशअनुसार जो मानिसहरू भावमार्गले वा मन्त्रमार्गले मेरो उपासना गर्दछन् ती मानिसहरू सधैँ मजस्तै हुन् । जुन नारीले सधैँ आफ्नो लोग्नेलाई मसँग अभेदरूपले सेवा गर्दछे त्यो नारी सधैँ तिमीजस्तै हुन्छे, यसमा कुनै संशय छैन । भक्तिले अथवा भक्तिविना पनि यदि हाम्रो युगल स्वरूपलाई आराधना गर्दछन् भने म तिनीहरूलाई सद्गति दिनेछु भनेर कृष्णले बताएको प्रसङ्गका साथ यो पटलको समाप्ति भएको छ ।

षष्ठ पटल

यस पटलमा स्वाधिष्ठानचक्रदेखि माथि भावना गरिने मणिपूरचक्रको वर्णन छ । स्वाधिष्ठानपद्मको माथि घना नीलो वर्ण भएको, दशवटा पत्र भएको, जलले सहित, अत्यन्त दुर्लभ महापद्म रहेको छ । उक्त कमल चन्द्रबिन्दुले युक्त तदेखि फसम्मका वर्णहरूले अत्यन्त सुशोभित छ । त्यस कमलको बिचमा बीजकोषमा सधैँ सुसिद्ध वह्निबीजको निवास रहेको छ । त्यसको बाहिर उदाउँदो सूर्यको जस्तो तेज भएको त्रैपुर नामक स्वस्तिक यन्त्र रहेको छ । यो सबै देवताहरूद्वारा पूजित महास्वर्ग नामक लोक हो । सधैँ नै मेषवाहन वह्निबीज रकार त्यहाँ रहेको छ । त्यहाँ महामोहलाई नाश गर्ने रुद्रालय रहेको छ । रुद्रको बायाँ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

भागमा भद्रकाली महाविद्या शोभित भएर रहेकी छिन् । ब्रह्माद्वारा लोकको सृष्टि हुन्छ, विष्णुको रूपले पालन हुन्छ भने रुद्रले भद्रकालिकाका साथमा संहार गर्दछन् । रुद्रको चिन्तन गर्नाले के कुरा सिद्ध हुँदैन र! पहिले सबैलाई मोहित गर्ने जुन रूपको गोलोक बताइयो त्यसभन्दा रुद्रलोक चार गुना विशाल छ । लोकहरूको रक्षाका लागि राधिकाले सहित मुरलीधर सधैँ भद्रकालीको आराधना गरेर गोलोकमा बस्दछन् । कालिकाको प्रसादले नै विष्णुले सदा आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दछन् ।

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तम पटल

यस पटलमा महर्लोकका विषयमा बताइएको छ । उक्त महर्लोक मणिपूरचक्रदेखि माथि भावना गरिने षट्कोणमण्डल रहेको छ । मणिपूरचक्रदेखि माथि बाह्रवटा पत्रहरूले शोभित, रातो बन्धूक पुष्पको जस्तो छटा भएको, सफा, सुन्दर, अभिलाषा गरेभन्दा पनि बढी फल दिने, शुद्ध सिन्दूरजस्तै कमल रहेको छ । उक्त कमलको बिचमा बीजकोषमा राम्रो षट्कोणमण्डल रहेको छ । उक्त मण्डलको माझमा मनोहर वायुबीज रहेको छ । सो वायुबीज चार हातले युक्त छ । उक्त कमलमा तीनै लोकका स्वामी, सबैद्वारा पूजित महर्लोकका अधिष्ठाता ईश्वर रहेका छन् । उक्त महर्लोक गोलोकभन्दा सय गुणा सुन्दर, सय गुणा बढी फैलिएको र सबै दृष्टिले सय गुणा उत्कृष्ट छ । महर्लोकमा बस्ने परमेश्वरको आज्ञा पाएर पद्मयोनि ब्रह्माले जगत्को सृजना गर्दछन् । तिनैको आज्ञाले मुरलीधरले लोकहरूको पालन गर्दछन् भने रुद्रले सम्पूर्ण जगत्को संहार गर्दछन् । ईश्वर सर्वकर्ता, निर्गुण, कल्याणस्वरूप भए तापनि भुवनेशीविना चल्न चट्पटाउन पनि सक्तैनन् । भुवनेशीको आराधना गरेर नै ती ईश्वर सबैका मालिक भएका हुन् । ती देवी विश्वमाता, विश्वलाई पालन गर्नेवाली, सबै लोकहरूलाई मोक्ष प्रदान गर्नेवाली एवं विश्वमातृका हुन् । भुवनेशी विना ईश्वरले केही पनि गर्न सक्तैनन् भन्ने प्रसङ्गका साथ यो पटल समाप्त भएको छ ।

अष्टम पटल

महर्लोकदेखि माथि सबैलाई मोहमा राख्ने, कारणस्वरूप, सोह्र पत्रले युक्त, मोहस्वरूप अन्धकारलाई नाश गर्ने निर्मल पद्म रहेको छ । धूवाँको माझमा जसरी झल्झलाउँदो आगो रहन्छ त्यसरी नै सो कमलको भित्र डाँठमा अति सुन्दर जनलोक रहेको छ । त्यस जनलोकको बाहिर देवगण, गन्धर्वगण तथा मुनिहरूले सुशोभित महामोहस्वरूप अन्धकारलाई शमन गर्ने चन्द्रमण्डल रहेको छ । यो अति दुर्लभ स्थान गोलोकभन्दा लाख गुणा विस्तृत छ । उक्त कमलको बीजकोषमा मणिद्वीपमा षट्कोणले युक्त उत्तम यन्त्र रहेको छ । सो यन्त्रको माझमा महासिंहको आधा परिमाण शरीर भएको वृषभ रहेको छ । त्यसमाथि गौरी र उनको दाहिने भागमा सधैँ सदाशिव रहन्छन् । ती सदाशिव पाँच मुख भएका, हरेक मुखमा तीन आँखा भएका, भस्मले शरीर सिँगारिएका, चाँदीको पर्वतजस्तै सेता, बाघका छाला लगाएका, मणिमालाले सिँगारिएका, लोकहरूका इष्टदाता तथा भयलाई नाश गर्ने स्वभावका छन् । सबैलाई आनन्द दिने, अर्धनारीश्वर, व्यापक, कहिले ज्योतिर्मय स्वरूप भएका, कहिले आकारले रहित, देवताहरूका पूज्य तथा स्वामिरूप भएका, भक्तलाई सधैँ मुक्ति दिने तथा विष्णुत्व प्रदान गर्ने ती सदाशिव सबैका मालिक हुन् । लोकमाता, शम्भुको आधा अङ्ग धारण गर्ने भएकी, त्रिगुण स्वरूप भएकी जो महागौरी हुन् तिनैको साथ पाएर पिनाकधारी सदाशिव सर्वकर्ता भएका हुन् भनेर शङ्करले बताएका छन् र यो पटल समाप्त भएको छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नवम पटल

यो पद्मको माथि अति दुर्लभ दुइवटा पत्रले युक्त पूर्णचन्द्रको मण्डलस्वरूप ज्ञानपद्म रहेको छ। पद्मको बिचमा बीजकोषमा चिन्तामणि पुरीको चिन्तन गर्नू। त्यसको माझमा परम दुर्लभ नवकोण यन्त्र रहेको छ। त्यसको माझमा साकार तथा हंसरूपको शम्भुबीज रहेको छ। हंस परब्रह्म रूप हो भने साकार शिवरूप हो। शून्य कमलले भरिएको मणिद्वीपमा हाँस डुलिरहन्छ। त्यसको छेवैमा अलिक पर शिव रहन्छन्। शिवको बायाँ भागमा सदैव आनन्दस्वरूपिणी सिद्धिकाली रहन्छिन्। तिनको कृपा पाएर महेश्वर सर्वकर्ता भएका हुन्। यो देवताहरूका लागि पनि अति दुर्लभ तपोलोक हो, जहाँ ब्रह्मा आदि देवताहरू ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन्। यो तपोलोक न योगले पाइन्छ न त तपस्याले अथवा मनले नै पाइन्छ। तपोलोक गोलोकभन्दा चार लाख गुणा विस्तीर्ण छ। ब्रह्मलोकमा, वैकुण्ठमा, शम्भुलोकमा जो जो देवता बसेका छन् तथा जो भक्तिपरायण छन्, तिनले तपस्याबाट पनि तपोलोक प्राप्त गर्दैनन् त्यसैले लोकहरूमध्ये तपोलोकसमान अरू छैन। महर्लोकमा सालोक्य, जनलोकमा सारूप्य, तपोलोकमा सायुज्य, त्यसभन्दा माथि निर्वाण प्राप्त हुन्छ त्यसैले ब्रह्मा आदि देवताहरू सधैँ तपोलोकको चाहना राख्ने हुन्छन्। यसप्रकार शिवजीले पार्वतीलाई विभिन्न स्वर्गलोकहरूको वर्णन गर्दै यी स्वर्गहरूलाई जान्नाले साधकले अमरत्व प्राप्त गर्दछ एवं ऊ जीवन्मुक्त बन्दछ, जसलाई जान्नाले कहिल्यै पनि मनुष्यहरू फेरि संसारमा आउँदैनन् र त्यस्ता साधकले आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य प्राप्त गर्दछन्, यसमा शङ्का छैन भन्ने बताएका छन्।

दशम पटल

ज्ञानपद्मको माथि सुमेरुको शिरोभागमा तलतिर मुख फर्केको महावक्त्र सहस्रदल कमल रहेको छ जसको पात सबै शक्तिले युक्त भएको सेतो, रातो, पहेँलो, कालो, हरियो, चित्र विचित्र प्रकारका विभिन्न रङ्गले शोभित, छिनमा सेतो, छिनमा रातो, छिनमा पहेँलो रङ्गले सिँगारिएको छ। यो सहस्रदल कमलले कुनै क्षणमा सेतो वर्ण, कुनै क्षणमा उत्तम हरियो वर्ण, कुनै क्षणमा विचित्र रूप धारण गर्दछ। त्यो पद्म जसरी गोलोक धाम शोभित छ त्यसरी नै नाना प्रकारले सधैँ शोभित छ। गोलोकका अधिपति तथा कैलासका अधिपतिले भक्तिभावपरायण हुँदै हरेक पत्रमा ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन्। यसैगरी सदैव दिव्य भावमा रहेका स्तुति एवं भक्तिपरायण ब्रह्मा आदि देवताहरू तथा इन्द्र आदि स्वर्गका देवताहरू ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन्। त्यहाँ लाखौँ लाख मुरलीधर, करोडौँ शिव तथा ब्रह्मा रहन्छन्। अनगिन्ती ब्रह्माण्डहरू छन्। त्यसैभित्र ब्रह्माको स्थापना गर्नू, त्यहीँ नै विष्णु, त्यहीँ नै धेरै स्वरूपका शिवको स्थापना गर्नू। त्यसैगरी विभिन्न शक्तिहरूलाई त्यहाँ स्थापना गर्नू। हरेक ब्रह्माण्डभित्र ब्रह्मा आदि गरिएका तीन जना देवताहरूलाई विभिन्न शक्तिले युक्त गरेर ब्रह्माण्डको स्थापना गर्नू भन्ने निर्देश यहाँ दिइएको छ। पृथिवी ब्रह्मपद्ममा त सबै मनुष्य आदि रहेका छन्। त्यसभित्र ब्रह्माण्डहरू, भुवनहरू पनि रहेका छन्। त्यहाँ सप्त पाताल, सप्त स्वर्ग एवं क्रमले देहमा चौध भुवनहरू रहेका छन्। हरेक देह ब्रह्माण्ड हो, यसमा संशय छैन। जसभित्र साक्षात् चौध भुवनहरू रहेका छन्, त्यो नै महाब्रह्माण्डभित्र रहने विग्रह हो। त्यसैगरी ब्रह्माण्डरूपी पृथिवीमा धेरै प्रकारका विग्रहहरू छन्। बृहद् ब्रह्माण्डमा जे छन् ती सबै शरीरीहरूका देहमा पनि छन्। जीवको स्वरूप लिएका तिनीहरू पृथिवीमा पनि छन्। महाब्रह्माण्डभित्र त

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

बृहद् ब्रह्माण्ड रहन्छ। त्यसभित्र प्राणीहरू, भुवनहरू पनि छन्। सृष्टिमार्गले तथा स्थूल र सूक्ष्म आदिको भिन्नताले भेद छ। महाब्रह्माण्डमा जे जे प्रकार छन्, ती ती सबै नै बृहत् ब्रह्माण्डभित्रबाट नै आएका हुन्। त्यो रूप तथा चौध भुवनहरू पनि देहभित्र छन्। ब्रह्माण्डको सृष्टिप्रकारमा कुनै भेद छैन। ठूलो तथा सानो नै भेदको परिचायक हो। पद्मभित्र बीजकोषमा चौध भुवनहरू रहेका छन्। त्यसभित्र सबै देवताहरूको आश्रयस्वरूप धेरै प्रकारको आकार भएको महारुद्रको कारणस्थान सत्यलोक रहेको छ। चक्रपाणिले दिशा, जलमण्डल तथा पूर्णचन्द्रको मण्डल बनाएका हुन्। त्यसको चारैतिर पारिजात तथा बिचमा कल्पद्रुम रहेको छ। कल्पवृक्षको नजिकमा उत्तम ज्योतिमण्डल रहेको छ। उक्त ज्योतिमण्डल उदाउँदो सूर्यको जस्तो तेज भएको, चारवटा द्वारले सिँगारिएको, मन्द मन्द हावाले युक्त भएको, गन्धधूपहरूले सिँगारिएको छ। त्यसको बिचमा वेदिका रूप रत्नसिंहासन रहेको छ। त्यस वेदिकाको बिचमा आत्मालाई मायाले ढाकेकी परम महाकाली चनाको आकारको रूपले रहेकी छिन्। नाममात्रले भिन्न भएको त्यो आत्मा नै समान भागले महारुद्र, महाविष्णु र महाब्रह्मा हो। एउटै मूर्ति ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वरको नामले रहेका छन्। तिनै निर्गुण, बिन्दुरूप, सिद्धिका कारण, एक, निरञ्जन, देवलाई कसैले विष्णु, कसैले ब्रह्मा र कसैले महारुद्र भन्दछन्। सत्यलोकमा बीजकोषमा सुन्दर चिन्तामणिगृहमा रहेको रत्नसिंहासनको माथि निरञ्जन देवलाई ध्यान गर्नू। त्यसभित्र पूजाध्यानपरायण आफ्ना गुरु जो कान्ताले सहित छन्, चाँदीको पर्वतजस्तै सेतो वर्णका छन् त्यस्ता देवलाई मानस पूजा गर्नू। सुन्दर अनुहार भएका, सुन्दर प्रकाशस्वरूप भएका यस्ता कान्ताले युक्त देवलाई आफ्नो शरीरमा चिन्तन गर्नू। जसरी ऐनामा पर्वत देखिन्छ त्यसरी नै सहस्रार महापद्ममा देवलाई चिन्तन गर्नू। यो निश्चय नै ब्रह्मालय हो, मोक्षालय हो, निर्गुणको आलय हो, साक्षात् महाकालीको आलय हो। त्यहाँ नै सधैँ नित्य, निराकार, निश्चल, जसको रूप परम आनन्द हो त्यस्ता परात्पर जगत्का पति तथा सधैँ आनन्दमा मग्न, काललाई पनि प्रकाशित गर्ने, आद्याशक्ति, महाकाली, देवताहरूलाई मुक्त गराउने देवी काली रहन्छिन्। जसरी वृक्षहरू पृथिवीमा उत्पन्न हुन्छन्, पृथिवीमा नै बिलाउँछन्, जलबाट फोका उत्पन्न हुन्छ, त्यो फोका पुनः जलमै बिलाउँछ, मेघमा बिजुली उत्पन्न हुन्छ, मेघमै लय पनि हुन्छ त्यसरी नै ब्रह्मा आदि देवताहरू कालिकाबाट उत्पन्न हुन्छन् तथा प्रलयकालमा तिनैमा लीन हुन्छन्। शक्तिविना मुक्तिको कल्पना हाँसो मात्र हो । कालिकाको एक अंशले ब्रह्मा, एक अंशले जनार्दन तथा एक अंशले शम्भु हुन्छन्। ती अपरा (जसभन्दा पर अरू कोही छैन) महाकाली नदीहरूका लागि समुद्रजस्तै हुन्। ती कालिकाको सापेक्षमा ब्रह्मा आदि देवताहरू गाईले कुल्चेको ठाउँमा बनेको सानो खाल्डोमा रहने थोरै परिमाणको जलजस्तै हुन्। गाईले कुल्चेको ठाउँमा बनेको सानो खाल्डोमा जमेको पानीले समुद्रको जललाई के जानोस् ? ती ब्रह्मा, विष्णु र शङ्करले पनि कालिकालाई जान्दैनन् ।सृष्टि गर्नका लागि कालीबाट जसरी देवता आदिहरू बहिर तानिन्छन् त्यसरी नै प्रलयकालमा फेरि तिनैमा लीन गरिन्छ। संसारको भयदेखि चारैतिरबाट डराएकाहरू कालीको नामले भाग्दछन्। त्यसपछि तिनी तीनै लोकहरूमा दक्षिणा नामले स्तुति गरिन्छिन्। पुरुष दक्षिण भनिन्छन् भने वामा महामोक्ष प्रदान गर्ने शक्ति भनिन्छिन्। कालीद्वारा निर्गुण पुरुष सिर्जना गरिन्छ तथा फेरि आफैँमा लीन गरिन्छ। त्यसैले तिनी तीनै लोकहरूमा दक्षिणा नामले स्तुति गरिन्छिन्। जो वैष्णवी महाविद्या जगदम्बिका कालिका हुन् ती साकाररूप काली हातखुट्टाले रहित भएकी, चन्द्र, सूर्य र अग्निस्वरूपकी छिन्। तिनैको स्थानलाई सत्यलोक भनिन्छ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
जुन स्थान सबै देवताको प्रार्थनीय स्थान हो । सहस्रदल पद्मको एउटा पत्रमा हजारौँ गोलोक धाम रहेका छन् त्यसैले हजारौँ जन्मले तथा करोडौँ जिभ्राले पनि त्यस स्थानको माहात्म्य बताउन सकिँदैन । त्यसको माझमा कर्णिका, कर्णिकाको माझमा बीजकोष, बीजकोषको माझमा एक लाख योजन विस्तारको अति सुन्दर उत्तम जलमण्डल अमृतसागर रहेको छ । त्यस जलमण्डलको बिचमा हजार योजनको मणिद्वीप रहेको छ । त्यस मणिद्वीपको चारैतिर पारिजातहरू, कदम्बको उत्तम वन रहेको छ । त्यस वनको माझमा कल्पवृक्ष, त्यहाँ चारवटा ढोकाले युक्त, सुनको भित्ताले सिँगारिएको उत्तम ज्योतिस्वरूप मन्दिर रहेको छ जुन मन्द मन्द हावाले युक्त, सुगन्ध एवं फूलले युक्त छ । त्यहाँ पूजापरायण हजारौँ देवकन्याहरू छन् । त्यस मन्दिरको बिचमा पचास वर्णमातृकास्वरूप वेदिका रहेको छ । त्यसको माथि सुनको सिंहासन रहेको छ । सुनको त्यस सिंहासनमा महाकाली, चणकाकार महारुद्र, इन्द्रजालको दियोको जस्तो प्रकाश भएको सनातन महाज्योति रहेका छन् । सप्तस्वर्गको यस किसिमको वर्णन गरेपछि शिवजीले देवी पार्वतीलाई यो कुरा यत्नपूर्वक गोप्य राख्न, कुनै हालतमा पनि प्रकाशमा नल्याउन निर्देश दिएका छन् ।

एकादश पटल

म अति दुर्लभ तत्त्वज्ञान सुन्न चाहन्छु भन्ने पार्वतीको आग्रह सुनेपछि शङ्करजीले यो तत्त्वज्ञान अति गोप्य रहेको, यही तत्त्वज्ञानरूपी प्रसादले सत्त्वगुणका आश्रय विष्णु, तिनै लोकका पितामह ब्रह्मा, संहारकारक शम्भु मुक्त भएका र उक्त परम दुर्लभ तत्त्वज्ञान यत्नपूर्वक गोप्य राख्नुपर्छ भनेका छन् । मद्य, मांस, मत्स्य, मुद्रा र मैथुन– यी पाँच तत्त्व निर्वाणस्वरूप मुक्तिका लागि हुन् । मद्यपानले आठ ऐश्वर्य तथा परम मोक्ष प्राप्ति हुने, मांसभक्षणमात्रले साक्षात् नारायण हुने, मत्स्यभक्षणमात्रले कालीको साक्षात्कार हुने, मुद्राभक्षणमात्रले पृथिवीमा पूज्य हुने तथा विष्णुको रूप धारण गर्ने र मैथुनले आफूजस्तै महायोगी हुने कुरा बताएका छन् । पाँचवटा तत्त्वहरूको जहाँ एकत्र मिलन हुन्छ त्यहाँ आफैँ जाने, ती पुरुषहरू सधैँ आफूसमान हुने, ती नारी कालिकाका रूप हुने, मरे छँदामा तिनैमा लीन हुने, जो साधुरूप, तत्त्वज्ञानपरायण मानिसहरू छन् ती ब्रह्मरूप, जीवन्मुक्त हुने कुरा बताइएको छ । दिव्यभावले युक्त भएकालाई सधैँ तत्त्वज्ञान हुने तथा वीरभावले युक्त भएकाहरूले सधैँ पञ्चतत्त्वको सेवन गर्नुपर्ने निर्देश पनि दिइएको छ । पशुभावले युक्त साधकले पञ्चतत्त्वको सेवन नगर्नू भनी यहाँ बताइएको छ । कौलिक साधकले पञ्चतत्त्वले यत्नपूर्वक पूजा गर्नुपछ । त्यसो गर्नाले सिद्धि प्राप्त हुन्छ भन्ने बताइएको छ भने धनसिद्धिका लागि श्रीचक्रको पूजा गर्नुपर्ने तथा श्रीचक्रको पूजाले कामनासिद्धि हुने कुरा यस पटलमा बताइएको छ । श्रीचक्रको पूजनबाट साधकको आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य, कीर्ति र यशको वृद्धि हुने, ऊ मुक्तिभागी हुने, कामनासिद्धि, ज्ञानसिद्धि र देवीको प्रीतिका लागि श्रीचक्रको पूजा गर्नुपर्ने तथा जसले श्रीचक्रको पूजा गर्दछ त्यो शम्भु नै हो, अव्ययतत्त्व नै हो भन्ने कुरा यहाँ बताइएको छ । श्रीचक्रको पूजाले एक हजार अश्वमेध, एक सय वाजपेय यज्ञ गर्दाको फल प्राप्त हुने कुरा पनि यहाँ बताइएको छ । शैव, शाक्त, गाणपत्य, वैष्णव, सौर, चान्द्रपरम्परामा जुन देवतामा, जुन मन्त्रसाधनामा जुन आचार निर्दिष्ट छ त्यो आचार विशिष्ट हुन्छ जुन कौलिक नै भनिएको छ भनी तत्त्वविवरण नामक एघारौँ पटल पूरा भएको छ । यस पटलमा आएको पञ्चतत्त्वसम्बन्धी थप विवरण यहाँ प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तन्त्रशास्त्रमा मकारादि पञ्चक (मद्य, मांस, मत्स्य, मुद्रा र मैथुन)लाई पञ्चतत्त्व पनि भनिन्छ। आचारभेदका कारण मकारादि पञ्चकलाई कुन रूपमा ग्रहण गर्ने भन्ने कुरामा पनि भेद देखापर्दछ त्यसैले तान्त्रिक आचार र तदनुरुप मकारादि पञ्चकको व्याख्यालाई सङ्क्षेपमा उल्लेख गर्नु प्रासङ्गिक हुन आउँछ। तन्त्रमा मूलभूत रूपमा तीन प्रकारको आचारको उल्लेख पाइन्छ। ती हुन्– दक्षिणाचार, वामाचार र दिव्याचार।

श्रुतिस्मृतिअनुकूलको आचार नै दक्षिणाचार हो। दक्षिणाचारलाई पश्वाचार पनि भनिन्छ। पशुभावमा स्थित साधकहरूको आचार भएकाले यसलाई पश्वाचार भनिएको हो। तन्त्रशास्त्रमा व्यक्तिलाई पशुभावापन्न बनाउने पाश घृणा, शङ्का, भय, लज्जा, जुगुप्सा, कुल, शील र जाति गरी आठ प्रकारको बताइएको छ (कुलार्णवतन्त्र, १३।९०)। यिनै पाशहरूले बाँधिएको अवस्थामा जीवले आफूलाई शिवभन्दा भिन्न ठान्छ। यिनै पाशहरूलाई साधनाद्वारा काट्तै शिव वा पराशक्तिका साथ आफ्नो अभिन्नता बोध गर्नु नै साधनाको चरम लक्ष्य हो। जबसम्म साधक पशुभावले बाँधिएको हुन्छ तबसम्म उसले पश्वाचारकै अवलम्बन गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ। उदाहरणका लागि जेलमा रहेका कैदीहरूले जेलका नियमहरूको पालना गर्नु नै उनीहरूका लागि श्रेयस्कर हुन्छ अन्यथा उनीहरूले थप कष्ट भोग्नुपर्ने हुन जान्छ। जबसम्म साधकमा पशुभाव विद्यमान रहन्छ तबसम्म उसले पशुभावभन्दा भिन्न तरिकाले उपासना गर्नै सक्तैन। पशुभावरूपी पाशलाई नछिनालेसम्म शक्तिसाधनाको यात्रामा दोस्रो सिँढीका रूपमा रहेको वीरभाव र उक्त भावअनुसार व्यवस्थित वामाचारमा उसले पाइला टेक्नै सक्तैन। अतः पशुभावमा रहेर साधना गर्दै जाँदा जब उसमा निहित पशुत्वको जालो नष्ट हुन्छ तब ऊ शक्तिसाधनाको यात्रामा वीर कहिन्छ। त्यतिखेर उसको आचार वामाचार वा वीराचार बन्न पुग्छ त्यसैले तन्त्रशास्त्रमा साधनाको प्रारम्भिक सोपानका रूपमा पशुभावलाई ग्रहण गरिएको छ। पशुभावमा स्थित साधकहरूको आचारका रूपमा व्यवस्थित दक्षिणाचार वा पश्वाचारमा साधकले सेतो वर्णको देवताको ध्यान, त्रिकाल सन्ध्या एवं देवपूजन, वेदपुराण आदि शास्त्रमा श्रद्धा, नित्य श्राद्ध, ब्रह्मचर्यको पालना, आत्मप्रशंसा र परनिन्दाको त्याग आदि आचारहरूको कट्टरतापूर्वक पालना गर्नुपर्ने उपदेश दिएको पाइन्छ (मेरुतन्त्र, ७।५-१०) दक्षिणाचार वा पश्वाचारका मूलतः दुइवटा भेद रहेका छन् - सभाव पश्वाचार र विभाव पश्वाचार। सभाव पश्वाचारमा पञ्चमकारको प्रत्यक्ष वा अनुकल्पीय प्रयोग सर्वथा निषिद्ध मानिन्छ। सभाव पाशवकल्पका साधकहरूले मद्य र मांस सुँघ्न, हेर्न, स्पर्श गर्न र पिउन वा खान वर्जित छ तर त्यही कुरा दिव्यभावमा स्थित कौल साधकका लागि भने महाफलप्रद मानिन्छ (कुलार्णवतन्त्र, २।१४) सभाव पाशवकल्पका साधकहरूले सुरा देखेमात्रै भने पनि सूर्यको दर्शन गर्नुपर्छ, त्यसको गन्ध नाकमा पऱ्यो भने तीन पटक प्राणायाम गर्नुपर्छ तथा शरीरको घुँडादेखि तलको भाग पानीमा डुबाएर दिनभरि उभिनुपर्छ, सुराको स्पर्श गऱ्यो भने नाभिदेखि तलको भाग पानीमा डुबाएर उपवासपूर्वक तीन रात उभिनुपर्छ, सुराको सेवन गरेमा सुरालाई उमालेर मुख कोचिदिनुपर्छ। सो उम्लिएको सुराले मुख डढेपछि मात्रै मद्यसेवनको दोष हट्तछ (कुलार्णवतन्त्र, २।१२७-१२९)। विभाव पश्वाचारमा भने पञ्चमकारको अनुकल्पीय प्रयोगद्वारा उपासना गरिन्छ। वेदोक्त मार्गबाट मद्य, मांस आदिको प्रतिनिधिस्वरूप अनुकल्पीय द्रव्यको प्रयोग गरी इष्टदेवताको पूजा गर्नु नै विभाव पश्वाचार हो

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
(ज.ब.रा., वि.सं. २०४६, पृ. ९) विभाव पश्वाचारमा खजूरीको रस, गाई र भैंसीको दूधमा चाकु र पानको पातको धुलो मिलाएर पकाएको भोल, घिउमा नुन हालेर पकाएको आमान्नको तरकारी मद्यको अनुकल्प हुन्छ । गहुँ, हलेदो, अदुवा, सेतो तिल, शरद्कालमा पाक्ने अन्नको बिउ, रातो अन्नको बिउ र कुभिन्डो मांसको अनुकल्प हुन्छ । पोलेको नरिवल, बेल, अमला वा हर्रो मत्स्यको अनुकल्प हुन्छ नुन र पानी नहाली भुटेको अन्नको विउ मुद्राको अनुकल्प हुन्छ । विभाव पश्चाचारमा मैथुनको अनुकल्पीय बाह्य द्रव्य नहुने भएकाले आफ्नो सहस्रारचक्रमा शिवशक्तिको समन्वय सम्भेर शिवशक्तिको सामरस्यजन्य अमृतले परदेवतालाई तर्पण गर्नु मैथुनको अनुकल्प हो (ज.ब.रा., वि.सं. २०२०, पृ. ११४- ११५) । यसप्रकार पश्वाचार वा दक्षिणाचारमा द्वैतभावको प्राधान्य रहने भएकाले यस आचारको अवलम्बनद्वारा गरिने इष्टदेवदेवीको पूजाउपासना अपरापूजाको कोटीमा पर्दछ । पशुभावअनुसार पश्वाचार वा दक्षिणाचारको अवलम्बन गरी उपासना गर्दै गएपछि पशुभावका बन्धनहरू शिथिल बन्दै जान्छन्, साधक सदा प्रसन्न, सन्तुष्ट, निर्द्वन्द्व, मात्सर्यरहित, कुलसम्बन्धी ज्ञानमा तत्पर, शान्त, कुलज्ञानको चर्चा गर्दा आनन्दातिरेकका कारण रोमाञ्चित हुने, हर्षले गद्गद् स्वर हुने, खुसीको आँसु खस्ने आदि लक्षणले युक्त बन्न पुग्छ (कुलार्णवतन्त्र, ९।८४-८६) । उपर्युक्त लक्षणले साधक वीरभावमा आरूढ भएको जनाउँछ । यसपछि उक्त साधकको साधना वीरभावमा व्यवस्थित वामाचारबाट प्रारम्भ हुन्छ । वीरभावमा आरूढ साधकहरूले अवलम्बन गर्ने आचारलाई नै वामाचार भनिन्छ । वाम अर्थात् श्रेष्ठ आचार भएकाले यसलाई वामाचार भनिएको हो। निरुक्तमा 'वाम' शब्दको अर्थ प्रशस्य भन्ने दिइएको छ -अस्रेमा, अनेमा, अनेद्यः, अनवद्यः, अनभिशस्ताः, उक्थ्यः, सुनीथः, पाकः, वामः, वयुनमिति दश प्रशस्यनामानि (श्रीतारानन्दतीर्थ, वि.सं. २०६२, कल्याण, शक्तिअङ्क, पृ. १६७) प्रशस्य भनेको के हो भन्ने प्रश्नको उत्तरमा भनिएको छ- य एव हि प्रज्ञावन्तस्त एव हि प्रशस्या भवन्ति अर्थात् जो प्रज्ञावान् छन् तिनीहरू नै प्रशस्य हुन्छन् । अतः प्रज्ञावान् प्रशस्य योगीलाई नै वाम भनिन्छ र उक्त योगीको आचारलाई नै वामाचार भनिन्छ । परद्रव्य, परस्त्री एवं परापवादबाट विमुख निर्लोभी, रागवर्जित, संयमी, जितेन्द्रिय ब्राह्मण (ब्रह्मसाक्षात्कार गर्न समर्थ) व्यक्ति नै वाममार्गमा अधिकारी हुन्छ (मेरुतन्त्र, १०।४५) । वामाचारअनुसार साधना गर्नका लागि दृढ भक्ति चाहिन्छ र त्यस्तो दृढ भक्तले नै यस मार्गमा सिद्धि प्राप्त गर्दछ । चाहे बन्धुबान्धवहरूले निन्दा गरून्, चाहे पत्नी तथा छोराछोरीहरूले साथ छोडून्, चाहे मलाई देखेर मानिसहरू हाँसून, चाहे राजाहरूले दण्ड दिऊन्, चाहे म सधैँ रोग दुःख आदिले पीडित बनूँ, चाहे धन रहोस् वा नरहोस् तर म यस मार्गलाई छोड्दिनँ भन्ने दृढ भक्ति जसमा हुन्छ त्यही व्यक्तिले वामाचारमा सिद्धि प्राप्त गर्दछ (तन्त्रचिन्तामणि, १२।१७१-१७३) । उपासनामा पञ्चमकार अर्थात् मद्य, मांस, मत्स्य, मुद्रा र मैथुनको उपयोग वीराचार अर्थात् वीरहरूले अवलम्बन गर्ने वामाचार हो र यो साधकका लागि साधनाको बीज हो। वीरभावमा पनि विभाववीर र सभाववीर गरी दुई प्रकारको भेद हुन्छ । विभाववीरहरूले मानसभावमा पञ्चतत्वले अथवा पञ्चमकारको प्रतिनिधिका रूपमा अनुकल्पीय द्रव्यको प्रयोगद्वारा उपासना गर्दछन् । मानसभावले पञ्चतत्वको उपयोग गर्दा मांसका रूपमा पृथ्वीतत्व, मत्स्यका रूपमा जलतत्व, मद्यका रूपमा तेजतत्व, मुद्राका रूपमा वायुतत्व र मैथुनका रूपमा आकाशतत्वको उपयोग गरिन्छ । विभाववीरका लागि पञ्चमकारको अनुकल्पीय द्रव्य भने यसप्रकार रहेका छन्- गाईको दूध, पान, ताम्रकूट, गाँजा, ताड, अफिम, खजूरको चोप, धतुरो र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

भाँङ यति आठ थोक मद्यको अनुकल्प; नुन मिलाएको अदुवा, प्याज, तिल, गहुँ, मास र लसुन मासुको अनुकल्प; डढेको खाना मत्स्यको अनुकल्प; भुटेको चना वा भटमास मुद्राको अनुकल्प र हाँसको फुल मैथुनको अनुकल्प हुन्छ कसैको मतमा गुरुले बताएबमोजिम तन्त्रोक्त मन्त्रोच्चारण गर्दै अपराजितापुष्प र करवीरपुष्पमा रक्तचन्दन र श्रीखण्ड मिसाएर भगलिङ्गामृत बनाई परदेवतालाई तर्पण गर्नु मैथुनको अनुकल्प हो (ज.ब.रा., वि.सं. २०२०, पृ. २८६ - २८७) । सभाववीरले चाहिँ पञ्चमकारको प्रत्यक्ष प्रयोग गर्दछन् वामाचारमा कस्ता व्यक्तिहरूको अधिकार रहन्छ भन्ने विषयमा माथि उल्लेख गरिएको विवरणबाट यो आचार अत्यन्त कठिन र मर्यादित आचार हो भन्ने कुरा स्पष्ट भइसकेको छ । अल्पज्ञताका कारण प्राकृतजन (अदीक्षित व्यक्ति)हरूले सोचेजस्तो स्वच्छन्दरूपले पञ्चमकारको प्रयोग यस आचारमा हुँदैन । पञ्चमकारको प्रयोग वामाचारमा केवल साधनाका अवसरमा गरिन्छ । साधनाकालमा बाहेक अन्य समयमा गरिने मद्यपान निषिद्ध सुरापान कहिन्छ । त्यस्तो मद्यपान महापातक हो भनेर वेदादि शास्त्रमा निरूपण गरिएको छ भनी कुलार्णवतन्त्रमा बताइएको छ (कुलार्णवतन्त्र, २।१२३) । संसारमा मैथुन, मांस र मद्यका प्रति प्राणीहरूको स्वाभाविक प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ । जुन वस्तुप्रति स्वाभाविक प्रवृत्ति हुन्छ त्यसमा प्रवृत्त गराउनका लागि कुनै विधिको आवश्यकता पर्दैन । यस्तो स्थितिमा विवाह, यज्ञ र सौत्रामणि यज्ञमा मैथुन, मास र महको जुन व्यवस्था बताइएको छ त्यो वास्तवमा उच्छृङ्खल प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्नका लागि त्यसमा मर्यादा स्थापनाका लागि नै गरिएको हो त्यसमा निवृत्ति नै श्रुतिको अभीष्ट हो भनी भागवतमहापुराणमा बताइएको छ (भागवतमहापुराण, ११।५।११) । अतः वामाचारमा पञ्चमकारको सेवनको व्यवस्था सोही उद्देश्यमा आधारित रहेको छ त्यसैले कुलार्णवतन्त्रमा जसले आफ्नो सुखका लागि मद्य आदि द्रव्यको सेवन गर्दछ त्यो पातकी हो, साधकले आफ्नो तृप्तिका लागि नभई देवताको प्रीतिका लागि मद्य, मांस आदि द्रव्यको सेवन गर्नुपर्दछ भनी बताइएको छ (कुलार्णवतन्त्र, ५।८८) । त्यसैगरी बुद्धिमान् व्यक्तिले देवताप्रीतिका लागि शास्त्रोक्त विधिपूर्वक पञ्चमकारको सेवन गरोस् । यदि कुनै व्यक्ति तृष्णापूर्वक पञ्चमकारको सेवनमा प्रवृत्त हुन्छ भने त्यो पातकी कहिन्छ भनी कुलार्णवतन्त्रमै भनिएको छ (कुलार्णवतन्त्र, १०।६) । यसप्रकार पशुभावबाट मुक्त वीरभावमा स्थित साधकले शास्त्रोक्त विधिपूर्वक आफ्नो तृष्णापूर्तिका लागि नभई देवताप्रीतिका लागि पञ्चमकारको सेवनद्वारा साधना गर्दै जाँदा उसमा इष्टदेव र आफूबिच ऐक्यबोध हुन जान्छ र ऊ साधनाको अन्तिम सोपानस्वरूप दिव्यभावमा प्रवेश गर्दछ । वामाचारको अवलम्बनद्वारा गरिने इष्टदेव वा इष्टदेवीको उपासना परापर कोटीको पूजा वा उपासना हो ।

सम्पूर्ण भेदप्रथालाई परिहार गर्न सक्षम निर्विकल्प दशामा आरूढ साधकमा जब आफू भन्ने भावसमेत हटेर दिव्यभावको उदय हुन्छ त्यस्तो निर्विकल्प दिव्यभावमा स्थित साधकको आचारलाई नै कुलाचार भनिन्छ । दिव्यभावमा स्थित साधकमा पूर्ण ज्ञानको उदय र राजाधिराजयोगसमेत सिद्ध भइसकेको हुन्छ त्यसैले त्यस्तो साधकले अपनाउने कुलाचारमा पञ्चमकारको प्रयोग प्रत्यक्ष रूपमा नभई अन्तर्यागद्वारा यौगिक भावले गरिन्छ । दिव्यभावको अवस्थामा मूलाधारचक्रमा रहेकी चैतन्यरूपिणी कुण्डलिनीशक्ति त्यहाँबाट जागृत भएर ब्रह्मरन्ध्रमा अवस्थित सहस्रारचक्रमा पुगी परमशिवका साथ समरसभावमा प्राप्त हुँदा त्यहाँबाट चुहिएको अमृतलाई नै मद्य भनिन्छ भने त्यस्तो अमृतस्वरुप मद्यलाई पान गर्ने दिव्यसाधक नै वास्तविक सुधापान गर्ने व्यक्ति हो अरु त मद्यपान गर्ने हुन् । (कुलार्णवतन्त्र, ५।१०७-१०८) ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिव्यभावमा स्थित कुलाचारी साधकका लागि काम, क्रोध, लोभ र मोहरूपी पशुलाई विवेकरूपी तरवारले काटेर परम सुख प्रदान गर्ने निर्विषयको सेवन गर्नु नै मांससेवन हो । विवेकी विद्वान् साधकहरू काम, क्रोध, लोभ र मोहरूपी पशुलाई विवेकरूपी तरवारले काटेर परम सुख प्रदान गर्ने निर्विषयरूप मासु खान्छन्, तिनीहरू नै परम रहस्यवेत्ता, पृथ्वीका वास्तविक देवता र पुण्यवान् हुन् । सज्जन व्यक्तिले आफ्नो तृप्तिका लागि प्रत्यक्ष पशुको मासु नखाओस्, त्यस्तो हिंसा नगरोस् (आगमसार, ज.ब.रा., वि.सं. २०२०, पृ. १६ मा उद्धृत) । योगवित् साधकले पुण्य र पापरूपी पशुलाई ज्ञानरूपी खड्गले काटेर आफ्नो चित्तलाई परम तत्त्वमा लीन गरोस् । त्यसो गर्ने व्यक्ति नै मांसभोजी भनेर चिनिन्छ (कुलार्णवतन्त्र, ५।१०९) । बाह्य विषयमा रमाइरहेका चञ्चल इन्द्रियसमूहलाई मनले नियन्त्रणमा लिए पूजालाई बाह्य विषयवृत्तिबाट विरत सो मनलाई आत्मामा लगाउनू नै दिव्यभावमा स्थित कुलाचारमा रत साधकका लागि मत्स्यसेवन हो । यसो गर्न सक्ने साधक नै मत्स्यभोजी हो, अरू त प्राणीको हिंसा गर्ने हुन् (कुलार्णवतन्त्र, ५।११०) । त्यसैगरी दिव्यभावमा स्थित साधकका लागि मुद्राका विषयमा कुलार्णवतन्त्रमा के लेखिएको छ भने पशुभावमा स्थित साधकको शक्ति अप्रबुद्ध (सुषुप्त) अवस्थामा रहेको हुन्छ भने दिव्यभावमा स्थित कौल साधकको शक्ति प्रबुद्ध (जाग्रत) हुन्छ । जुन साधक यस्तो प्रबुद्ध शक्तिको सेवन गर्दछ त्यो नै शक्तिसेवक (मुद्रासेवक) हो (कुलार्णवतन्त्र, ५।१११) । त्यसैगरी दिव्यभावमा स्थित साधकका लागि पराशक्ति र आत्माको मिथुनभावस्वरूप संयोगसुखको शाश्वत आनन्दमा निमग्न हुनु नै वास्तविक मैथुन हो त्यसअतिरिक्त दैहिक सुखोपलब्धियुक्त मैथुन त स्त्रीसेवन मात्र हो (कुलार्णवतन्त्र, ५।११२) । दिव्यभावमा स्थित साधकले पालना गर्ने कुलाचार परापूजाको कोटीमा पर्दछ जुन पराशक्तिका साथ अद्वयबोध जगाउने बाह्य एवं आन्तर विषयमा आफ्नो चिन्मय स्वरूपलाई अभिन्न देख्ने उपासनापद्धति हो ।

द्वादश पटल

यस पटलमा वैष्णवको यथार्थ कुरा बताउन पार्वतीले शङ्करजीलाई आग्रह गरेकी छिन् । त्यसको प्रत्युत्तरमा शङ्करजीले पार्वतीलाई वैष्णवको यथार्थ तत्त्व गुरुतत्त्व, मन्त्रतत्त्व, वर्णतत्त्व, देवतत्त्व र ध्यानतत्त्व सुनाउने प्रतिज्ञा गरेका छन् । त्यस क्रममा सर्वप्रथम गुरुतत्त्व बताइएको छ । देहमा रहेको ब्रह्मतेज तेलले सहित भएको बत्तीले युक्त धागोजस्तै हो त्यो गुरुद्वारा दिइएको मन्त्रदानले प्रदीप्त बन्छ । देवताको शरीर बीजबाट उत्पन्न हुन्छ त्यसैले देवताको आत्मा देवरूप हुन्छ, यसमा संशय छैन । ईश्वरको जुन बीज हो त्यो अक्षरस्वरूप नै छ त्यसैले प्राणीहरूको शरीर वर्णस्वरूप नै छ, यसमा सन्देह छैन । सबै वर्णहरू मन्त्रवर्णमा लीन हुन्छन् । म स्वयं निर्मल देहस्वरूप देव हुँ अर्को कोही होइन, घाँसपातलहरा आदिमा सर्वत्र देवताको ध्यान गर्नू । ध्यानले सबै पाइन्छ, ध्यानले नै विष्णुरूप बनिन्छ, ध्यानले सिद्धि प्राप्त हुन्छ, ध्यानविना केही पनि सिद्ध हुँदैन भनी शङ्करले पार्वतीलाई बताएका छन् ।

त्रयोदश पटल

यस पटलको प्रारम्भमा चण्डिकाले प्रकाशरूप दशार्ण मन्त्र बताउन शङ्करलाई आग्रह गरेकी छिन् । जसको श्रवणमात्रले मूर्ख पनि विष्णुरूप बन्छ त्यस्तो दश अक्षरको मन्त्र बताउने प्रतिज्ञा शङ्करले गरेका छन् र उक्त मन्त्र चण्डिकालाई बताएका छन् । उक्त मन्त्रको ज्ञानले अमरत्व प्राप्त हुने तथा नर नारायण

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बन्ने बताइएको छ । यस मन्त्रबाट महामन्त्रहरूको उत्पत्ति हुने भएकाले गुरुले आफ्ना शिष्यहरूलाई अवश्य पनि यस मन्त्रको उपदेश गर्नुपर्ने कुरा यहाँ बताइएको छ । जसले दशार्ण मन्त्र सुनाउँछन् ती गुरु उत्तम गुरु हुन् । जसरी सबै नदीहरू गङ्गा होइनन् त्यसरी नै जो दश वर्ण मन्त्र प्रदान गर्ने व्यक्ति हो त्यो नै परम गुरु हो अरू होइनन् भन्ने भाव यहाँ व्यक्त गरिएको छ । दशार्ण मन्त्रको यो प्रसङ्गपछि दण्डधारणको विधिमाथि प्रकाश पारिएको छ । सम्पूर्ण मायालाई परित्याग गरेको, सधैँ धर्ममा निष्ठा राख्ने, इन्द्रिय जितेको, क्रोध जितेको, सबै जातिहरूमा समभाव राख्ने, छोरो र शत्रुमा तथा सुन र माटोमा समता राख्ने, छोरो, साथी तथा शत्रुमा सर्वत्र एउटै दयाभाव राख्ने, लाभ तथा हानि, जित तथा हार, निन्दा तथा प्रशंसामा समभाव राख्ने, शरीर र प्राणमा सम्बन्ध नराख्ने, जसको चित्तमा ब्रह्मज्ञानविना अर्को ज्ञान छैन त्यस्तो सज्जन स्वभावको गृहस्थ ब्रह्मवादी ब्राह्मणको नै सन्न्यासधर्म हो, अरूको होइन भन्ने कुरा यहाँ बताइएको छ। सन्न्यासग्रहणका लागि सबै लक्षणले युक्त ब्राह्मण गुरुकहाँ जाओस् तथा सन्न्यासग्रहणका लागि प्रार्थना गरोस् । मातापिता हुँदै, पत्नी, छोराछोरी बच्चा छँदै जसले दण्डधारण गर्दछ, उसको सन्न्यासधारण निष्फल हुने तथा त्यस्तालाई सन्न्यास प्रदान गर्ने गुरु पनि रौरव नामक नरकमा पर्ने भएकाले माथि बताइएका कुराले बाधा नपर्ने शिष्यलाई नै गुरुले सन्न्यासदान र शाश्वती मुक्ति दिऊन् भन्ने निर्देश गरेपछि यसै पटलमा सन्न्यासदानका लागि विभिन्न संस्कारहरू बताइएका छन् ।

चतुर्दश पटल

यस पटलमा अवधूत आश्रमको विवरण पाइन्छ । अवधूतको लक्षण र अवधूतका प्रकारभेदको वर्णन यस पटलमा गरिएको छ । वीरभावमा स्थित तत्त्वपरायण साधक नै अवधूत हुने भएकाले अवधूतलाई वीर भनेर जान्नू भन्ने शङ्करको वचन रहेको छ । गुरुबाट विधिपूर्वक दण्डधारण वा सन्न्यासग्रहण गरेको त्यस्ता वीर साधक अवधूतका केही बाह्य आचरण पनि यहाँ बताइएका छन् । उदाहरणका लागि सन्न्यासधारण गरेको दण्डीले आवश्यक मुण्डन गर्नू र उसले अस्थिमाला वा रुद्राक्ष धारण गर्नू, वीरभावमा स्थित ती अवधूतहरू दिगम्बर बनून् अथवा कौपिन धारण गर्ने बनून्, रक्तचन्दनले दिव्य अङ्गवाला बनून् अथवा भस्मधारण गरून् भन्ने निर्देश यहाँ पाइन्छ । म कुलपरम्पराको नायक हुँ, म मुक्त हुँ, म भैरव हुँ, म शिव हुँ भन्ने भाव सर्वदा हृदयमा धारण गरून् । यहाँ मकारादि पञ्चतत्त्वको माहात्म्य बताइएको छ र अवधूतका लागि त्यो ग्राह्य हुने पनि बताइएको छ । अवधूतका आनन्द, सरस्वती, वन, आरण्य, भारती, पुरी, गिरि, शरण नामक आख्यात (नामपद)को उल्लेख गर्नुका साथै तिनको सामान्य लक्षण पनि बताइएको छ । अवधूत आश्रममा निश्चल भक्ति हुने व्यक्तिप्रति काली प्रसन्न हुन्छिन्, त्यस्तो व्यक्तिको यो संसारमा के कुरा सिद्ध हुँदैन र? त्यसैले अवधूतलाई देखेर शम्भुलाई भैँ पूजा गर्नू, आफ्नो सामर्थ्यले यत्नपूर्वक पञ्चतत्त्व अर्पण गर्नू भन्ने निर्देश यहाँ दिइएको छ । अवधूत आश्रम र पञ्चतत्त्वविषयक ज्ञान मूर्ख, अभक्त, मकारादि पञ्चतत्त्वको निन्दा गर्ने व्यक्ति, गुरुप्रति भक्तिभाव नराख्ने व्यक्तिलाई नदिनू, योग्यता पुगेको भए आफ्नो पुत्र वा आफ्नो उत्तम शिष्यलाई दिनू भन्ने निर्देशका साथ यो चौध पटलका साथै निर्वाणतन्त्र पूरा भएको छ ।

उपसंहार

निर्वाणतन्त्रमा प्रतिपादित विषयवस्तुमाथि दृष्टि दिँदा के देखिन्छ भने यस ग्रन्थमा सर्ग, प्रतिसर्ग,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
बाह्य ब्रह्माण्ड, अन्तर्ब्रह्माण्ड, षट्चक्रविवरण, मकारादि पञ्चतत्त्वको माहात्म्य, गुरुतत्त्व, दशार्ण मन्त्रको माहात्म्य, अवधूतको लक्षण र प्रकारभेद आदि विषयवस्तुहरूको वर्णन गरिएको छ । कुनै एउटै विषयवस्तुमा केन्द्रित नरही यस ग्रन्थमा धेरै विषयवस्तुलाई सङ्क्षेपमा समेटिएको देखिन्छ । हाम्रै शरीरको रूपमा रहेको अन्तर्ब्रह्माण्ड र त्यसअन्तर्गत सप्तस्वर्गको कल्पना, षट्चक्रको भावनाजस्ता विषयलाई केही विस्तारमा चर्चा गरिएको छ र यद् ब्रह्माण्डे तत् पिण्डे अर्थात् जे ब्रह्माण्डमा छ त्यो पिण्ड शरीरमा नै छ भन्ने तान्त्रिक मान्यतालाई स्पष्ट पारिएको छ । वीरभाव र दिव्यभावमा स्थित कौलिक साधकहरूका लागि विधिका रूपमा रहेको पञ्चतत्त्वसेवनको विषयलाई पनि यहाँ विशेष महत्त्वक साथ समावेश गरिएको छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्वाणतन्त्रम्

प्रथमः पटलः

श्रीगणेशाय नमः[१] ।।
कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते ।
विपरीतरतासक्ता चण्डी पप्रच्छ शङ्करम् ।। १ ।।
श्रीचण्डिकोवाच[२]
निराकारं निर्गुणं च स्तुतिनिन्दाविवर्जितम् ।
सुनित्यं सर्वकर्तारं वर्णातीतं सुनिश्चलम्[३] ।। २ ।।
संज्ञादिरहितं[४] शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितम् ।
तस्मादुत्पत्तिर्देवेश किमाकारेण[५] जायते ।। ३ ।।
श्रीशङ्कर उवाच
शृणु देवि परं तत्त्वं वर्णातीतां च वैखरीम्[६] ।
गुणालयां गुणातीतां स्तुतिनिन्दाविवर्जिताम् ।। ४ ।।
आकाररहितां नित्यां यस्माद्रागादिवर्जिताम्[७] ।
पूजनार्थाय[८] देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारिणीम्[९] ।। ५ ।।
येन रूपेण ब्रह्माण्डो[१०] जायते[११] शृणु तच्छिवे[१२] ।
आकाशाज्जायते वायुर्वायोरुत्पद्यते रविः ।। ६ ।।
रवेरुत्पद्यते तोयं तोयादुत्पद्यते मही ।
पञ्चभूतैश्च ब्रह्माण्डा भवेयुः पर्वतात्मजे ।। ७ ।।
ब्रह्माण्डोत्थापनार्थाय[१३] कूर्मपृष्ठे ह्यनन्तकः ।
तन्मूर्ध्नि वालुकाकारा ब्रह्माण्डा बहवः स्थिताः ।। ८ ।।
कारुण्यवारिमध्ये तु कूर्मश्चरति नित्यशः ।

१ ॐ नमः परमदेवतायै –च, ज । ॐ नमो गणेशाय -ङ ।
२ श्रीचण्डिका उवाच –ज
३ सुनिश्चितम् – क
४ संज्ञाविरहितं –च, ज
५ किमाधारेण -ङ
६ वैष्णवीम् –क, ख, ग, घ, छ
७ रोगशोकादिवर्जिताम् –च, ज
८ पूजायागार्थं-ङ, पूजायोगं च –च, ज
९ कारणम् –च, ज
१० ब्रह्माण्डा –च, ज
११ जायन्ते –च, ज
१२ तत् शिवे –च, ज
१३ ब्रह्माण्डस्थापनार्थाय –च

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहमेव[१४] त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः ।। ९ ।।
श्रीचण्डिकोवाच[१५]
किमाकारं[१६] तु ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर ।
सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारं हि तत्त्ववित् ।। १० ।।
श्रीशङ्कर उवाच
यन्त्राकारं तु[१७] ब्रह्माण्डं नानाविग्रहं[१८] पार्वति ।
ब्रह्माण्डविग्रहं[१९] प्रोक्तं स्थूलक्षुद्रादिकं हि यत्[२०] ।। ११ ।।
मेरुस्तन्मध्यके देवि[२१] तथा सप्तकुलाचलाः ।
मूलादिमस्तकान्तं वै सुमेरुर्नाम पर्वतः ।। १२ ।।
स्थितं मेरोरधोभागे ह्यङ्गुलश्चोर्ध्वदेशतः[२२] ।
भूर्लोकादि महेशानि सप्तस्वर्ग क्रमेण हि ।। १३ ।।
अङ्गुल्यां[२३] सप्तपातालास्तिष्ठन्ति परमेश्वरि ।
सत्यलोके निराकारा महाज्योतिःस्वरूपिणी ।। १४ ।।
माययाच्छादितात्मानं चम्पकाकाररूपिणी[२४] ।
हस्तपादादिरहिता चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी ।। १५ ।।[२५]
मायाबन्धनं[२६] सन्त्यज्य[२७] द्विधा भिन्ना यदोन्मुखी ।
शिवशक्तिविभागेन जायते सृष्टिकल्पना ।।
प्रथमे जायते पुत्रो ब्रह्मसंज्ञो हि पार्वति ।। १६ ।।
श्रीकालिकोवाच[२८]
शृणु पुत्र महाधीर[२९] विवाहं कुरु यत्नतः ।
एतच्छ्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच नो हरप्रिये[३०] ।। १७ ।।

---

१४ त्वहमेव -ङ
१५ श्रीचण्डिका उवाच –ज
१६ किमाधारं -ङ
१७ जन्त्वाकारं – क, ग, । जन्तोराकारब्रह्माण्डं-ङ, जन्तोराकारं –च, ज
१८ नानाविग्रहि –क, ख, ग
१९ ब्रह्माण्डं विग्रहं –च, ज
२० तत् –च, ज
२१ मेरुः पर्वतस्तन्मध्ये –च, ज
२२ द्व्यङ्गुल्यश्चोर्ध्वदेशतः –च, ज ।
२३ द्व्यङ्गुल्याः –च, ज । ह्यङ्गुल्यां-ङ
२४ चणकाकाररूपिणी –ङ, ज
२५ यो पाठ मातृका चमा छैन
२६ मायाबल्कल -ङ
२७ मायावल्कलसंत्यज्या –च, ज
२८ श्रीकालिका उवाच –ज
२९ महावीर –च, ज
३० सादरं –क, ग, ङ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

त्वां विना जननी नास्ति शक्तिं मे देहि सुन्दरि[31] ।
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
तच्छ्रुत्वा जगतां माता स्वदेहान्मोहिनीं ददौ ।। १८ ।।
द्वितीया सा महाविद्या सावित्री परमा कला ।
अस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्तरणं[32] कुरु ।। १९ ।।
अनया सह[33] सृष्टिकर्ता भव त्वं महिमण्डले ।
द्वितीये जायते पुत्रो विष्णुः सत्त्वगुणाश्रयः ।। २० ।।
श्रृणु पुत्र महाधीर[34] विवाहं कुरु यत्नतः[35] ।
तव दर्शनमात्रेण निष्कामो[36] जायते पुमान् ।। २१ ।।
सत्यं करोमि हे मातर्मोहिनीं देहि मे शिवे ।
देहाच्छक्तिं विनिष्कृत्य[37] ददौ तस्मै च कालिका ।। २२ ।।
वैष्णवीं तां महाविद्यां श्रीविद्यां परमेश्वरीम् ।
तामाश्रित्य महाविष्णुः पालयत्यखिलं जगत् ।। २३ ।।
तृतीये जायते पुत्रो महायोगी सदाशिवः ।
तं दृष्ट्वा सा महाकाली तुष्टियुक्ताऽभवन्मुदा ।। २४ ।।
श्रृणु पुत्र महायोगिन् मद्वाक्यं हृदयङ्कुरु ।
त्वां विना पुरुषः को वा मां विना कापि मोहिनी ।।
अतस्त्वं परमानन्द विवाहं कुरु मे शिव ।। २५ ।।
श्रीशिव उवाच[38]
यदुक्तं मयि हे मातस्त्वां विना नास्ति मोहिनी ।
सत्यमेतज्जगन्मातर्मां विना पुरुषो न च ।। २६ ।।
अस्मिन् देहे संस्थिते च न करोमि विवाहकम् ।
कुरु देहान्तरं मातः करुणा यदि वर्तते ।। २७ ।।
तत्क्षणे सा महाकाली ददौ भुवनसुन्दरीम् ।
आदिभूता यथा काली तथा भुवनसुन्दरी ।। २८ ।।[39]
तामाश्रित्य महायोगी संहरत्यखिलं जगत् ।
शम्भुरष्टविभागश्च[40] शक्तिश्चाष्टविधा[41] भवेत् ।। २९ ।।

३१ देह सुन्दरीम् –ङ, च, ज
३२ वेदविस्तारणं –ङ, च, ज
३३ अनायासे –क, ख, ग, घ । अनायासं –च, ज ।
३४ महावीर –च, ज
३५ विवाहं कुरु यत्नतः पाठ लेख्न छुटेको -ङ
३६ निष्कामी –ङ, च, ज
३७ च निर्गत्य –च, ज
३८ क, ख, ग, घ, ङ मातृकामा यो पाठ छैन ।
३९ यो पाठ कातृका 'ङ'मा छैन
४० शम्भोरष्टविभागश्च –च, ज
४१ शत्तिश्चाप्यधिकं -ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

कालिकाद्या महाविद्या ह्यनेन परमेश्वरि ।
इति ते कथितं कान्ते यथा ब्रह्मनिरूपणम् ।।
गोपनीयं प्रयत्नेन विद्योत्पत्तिर्यथा प्रिये ।। ३० ।।

इति चण्डिकाशङ्करसंवादे निर्वाणतन्त्रे प्रथमः पटलः ।। १ ।।[४२]

४२ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे चण्डिकाशङ्करसंवादे परब्रह्मनिरूपणं नाम प्रथमः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्वाणतन्त्र

पहिलो पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीगणेशजीलाई नमस्कार छ ।

विभिन्न प्रकारका रत्नहरूले सुशोभित भएको रमणीय कैलास पर्वतमा विपरीत रतमा आसक्त भएकी चण्डीले शङ्करलाई सोधिन् ।। १ ।।

श्रीचण्डीले भन्नुभयो ।

हे प्रभु ! कुनै आकार नभएको, सत्त्व, रजस् र तमोरूप कुनै पनि गुण नभएको, स्तुति र निन्दाले रहित, नित्य स्वरूपले रहेको, सबैको कर्तास्वरूप भएको, वर्णभन्दा पर रहेको, अत्यन्त निश्चल स्वभाव भएको, [कुनै] नाम आदि नभएको, शान्त स्वभाव भएको [परम तत्त्व] कुन स्वरूपको छ, [त्यो कसरी] रहेको छ ? हे देवताका स्वामी त्यसबाट कुन स्वरूपले उत्पत्ति हुन्छ ? ।। २–३ ।।

श्रीशङ्करले भन्नुभयो ।

हे देवी! वर्णहरूदेखि पर रहेकी तथा वैखरी वर्णका रूपमा रहेकी, गुणहरूकी घर भएकी, गुणदेखि पर रहेकी, स्तुति र निन्दाले रहित, आकारले रहित, नित्यस्वरूपकी, राग आदिले रहित, आफैँले जगत्को उत्पत्ति गर्ने भएकी, [भक्तहरूको] उपासनाका लागि प्रकट भएकी परम तत्त्व वैष्णवीका विषयमा सुन ।। ४–५ ।।

हे कल्याणी ! जुन रूपले ब्रह्माण्डको उत्पत्ति हुन्छ त्यो सुन । आकाशबाट वायुको उत्पत्ति हुन्छ, वायुबाट रवि (तेज) को उत्पत्ति हुन्छ । रवि (तेज)बाट जलको उत्पत्ति हुन्छ, जलबाट पृथिवीको उत्पत्ति हुन्छ । हे हिमालय पर्वतकी पुत्री ! पञ्चमहाभूतहरूका माध्यमबाट ब्रह्माण्डहरूको उत्पत्ति हुन्छ ।। ६–७ ।।

कछुवाको रूप लिएर आफ्नो पिठ्यूँमा ब्रह्माण्डलाई उठाइराख्नका लागि नै अनन्त नामधारी विष्णुको अवतार भएको हो । त्यसको (कछुवारूपी विष्णुको) शिरमा अनगिन्ती ब्रह्माण्डहरू रहेका छन् ।। ८ ।।

करुणाको भावरूपी जलमा कछुवारूपी विष्णु सधैँ हिँडडुल गरिरहन्छन् । म नै त्रिशूलद्वारा [ब्रह्माण्डलाई] वारंवार रक्षा गर्दछु ।। ९ ।।

श्रीचण्डिकाले भन्नुभयो ।

वास्तव कुरा जान्ने हे महेश्वर! ब्रह्माण्ड कुन आकारको छ, त्यो ब्रह्माण्डभित्र सृष्टिको प्रकार कस्तो रूपको छ त्यो मलाई बताउनुहोस् ।। १० ।।

श्रीशङ्करले भन्नुभयो ।

हे पार्वती! यन्त्राकार ब्रह्माण्ड विभिन्न रूपको छ । यो ब्रह्माण्डको रूप ठूलो सानो आदि बताइएको छ ।। ११ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे देवी! ब्रह्माण्डको मध्यभागमा मेरु पर्वत तथा सातवटा कुलपर्वतहरू रहेका छन् । उक्त ब्रह्माण्डको मूलदेखि मस्तकसम्म सुमेरु नामको पर्वत रहेको छ ।। १२ ।।

हे पार्वती! मेरुको तल्लो भागमा दुई अङ्गुलमाथिदेखि भूर्लोक आदि गरिएका सातवटा स्वर्गलोकहरू क्रमशः रहेका छन् ।। १३ ।।

हे परमेश्वरी! आँलामा सातवटा पातालहरू रहन्छन् । सत्यलोकमा कुनै आकार नभएकी, महाज्योतिस्वरूप, चम्पक फूलको आकार भएकी, हातखुट्टाले रहित, चन्द्र, सूर्य र अग्निस्वरूप, मायाद्वारा आफूलाई ढाकेकी [पराशक्ति] रहन्छिन् ।। १४–१५ ।।

हे पार्वती! मायाको बन्धनलाई छोडेर ती पराशक्ति जब सृष्टिका प्रति उन्मुख हुन्छिन् तब शिव र शक्तिको विभागले उक्त शक्ति दुई रूपमा भिन्न बन्दछ र सृष्टिको कल्पना हुन्छ । सर्वप्रथम ती दुईको संयोगबाट ब्रह्मा नामका पुत्रको उत्पत्ति हुन्छ ।। १६ ।।

श्रीकालिकाले भन्नुभयो ।

ठूलो धैर्य भएका हे पुत्र! यत्नपूर्वक विवाह गर । यस्तो कुरा सुनेर ब्रह्माले भने– हे शङ्करकी प्रियतमा! तपाईंका अतिरिक्त [कोही] जननी छैन त्यसैले मलाई राम्री शक्ति दिनुहोस् । त्यो सुनेर जगज्जननीले आफ्नो देहबाट मोहिनी उत्पन्न गरेर ब्रह्मालाई दिनुभयो ।। १७–१८।।

ती सर्वोच्च कला सावित्री द्वितीया महाविद्या हुन् । यिनको साथमा रहेर तिमी वेदको विस्तर गर्ने कार्य गर । यिनको साथले तिमी पार्थिव भुवनमा सृष्टिकर्ता बन । दोस्रोमा सत्त्वगुणका आश्रयस्वरूप विष्णु नामका पुत्र हुन्छन् ।। १९–२० ।।

ठूलो धैर्य भएका हे पुत्र! यत्नपूर्वक विवाह गर । तिम्रो दर्शनमात्रले पुरुष (जीव) निष्काम बन्दछ । कल्याणस्वरूपिणी हे माता! [तपाईंको वचनलाई] सत्य बनाउँछु, मलाई मोहिनी दिनुहोस् । कालिकाले आफ्नो शरीरबाट शक्ति निकालेर उनलाई (विष्णुलाई) दिनुभयो ।। २१–२२ ।।

ती महाविद्या श्रीविद्या परमेश्वरी वैष्णवीको आश्रय लिएर महाविष्णुले समस्त जगत्को पालना गर्दछन् ।। २३ ।।

तेस्रोमा महायोगी सदाशिव नामका पुत्र जन्मन्छन् । तिनलाई देखेर ती महाकाली खुसीले सन्तुष्ट भइन् ।। २४ ।।

हे पुत्र! हे महायोगी! मेरो वचनलाई हृदयमा धारण गर । तिमीविना (तिमीबाहेक) न कुनै पुरुष [छ], न त मविना (मबाहेक) कुनै मोहिनी [छे] त्यसैले हे परमानन्द! हे शिव! मलाई विवाह गर ।। २५ ।।

श्रीशिवजीले भन्नुभयो ।

हे माता! हे जगन्माता! तपाईंविना (तपाईंबाहेक) कुनै मोहिनी छैन र मविना (मबाहेक) कुनै पुरुष छैन भनेर तपाईंले मलाई जुन कुरा भन्नुभयो त्यो सत्य हो ।। २६ ।।

यसै देहमा रहेर त म विवाह गर्दिनँ [त्यसैले] हे माता! यदि [मप्रति] करुणा छ भने अर्कै शरीर धारण गर्नुहोस् ।। २७ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्यसै क्षणमा महाकालीले [सदाशिवलाई] भुवनसुन्दरी प्रदान गर्नुभयो । [ती] भुवनसुन्दरी सर्वप्रथम उत्पन्न भएकी जस्ती काली [हुन्] त्यस्तै [हुन्] ।। २८ ।।

तिनै (भुवनसुन्दरी)लाई साथमा लिएर महायोगी (सदाशिव)समस्त जगत्को संहार गर्दछन् । शम्भुका आठ भेद वा आठ प्रकार छन् भने शक्ति पनि आठ प्रकारकी छिन् ।। २९ ।।

विवरणः-

भव, शर्व, रुद्र, पशुपति, उग्र महादेव, भीम र ईशानलाई शिवका अष्टमूर्तिका रूपमा गणना गरिएको छ। शिवको अष्टमूर्तिको उल्लेख शिवमहिम्नस्तोत्रमा यसप्रकार गरिएको छ -

भवः शर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः सह महाँ-
स्तथा भीमेशानविति यदभिधानाष्टकमिदम् ।
अमुस्मिन् प्रत्येकं प्रविचरति देवः श्रुतिरपि
प्रियायास्मै धाम्ने प्रणिहितनमस्योऽस्मि भवते ।। (शिवमहिम्नस्तोत्र, २८)

हे परमेश्वरी! हे प्रिये! यस प्रकारले आदि महाविद्या कालिका तिमीलाई बताइयो । त्यसरी नै ब्रह्मको निरूपण पनि भयो । हे प्रिये! विद्याको उत्पत्ति [सम्बन्धी विषयलाई] जस्तो प्रयत्नले [हुन्छ] गोप्य राख्नुपर्छ ।। ३० ।।

श्रीचण्डिका र शङ्करको संवादस्वरूप निर्वाणतन्त्रमा पहिलो पटल पूरा भयो ।। १ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वितीयः पटलः

श्रीचण्डिकोवाच[१]

त्वत्प्रसादान्महादेव श्रुतं ब्रह्मनिरूपणम् ।[२]
इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्षितौ सृष्टिर्यथा भवेत् ।। १ ।।

श्रीशिव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते ।
सत्यलोके महाकाली महारुद्रेण सम्पुटा ।। २ ।।[३]
चम्पकाकृतिविस्तारा[४] चन्द्रसूर्याग्निरूपिका[५] ।
अनादिरूपसंयुक्ता[६] तदंशा जीवसञ्ज्ञकाः ।। ३ ।।
ज्वलदग्नेर्यथा देवि स्फुरन्ति विस्फुलिङ्गकाः ।
तस्याश्च्युतं परं बिन्दुर्यदा भूमौ पतत्यपि ।। ४ ।।
तदैव सहसा देवि सञ्ज्ञाद्युक्तो[७] भवत्यपि ।
स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे ।। ५ ।।
चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोऽव्ययः ।
ततो लभेत् परेशानि मानुष्यं[८] दुर्लभं[९] तनुः ।। ६ ।।
यतो मानुषदेहस्तु धर्माधर्माधिपश्च सः ।
ततोऽपि लभते जन्म पुनर्मृत्युमवाप्नुयात्[१०] ।। ७ ।।
जायते म्रियते चैव[११] कर्मपाशात् सुनिश्चयः[१२] ।
चतुरशीतिलक्षेषु[१३] नानायोनिषु शैलजे ।। ८ ।।

श्रीचण्डिकोवाच[१४]

कथं वा लभते जन्म कथं मृत्युर्भवेत् प्रभो ।

---

१ श्रीचण्डिका उवाच –ज
२ त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं नाथ परब्रह्मनिरूपणम् –च, ज
३ यसपछि मातृका 'ङ'मा न चकण्ठेति विस्तारं चन्द्रसूर्याग्निकप्रभं पाठ अधिक
४ चणकाकृतिविस्तारा –च, ज
५ चन्द्रसूर्यादिरूपिका –ग, च । चन्द्रसूर्यादिरूपका –क, ख । संशोधित पाठ –चन्द्रसूर्याग्निरूपिका ।
६ अनादिपुरुषं युक्ता –क, ख, ग, घ ।
७ संज्ञायुक्तो -ङ, शक्त्या युक्तो –च, ज
८ मानुष्यां -च, मानुषीं – ज
९ दुर्लभां –च, ज
१० पुनर्मृत्युमवाप्य स -ङ
११ जायन्ते च म्रियन्ते च –च, ज
१२ कर्मपाशनियन्त्रिताः –ङ, च, ज
१३ चतुरशीतिसहस्रेषु –ङ, च
१४ श्रीचण्डिका उवाच –ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

तत्प्रकारं महादेव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।। ९ ।।
CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीशङ्कर उवाच

इह यत् क्रियते कर्म तत् परे चोपभुज्यते[१५] ।
जीवस्तृणजलौकेव देहाद् देहान्तरं व्रजेत् ।। १० ।।
सम्प्राप्य चोत्तर[१६] देहं देहं त्यजति पूर्वकम्[१७] ।
इति श्रुत्वा च सा चण्डी पप्रच्छ परमेश्वरम् ।।[१८]
प्राप्ते चोत्तरदेहे तु पिण्डदानादिकं कथम् ।। ११ ।।

श्रीशिव उवाच[१९]

श्रृणु देवि प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदेव[२०] हि ।
मायादेहः[२१] परेशानि वायुरूपो न[२२] चान्यथा ।। १२ ।।
वायुरूपो यतो[२३] देह आकाशस्थो निराश्रयः ।
अतश्च[२४] पिण्डदानेन वायुः स्थिरतरो भवेत् ।। १३ ।।
प्रथमे मस्तकं देवि जायते च क्रमावधि ।
ततो यमपुरं गत्वा धर्माधर्मादिकं हि[२५] यत् ।। १४ ।।
तद्भुक्त्वा चापरे किञ्चिद् यदि[२६] कर्म न विद्यते ।
यमाज्ञया[२७] तदा जीवः प्रययौ ब्रह्मसाधनम्[२८] ।। १५ ।।
तस्मात् कर्मानुसारेण यदि स्याद् दुर्लभं[२९] तनुः ।
महाविद्यां भाग्यवशात्[३०] प्राप्नोति परमं गुरुम्[३१] ।। १६ ।।
तत्त्वज्ञानं महेशानि यदि भाग्यवशाल्लभेत् ।
तदैव परमं मोक्षं यावद् ब्रह्माण्डमृच्छति[३२] ।। १७ ।।

---

१५ परत्रोपभुज्यते –ङ, च, ज
१६ चोत्तमं –च, ज
१७ पूर्वजम् –क, ख, ग, घ, छ
१८ यसपछि मातृका च, जमा श्रीचण्डिका उवाच पाठ अधिक ।
१९ यो पाठ मातृका क, ख, ग, घ, 'ङ'मा छैन ।
२० तदैव –च, ज
२१ मायादेहं –च, ज
२२ वायुरूपेण –च, ज
२३ यथा –च, ज
२४ ततश्च –ङ, च, ज
२५ धर्माधर्मादिकञ्च –च, ज
२६ यदा –ङ, च, ज
२७ यदाज्ञया –च, ज
२८ ब्रह्मशासनम् –ङ, च, ज
२९ दुर्लभां –च, ज
३० महाविद्याभाग्यवशाद्यदि –च
३१ यदि प्राप्नोति सद्गुरुम् –ङ, च, ज
३२ ब्रह्माण्डं तिष्ठति –ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्राह्मणस्य महामोक्षं सायुज्यं क्षत्रियस्य च ।
सारूप्यं चोरुजातस्य शूद्रस्य सहलोकताम्[३३] ।। १८ ।।
महाविद्याप्रसादेन[३४] पुनरागमनं न हि ।
बृहद्ब्रह्माण्डशेषे[३५] तु सर्वमोक्षं[३६] सदाशिवे ।।
तदा सर्वस्य निर्वाणं भवत्येव न संशयः ।। १९ ।।
श्रीचण्डिकोवाच[३७]
बृहद्ब्रह्माण्डबाह्ये तु किं पुनः परमेश्वर ।
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति ।। २० ।।
श्रीशङ्कर उवाच[३८]
ब्रह्माण्डस्य वाह्यदेशे ब्रह्माण्डा बहवः स्थिताः ।
अनन्तस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते मया ।।
तयैव[३९] निर्मितं सर्वं सैव सर्वं सुरेश्वरि[४०] ।। २१ ।।

इति चण्डिकाशङ्करसंवादे निर्वाणतन्त्रे द्वितीयः पटलः ।।[४१]

---

३३ सहलोककम् -क, ख, ग, घ, छ । सहलौकिकम् –च, ज
३४ महाविद्याप्रभावेण -ङ
३५ बृहद्ब्रह्माण्डनाशे –च, ज
३६ सर्वमुक्तं -ङ
३७ श्रीचण्डिका उवाच –ज
३८ श्री शिव उवाच -ङ, च
३९ सा एव –क, ख, ग, घ । स एव -ङ
४० महेश्वरि –च, ज
४१ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे श्रीचण्डिकाशङ्करसंवादे द्वितीयः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीचण्डिकाले भन्नुभयो ।

हे महादेव! तपाईँको कृपाले ब्रह्मसम्बन्धी निरूपण सुनियो । अब पृथिवीमा जुन प्रकारले सृष्टि हुन्छ त्यो कुरा सुन्न चाहन्छु ।। १ ।।

श्रीशिवजीले भन्नुभयो ।

हे देवी! जुन प्रकारले सृष्टि हुन्छ [त्यो कुरा] म बताउँनेछु, सुन । सत्यलोकमा महाकाली महारुद्रका साथ जोडिएर [सामरस्य भावले] रहेकी [हुन्छिन्] । तिनी चम्पक (चाँप) फूलको आकृतिसमान [छिन्] । चन्द्र, सूर्य र अग्निस्वरूपकी [उनी] अनादि पुरुषले युक्त [छिन्] । जीवहरू उनकै अंशस्वरूप हुन् ।। २–३ ।।

हे देवी! हे पार्वती! बलिरहेको आगोबाट जसरी ज्वालाहरू निस्किन्छन् [त्यसरी नै] जब महाकालीबाट निस्किएको परम बिन्दु भूमिमा खस्छ त्यति नै खेर अचानक स्थावर, कीट, पशुपक्षीमा [त्यो बिन्दु] मिल्छ र त्यो जीवले चौरासी लाख जन्म पाउँछ । त्यसपछि हे परमेश्वरी! दुर्लभ मनुष्य देह प्राप्त गर्दछ ।। ४–६ ।।

हे पार्वती! मनुष्यदेहले चाहिँ धर्म र अधर्मको पालना गर्ने भएकाले त्यसपछि पनि जन्म पाउने र फेरि मृत्यु पाउने हुन्छ । कर्मको पाशले गर्दा निश्चय नै नाना प्रकारका चौरासी लाख योनिमा जन्मने र मर्ने भइरहन्छ ।। ७–८ ।।

श्रीचण्डिकाले भन्नुभयो ।

हे प्रभु! हे महादेव! कसरी जन्म प्राप्त हुन्छ र कसरी मृत्यु हुन्छ, त्यसको प्रकार तात्त्विक रूपमा सुन्न चाहन्छु ।। ९ ।।

श्रीशङ्करजीले भन्नुभयो ।

यस लोकमा जुन कर्म गरिन्छ त्यसको फल परलोकमा भोग गरिन्छ । घाँस र पानीमा उम्रने झारजस्तै जीव एउटा देहबाट अर्को देहमा जन्म लिइरहन्छ । पछिल्लो देह प्राप्त गरेपछि पहिलो देहलाई छोडिदिन्छ । यस्तो कुरा सुनेर ती चण्डीले पछिल्लो देह प्राप्त हुँदा पिण्डदानादि कसरी [हुन्छ]? भनेर परमेश्वरलाई सोधिन् ।। १०–११ ।।

श्रीशिवजीले भन्नुभयो ।

हे देवी! म [त्यो कुरा] भन्छु, सुन । त्यतिखेर निश्चय नै [जीवलाई] मायारूप देह प्राप्त हुन्छ । हे परमेश्वरी! मायारूप देह [भनेको] वायुरूप [हुन्छ], अरू थोक केही होइन ।। १२ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

किनभने मायादेह वायुरूप हुन्छ, आकाशमा रहन्छ, निराश्रय हुन्छ त्यसैले पिण्डदानले वायु स्थिर हुन्छ ।। १३।।

हे देवी! सबैभन्दा पहिले शिर हुन्छ, त्यसपछि क्रमैले [अन्य अङ्गहरू] हुन्छन् । त्यसपछि यमपुरमा गएर निश्चय नै जुन धर्म, अधर्म आदि [कर्मको फल] छ त्यसलाई भोगेर अर्को जन्ममा यदि [धर्म, अधर्मरूप] कुनै कर्म छैन भने तब यमको आज्ञाले जीव ब्रह्म वा परम सत्ताको शासन वा पदमा जान्छ । त्यसकारण कर्मअनुसारले यदि दुर्लभ [मनुष्य] शरीर भयो भने भाग्यवश [उसले] श्रेष्ठ गुरु तथा महाविद्या प्राप्त गर्दछ । हे महेश्वरी! भाग्यवश यदि तत्त्वज्ञान पायो भने त्यतिखेर नै जबसम्म ब्रह्माण्ड रहन्छ [तबसम्म] परम मोक्ष प्राप्त गर्दछ ।। १४–१७ ।।

ब्राह्मण र क्षत्रियलाई सायुज्य नामक महामोक्ष [प्राप्त हुन्छ] । वैश्यलाई सारूप्य र शूद्रलाई सहलोक नामक महामोक्ष [प्राप्त हुन्छ] । महाविद्याको कृपाले निश्चय नै फेरि [प्राणीको रूपमा] आगमन हुँदैन । हे कल्याणी! बृहत् ब्रह्माण्ड शेष रहेको अवस्थामा त सबैको नै मोक्ष हुन्छ । त्यतिखेर सबैको नै निर्वाण हुन्छ, यसमा कुनै संशय छैन ।। १८–१९ ।।

श्रीचण्डिकाजीले भन्नुभयो ।

हे परमेश्वर! बृहत् ब्रह्माण्डको बाहिरचाहिँ फेरि के [छ]? यदि मप्रति स्नेह छ भने त्यो सबै सुन्न चाहन्छु ।। २० ।।

श्रीशङ्करले भन्नुभयो

[बृहद्] ब्रह्माण्डको बाहिरी भागमा धेरै ब्रह्माण्डहरू रहेका छन् । [त्यो] अनन्त [ब्रह्माण्ड] को सीमा त म के बताउन सक्छु र ! हे सुरेश्वरी! समग्र [विश्वब्रह्माण्ड] उनै [परमेश्वरी]]ले बनाएकी हुन्, उनी नै समग्र [विश्वब्रह्माण्ड] हुन् ।। २१ ।।

श्रीचण्डिका र शङ्करको संवादस्वरूप निर्वाणतन्त्रमा दोस्रो पटल पूरा भयो ।। २ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तृतीयः पटलः

श्रीशिव उवाच

प्रकृत्या जायते पुंसां प्रकृत्या सृज्यते जगत् ।
तोयाद् यद्[१] बुद्बुदं देवि यथा तोये विलीयते ।। १ ।।
प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां विलीयते[२] ।
तस्मात् प्रकृतियोगेन जायते नान्यथा क्वचित् ।। २ ।।
ब्रह्मविष्णुशिवं[३] देवि प्रकृत्या जायते ध्रुवम् ।
तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लुप्यते पुनः ।। ३ ।।
शाक्ता एव द्विजाः सर्वे न शैवा न च वैष्णवाः ।
उपासते[४] यतो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ।। ४ ।।
गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि चतुर्वेदप्रपूजिताम् ।
वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीम् ।। ५ ।।
हालाहलं समुद्धृत्य नाभ्यक्षरं समुद्धरेत् ।
वामकर्णसमायुक्तं[५] मूर्ध्नि रेफं[६] समुद्धरेत् ।। ६ ।।
कर्णयुक्तं पुनर्नाभिं[७] ततश्च सुरवन्दिते ।
वारुणं च समायुक्तं[८] नादयुक्तं[९] ततः परम् ।। ७ ।।
नादयुक्तं खगयुतं चैकं[१०] व्याहृतिमुद्धरेत् ।
तत्पदं च[११] समुद्धृत्य सवितुस्तदनन्तरम् ।। ८ ।।
वरेण्यमिति चोच्चार्य भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् प्रणवं तदनन्तरम् ।। ९ ।।
ततश्चाधीत गायत्रीं प्रणवं तदनन्तरम् ।[१२]
इति जप्त्वा महेशानि साक्षान्नारायणो भवेत् ।। १० ।।

---

१ तोयातु –ङ, च, ज
२ प्रलीयते –ङ, च, ज
३ ब्रह्मा विष्णुः शिवः –च, ज
४ उपासन्ते –च, ज
५ वामकर्म –ग, घ
६ पुनर्नाभिं –क, ख, ग, ङ, च, ज । संशोधित पाठ–मूर्ध्निरेफं ।
७ मूर्ध्निरेफं –क, ख, ग, घ, ङ, च, ज
८ रसनायुक्तं –ङ, च, ज
९ चन्द्रबीजं –घ, ङ, च, ज । संशोधित पाठ–नादयुक्तं ।
१० नादयुक्तं –क, ख, ग । शान्तयुक्तं स्वर्गयुक्तं चैवं –ङ, च, ज
११ तत्पञ्चाश –ग, घ
१२ यो पाठ मातृका ङ र चमा छैन ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

धिनयोर्मध्यभागे[१३] च यकारद्वयमेव च ।
तत्र तत्र[१४] महादेवि[१५] अनन्तश्रुतिरेव च ।। ११ ।।
इति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भवति तत्क्षणात् ।
अन्त्ययोकारयोः[१६] स्थाने यकारं इति यः पठेत्[१७] ।। १२ ।।
स चाण्डाल इति ख्यातो[१८] ब्रह्महत्या दिने दिने[१९] ।
अत एव महेशानि तव स्नेहात् प्रकाशितम् ।। १३ ।।
सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्येषु च दुर्लभा ।
अस्या ग्रहणमात्रेण भूपूज्यो[२०] नात्र संशयः ।। १४ ।।
अङ्गन्यासस्य मन्त्रं[२१] यत्तच्छृणुष्व प्रियंवदे ।
प्रणवद्वयं च हृत्पद्मे भूःकारं शीर्षदेशके ।। १५ ।।
भुवः शिखायां स्वःकारं कवचे विन्यसेत्[२२] सुधीः ।
नेत्रत्रये[२३] भूर्भुव स्वः स्वःकारं करयुग्मके ।। १६ ।।
नमः स्वाहा वषट् हुँ[२४] च वौषट् फट् क्रमतो न्यसेत् ।
ध्यानं श्रृणु वरारोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः ।।१७ ।।
श्वेतवर्णा समुद्दिष्य कौशेयवसना तथा ।
श्वेतैर्विलेपनैः[२५] पुष्पैरलङ्कारैश्च भूषिता ।। १८ ।।
आदित्यमण्डलान्तःस्था ब्रह्मलोकं गताऽथवा[२६] ।
अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगताऽथवा[२७] ।। १९ ।।
ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि ।
प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ।।

---

१३ धियोयोर्मध्यभागे –क, ख, ग, घ
१४ अत एव –ङ, च, ज
१५ महेशानि -ङ
१६ अन्त्ययकारयोः –घ, ङ, च, ज
१७ योकारत्रितयः पठेत् –क
१८ समाख्यातो -ङ
१९ ब्रह्महा स निगद्यते -ङ
२० भूब्रह्मा –च, ज
२१ षडङ्गन्यासमन्त्रं –ङ, च, ज
२२ तु न्यसेत् –च, ज
२३ नेत्रद्वयोः –च, ज
२४ ॐ –ग, कुर्यात् –च, ज
२५ श्वैतैर्विलेपनैर्युक्ता -ङ
२६ ब्रह्मलोकगतान्तरा –च, ज
२७ तथा –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

गायत्र्यस्येकपदी[२८] द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यः[२९] ॥ २० ॥
नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय पदाय[३०] परोरजसे ।
एवं ध्यात्वा यजेद्[३१] देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम्[३२] ॥ २१ ॥
पुनर्ध्यात्वा यन्त्रपीठे पुष्पं दद्याद् वरानने ।
आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत् ॥ २२ ॥
वृत्तं चाष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकम् ।
चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयन्त्रमीरितम्[३३] ॥ २३ ॥
जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तां त्रिवर्गदाम् ।
हालाहलादिकं मन्त्रं समस्तं परमेश्वरि ॥ २४ ॥
समुच्चार्य वदेत् पाद्यं सावित्रीं ङेयुता[३४] ततः ।
त्यागात्मकमनुः[३५] पश्चाद् यथाविभवविस्तरैः ॥ २५ ॥
पूजयेद् बहुयत्नेन चान्यथा ब्राह्मणाच्च्युतः[३६] ।
द्रव्याभावे वरारोहे पाद्याद्यैरुदकात्मकैः ॥ २६ ॥
पूजयित्वा जपेद्[३७] देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ।
दशभिर्जन्मजनितं शतेन च पुरा कृतम् ॥ २७ ॥
त्रियुतं तु[३८] सहस्रेण गायत्री हन्ति पातकम् ।
महेशवदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता ॥ २८ ॥
ब्रह्मणा समनुज्ञाता गच्छ देवि यथेच्छया ।
इति मन्त्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे बुधः ॥ २९ ॥
समर्पयेज्जपफलं[३९] ततः स्तोत्रादिकं पठेत् ।
विधिवल्लक्षजापेन पुरश्चरणमीरितम् ॥ ३० ॥
तद्दशांशं हुनेत् पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये ।
होमस्य तु दशांशैकं[४०] तर्पणं तदनन्तरम् ॥ ३१ ॥

---

२८ चैकपदी –च, ज
२९ चतुष्पदी -ङ । चतुष्पद्यपि –च, ज
३० प्रदाय –क, घ
३१ एवं यजेत तां –च, ज
३२ परमेश्वरिम् -ङ
३३ °मुत्तमं -ङ
३४ ङेयुतां –च, ज
३५ त्यागात्मकं पदं –च, ज
३६ ब्रह्मणः स्मृतः –क, ख, ग, घ ।
३७ यजेद् –क, ख, ग, घ, ङ
३८ त्रियुगन्तु –च, ज
३९ समर्पयेदपि फलं –च, ज
४० होमयेत्तद्दशांशैकं –ङ । तद्दशांशेन -च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तर्पणस्य दशांशैकमभिषेकं ततः परम् ।[४१]
अभिषेकदशांशैकं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।। ३२ ।।
ततः सिद्धा भवेद् देवी त्रिवर्गफलसाधिनी ।
माहात्म्यं चास्य मन्त्रस्य चतुर्वेदेन भाषितम् ।। ३३ ।।
आपोमार्जनमन्त्रस्य[४२] प्रकारं शृणु यत्नतः[४३] ।
भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भुवि मस्तके ।। ३४ ।।
मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदे सुरेश्वरि[४४] ।
सामाथर्वे त्विद[४५] देवि ऋग्वेदे शृणु शैलजे ।। ३५ ।।
शून्ये शिरसि चावन्यां[४६] भूमौ शून्ये शिरे तथा ।
भूमौ शून्ये तथा मूर्ध्नि चापोमार्जनमाचरेत् ।। ३६ ।।
आपोहिष्ठेति ये मन्त्राः[४७] अष्ट्यक्षरपदेन तु ।
मार्जनं यत्क्रमेणैव[४८] सर्वपापविनाशनम्[४९] ।। ३७ ।।
व्यतिक्रमेण[५०] चार्वङ्गि ब्रह्महत्या पदे पदे ।
अत एवं क्रमं सर्वं तव स्नेहात् प्रकाशितम् ।।
स्तुतिं च कवचं देवि पठित्वा प्रणमेत् सुधीः ।। ३८ ।।

श्रीदेव्युवाच[५१]

तुरीयं धाम[५२] यो देवः परमात्मा स एव हि ।
शिरःपद्मे[५३] स्थिते बाह्ये नमस्कारः कथं भवेत् ।। ३९ ।।

श्रीशिव उवाच

शिरः[५४] पद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः ।
तत्समो नास्ति देवेशि पूज्यो हि भुवनत्रये ।। ४० ।।
तद्रूपं[५५] चिन्तयेन्मन्त्री बाह्ये गुरुचतुष्टयम् ।

४१ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
४२ अपिमार्जन॰॰॰ –क, ख, ग, घ । अपामार्जन -ङ
४३ पार्वति -ङ
४४ आकाशे भुवि मस्तके –ख
४५ सामार्थवेदिनं –क, ख, ग, घ
४६ चारण्यां -ङ
४७ मन्त्रेण –च, ज
४८ तत्क्रमेणैव –च, ज
४९ सर्वपापप्रणाशनम् –च, ज
५० व्यक्तिक्रमेण –च, ज
५१ श्रीपार्वत्युवाच -ङ । श्रीदेवी उवाच –च, ज
५२ तुरीयधामे –च, ज
५३ शिवः पद्मे -घ
५४ शिवः –क, ख, ग
५५ यद्रूपं -ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदंशा भावसम्भूता ये चान्ये गुरवो जनाः ।। ४१ ।।
तथैव[५६] ब्राह्मणाः सर्वे चांशावतारसंस्थिताः ।
यदैव[५७] बाह्ये चैतांश्च प्रत्यक्षो भावयेत्तदा ।। ४२ ।।
सहस्रारे महापद्मे तदा चिन्तां विवर्जयेत् ।
प्रत्यक्षो दर्शने[५८] देवि बाह्ये तद्ब्रह्म चिन्तयन्[५९] ।। ४३ ।।
नमस्कारादिकं देवि कुर्यात् साधकसत्तमः ।
एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत् ।। ४४ ।।
न कुर्याद् यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः ।
ब्राह्मणादीन् समालोक्य ब्रह्मचारी यतित्रयम् ।। ४५ ।।
दृष्टिमात्रेण गिरिजे प्रणमेद् दण्डवद् भुवि ।
महापातकयुक्तोऽपि मुक्तो भवति तत्क्षणात्[६०] ।। ४६ ।।
न कुर्याद् यदि मोहेन महापातकवान् भवेत् ।
रक्तवस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषणम्[६१] ।। ४७ ।।
दण्डहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणत्रयम् ।
प्रकुर्यात् साधकश्रेष्ठश्चान्यथा पातकी भवेत् ।। ४८ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे तृतीयः पटलः ।। ३ ।।[६२]

---

५६ तदैव –च, ज
५७ तथैव -ङ
५८ प्रत्यक्षादर्शने -ङ
५९ चिन्तनम् -ङ, चिन्तयेत् –च
६० नान्यथा –च, ज
६१ °°°भूषितम् –च, ज
६२ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे तृतीयः पटलः –ख, ग, घ । इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे श्री शङ्करचण्डिकासंवादे तृतीयः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेस्रो पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशिवले भन्नुभयो ।

हे देवी! जसरी पानीबाट जुन फोका [उत्पन्न हुन्छ त्यो] पानीमा [नै] बिलाउँछ [त्यसरी नै] प्रकृतिबाट जगत्‌को सृजना हुन्छ [अनि त्यो जगत् प्रकृतिमै लय हुन्छ] ।। १ ।।

प्रकृतिबाट [नै] सबैथोक जन्मिन्छ फेरि प्रकृतिमै विलीन हुन्छ । त्यसकारण प्रकृतिको योगले [सबैथोक] उत्पन्न हुन्छ, नत्र भने केही पनि [हुँदैन] ।। २ ।।

हे देवी! निश्चय नै ब्रह्मा, विष्णु र शिव प्रकृतिबाट नै उत्पन्न हुन्छन् । त्यसैगरी प्रलयकालमा त प्रकृतिद्वारा फेरि [तिनलाई आफैँमा] विलीन गरिन्छ ।। ३ ।।

सबै द्विज (ब्राह्मण, क्षत्रिय र वैश्य)हरू शाक्त नै हुन्, शैव वा वैष्णव होइनन् किनभने उनीहरू परम अक्षरस्वरूप गायत्रीदेवीको उपासना गर्दछन् ।। ४ ।।

हे सुन्दरी! वेदमाता भनेर विख्यात, त्रिवर्गफल (सांसारिक जीवनका धर्म, अर्थ र कामस्वरूप फल) दिने भएकी चारै वेदले पूजित गायत्री सुन ।। ५ ।।

हालाहल (ॐ) उद्धृत गरेर वामकर्ण (ऊ) ले युक्त भएको नाभि (भ) अक्षरलाई उद्धार गर्नू अनि फेरि नाभि (भ) अक्षरलाई उद्धार गर्नू । त्यसपछि देवताहरूले वन्दना गरिएकी हे देवी! फेरि कर्ण (उ) ले युक्त नाभि (भ) अक्षर [उद्धार गर्नू] । त्यसपछि नाद (:)ले युक्त वारुण (व) अनि खग (:)ले युक्त चन्द्रबीज (स्व) पनि [भएको] एउटा व्याहृतिको उद्धार गर्नू । त्यसपछि तत् पदलाई उद्धार गरेर सवितुः वरेण्यं भन्ने (पद) पनि उच्चारण गरेर भर्गो देवस्य धीमहि [उच्चारण गर्नू] । त्यसपछि धियो यो नः प्रचोदयात् [अनि] प्रणव [उच्चारण गर्नू] । त्यसपछि [यसरी मन्त्रोद्धार गरिएको] गायत्री र प्रणव (ॐ) जप गर्नू । यसरी जप गर्नाले (साधक) साक्षात् नारायण बन्छ ।। ६–१० ।।

धि र नको मध्यभागमा दुइवटा यकार [छन्] । हे महादेवी! त्यहाँ त्यहाँ विभिन्न श्रुतिपरम्परा नै [छ] । हे महेश्वरी यसलाई [गायत्रीलाई] जप्नाले साधक तत्काल मुक्त हुन्छ । अन्त्यको दुइवटा योकारको स्थानमा जसले यकार पढ्दछ त्यो चण्डाल भनेर चिनिन्छ, उसलाई दिनहुँ ब्रह्महत्या [लाग्दछ] । त्यसैले हे महादेवी! तिम्रो स्नेहका कारणले [यो कुरा] प्रकाशित गरियो । [यो] सबैभन्दा श्रेष्ठ सावित्री विद्या तीनै लोकमा दुर्लभ विद्या [हो] । यो मन्त्र ग्रहण गर्नाले मात्रै [पनि मन्त्र ग्रहण गर्ने व्यक्ति] मर्त्यलोकमा पूज्य हुन्छ, यसमा कुनै संशय छैन ।। ११–१४ ।।

मीठो बोल्ने हे देवी! [यो सावित्री विद्याको] अङ्गन्यासको जुन मन्त्र हो त्यो सुन । बुद्धिमान् व्यक्तिले दुइवटा प्रणवलाई हृदयकमलमा, भूःलाई शिरमा, भुवःलाई शिखामा, स्वःलाई कवचमा, भूर्भुवःस्वःलाई तीनवटा नेत्रमा र स्वःलाई दुई हातको हत्केलामा न्यास गरोस् । नमः, स्वाहा, वषट्, हुँ, वौषट् र फट्‌लाई

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्रमशः [हृदय, शिर, शिखा, कवच, तीन आँखा र दुई हातको हत्केलामा] न्यास गरोस् । सुन्दर नितम्ब भएकी हे देवी! [अब ती सावित्रीको] ध्यान सुन । मनुष्यले [माथि] बताएअनुसार ध्यान गरेर पूजा गरोस् ।। १५–१७ ।।

सेतो वर्ण भएकी, रेशमी कपडा भएकी, सेतो चन्दन, सेता फूल तथा सेतै गहनाहरूले सिँगारिएकी, सूर्यमण्डलको बिचमा रहेकी अथवा ब्रह्मलोकमा रहेकी, अक्षमाला धारण गरेकी तथा कमलको आसनमा बसेकी [यस्ती सावित्रीको चिन्तन गरी] "ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि । प्रियं देवानां गायत्री एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यः । नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय पदाय परोरजसे" [यस मन्त्रको उच्चारणपूर्वक] ध्यान गरेर गायत्रीको पूजा गर्नू ।। १८–२१ ।।

सुन्दर मुख भएकी हे देवी! फेरि सावित्रीको ध्यान गरेर [तिनै देवीको] यन्त्रपीठमा फूल चढाउनू । पहिले त्रिकोण बनाएर त्यसको बाहिर षट्कोण बनाउनू, त्यसको बाहिर वृत्त र अष्टदल कमल, त्यसको बाहिर चारवटा ढोकाले युक्त चतुष्कोणलाई सावित्रीको यन्त्र बताइएको छ ।। २२–२३ ।।

जीवन्यास आदि गरेर ती त्रिवर्गफल प्रदान गर्ने सावित्रीलाई पूजा गर्नू । हे परमेश्वरी! सम्पूर्ण हालाहल (ॐकार) आदि मन्त्र उच्चारण गरेर चतुर्थीले युक्त सावित्री (पाद्यं समर्पयामि सावित्र्यै नमः आदि)भनेर पाद्य चढाओस् । समर्पणात्मक मन्त्रपछि आफ्नो सामर्थ्यअनुसार बडो यत्नपूर्वक पूजा गर्नू, अन्यथा ब्राह्मणको धर्मबाट च्युत [हुन्छ] । हे सुन्दर नितम्ब भएकी देवी! पूजाद्रव्यको अभावमा जलस्वरूप पाद्य आदिले पूजा गरेर परमाक्षरी गायत्रीको जप गर्नू । तीन लाख जप गर्नाले पहिले गरिएको दश जन्मको पातकलाई गायत्रीले नष्ट गर्दछिन् । "महेशवदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता ब्रह्मणा समनुज्ञाता गच्छ देवि यथेच्छया" यो मन्त्र उच्चारण गरेर बुद्धिमान् साधकले देवीको बायाँ हातमा जपफल समर्पण गरोस्, त्यसपछि स्तोत्र आदि पाठ गरोस् । विधिवत् एक लाख जपले पुरश्चरण [हुन्छ] भनिएको छ ।। २४–३० ।।

पुरश्चरणसिद्धिका लागि जपको दशांश हवन गरोस्, त्यसपछि होमको दशांश तर्पण, तर्पणको दशांश अभिषेक, त्यसपछि अभिषेकको दशांश ब्राह्मणभोजन गराओस् । त्यसपछि त्रिवर्गफल प्रदान गर्ने देवी सिद्ध हुन्छिन् । यो मन्त्रको माहात्म्य चारै वेदले बताएका छन् ।। ३१–३३ ।।

आपोमार्जन मन्त्रको प्रकार यत्नपूर्वक सुन । हे सुरेश्वरी! यजुर्वेदमा (यजुर्वेदीय परम्परामा) भूमिमा, शिरमा, आकाशमा, आकाशमा, भूमिमा, शिरमा, शिरमा, भूमिमा र आकाशमा [आपोमार्जन गर्नू] । सामवेद, अथर्ववेद र ऋग्वेदमा (तत्तद् वेदलाई अवलम्बन गर्ने परम्परामा) चाहिँ हे पार्वती! आपोमार्जन प्रकार सुन– आकाशमा, शिरमा, भूमिमा, भूमिमा, आकाशमा, शिरमा, भूमिमा, आकाशमा र शिरमा आपोमार्जन गर्नू ।। ३४–३६ ।।

विवरण :

यस ग्रन्थमा उल्लेख भएअनुसार यजुर्वेदीय परम्परामा आपोमार्जनको विधि यसप्रकार रहेको छ–

ॐ आपो हि ष्ठा मयोभुवः– यस अष्टाक्षरी मन्त्रले भूमिमा जल छर्कने,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

ॐ ता न ऊर्जे दधातन– यस मन्त्रले शिरमा जल छर्कने,

ॐ महे रणाय चक्षसे – यस मन्त्रले आकाशमा जल छर्कने,

ॐ यो वः शिवतमो रसः– यस मन्त्रले आकाशमा जल छर्कने,

ॐ तस्य भाजयतेह नः– यस मन्त्रले भूमिमा जल छर्कने,

ॐ उशतीरिव मातरः– यस मन्त्रले शिरमा जल छर्कने,

ॐ तस्मा अरं गमाम वः– यस मन्त्रले शिरमा जल छर्कने,

ॐ यस्य क्षयाय जिन्वथ– यस मन्त्रले भूमिमा जल छर्कने र

ॐ आपो जनयथा च नः– यस मन्त्रले आकाशमा जल छर्कने ।

आठवटा अक्षरको एक पदले [युक्त] जुन "आपोहिष्ठा॰॰" भन्ने मन्त्रहरू छन् [ती मन्त्रहरूले] जुन [उपर्युक्त] क्रमले नै मार्जन [गरिन्छ त्यसले] सम्पूर्ण पापको नाश [गर्दछ] । हे सुन्दर अङ्ग भएकी देवी! व्यतिक्रमले [मार्जन भयो भने] पाइलैपिच्छे ब्रह्महत्या [लाग्दछ] त्यसैले तिम्रो स्नेहले यही नै सबै क्रम प्रकाशित गरियो । हे देवी! स्तुति र कवच पनि पढेर बुद्धिमान् व्यक्तिले [देवीलाई] ढोग गरोस् ।। ३७–३८ ।।

श्रीदेवीले भन्नुभन्नुभयो ।

जुन तुरीय [चतुर्थ] धाम हो निश्चय नै त्यो नै परमात्मा देव हो । त्यो (परमात्मा देव) सहस्रारचक्रमा बसे छँदामा बाहिर कसरी नमस्कार हुन्छ ? ३९ ।।

श्रीशिवले भन्नुभयो ।

सहस्रारचक्रमा महादेव तथा परम गुरु [रहन्छन्] । हे देवी! निश्चय नै तीनै लोकमा तीजस्ता पूज्य [अरू कोही] छैनन् ।। ४० ।।

मन्त्रसाधकले [सहस्रारचक्रको] बाहिर गुरुचतुष्टयलाई त्यही (महादेव)रूपमै चिन्तन गरोस् । अरू जो गुरुजनहरू छन् [ती] तिनैको अंशका रूपमा उत्पन्न भएका हुन् ।। ४१ ।।

त्यसरी नै सबै ब्राह्मणहरू पनि तिनै [महादेवको] अंशावताररूपमा रहेका छन् । बाहिर साक्षात्कार हुँदा यिनीहरूलाई [त्यही रूपमा] भावना गर्नू ।। ४२ ।।

हे देवी! सहस्रार महाचक्रमा [भावना गर्नाले] त्यतिखेर चिन्तारहित हुन्छ भने बाहिर प्रत्यक्ष देखिँदा ब्रह्म चिन्तन गर्दै साधकले नमस्कार आदि गरोस् । देख्दामात्रै [पनि] यिनीहरूलाई नमस्कार आदि गरोस् । यदि मोहवश गरेन भने त्यो आपत्मा पर्दछ । ब्रह्मचारी, यतित्रय [सन्न्यासी, वानप्रस्थ र भिक्षुक], ब्राह्मण आदिलाई देखेमात्रै [पनि] हे पार्वती! भुइँमा दण्डवत् प्रमाण गरोस् । [यसो गर्नाले] महापातकी पनि तत्काल मुक्त हुन्छ ।। ४३–४६ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

यदि मोहवश नमस्कार गरेन भने महापातकी हुन्छ। साधकले रक्तवस्त्रधारी शाक्त, भस्मधारी शैव, दण्डधारी सन्न्यासी र त्रिशूल देखेपछि तीनपटक प्रदक्षिणा गरोस्। अन्यथा [ऊ] पातकी हुन्छ ।। ४७–४८ ।।

श्रीचण्डिका र शङ्करको संवादस्वरूप निर्वाणतन्त्रमा तेस्रो पटल पूरा भयो ।। ३ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थः पटलः

श्रीदेव्युवाच[१]

संन्यासी कीदृशो नाथ अवधूतस्तु कीदृशः ।
कीदृशो वा ब्रह्मचारी गृहस्थो वापि कीदृशः ।।१ ।।

श्रीशिव उवाच

दिव्यप्रकाशमूर्तिं च[२] चिन्तयेद् दण्डधारिणम्[३] ।
वीरस्य मूर्तिं देवेशि सदा भस्मादिभूषणम्[४] ।। २ ।।
कौलिकस्य गृहस्थस्य मूर्तिं तद्ब्रह्मचारिणम्[५] ।[६]
गृहस्थस्य दिव्यमूर्तिं चन्दनादिविभूषितम्[७] ।।
सर्वेषां पितृरूपोऽसौ गृहस्थः साधुरूपकः ।। ३ ।।

श्रीशिव उवाच[८]

श्रृणु देवि प्रवक्ष्यामि बृहद्ब्रह्माण्डलक्षणम् ।। ४ ।।
मेरुपर्वतमध्ये तु[९] सर्वदेवाश्रयः प्रिये ।
महाधीरा[१०] नदी तत्र मध्यदेशे सदा स्थिता ।। ५ ।।
सुमेरोश्चोर्ध्वदेशे तु सत्यलोकं वरानने ।
अधोभागे महेशानि प्रतिष्ठति रसातलम् ।। ६ ।।
एवंक्रमे मेरुमध्ये भुवनानि चतुर्दश ।
पातालसप्तकस्योर्ध्वे[११] ब्रह्मपद्मं सुरेश्वरि[१२] ।। ७ ।।
अधोवक्त्रं हि तत्पद्मं धरामध्ये चतुर्दलम् ।
पद्ममध्ये बीजकोषे क्षितिचक्रं मनोहरम् ।। ८ ।।
वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः ।
जम्बूद्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरम् ।। ९ ।।

---

१ देव्युवाच -ङ । चण्डिकोवाच -च । श्रीचण्डिका उवाच –ज
२ दिव्यप्रकाशिकां मूर्तिं -च
३ दण्डधारिणम् -च । दण्डधारिणीम् – ज
४ भस्मांगभूषणाम् –ङ, च, ज
५ ब्रह्मचारिणः –च, ज
६ वीरस्य मूर्तिं देखि तद्ब्रह्मचारिणम् सम्मको पाठ मातृका क, ख, घमा छैन ।
७ °°°°विभूषिताम् –च, ज
८ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
९ मेरुपर्वततन्मध्ये –ङ, च, ज
१० महावीरा -ङ
११ पातालसप्तकं चोर्ध्वे –च, ज
१२ महेश्वरि –ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्रिकोणं मदनागारं कन्दर्पश्चाधिदेवता ।
ऐन्द्ररूपं हि लंबीजं[13] गजेन्द्रवाहनं शिवे ।। १० ।।
त्रिकोणे मदनागारे बिन्दुरूपो[14] महेश्वरः ।
मायाशक्तिर्महेशानि भुजगाकाररूपिणी ।। ११ ।।
तयैव वेष्टितं लिङ्गं सार्धत्रिवलयाकृतिः ।
लिङ्गच्छिद्रं[15] स्ववक्त्रेण[16] समाच्छाद्य स्थिता सदा ।। १२ ।।
ऐन्द्रबीजं वरारोहे लिङ्गस्य वामदेशके ।
सुसिद्धं ब्रह्मसदनं नादोपरि सुसुन्दरम् ।। १३ ।।
तत्रैव निवसेद् ब्रह्मा सृष्टिकर्ता प्रजापतिः ।
वामभागे च सावित्री वेदमाता सुरेश्वरी ।। १४ ।।
तस्याः प्रसादमासाद्य सृष्टिं वितनुते सदा ।
यद्रूपं[17] ब्रह्मसदनं लक्षयोजनविस्तृतम् ।। १५ ।।
तत्सर्वं परमेशानि ऋग्वेदाख्ये[18] मयोदितम् ।
त्रिकोणं[19] परमेशानि द्विषष्टितमकोष्ठकाः ।। १६ ।।
तदेव पर्वतं[20] प्रोक्तं सर्वदेवाश्रयं[21] हि तत् ।
त्रिकोणमध्ये तद्बाह्ये पश्चात्[22] पूर्वं वरानने ।। १७ ।।
स्थावरं पर्वतं पश्य कीटं पशुमनुत्तमम् ।
खगं नरादिकं देवि नास्ति किं पृथिवीतले ।। १८ ।।
त्रिकोणबाह्ये गिरिजे पर्वतं बहुरूपकम् ।
नीलाचलं मन्दरं च पर्वतं चन्द्रशेखरम् ।। १९ ।।
हिमालयं सुमेरुं[23] च मलयं भस्मपर्वतम् ।
चतुष्कोणे वसेद् देवि एतत्[24] सप्तकुलाचलम्[25] ।। २० ।।
एतेषां शिखराज्जातं पर्वतं बहुरूपकम् ।

---

१३ ऐन्द्ररूपं हि लंबीजं –क, ख, ग, घ, छ
१४ लिङ्गरूपो -ङ। लिङ्गरूपी –च, ज
१५ लिङ्गं छिद्रं –क, ख, ग
१६ तद्वक्त्रेण –च, ज
१७ यद्रूपं –क, ख, ग, घ, छ
१८ ऋग्वेदाख्यं –च, ज
१९ त्रिकोणे –ङ, च, ज
२० परतः -ङ
२१ सर्वदेवाग्रजं –च, ज
२२ पश्य -ङ
२३ सुवेशं -ङ, सुवेलं –च, ज
२४ तथैव -ङ
२५ दानवाचलम् -ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri
नानादेवालय[२६] देवि तथैव दानवालयम् ।। २१ ।।
तृणगुल्मलतावल्ली[२७] नानारूपाणि तत्र वै ।
पापिष्ठाः तत्र वै जाताः कर्मयोगेन[२८] पार्वति ।।[२९]
जायन्ते च म्रियन्ते च पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना ।। २२ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे योगविवरणं नाम चतुर्थः पटलः ।।[३०]

२६ नानादेवालयो –च, ज
२७ तृणगुल्मलतालक्षं –च, ज
२८ क्रमयोगेन –ख, ग, घ
२९ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
३० इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे हरगौरीसंवादे योगविवरणं नाम चतुर्थः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चौथो पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीदेवीले भन्नुभयो ।

हे प्रभु! सन्न्यासी [भनेको] कस्तो हो? अवधूत [भनेको] कस्तो हो? ब्रह्मचारी [भनेको] कस्तो हो ? र गृहस्थ [भनेको] कस्तो हो ? १ ।।

श्रीशिवले भन्नुभयो ।

हे देवी! दण्डधारी सन्न्यासीलाई दिव्यप्रकाशस्वरूप सम्झनू । वीर [साधक]को स्वरूपलाई सधैँ भस्मादिले विभूषित [सम्झनू] । कौलिक गृहस्थको स्वरूपलाई ब्रह्मचारीको स्वरूप [सम्झनू] । गृहस्थको स्वरूपलाई चन्दन आदिले विभूषित दिव्यस्वरूप सम्झनू । साधुस्वरूप गृहस्थ सबैको पितास्वरूप हो ।। २–३ ।।

श्रीशिवले भन्नुभयो ।

हे देवी! बृहत् ब्रह्माण्डको लक्षण बताउँछु, सुन ।। ४ ।।

हे प्यारी! मेरुपर्वतको बिचमा सबै देवताहरूको आश्रय [रहेको छ] । त्यहाँ (मेरुपर्वतको) बिच भागमा सधैँ महाधीरा नदी रहेको छ ।

हे सुन्दर मुख भएकी देवी! हे महेश्वरी! सुमेरुको माथिल्लो भागमा चाहिँ सत्यलोक [रहेको छ भने] तल्लो भागमा रसातल रहेको छ ।। ६ ।।

यही क्रमले मेरुको माझमा चौध भुवनहरू [रहेका छन्] । हे सुरेश्वरी! सप्तपातालको माथि ब्रह्मपद्म [रहेको छ] ।। ७ ।।

तलतिर मुख फर्केको, चारवटा पात भएको त्यो पद्म पृथिवी [मण्डल]को बिचमा [रहेको छ] । कमलको बिचमा बीजकोषमा मनोहर क्षितिचक्र रहेको छ । [त्यहाँ] सातवटा समुद्रहरू घुमेर रहेका छन् । माझमा चतुष्कोण भएको मनोहर जम्बुद्वीप [रहेको छ] ।। ८–९ ।।

[सोही क्षितिचक्रको बिचमा] कामदेवको घर त्रिकोण [छ] । [त्यसका] अधिदेवता कन्दर्प [हुन्] । हे पार्वती! हात्तीलाई वाहन बनाएको लँरूप ऐन्द्रबीज [त्यहाँ रहेको छ] । ११ ।।

हे महेश्वरी! कामदेवको घरस्वरूप [उक्त] त्रिकोणमा लिङ्गरूप महेश्वर [तथा] सर्पाकार मायाशक्ति [रहेका छन्] । तिनै (साँढे तीन फन्का लगाएको सर्पाकार मायाशक्ति)ले लिङ्ग बेरिएको छ । आफ्नो मुखले लिङ्गको प्काललाई सधैँ ढाकेर [ती मायाशक्ति] रहेकी छिन् ।। १२ ।।

हे सुन्दर नितम्ब भएकी देवी! लिङ्गको बायाँ भागमा ऐन्द्रबीज [रहेको छ] । उक्त [ऐन्द्रबीजको] नादको माथि अति सुन्दर, अति सिद्ध ब्रह्मसदन रहेको छ । त्यहीँ नै सृष्टिकर्ता प्रजापति ब्रह्मा बस्दछन् । उनको

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
बायाँ भागमा वेदमाता सुरेश्वरी सावित्री [बस्दछिन्] ।। १३–१४ ।।

तिनै सावित्रीको कृपा पाएर [प्रजापति ब्रह्मा] सधैँ सृष्टिको विस्तार गर्दछन् । [उनको] अति सुन्दर ब्रह्मसदन एक लाख योजन फैलिएको छ ।। १५ ।। हे परमेश्वरी! त्यो सबै मैले ऋग्वेदमा बताएको छु। हे परमेश्वरी! [कामदेवको घरको रूपमा रहेको] त्रिकोण बैसट्ठी कोठाले युक्त छ ।। १६ ।।

त्यही नै सबै देवताहरूको आश्रयभूत [मेरु] पर्वत [हो] भनेर भनिएको छ । हे सुन्दर मुख भएकी देवी! पहिले त्रिकोणको बिचमा तथा पछि त्यसको बाहिर स्थावर, पर्वत, कीट, पशु, चरा, मानिस आदि हेर । हे देवी! पृथिवीमा के छैन ? १७–१८ ।।

हे गिरिजा! त्रिकोणको बाहिर चतुष्कोणमा अनेक रूपका नीलाचल, मन्दर, चन्द्रशेखर, हिमालय, सुमेरु, मलय र भस्मपर्वत यो सप्तकुलाचल रहेको छ ।। १९–२० ।।

विवरण :

यहाँ सातवटा कुलपर्वतको उल्लेख छ र बाह्य ब्रह्माण्डमा स्थित ती पर्वतहरूको चिन्तन मूलाधारचक्रमा रहेको चतुष्कोणमा गर्नुपर्ने निर्देश यहाँ पाइन्छ। सिद्धसिद्धान्तपद्धति नामक ग्रन्थमा भने सातवटा कुलपर्वतको सट्टा आठवटा कुलपर्वतहरूको उल्लेख पाइन्छ । जसअनुसार अष्टकुलपर्वत मेरु, कैलास, हिमालय, मलय, मन्दर, विन्ध्य, मैनाक र श्रीशैल हुन् । बाह्य ब्रह्माण्डमा स्थित यी अष्टकुलपर्वतहरूको चिन्तन शरीरका विभिन्न अङ्गमा गर्ने निर्देश यहाँ दिइएको छ । जसअनुसार मेरुदण्डमा मेरु, शिरमा कैलास, पृष्ठभागमा हिमलय, बायाँ काँधमा मलय, दायाँ काँधमा मन्दर, दायाँ कानमा विन्ध्य, बायाँ कानमा मैनाक र निधारमा श्रीशैल पर्वतहरूको चिन्तन गर्नुपर्दछ (सिद्धसिद्धान्तपद्धति, ३।१०) ।

यिनै सप्तकुलाचलको शिखरबाट अनेक रूपका पर्वत, नाना प्रकारका देवालय तथा दानवालय बनेका छन् । त्यहीँ नै नाना रूपका घाँसपात, लहरा [रहेका छन्] । हे पार्वती! त्यहीँ नै पहिले नै बताइएको कर्मयोगको मार्गले पापिष्ठहरू जन्मिए, [फेरि पनि] जन्मन्छन् र मर्छन् ।। २१–२२ ।।

श्रीचण्डिका र शङ्करको संवादस्वरूप निर्वाणतन्त्रमा योगविवरण नामक चौथो पटल पूरा भयो ।। ४ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

पञ्चमः पटलः

श्रीशिव उवाच
एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे भीमाख्यं पङ्कजं शुभम् ।
पत्रषट्कं तथा वृत्तं चतुर्द्वारविभूषितम् ।। १ ।।
पद्ममध्ये बीजकोषे[१] भुवर्लोकं मनोहरम् ।
सिन्दूरसदृशं रक्तवर्णेन शोभितं सदा ।। २ ।।
सिन्दूरारक्तवस्त्रेण[२] निर्मितं चक्रपाणिना ।
तस्योर्ध्व[३] निवसेद् विष्णुः श्रीर्वाणी वामदक्षिणे ।। ३ ।।
ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाल्यते चक्रपाणिना ।
वैकुण्ठं नाम तत् स्वर्ग[४] नानादेवालयं हि तत् ।। ४ ।।
वैकुण्ठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनम् ।
तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः[५] ।। ५ ।।
नारदाद्यैर्मुनिगणैः सेवित[६] वेदपारगैः ।
वैकुण्ठसदृशं स्थानं नास्ति ज्ञाने च मामके[७] ।। ६ ।।
अत्र मध्ये तथा बाह्ये यथा सर्व प्रपश्यति[८] ।
तथैव भूमिगाः सर्वे परिपश्यन्ति ज्यौतिषम्[९] ।। ७ ।।[१०]
नानाभोगयुताः सर्वे नानारत्नेन भूषिताः ।
इन्द्राद्या देवताः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिहेतवे[११] ।। ८ ।।[१२]
महासत्त्वमयं लोकं वेदबाहुविराजितम् ।
पीताम्बरं शान्तमूर्तिं वनामालाविभूषितम् ।। ९ ।।
एवं भक्तजनं सर्व[१३] वैकुण्ठे चोपशोभितम् ।

---

१ राजकोष –च, ज
२ सिन्दूराभरक्ताभ्रेण –च, ज
३ तस्योर्ध्वे –क, ख, ग, ङ
४ सर्गे –क
५ द्विभुजा मुरलीधरा–च, ज
६ शोभितं –च, ज
७ साधके -ङ
८ ज्योतिषं परिपश्यति –च, ज
९ ज्योतिषं परिपश्यति –क, ख, ग, घ, ङ
१० यो पाठ मातृका च र जमा छैन ।
११ यथा सर्वं प्रपश्यति
१२ तथैव भूमिगाः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिहेतवे ।। –च, ज मातृकाको अधिक पाठ ।
१३ सर्वे –ग

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

विष्णुशब्दं[१४] विष्णुगणं[१५] वैष्णवं विष्णुरूपकम् ।। १० ।।
विष्णुगानं विना नास्ति वैकुण्ठे परमेश्वरि
यद्रूपं गोलकं धाम[१६] तद्रूपं नास्ति मामके ।। ११ ।।
ज्ञाने वा चाक्षुषे[१७] किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ।
शुद्धसत्त्वमयं देवि[१८] नानादेवेन[१९] शोभितम् ।। १२ ।।
तत्रैव भाति कैलासस्तत्रैव ब्रह्मणः पुरम् ।
वैकुण्ठनगरं तत्र तत्रैव रविरालयम्[२०] ।। १३ ।।
चन्द्रालयं हि तत्रैव कन्दर्पनिलयं प्रिये ।
सर्वदेवालयं[२१] तत्र देवकन्यादिशोभितम् ।। १४ ।।
मध्यदेशे गोलकाख्यं[२२] श्रीविष्णोर्भोगमन्दिरम् ।
श्रीविष्णोस्सत्त्वरूपस्य[२३] यत्स्थूलं[२४] चित्तमोहनम् ।। १५ ।।
तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना ।
यत्रैव सततं भाति द्विभुजो मुरलीधरः ।। १६ ।।
निराकारो महाविष्णुः साकारोऽपि क्षणे क्षणे ।
यदा साकाररूपोऽसौ तदैव मुरलीधरः ।। १७ ।।
तदा सत्त्वमयो विष्णुर्भुवनं पाति निश्चितम्[२५] ।
वैष्णवस्य महामोक्षो यत्रैव परमेश्वरि ।। १८ ।।
इति स्थानस्य माहात्म्यं सङ्क्षेपेण मयोदितम् ।
विस्तरेण[२६] न शक्नोमि[२७] जन्मान्तरशतेन च ।। १९ ।।
बीजकोषस्य बाह्ये तु वेष्टितं तोयमण्डलम् ।
प्रमाणं सुन्दरं तोयं यदा क्षीरोदसागरम् ।। २० ।।
धुस्तूरज्योतिषाकारं[२८] कोटिचन्द्रसमद्युतिम् ।

१४ विष्णुगणं –ख, ग
१५ विष्णुज्ञान –च, ज
१६ धाम गोलोकं –च, ज
१७ चक्षुषि –ङ, च, ज
१८ शुद्धसत्त्वमयैर्देवि –क, ख, ग
१९ नानावेदेन –च, ज
२० रविकालयम् –च, ज
२१ सर्वं देवालयं –च, ज
२२ गोलोकाख्यं –च, ज
२३ श्रीविष्णोस्तत्त्वरूपस्य –च, ज
२४ यत्स्थानं –च, ज
२५ निश्चयम् –च, ज
२६ विस्तारेण –ङ
२७ विस्तारेण च शक्नोमि –च, ज
२८ धूम्रस्य –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

वलयाकाररूपेण सुशुभ्रं तोयमण्डलम् ।। २१ ।।
गङ्गादिसरितः सर्वास्तत्रैव भान्ति सुन्दरि ।
इन्द्रादिदेवताः सर्वाः[२९] स्तूयमाना निरन्तरम् ।। २२ ।।
गन्धर्वयक्षनागादि कुष्माण्डा भैरवास्तथा ।
वेदगानेन भासन्ते[३०] मूर्तिमन्तः सदैव हि ।। २३ ।।
नानासुखविशेषेण[३१] सदा चैकाग्रचेतसः ।
विष्णुगानं प्रकुर्वन्ति स्तुतिभक्तिपरायणाः ।। २४ ।।
वेदगानं प्रकुर्वन्ति चतुर्वक्त्रेण वेधसा ।
मालवाद्याश्च[३२] षड्रागाः षट्त्रिंशद्रागिणी तथा[३३] ।। २५ ।।[३४]
मालवेनैव रागेण सामगानं सदा प्रिये ।
मल्लारेण सदाऽथर्व वसन्तेन तथा पुनः ।। २६ ।।
हिन्दोलेन[३५] यजुः पाठं सदा कुर्वन्ति[३६] वेधसः ।
कर्णाटेनैव ऋग्वेदं श्रीरागेण तथा शिवे ।। २७ ।।
निर्दिष्टपाठमेतत्तु अनिर्दिष्टमतः परम् ।
तत्रैव रागा वर्तन्ते सहस्राणि च षोडश ।। २८ ।।
तत्रैव भान्ति तालाश्च[३७] सहस्राणि च षोडश ।
मुरारेर्मुरलीगानाज्जायन्ते सर्वतालकाः[३८] ।। २९ ।।
तेन तालेन रागेण सदा गायन्ति वेधसः ।
तद्रागस्य विभागं हि कुर्वन्ति मुनयो जनाः ।। ३० ।।
वसन्ताद्याश्च ऋतवस्तिष्ठन्ति तत्र सन्ततम् ।
नानाऋतुप्रसूनेन[३९] भूषितो मुरलीधरः ।। ३१ ।।
तत्रैव राधिका देवी नानासुखविलासिनी ।
वदन्ती मुरलीगानं कुरु कान्त प्रमोहणम् ।। ३२ ।।
येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा ।

---

२९ सर्वे –क, ख, ग, घ, ङ
३० भाषन्ते –च, ज
३१ विलासेन –घ, ङ
३२ मालवादि च –ग, ङ
३३ गणाः –घ
३४ नानासुखविशेषेण देखि षट्त्रिंशद्रागिणी तथा सम्मको पाठ मातृका क, ख, च, छ र जमा छैन ।
३५ हिल्लोलेन –ङ, च, ज
३६ कुर्वीत –च, ज
३७ तासां च –च, ज
३८ सर्वे तालाः प्रजायते –क, ख, ग, घ, ङ
३९ नानाधातुप्रसूतेन –घ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri
तद्रागं[४०] चैव तत्तालं कुरु गानं प्रयत्नतः ।। ३३ ।।
एवमानन्दसंयुक्ता महावेशविलासिनी ।
वामभागे सदा भाति राधिका भक्तवत्सला ।।
प्रार्थनैकां प्रकुर्वन्ती[४१] राधिका भक्तिसंयुता ।। ३४ ।।
श्रीराधिकोवाच[४२]
तव भक्तियुता मर्त्याश्चाथवा[४३] भक्तिसंयुताः ।
गोलोकस्थं महाविष्णुं द्विभुजं मुरलीधरम् ।। ३५ ।।
सदानन्दयुतं देवं मम सङ्गे विराजितम् ।
एवं ध्यायन्ति ये मर्त्यास्तस्योपायस्तु कीदृशः ।।[४४]
तद्वदस्व विशेषेण यद्यहं तव वल्लभा ।। ३६ ।।
श्रीभगवानुवाच
ये यथा मां भजन्त्येव तेन मार्गेण सद्गतिम् ।
दास्यामि शृणु चार्वङ्गि सदा त्वं भक्तवत्सला ।। ३७ ।।
आदौ राधां ततः कृष्णं जपन्ति[४५] ये च मानवाः ।
तेषां च सद्गतिं चात्र दास्यामि नात्र संशयः ।। ३८ ।।
गुरुणा भावमार्गेण मन्त्रमार्गेण चैव हि ।
ये जना मां भजन्त्येव ते नरा मत्समाः सदा ।। ३९ ।।
या नारी मामभेदेन भजते पुरुषं सदा ।
त्वत्समा सा सदा नारी जायते नात्र संशयः ।। ४० ।।
भक्त्या वाप्यथवाभक्त्या जपन्ति[४६] युगलं यदि ।
तव भक्त्या प्रदास्यामि सद्गतिं शृणु राधिके ।। ४१ ।।
मद्भक्ता नैव गच्छन्ति कदाचिद्यममन्दिरम् ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं हि राधिके ।। ४२ ।।[४७]
इति श्रुत्वा च सा देवी राधिका प्रेमवत्सला[४८] ।
अङ्के[४९] शेते महाविष्णोः कामबाणेन[५०] पीडिता ।।

---

४० तद्रूपं -ङ
४१ प्रकुर्वीत –च, ज
४२ श्रीराधिका उवाच –ज
४३ मर्त्यास्तथैव –च, ज
४४ एवं ध्यायति यो मर्त्यस्तस्योपायं तु कीदृशम् –च, ज
४५ जल्पन्ति -घ
४६ जल्पन्ति -घ, ङ
४७ मातृका 'ङ'मा यो पाठ माथिल्लो हरफमा छ ।
४८ भक्तवत्सला -ङ
४९ चाङ्के –ङ, च, ज
५० कामभावेन –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

विष्णुलोकमिदं[५१] देवि चापरं श्रृणु यत्नतः ।। ४३ ।।

इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे पञ्चमः पटलः ।।[५२]

५१ °°°°मिमं–ग

५२ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे चण्डिकाशङ्करसंवादे पञ्चमः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

पाँचौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ–

यो मूलाधारपद्मको माथिल्लो भागमा भीम नामक सुन्दर कमल [रहेको छ] । [उक्त कमल] छवटा पात, वृत्त र चारवटा द्वार (भूपुर)ले विभूषित छ ।। १ ।।

[उक्त] पद्मको माझमा बीजकोषमा सुन्दर भुवर्लोक [रहेको छ जुन] सधैँ सिन्दूरजस्तो रातो वर्णले सुशोभित छ । [उक्त भुवर्लोक] सिन्दूरजस्तो रातो वस्त्र धारण गर्ने विष्णुले बनाएका हुन् । त्यो कमलको माथि विष्णु बस्दछन्, बायाँ र दायाँ श्री र वाणी बस्दछिन् ।। २–३ ।।

ब्रह्माले लोकको सिर्जना गर्दछन् [भने] विष्णुले [त्यसको] पालना गर्दछन् । वैकुण्ठ नामक त्यो स्वर्ग निश्चय नै नाना प्रकारका देवताहरूको घर हो । वैकुण्ठको दक्षिण भागमा सबैलाई मोहित पार्ने गोलोक [रहेको छ] । त्यहाँ नै राधिका तथा दुई हात भएका मुरलीधर [कृष्ण रहेका छन्] । नारद आदि गरिएका मुनिगणहरूद्वारा तथा वेदमा पारङ्गत विद्वान्‌हरूले सेवा गरिएको वैकुण्ठजस्तो स्थान मेरो ज्ञानमा [अरू] छैन ।। ४–६ ।।

यहाँ बिचमा तथा बाहिर जसरी सबैले हेर्दछन् त्यसरी नै भूमिमा रहेका सबैले ज्योति वा प्रकाशलाई हेर्दछन् ।। ७ ।।

नाना प्रकारका भोगले युक्त तथा नाना प्रकारका रत्नले सुशोभित इन्द्र आदि गरिएका सबै देवताहरू स्तुतिका लागि बस्दछन् ।। ८ ।।

[सो वैकुण्ठ] वेद (चार) हात भएका, पहेँलो वस्त्र लगाएका, शान्तस्वरूप, वनमालाले विभूषित विष्णु विराजमान भएको महासत्त्वमय लोक हो ।। ९ ।।

त्यसैगरी सबै भक्तजनहरू वैकुण्ठमा सुशोभित छन् । हे परमेश्वरी! विष्णुशब्द, विष्णुगण, विष्णुरूपका वैष्णव, विष्णुगानविना वैकुण्ठमा केही पनि छैन । गोलोक धाम जुन स्वरूपको छ त्यस्तो ज्ञानमा, हेराइमा, ध्यानयोगमा मेरो लोक [कैलास] छैन । शुद्ध सत्त्वमय [वस्तु]हरूले, नाना देवताहरूले वैकुण्ठ सुशोभित छ ।। १०–१२ ।।

त्यहीँ नै कैलास, त्यहीँ नै ब्रह्माको नगर, त्यहीँ नै वैकुण्ठनगर, त्यहीँ नै सूर्यलोक, त्यहीँ नै चन्द्रलोक, त्यहीँ नै कामदेवको लोक, त्यहीँ नै सबै देवकन्याहरूले सुशोभित देवताहरूको लोक रहेको छ ।। १३–१४ ।।

मध्यभागमा गोलोक नामक श्रीविष्णुको भोगमन्दिर [रहेको छ] । सत्त्वरूप विष्णुको जुन चित्ताकर्षक ठूलो [गोलोक नामक] स्थान छ त्यसको माहात्म्य म अहिले कसरी बताउन सक्छु? यहीँ नै दुई हात भएका मुरलीधर कृष्ण सधैँ रहन्छन् ।। १५–१६ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निराकार भए तापनि महाविष्णु क्षण क्षणमा साकार [रूप ग्रहण गर्दछन्] । जब यिनी साकार रूप [हुन्छन्] तब मुरलीधर [कृष्णको रूप ग्रहण गर्दछन्] ।। १७ ।।

तब सत्त्वमय विष्णुले निश्चित रूपमा भुवनको पालन गर्दछन् । हे परमेश्वरी! यहीँ नै वैष्णवको महामोक्ष [हुन्छ] ।। १८ ।।

यसप्रकार स्थानको माहात्म्य मैले सङ्क्षेपमा बताएँ । विस्तरपूर्वक त सयौँ जन्मले पनि सक्तिनँ ।। १९ ।।

बीजकोषको बाहिरी भागमा त क्षीरसागर प्रमाणको सुन्दर जलमण्डल घेरिएको [छ] ।। २० ।।

[उक्त] तोयमण्डल धतुरो फूलको जस्तो ज्योतिस्वरूपको, करोडौँ चन्द्रमाको जस्तो प्रकाश भएको घुमाउरो आकारले बडो सुन्दर [छ] ।। २१ ।।

हे सुन्दरी! गङ्गा आदि सबै नदीहरू त्यहीँ नै झल्किन्छन् । निरन्तर स्तुति गर्ने इन्द्र आदि सबै देवताहरू, गन्धर्व, यक्ष , नाग आदि, कुष्माण्ड, त्यसैगरी भैरवहरू मूर्तिमान् बन्दै सधैँ नै वेदगानले चम्किन्छन् ।। २२–२३ ।।

हे प्रिये! हे कल्याणी! विद्वान्हरू सधैँ मालव रागले सामगान, मल्लार तथा फेरि वसन्त [राग]ले अथर्व [गान], हिन्दोल [राग]ले यजुर्वेदको पाठ, कर्णाट [राग]तथा श्रीरागले ऋग्वेद [गान] गर्दछन् ।। २४–२५ ।।

यो चाहिँ निर्दिष्ट पाठ [भयो], यसपछि अनिर्दिष्ट [पाठ हुन्छ] । त्यहीँ नै सोह्र हजार रागहरू छन् । त्यहीँ नै सोह्र हजार तालहरू छन् । मुरारिका मुरलीगानबाट सबै तालहरू निस्कन्छन् । त्यहीँ ताल र रागले विद्वान्हरू गाउँछन् । मुनिजनहरूले नै त्यो रागको विभाग गर्दछन् ।। २६–२८ ।।

त्यहाँ सधैँ वसन्त आदि ऋतुहरू रहन्छन् । विभिन्न ऋतुहरूका फूलले मुरलीधर सिँगारिएका छन् ।। २९ ।।

त्यहाँ नै विभिन्न प्रकारका सुखमा रमाउने [तथा आफ्ना प्रेमी कृष्णलाई]हे प्रिय! मनलाई मोहित बनाउने मुरलीगान गर्नुहोस् जुन शब्दले सधैँ कामको उत्पत्ति हुन्छ, त्यस्तो राग र ताल [ले युक्त] गान गर्नुहोस् भन्ने प्रार्थना [कृष्णलाई] गर्ने भएकी, आनन्दले युक्त भएकी, [रतिको] महा आवेशमा रमाउने, भक्तवत्सल राधिका देवी सधैँ [कृष्णको] बायाँ भागमा रहन्छिन् ।। ३०–३२ ।।

श्रीराधिकाजी भन्नुहुन्छ–

हे कृष्ण! यदि म तपाइँको प्रेयसी हुँ भने मेरो साथमा रहनुहुने, सधैँ आनन्दले युक्त, गोलोकमा रहनुभएका, दुई हातले युक्त, मुरलीधर महाविष्णु तपाइँको जसले ध्यान गर्दछन् ती मानिसहरू तथा तिनको उपाय कस्तो [छ] त्यो कुरा विशेष प्रकारले बताउनुहोस् ।। ३३–३४ ।।

श्रीभगवान् भन्नुहुन्छ–

हे सुन्दर अङ्ग भएकी [राधा]! तिमी सधैँ भक्तवत्सल [छ्यौ] । जसले मलाई जसरी [जुन मार्गले] नै भज्दछन् [तिनीहरूलाई] त्यही मार्गले [म]सद्गति दिन्छु । जो मानिसहरूले पहिले राधा त्यसपछि

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृष्णको जप गर्दछन् तिनीहरूलाई पनि सद्गति दिन्छु, यसमा कुनै संशय छैन ।। ३५–३६ ।।

गुरुले दिएको निर्देशअनुसार जो मानिसहरू भावमार्गले वा मन्त्रमार्गले मेरो उपासना गर्दछन् ती मानिसहरू सधैँ मजस्तै हुन् । जुन नारीले सधैँ आफ्नो लोग्नेलाई मसँग अभेदरूपले सेवा गर्दछे त्यो नारी सधैँ तिमीजस्तै हुन्छे, यसमा संशय छैन ।। ३७–३८ ।।

हे राधा! सुन– भक्तिले अथवा भक्तिविना पनि यदि [हाम्रो] युगल [स्वरूप]लाई आराधना गर्दछन् भने तिम्रो भक्तिका कारणले [म तिनीहरूलाई] सद्गति दिनेछु । मेरा भक्तहरू कहिल्यै पनि यमलोकमा जाँदैनन् । हे राधिका! [यो कुरा] साँचो [हो], साँचो [हो], फेरि पनि साँचो [हो], साँचो [हो], साँचो [हो] । यो कुरा सुनेर प्रेमवत्सल राधिका कामबाणले पीडित हुँदै महाविष्णुको काखमा सुतिन् । हे देवी! यो विष्णुलोक [को कुरा भयो, अब] अर्को [लोकको कुरा] यत्नपूर्वक सुन ।। ३९–४१ ।।

निर्वाणतन्त्रमा पाँचौँ पटल पूरा भयो ।। ५ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

षष्ठः पटलः

श्रीशङ्कर उवाच
एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे महापद्मं सुदुर्लभम् ।
दशपत्रं नीलवर्णं सजलं घनरूपकम्[१] ॥
डादिफान्तैः सचन्द्रैश्च पङ्कजं चातिशोभितम्[२] ॥ १ ॥
तन्मध्ये बीजकोषे निवसति सततं वह्निबीजं सुसिद्धम् ।
बाह्ये तत्[३] त्रैपुराख्यं नवतपननिभं स्वस्तिकं तत् त्रिभागे[४] ॥ २ ॥
स्वर्लोकाख्यमिदं देवि सर्वदेवैः प्रपूजितम् ।
साकारं[५] वह्निबीजं च सदैव मेषवाहनम् ॥ ३ ॥
रुद्रालयं हि तत्रैव महामोहस्य नाशनम् ।
भद्रकाली महाविद्या वामभागे च[६] शोभिता[७] ॥ ४ ॥
भद्रकाली महाविद्या सदा संहारकारिणी ।
ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाल्यते विष्णुरूपिणा ॥ ५ ॥
परदेवो रुद्ररूपः सदा संहारकारकः ।
संहरेद् रुद्ररूपेण[८] भद्रकालिकया सह ॥ ६ ॥
रुद्रस्य भावनाद् देवि किं न सिध्यति चण्डिके ।
यद्रूपं कथितं पूर्वं गोलकं[९] सर्वमोहनम् ॥ ७ ॥
तस्माद् वै सर्वतोभावे रुद्रलोकं[१०] चतुर्गुणम् ।
रुद्रलोकं महास्वर्गं गोलोकाद् वै चतुर्गुणम् ॥ ८ ॥
महामोक्षप्रदं नित्यं रुद्रं भस्माङ्गभूषणम्[११] ।
भद्रकाली महाविद्या रुद्रस्य वामदेशके ॥ ९ ॥
विष्णुना पाल्यते यद्यत्[१२] कालीरूपेण भुज्यते[१३] ।

१ कुलरूपकम् -ङ । व्योमरूपकम् –च, ज
२ पङ्कजैश्चातिशोभितम्
३ तं –क
४ तत् त्रिभागम् –च, ज
५ माकारं –च, ज
६ वामभागेन –च, ज
७ सुशोभिता -घ
८ संहाररुद्ररूपेण–च, ज
९ गोलके –ग, गोलोकं –च, ज
१० रुद्रलोके –क, ख, ग, घ
११ तस्याङ्गभूषणम् –क
१२ यद्वत् –च, ज
१३ युज्यते –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतः कालीं महादेवीं सदैव मुरलीधरः ।। १० ।।
आराध्य बहुयत्नेन वैकुण्ठाधिपतिर्भवेत् ।
गोलोकाधिपतिर्देवि स्तुतिभक्तिपरायणः ।। ११ ।।
कालिकायाः प्रसादेन[१४] स भवेल्लोकपालकः ।
लोकानां रक्षणार्थाय सस्त्रीको[१५] मुरलीधरः ।। १२ ।।
समाराध्य भद्रकालीं गोलोके निवसेत् सदा[१६] ।
प्रसादात्[१७] कालिकायाश्च भुज्यते विष्णुना सदा ।।
अतश्च[१८] पालको विष्णुर्महासत्त्वपरायणः [१९]।। १३ ।।

इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे षष्ठः पटलः ।।[२०]

१४ कालीपादप्रसादेन –ङ, च, ज
१५ सश्रीको –च, ज
१६ तदा –च, ज
१७ प्रसादं –क, ख, घ, ङ। प्रसादे –ग
१८ ततश्च -ङ
१९ °°पराक्रमः -ङ
२० इति निर्वाणतन्त्रे षष्ठः । पटलः ।। ६ ।। –ख

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

छैटौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

यस पद्मको माथि घना नीलो वर्ण भएको, दशवटा पत्र भएको, जलले सहित भएको, अत्यन्त दुर्लभ महापद्म [रहेको छ] । [उक्त] कमल चन्द्रबिन्दुले युक्त तदेखि फसम्मका वर्णहरूले अत्यन्त सुशोभित छ ।। १ ।।

त्यस कमलको बिचमा बीजकोषमा सधैँ सुसिद्ध वह्निबीजको निवास रहेको छ । त्यसको बाहिर उदाउँदो सूर्यको जस्तो तेज भएको त्रैपुर नामक स्वस्तिक यन्त्र रहेको छ ।। २ ।।

हे दवी! यो सबै देवताहरूद्वारा पूजित स्वर्ग नामक लोक हो । सधैँ नै मेषवाहन वह्निबीज रकार [त्यहाँ रहेको छ] । त्यहाँ निश्चय नै महामोहलाई नाश गर्ने रुद्रालय [रहेको छ] । [रुद्रको] बायाँ भागमा भद्रकाली महाविद्या शोभित [भएर रहेकी छिन्] ।। ३–४ ।।

भद्रकाली महाविद्या सधैँ संहार गर्नेवाली हुन् । ब्रह्माद्वारा लोकको सृष्टि हुन्छ, विष्णुको रूपले पालन हुन्छ, रुद्ररूप परदेव सधैँ संहार गर्नेवाला हुन् । रुद्ररूपले भद्रकालिकाका साथमा संहार गर्दछन् ।। ५–६ ।।

हे चण्डिका! हे देवी! रुद्रको चिन्तन गर्नाले के कुरा सिद्ध हुँदैन र! पहिले सबैलाई मोहित गर्ने जुन रूपको गोलोक बताइयो त्यसभन्दा रुद्रलोक निश्चय नै सबै प्रकारले चार गुना [विशाल छ] । महास्वर्ग रुद्रलोक गोलोकभन्दा निश्चय नै चार गुना [विशाल छ] ।। ७–८ ।।

रुद्र नित्य, महामोक्ष प्रदान गर्नेवाला, भस्म नै शरीरको गहना भएका [छन्] । भद्रकाली महाविद्या रुद्रको बायाँ भागमा [रहेकी छिन्] ।। ९ ।।

विष्णुद्वारा जुन जुन कुरा पालन गरिन्छ [त्यो त्यो कुरा] कालीरूपद्वारा भोजन गरिन्छ । त्यसैले मुरलीधरले सधैँ नै बडो यत्नपूर्वक महादेवी कालीको आराधना गरेर वैकुण्ठका अधिपति बनेका हुन् । हे देवी! स्तुति एवं भक्तिपरायण गोलोकका ती अधिपति कालिकाको प्रसादले लोकपालक भएका हुन् । लोकहरूको रक्षाका लागि स्त्री[राधिका]ले सहित मुरलीधर सधैँ भद्रकालीको आराधना गरेर गोलोकमा बस्दछन् । कालिकाको प्रसादले नै विष्णुले सदा भोजन [आफ्नो कार्य सम्पादन] गर्दछन् । यसैले महासत्त्वपरायण विष्णु [लोकहरूका] पालक [हुन्] १०–१३ ।।

निर्वाणतन्त्रमा छैटौँ पटल पूरा भयो ।। ६ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तमः पटलः

श्रीशङ्कर उवाच[१]

एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे विमलं पद्मसुन्दरम् ।
शोभितं द्वादशैः पत्रैः शोणबन्धूकसन्निभम्[२] ।। १ ।।
वाञ्छातिरिक्तफलदं शुद्धसिन्दूरसोदरम्[३] ।
पद्ममध्ये बीजकोषे षट्कोणं मण्डलं[४] शुभम् ।। २ ।।
मण्डलस्य मध्यदेशे वायुबीजं मनोहरम् ।
सजीवं वायुबीजं च वेदबाहुविराजितम् ।। ३ ।।
लोकत्रयस्य ईशानमीश्वरं सर्वपूजितम् ।[५]
या विद्या भुवनेशानि त्रिषु लोकेषु पूजिता ।। ४ ।।
ईश्वरस्य वामभागे सा देवी परितिष्ठति ।
महर्लोकमिदं भद्रे पूजास्थानं सुरेश्वरि ।। ५ ।।
अत्रैव मानसं यागं कुरुते योगवित्तमः[६] ।
सिन्दूरारक्तं चार्वङ्गि स्फाटिकैर्निर्मितं ततः[७] ।। ६ ।।
अतश्च[८] मानवाः सर्वे ज्योतिः संपरिपश्यति ।
सर्वावयवसंयुक्ता देवास्तिष्ठन्ति संततम् ।। ७ ।।
भूमिगाः परिपश्यन्ति चक्राकारं हि तेजसम्[९] ।
स्वर्लोकगामिनः सर्वे स्वर्गे तिष्ठन्ति पार्वति[१०] ।। ८ ।।[११]
अङ्गभेदं न पश्यन्ति स्थूलरूपनिरीक्षणम् ।
यथैव[१२] भूमिगा लोकाः प्रचरन्ति महीतले ।। ९ ।।
तथैव देवताः सर्वाः स्वर्गे तिष्ठन्ति पार्वति ।
भूर्लोके निवसेद् ब्रह्मा भुवर्लोके जनार्दनः ।। १० ।।

---

१ श्रीशिव उवाच –ख
२ शोणबन्धूकसन्निभम् –ख, ग, ङ । शोणवर्णसमन्वितम् –च, ज
३ °°°°°सन्निभम् –च, ज
४ षट्कोणमण्डलं –च, ज
५ यो पाठ मातृका घमा छैन ।
६ योगविन्नरः -ङ
७ यतः -ङ
८ ततश्च -ङ
९ तेजसाम् –च, ज
१० साकारं परिपश्यति –ङ, च, ज
११ यो पाठ मातृका क,ख,ग,घ र छमा छैन ।
१२ तथैव -च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वर्लोके निवसेच्छम्भुः सदा संहारकारकः ।
ब्रह्मादीनां च ईशानः सर्वकर्ता च ईश्वरः ।। ११ ।।
सर्वस्वामीस्वरूपश्च[१३] सर्वकर्ता सुरेश्वरः ।
सृष्टिस्थितिलयादीनां कर्ता च परमेश्वरः[१४] ।। १२ ।।
गोलोकं कथितं देवि[१५] यद्रूपं शोभितं[१६] सदा ।
तस्माच्छतगुणं देवि महर्लोकं सुसुन्दरम् ।। १३ ।।
विस्तीर्णं च शतगुणं सर्वं शतगुणं शिवे ।
महर्लोकस्य माहात्म्यं किं वक्तुं शक्यते मया ।। १४ ।।
गोलोकस्य शतगुणं सर्वत्र परमेश्वरि[१७] ।
महर्लोके वसेद् यो हि सामान्यभावतत्परः ।। १५ ।।
तस्मादेव शतांशैकं गोलोकं[१८] मुरलीधरम्[१९] ।
तदाज्ञां प्राप्य सहसा सृज्यते पद्मयोनिना ।। १६ ।।
तदाज्ञया पाति लोकान् द्विभुजो मुरलीधरः ।
एवं हि रुद्ररूपेण संहरत्यखिलं जगत् ।। १७ ।।
सर्वकर्ता यतो देवि अतः स परमेश्वरः ।
ईश्वरः सर्वकर्ता च निर्गुणश्चाचलः[२०] शिवः ।। १८ ।।
भुवनेशीं विना देवि स्पन्दितुं नैव शक्यते ।
पङ्गुप्रायः सदा ईशो गन्तुं च[२१] न हि शक्यते ।। १९ ।।
भुवनेशीं समाराध्य सर्वस्वामी स[२२] ईश्वरः ।
अत एव महेशानि तथैव मोक्षदायिनी ।। २० ।।
विश्वमाता च सा देवी विश्वपालनकारिणी ।
मोक्षदा सर्वलोकानां मुक्तिदा विश्वमातृका ।। २१।।
भुवनेशीं विना ईशः किञ्चित् कर्तुं न शक्नुते[२३] ।
अत एव हि सा देवि मोक्षदा सर्वरूपिणी[२४] ।। २२ ।।

---

१३ सर्वस्वामित्वरूपं च –च, ज
१४ जगदीश्वरः -ङ
१५ सर्वं -ङ
१६ सहितं -ङ
१७ महर्लोकं सुसुन्दरं -ङ
१८ गोलोके –ङ, च, ज
१९ मुरलीधरः –च, ज
२० निर्गुणस्यालयः –च, ज
२१ गामित्वं न हि –क, ख, घ
२२ च –च, ज
२३ शक्यते –क, ख, ग, घ, ङ। शक्नुते –संशोधित पाठ।
२४ विश्वमातृका -ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

इति ते कथितं किञ्चिन्महर्लोकस्य[२५] लक्षणम् ।
समासेन परेशानि अथान्यच्छृणु[२६] सादरम् ।। २३ ।।

इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे सप्तमः पटलः ।।[२७]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

---

२५ किञ्चिद् महर्लोकस्य –क, ख, ग, घ

२६ अथान्यत् शृणु –ग, घ

२७ इति निर्वाणतन्त्रे सप्तमः पटलः । –ख, ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

सातौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

यो कमलको माथि बाह्रवटा पत्रहरूले शोभित भएको, रातो बन्धूक पुष्पको जस्तो छटा भएको, सफा, सुन्दर, अभिलाषा गरेभन्दा पनि बढी फल दिने, शुद्ध सिन्दूरजस्तै कमल [रहेको छ]। [उक्त] कमलको बिचमा बीजकोषमा राम्रो षट्कोण मण्डल [रहेको छ] ।। १–२ ।।

[उक्त] मण्डलको माझमा मनोहर वायुबीज [रहेको छ]। उक्त सजीव वायुबीज चार हातले [युक्त भएर] विराजमान छ ।। ३ ।।

उक्त कमलमा तीनै लोकका स्वामी, सबैद्वारा पूजित ईशान [ईश्वर][रहेका छन्] । हे त्रिभुवनकी स्वामिनी! तीनै लोकमा पूजित जुन विद्या छिन्, ती देवी ईश्वरको बायाँ भागमा बस्दछिन्। हे सुरेश्वरी! हे कल्याणी! यो पूजास्थान महर्लोक [हो] ।। ४–५ ।।

यहाँ नै योगलाई एकदम जान्नेले मानस योग गर्दछ। त्यसकारण सुन्दर अङ्ग भएकी हे देवी! त्यसपछि [उक्त योगविद्‌ले] ज्योति देख्दछ। सबै अवयवहरूले युक्त भएका मानिसहरू तथा देवताहरू सधैँ [त्यहाँ] रहन्छन्। भूमिमा रहेकाहरूले निश्चय नै तेजिलो चक्रको आकार देख्दछन्। हे पार्वती! सबै स्वर्गलोक जानेहरू स्वर्गमा रहन्छन्। ब्रह्मा भूर्लोकमा बस्दछन्, विष्णु भुवर्लोकमा बस्दछन्, संहारकारक ब्रह्मा आदिका प्रेरक, सर्वकर्ता ईश्वर, सबैका स्वामीस्वरूप पनि, सर्वकर्ता सुरेश्वर, सृष्टि, स्थिति, लय आदिका कर्ता परमेश्वर शम्भु सधैँ स्वर्गलोकमा बस्दछन्। जुन स्वरूपको सुशोभित गोलोक बताइयो हे देवी! त्यस (गोलोक)भन्दा सय गुणा सुन्दर, सय गुणा बढी फैलिएको र सबै [दृष्टिले]सय गुणा [उत्कृष्ट] महर्लोक [छ] ।। ६-१२ ।।

महर्लोकको माहात्म्य मैले के बताउन सक्छु र! हे परमेश्वरी! [महर्लोक सबै दृष्टिले] गोलोकको सय गुणा [विशाल छ] ।। १३ ।।

त्यस [महर्लोक] भन्दा सयको एक अंश मुरलीधर गोलोक [छ]। तिनको [महर्लोकमा बस्ने परमेश्वरको] आज्ञा पाएर तुरुन्त पद्मयोनि ब्रह्माले [जगत्‌को] सृजना गर्दछन्। तिनैको आज्ञाले दुई हात भएका मुरलीधरले लोकहरूको पालन गर्दछन्। त्यसैगरी निश्चय नै रुद्ररूपद्वारा अखिल जगत्‌को संहार गरिन्छ किनकि तिनी सर्वकर्ता हुन् त्यसैले हे देवी! ती परमेश्वर [हुन्] ।। १४–१६ ।।

ईश्वर सर्वकर्ता, निर्गुण, अचल, कल्याणस्वरूप [छन् तर] भुवनेशीविना चल्न चट्पटाउन पनि सक्तैनन्। [तिनीविना] ईश्वर सधैँ लङ्गडोजस्तै [नै हुन्], हिँडडुल गर्न पनि सक्तैनन्। भुवनेशीको आराधना गरेर ती ईश्वर सबैका मालिक [भएका हुन्]। त्यसैले हे महेश्वरी! ती देवी विश्वमाता, विश्वलाई पालन गर्नेवाली, सबै लोकहरूलाई मोक्ष दिने एवं विश्वमातृका हुन्। भुवनेशी विना ईश्वरले केही पनि गर्न सक्तैनन् त्यसैले

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे देवी! तिनी निश्चय नै मोक्षदात्री तथा सर्वरूपिणी हुन् । हे परमेश्वरी! सङ्क्षिप्त रूपले महर्लोकको केही लक्षण तिमीलाई बताएँ । अब अरू आदरपूर्वक सुन ।। १७–२१ ।।

निर्वाणतन्त्रमा सातौँ पटल पूरा भयो ।। ७ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

अष्टमः पटलः

श्रीशङ्कर उवाच

अस्योर्ध्वे निर्मलं पद्मं सर्वमोहनकारणम्[१] ।
षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मोहान्धकारनाशनम्[२] ।। १ ।।
धूममध्ये यथा वह्निस्तथा ज्योतिर्मयं प्रिये ।
पद्ममध्ये वराटे च जनलोकं सुसुन्दरम् ।। २ ।।
महामोहान्धशमनं तद्बाह्ये चन्द्रमण्डलम् ।
देववृन्दैर्गायकैश्च[३] मुनिभिः परिशोभितम् ।। ३ ।।
गोलोकस्य लक्षगुणमिह स्थानं सुदुर्लभम् ।
देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा पुनः ।। ४ ।।
सर्वं लक्षगुणं देवि गोलोकान्नात्र संशयः ।
बीजकोषे मणिद्वीपे षट्कोणं यन्त्रमुत्तमम्[४] ।। ५ ।।
यन्त्रमध्ये च वृषभं[५] महासिंहार्धदेहकम् ।
तस्योपरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिवः ।। ६ ।।
त्रिनेत्रः पञ्चवक्त्रश्च प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनः ।
विभूतिभूषिताङ्गश्च रजताचलसोदरः ।। ७ ।।
व्याघ्रचर्मधरो देवो मणिमालाविभूषितः[६] ।
लोकानामिष्टदाता च लोकानां भयनाशनः ।। ८ ।।
लोकानां मुक्तिजनको लोकानां ज्ञानदायकः ।
आराधकस्य ब्रह्मत्वं दायको विष्णुपूजितः ।। ९ ।।
सर्वानन्दकरो देवोऽर्धनारीश्वरो विभुः ।
क्वचिज्ज्योतिर्मयो देवः क्वचिदाकारवर्जितः[७] ।। १० ।।
देवानां पूज्यरूपश्च देवानां स्वामिरूपकः ।
भक्तस्य मुक्तिदो नित्यं[८] विष्णुत्वं दायकः प्रभुः[९] ।। ११ ।।
<u>बिल्वपत्रैः पूजकस्य</u> निजसायुज्यदायकः ।

१ सर्वमोहस्य कारणं -ङ
२ माहान्धकारनाशनम् –च, ज
३ °°गाथकैश्च -घ, ङ
४ षट्कोणयन्त्रमुत्तमम् –च, ज
५ वृत्ताभं –च, ज
६ देवः फणि°°°°°° –च, ज
७ °°धारवर्जितः -ङ
८ नित्यो -घ, ङ
९ विष्णुत्वदायको विभुः –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

गोलोकाधिपतिं कृत्वा भक्तं रक्षति यः शिवः ।। १२ ।।
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्य देवस्य माहात्म्यं किं विस्तारेण चण्डिके[10] ।
या गौरी लोकमाता च शम्भोरर्धाङ्गधारिणी ।। १३ ।।
त्रिगुणा सा महागौरी गुणैकेन पिनाकधृक् ।
तस्याः सङ्गं समासाद्य सर्वकर्ता[11] सदाशिवः ।। १४ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे अष्टमः पटलः ८ ।।[12]

१० विस्तारेण च किं प्रिये –च, ज
११ सर्वकर्मा -ङ
१२ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चण्डिकाशंकर संवादे अष्टमः पटलः -ङ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

आठौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

यस (पद्म)को माथि सबैलाई मोहमा राख्ने कारणस्वरूप, सोह्र पत्रले युक्त, मोहस्वरूप अन्धकारलाई नाश गर्ने निर्मल पद्म रहेको छ ।। १ ।।

हे प्रिये! धूवाँको माझमा जसरी [झल्झलाउँदो] आगो [रहन्छ] त्यसरी नै कमलको भित्र डाँठमा अति सुन्दर जनलोक [रहेको छ] ।। २ ।।

त्यस (जनलोक)को बाहिर देवगण, गायक (गन्धर्वगण) तथा मुनिहरूले सुशोभित महामोहस्वरूप अन्धकारलाई शमन गर्ने चन्द्रमण्डल रहेको छ ।। ३ ।।

यो अति दुर्लभ स्थान गोलोकको लाख गुणा विस्तृत, देवत्व तथा मनोज्ञयुक्त छ । हे देवी! गोलोकभन्दा सबै [कुरामा] लाख गुणा [बढी छ], यसमा कुनै सन्देह छैन । बीजकोषमा मणिद्वीपमा षट्कोणले युक्त उत्तम यन्त्र [रहेको छ] ।। ४–५ ।।

यन्त्रको माझमा महासिंहको आधा [परिमाण] शरीर भएको वृषभ [रहेको छ] । त्यसमाथि गौरी र [उनको] दाहिने भागमा सधैँ सदाशिव [रहन्छन्] ।। ६ ।।

[ती सदाशिव] तीन आँखा भएका, पाँच मुख भएका, हरेक मुखमा तीन आँखा भएका, भस्मले शरीर सिँगारिएका, चाँदीको पर्वतजस्तै [सेता], बाघका छाला लगाएका, मणिमालाले सिँगारिएका, लोकहरूका इष्टदाता तथा भयलाई नाश गर्ने भएका, लोकहरूलाई मुक्ति दिने तथा ज्ञान दिने भएका, आराधकलाई ब्रह्मत्व प्रदान गर्ने भएका, विष्णुद्वारा पूजित [छन्] ।। ७–९ ।।

[ती सदाशिव] सबैलाई आनन्द दिने, अर्धनारीश्वर, व्यापक, कहिले ज्योतिर्मय स्वरूप भएका, कहिले आकारले रहित भएका, देवताहरूका पूज्य तथा स्वामिरूप भएका, भक्तलाई सधैँ मुक्ति दिने तथा विष्णुत्व प्रदान गर्ने, सबैका मालिक [हुन्] ।। १०–११ ।।

बेलपत्रले पूजा गर्नेलाई आफ्नो सायुज्यरूप [मोक्ष] दिने जुन सदाशिव हुन्, ती [मुरलीधर कृष्णलाई] गोलोकाधिपति बनाएर भक्तको रक्षा गर्दछन् । हे चण्डिका! त्यस्ता देवको माहात्म्य विस्तारले किन? गौरी जो लोकमाता, शम्भुको आधा अङ्ग धारण गर्ने भएकी, त्रिगुण स्वरूपकी [छिन् ती] महागौरी [हुन्] । तिनैको साथ राम्ररी पाएर [तिनको] एउटा गुणले पिनाक धनु लिने सदाशिव सर्वकर्ता [भएका हुन्] ।। १२–१४ ।।

निर्वाणतन्त्रमा आठौँ पटल पूरा भयो ।। ८ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

नवमः पटलः

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीशङ्कर उवाच

एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे ज्ञानपद्मं सुदुर्लभम् ।
पत्रद्वयसमायुक्तं[१] पूर्णचन्द्रस्य मण्डलम् ।। १ ।।
पद्ममध्ये बीजकोषे स्मरेच्चिन्तामणिं पुरीम् ।
तन्मध्ये नवकोणं च यन्त्रं परमदुर्लभम् ।। २ ।।
शम्भुबीजं हि तन्मध्ये साकारं[२] हंसरूपकम्[३] ।
हंसः परंब्रह्मरूपः साकारः शिवरूपकः ।। ३ ।।
तारश्चक्रुर्वरारोहे[४] निगमागमपक्षावान् ।
शिवशक्तिपदद्वन्द्वं बिन्दुत्रयविभूषितम्[५] ।। ४ ।।
विहारश्चास्य हंसस्य व्योमपङ्कजपूरिते[६] ।
एवं हंसो मणिद्वीपे तस्य क्रोडे परः शिवः ।। ५ ।।
वामभागे सिद्धकाली सदानन्दस्वरूपिणी ।
तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्ता महेश्वरः ।। ६ ।।
तपोलोकमिदं भद्रे सर्वदेवसुदुर्लभम्[७] ।
यत्र ब्रह्मादयो देवा ध्यानयोगं समभ्यसेत्[८] ।। ७ ।।
मनसापि न लभ्येत योगेन तपसा न च ।
तपोलोकं गोलकस्य[९] चतुर्लक्षगुणं शिवे ।। ८ ।।
ब्रह्मलोके च ये देवा वैकुण्ठे ये सुरादयः ।
शम्भुलोके वसेद् यो यस्ते च भक्तिपरायणाः ।। ९ ।।
तपसापि न लभ्येत तपोलोकमतः शिवे ।
तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये सुलोचने ।। १० ।।
सालोक्यं हि महर्लोके[१०] सारूप्यं जनलोकके ।
सायुज्यं च तपोलोके निर्वाणं हि तदूर्ध्वके ।। ११ ।।

---

१ पत्रत्रय॰॰ -ङ
२ साकारः –च, ज
३ हंसरूपिणम् -घ । हंसरूपकः –च, ज
४ तालश्चक्षु॰॰ -ङ
५ ॰॰॰॰विलोचनम् –ङ, च, ज
६ हेम॰॰॰॰॰॰ –ङ, च, ज
७ सर्वलोकस्य दुर्लभम् -ङ । सर्वदेवस्य दुर्लभम् –च, ज
८ सदाभ्यसेत् –च, ज
९ गोलोकस्य –च, ज
१० सालोक्यं महर्लोकः स्यात् –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतो ब्रह्मादयो देवास्तपोलोकार्थिनः सदा ।
तस्य लोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ।। १२ ।।
इति ते कथितं कान्ते स्वर्गषट्कस्य[११] लक्षणम् ।
यज्ज्ञानादमरत्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः ।। १३ ।।
यज्ज्ञानाजननीगर्भं न विशन्ति कदाचन ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं सम्प्राप्नोति न संशयः ।। १४ ।।
पुराणानि च सर्वाणि मयैवोक्तानि पार्वति ।
एतद्रूपं च तन्मध्ये व्यक्तरूपो न विद्यते ।। १५ ।।
गूढज्ञानं च तन्मध्ये अतः किञ्चिन्न बुध्यते ।
एवं हि वेदशास्त्रेषु ज्ञानमध्ये[१२] सुलोचने ।। १६ ।।
शब्दज्ञानं यतो नास्ति अतः किञ्चिन्न बुध्यते ।
अष्यदशपुराणानि साङ्गं वेत्ति च यो नरः ।। १७ ।।
तस्य स्थाने पुराणानि[१३] सदा श्रवणमाचरेत् ।
मूढे च अल्पपाठज्ञे[१४] न श्रोतव्यं कदाचन ।। १८ ।।
शास्त्रस्य लक्षणं ह्येतद् व्याख्या चान्या प्रकाशते ।
शब्दः ब्रह्मस्वरूपश्च मम वक्त्राद् विनिर्गतः ।। १९ ।।
सन्देहो नैव कर्तव्यो यदि मुक्तिं प्रयच्छति ।
सन्देहात् पामरो याति रौरवं पितृभिः सह ।। २० ।।
ज्ञानं च निर्मलं कृत्वा बुद्धिं च निर्मलां ततः ।
महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः ।। २१ ।।
शब्दब्रह्ममयं ज्ञात्वा[१५] देवि श्रृणोति तन्त्रकं यदि[१६] ।
तदामुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः ।। २२ ।।
अष्यदश पुराणानि श्रवणेनैव यत्फलम् ।
चतुर्वेदानि साङ्गानि श्रवणेनैव यत्फलम् ।। २३ ।।[१७]
मेरुतुल्यं सुवर्णं[१८] च गुरवे ब्रह्मरूपिणे ।
सशस्यां परमेशानि सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।। २४ ।।
प्रदद्याद् भक्तिभावेन यदि स्याद् वेदपारगः ।

---

११ °°लोकस्य -ङ
१२ गानमध्ये –क, ख, ग, घ
१३ पुराणानां –च, ज
१४ चुम्बके चाल्प°° -घ
१५ देवि –च, ज
१६ तन्त्रविद्यदि –च, ज
१७ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
१८ मेरुतुल्यसुवर्णानि -ङ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

तस्माद् वै परमेशानि फलं बहुविधं शिवे ।। २५ ।।

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्य तन्त्रस्य चार्वङ्गि श्रृणोति पटलं यदि ।
तत्फलात् कोटिगुणितं फलं स लभते ध्रुवम् ।। २६ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे नवमः पटलः[१९]

---

१९ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे नवमः पटलः –घ, ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नवौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

यो पद्मको माथि अति दुर्लभ दुइवटा पत्रले युक्त पूर्णचन्द्रको मण्डलस्वरूप ज्ञानपद्म [रहेको छ] ।। १ ।।

पद्मको बिचमा बीजकोषमा चिन्तामणि पुरीको चिन्तन गर्नू । त्यसको माझमा परम दुर्लभ नवकोण यन्त्र [रहेको छ] ।। २ ।।

त्यसको माझमा साकार तथा हंसरूपक शम्भुबीज [रहेको छ] । हंस परब्रह्म रूप हो भने साकार शिवरूप हो ।। ३ ।।

हे सुन्दर नितम्ब भएकी देवी! निगम तथा आगम रूप पखेटा भएको ॐ बनाए । तीनवटा बिन्दुले सिँगारिएको शिव र शक्ति दुई पद [छन्] ।। ४ ।।

शून्य कमलले भरिएको मणिद्वीपमा हाँस डुलाइ [हुन्छ] । हाँस यस्तो छ, त्यसको छेवैमा पर शिव [रहन्छन्] ।। ५ ।।

[शिवको] बायाँ भागमा सदैव आनन्दस्वरूपिणी सिद्धिकाली [रहन्छिन्] । तिनको कृपा पाएर महेश्वर सर्वकर्ता [भएका हुन्] । हे कल्याणी! यो सबै देवताहरूका [लागि पनि] अतिदुर्लभ तपोलोक [हो], जहाँ ब्रह्मा आदि देवताहरू ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन् ।। ६–७ ।।

[यो तपोलोक] न योगले पाइन्छ न त तपस्याले अथवा मनले [पाइन्छ] । हे कल्याणी! तपोलोक गोलोकभन्दा चार लाख गुणा [विस्तीर्ण छ] ।। ८ ।।

ब्रह्मलोकमा जो देवताहरू बसेका छन्, वैकुण्ठमा जो देवताहरू बसेका छन्, शम्भुलोकमा जो जो बसेका छन् तथा जो भक्तिपरायण छन्, [तिनले] तपस्याबाट पनि तपोलोक प्राप्त गर्दैनन् त्यसैले हे कल्याणी! हे सुन्दर आँखा भएकी देवी! लोकहरूमध्ये तपोलोक समान अरू छैन ।। ९–१० ।।

महर्लोकमा सालोक्य, जनलोकमा सारूप्य, तपोलोकमा सायुज्य, त्यसभन्दा माथि निर्वाण [प्राप्त हुन्छ] त्यसैले ब्रह्मा आदि देवताहरू सधैँ तपोलोकको चाहना राख्ने हुन्छन् । त्यस लोकको माहात्म्य मद्वारा बताउन सकिँदैन ।। ११–१२ ।।

हे प्रिये! तिमीलाई छवटा स्वर्गको लक्षण बताइयो जसलाई जान्नाले साधकले अमरत्व [प्राप्त गर्दछ]एवं [ऊ] जीवन्मुक्त [बन्दछ] । जसलाई जान्नाले कहिल्यै पनि [मनुष्यहरू] माताको गर्भमा प्रवेश गर्दैनन् [फेरि जन्म लिँदैनन्] । सो साधकले आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य प्राप्त गर्दछ, [यसमा] शंका छैन ।। १३–१४ ।।

हे पार्वती! सबै पुराणहरू मैले नै बताएको हुँ । तिनीहरू भित्र यो रूप अव्यक्त रूपले रहेको छ । तिनीहरू

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भित्र गुप्त ज्ञान [रहेको छ] त्यसैले केही बुझिँदैन । त्यसैगरी हे सुन्दर नयन भएकी देवी! वेदशास्त्रहरूमा [रहेको] ज्ञानभित्र शब्दज्ञान नभएकोले केही पनि बुझिँदैन । अठार पुराण, सबै अङ्गले सहित वेद जाने पनि केही पनि बुझिँदैन ।। १५–१७ ।।

त्यसको सट्टा पुराणहरू सधैँ सुन्नू । मूढ र अल्पपाठ जान्नेसँग कहिले पनि नसुन्नू ।। १८ ।।

शास्त्रको लक्षण यो [हो], व्याख्या चाहिँ अर्को प्रकाशित गरिन्छ । ब्रह्मस्वरूप शब्द मेरो मुखबाट निस्किएको हो । यदि [कसैले] मुक्ति चाहन्छ भने [यसमा] सन्देह गर्नु हुँदैन । सन्देह गर्नाले [त्यो] पामर पितृहरूका साथमा रौरव [नरक]मा जान्छ ।। १९–२० ।।

[आफ्नो] ज्ञानलाई निर्मल गरेर, बुद्धिलाई निर्मल गरेर त्यसपछि खूब भक्तियुक्त भएर सबै प्राणीको कल्याणमा तत्पर रहँदै यदि तन्त्रलाई शब्दब्रह्ममय जानेर सुन्दछ [भने] तब मुक्ति प्राप्त गर्दछ, साँचो [हो], साँचो [हो], [यसमा] संशय छैन ।। २१–२२ ।।

अठार पुराणहरू सुन्नाले जुन फल [प्राप्त हुन्छ], [छ नै वटा] अङ्गले सहित चार वेद सुन्नाले जुन फल [प्राप्त हुन्छ], हे परमेश्वरी! ब्रह्मरूपी गुरुलाई मेरुतुल्य सुन, अन्नले सहित सात द्वीप भएकी पृथिवी [नै] भक्तिभावले यदि दिन्छ र वेदशास्त्रमा पारङ्गत बन्छ [भने पनि] हे परमेश्वरी! हे कल्याणी! हे सुन्दर अङ्ग भएकी देवी! यस तन्त्रको [एक] पटल [मात्रै पनि] यदि सुन्छ [भने] त्यसभन्दा धेरै फल, त्यो फलभन्दा करोड गुना फल निश्चय नै उसले प्राप्त गर्दछ ।। २३–२६ ।।

निर्वाणतन्त्रमा नवौँ पटल पूरा भयो ।। ९ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal.

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

दशमः पटलः

श्रीशङ्कर उवाच
ज्ञानपद्मस्योर्ध्वदेशे सहस्रदलपङ्कजम् ।
अधोवक्त्रं महावक्त्रं[१] सुमेरोर्मूर्ध्नि संस्थितम् ।। १ ।।
यस्य पत्रं महेशानि सर्वशक्तिसमन्वितम् ।
शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च ।। २ ।।
विचित्रं चित्ररूपेण[२] नानावर्णेन शोभितम् ।
शुक्लं क्षणात् क्षणाद्[३] रक्तं क्षणात्[४] पीतं सुशोभनम् ।। ३ ।।
कस्मिन् क्षणे शुक्लवर्णं हरितं वर्णमुत्तमम् ।
चित्ररूपं च[५] चार्वङ्गि धत्ते कस्मिन् क्षणे प्रिये ।। ४ ।।
एवं नानाविधैर्देवि तत्पद्मं शोभितं सदा ।
यथैव गोलकं[६] धाम प्रतिपत्रे तथैव हि ।। ५ ।।
गोलोकाधिपतिस्तत्र[७] भक्तिभावपरायणः ।
कैलासाधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत् ।। ६ ।।
एवं ब्रह्मादयो देवा इन्द्राद्यास्त्रिदशेश्वराः ।
स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दिव्यभावैः सदा स्थिताः ।। ७ ।।
लक्षलक्षं महेशानि तत्रैव[८] मुरलीधरः ।
शतलक्षं शिवस्तत्र ब्रह्मा लक्षशतं प्रिये ।। ८ ।।
प्रत्यहं[९] परमेशानि ब्रह्माण्डा बहवो भवेत् ।
तन्मध्ये स्थापयेद् ब्रह्मा तत्रैव[१०] कमलापतिम् ।। ९ ।।
शिवं बहुविधाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत् ।
एवं हि परमेशानि नानाशक्तिं प्रविन्यसेत् ।। १० ।।
प्रतिब्रह्माण्डमध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रयम् ।
नानाशक्तियुतं कृत्वा ब्रह्माण्डस्थापनं चरेत् ।। ११ ।।

---

१ महापद्मं -घ
२ नानाविचित्ररूपेण –च, ज
३ क्षणे क्षणे –च, ज
४ क्षणे –च, ज
५ हि –च, ज
६ तथैव गोलोकं –च, ज
७ गोलोकस्य पतिस्तत्र –च, ज
८ तथैव –च, ज
९ प्रत्यक्षं –ग
१० तथैव –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

ब्रह्मपद्मे पृथिव्यां तु वर्तन्ते मानुषादयः ।
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
ते सर्वे देवि ब्रह्माण्डास्तन्मध्ये भुवनानि च ।। १२ ।।
पातालसप्तकं तत्र तत्रैव स्वर्गसप्तकम् ।
एवं क्रमे[११] सर्वदेहे भुवनानि चतुर्दशः ।। १३ ।।
प्रतिदेहं परेशानि ब्रह्माण्डो नात्र संशयः ।
कथितं बाह्यदेशस्य ब्रह्माण्डस्य च लक्षणम् ।। १४ ।।
यन्मध्ये वर्तते साक्षाद् भुवनानि चतुर्दश ।
तदेव विग्रहं देवि महाब्रह्माण्डमध्यगम् ।। १५ ।।
एवं बहुविधं देवि तत्र ब्रह्माण्डके क्षितौ ।
बृहद्ब्रह्माण्डे ये सर्वे तेऽपि जन्यः शरीरिणः ।। १६ ।।
पृथिव्यां तेऽपि वर्तन्ते जन्तोराकारविग्रहाः ।
महाब्रह्माण्डमध्ये तु बृहद्ब्रह्माण्डस्तिष्ठति ।। १७ ।।
तन्मध्ये जन्तवो देवि तन्मध्ये भुवनानि च ।
सृष्टिमार्गेण भेदोऽस्ति स्थूलसूक्ष्मादिभेदतः ।। १८ ।।
महाब्रह्माण्डके यद् यत् प्रकारं परमेश्वरि ।
तत्तत् सर्व हि देवेशि बृहद्ब्रह्माण्डमध्यतः ।। १९ ।।
तद्रूपं च देहमध्ये भुवनानि चतुर्दश ।
सृष्टिप्रकारे ब्रह्माण्डे[१२] भेदो नास्ति सुनिश्चितम् ।। २० ।।
स्थूलं क्षुद्रो हि चार्वङ्गि भेदकः परिचायकः ।
पद्ममध्ये बीजकोषे भुवनानि चतुर्दश ।। २१ ।।[१३]
स्थानं बहुविधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयम् ।
तन्मध्ये सत्यलोकं च महामोक्षस्य कारणम् ।। २२ ।।
दशकान्तेन[१४] स्वर्णेन निर्मितं चक्रपाणिना ।
दिक्षु तोयमण्डलं च यथा पूर्णेन्दुमण्डलम् ।। २३ ।।
परितः पारिजातानि[१५] मध्ये कल्पद्रुमं पुनः ।
कल्पवृक्षस्य निकटे ज्योतिर्मण्डलमुत्तमम्[१६] ।। २४ ।।
उद्यदादित्यसङ्काशं चतुर्द्वारविभूषितम्[१७] ।
मन्दवायुसमायुक्तं गन्धधूपैरलङ्कृतम् ।। २५ ।।

---

११ क्रमात् –च, ज
१२ सृष्टिप्रकारब्रह्माण्डे –च, ज
१३ सृष्टिप्रकारेदेखि चतुर्दशः सम्मको पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
१४ दशकास्तेन –च, ज
१५ परिजानीयान् –च, ज
१६ °मन्दिर°° –क, ख, ग, घ, ङ
१७ °समन्वितम् -ङ । चतुर्द्वारिविभूषितम् –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तन्मध्ये वेदिका देवि रत्नसिंहासनं प्रिये ।
महाकाली च परमा[१८] चणकाकाररूपतः ।। २६ ।।
माययाच्छादितात्मानं तन्मध्ये समभागतः ।
महारुद्रः स एवात्मा महाविष्णुः स एव हि ।। २७ ।।
महाब्रह्मा स एवात्मा नाममात्रविभेदकः[१९] ।
एकमूर्तिस्त्रयो नाम्ना[२०] ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।। २८ ।।
नानाभावे मनो यस्य तस्य मोक्षो न विद्यते ।
ब्रह्माण्डास्तत्र जायन्ते लक्षं लक्षं सुलोचने ।। २९ ।।
तत्र ब्रह्मा तत्र हरिस्तत्र रुद्रः प्रविन्यसेत् ।
एवं ब्रह्माण्डनिर्माणं कृत्वा विष्णुः सनातनः ।। ३० ।।
सजीवमूर्तिं निर्माय यथा जन्तोश्च विग्रहम् ।
एवं ब्रह्माण्डविविधं[२१] नित्यं सृजति निर्गुणः ।। ३१ ।।
निर्गुणो[२२] बिन्दुरूपश्च सिद्धिकारण एव[२३] हि ।
केचिद् वदन्ति तं ब्रह्मा कैश्चिद् विष्णुः प्रकथ्यते ।। ३२ ।।
केचिद् रुद्रो महापूर्व एको देवो निरञ्जनः ।
आद्याशक्तियुतो देवश्चणकाकाररूपकः ।। ३३ ।।
इन्द्रजालस्य दीपाभः चन्द्रसूर्याग्निरूपकः ।
महाज्योतिर्निराकारः सुदग्धश्चापगोलकः ।। ३४ ।।
सत्यलोके बीजकोषे चिन्तामणिगृहे शुभे ।
ध्यायेन्निरञ्जनं देवं[२४] रत्नसिंहासनोपरि ।। ३५ ।।
तस्यान्तिके[२५] निजगुरुं पूजाध्यानपरायणम् ।
सकान्तं पूजयेद् देवं रजताचलसोदरम् ।। ३६ ।।
सुवक्त्रं चारुवदनं सुप्रकाशस्वरूपिणम् ।
एवं कान्तायुतं देवं स्वमूर्तिस्थं[२६] विचिन्तयेत् ।। ३७ ।।
यथा दर्पणगर्भे तु परिपश्यन्ति पर्वतम् ।
सहस्रारे महापद्मे तथा देवं विचिन्तयेत् ।। ३८ ।।
<u>परं ब्रह्मालयं ह्येतत्</u> परं मोक्षालयं प्रिये ।

१८ महाकाली परमात्मा –ङ, च, ज
१९ नाममात्रविभेदतः –ङ, च, ज
२० एकमूर्तिस्त्रयं नाम –च, ज
२१ ब्रह्माण्डं विविधं –च, ज
२२ निर्गुणे –च, ज
२३ सिद्धिकारणमेव –च, ज
२४ देवि –च, ज
२५ तस्यान्तिकं –ग
२६ स्वमूर्ध्निस्थं –ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्गुणस्यालयं साक्षान्महाकाल्यालयं शिवे ।। ३९ ।।
तत्रैव[२७] वर्तते नित्यो निराकारश्च निश्चलः ।
यस्य रूपं परानन्दं परापरजगत्पतिः[२८] ।। ४० ।।
नित्यानन्दपरा देवी काली कालप्रकाशिनी ।
आद्याशक्तिर्महाकाली देवनिर्वाणकारिणी[२९] ।। ४१ ।।
जायन्ते च क्षितौ वृक्षा[३०] यथा पृथ्व्यां प्रलीयते ।
तोयात्तु[३१] बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते ।। ४२ ।।
जलदे तडिदुत्पन्नं[३२] लीयते च यथा घने ।
तथा ब्रह्मादयो देवाः कालिकायाः[३३] प्रजायते ।। ४३ ।।
तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते[३४] ।
शक्तिज्ञानं विना देवि मुक्तिर्हास्याय कल्पते ।। ४४ ।।
एकांशेन भवेद् ब्रह्मा एकांशेन जनार्दनः ।[३५]
एकांशेन भवेच्छम्भुः कालिकायाः सुलोचने ।। ४५ ।।
अपरा सा महाकाली नद्यादीनां समुद्रवत् ।
गोष्पदे च यथा तोयं ब्रह्माद्या देवतास्तथा ।। ४६ ।।
गोष्पदं किं विजानीयात्[३६] समुद्रस्य जलं शिवे ।
ते च[३७] ब्रह्मा न जानन्ति[३८] विष्णुः किं वेत्ति शङ्करः ।। ४७ ।।
सृष्टिकर्तुं[३९] यथा काल्या[४०] तन्यन्ते च सुरादयः ।
तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते ।। ४८ ।।
अतो निर्वाणदा काली पुरुषः स्वर्गदायकः ।
दक्षिणस्यां दिशि स्थाने संस्थितश्च रवेः सुतः ।। ४९ ।।
कालीनाम्ना पलायन्ते[४१] भीतियुक्ताः समन्ततः ।

२७ तथैव –च, ज
२८ परापरजगत्पतिम् –च, ज
२९ देवनिर्माणकारिणी –ङ, च, ज
३० जायते च क्षितौ ब्रह्मा –च, ज
३१ तोयाश्च –च, ज
३२ तडिदुत्पन्ना –च, ज
३३ कालिकायां –च, ज
३४ पुनस्तस्याः प्रजायते –क, ख, ग, घ
३५ यो पाठ मातृ 'ङ'मा छैन ।
३६ न जानीयात् –च, ज
३७ तेन –ङ, च, ज
३८ जानाति –ङ, च, ज
३९ सृष्टिकर्ता –ङ, च, ज
४० काल्यां –च, ज
४१ पलायेत –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततः सा दक्षिणा नाम्ना त्रिषु लोकेषु गीयते ।। ५० ।।
पुरुषो दक्षिणः प्रोक्तो वामा शक्तिर्निगद्यते ।
वामया दक्षिणं जित्वा[४२] महामोक्षप्रदायिनी ।। ५१ ।।
अतः सा दक्षिणा नाम्नी[४३] त्रिषु लोकेषु गीयते ।
निर्गुणं पुरुषं काल्या सृज्यते लुप्यते पुनः ।। ५२ ।।
अतः सा दक्षिणा नाम्नी त्रिषु लोकेषु गीयते ।[४४]
वैष्णवी[४५] या महाविद्या कालिका जगदम्बिका ।। ५३ ।।
साकाररूपा सा काली[४६] चणकाकाररूपिणी ।
हस्तपादादिरहिता सोमसूर्याग्निरूपिणी[४७] ।। ५४ ।।
तस्याः स्थानं हि कथितं सत्यलोकं वरानने ।
यत् स्थानं सर्वदेवस्य प्रार्थनीयं सदानघे ।। ५५ ।।
तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना ।
सहस्रदलपद्मस्य चैकपत्रे सुलोचने ।। ५६ ।।
सहस्रगोलकं[४८] धाम अतो वक्तुं न शक्यते ।
जन्मान्तरसहस्रेण जिह्वाकोटिशतेन च ।। ५७ ।।
तद् वक्तुं नहि शक्नोमि एकपत्रस्य शोभनम् ।
अतस्त्वं हि वरारोहे विरता भव पार्वति ।। ५८ ।।
किञ्जल्कमध्ये या शोभा[४९] किं वक्तुं शक्यते मया ।
तन्मध्ये कर्णिकां देवि तन्मध्ये बीजकोषकम् ।। ५९ ।।
बीजकोषस्य मध्ये तु सुधासागरमुत्तमम्[५०] ।
लक्षयोजनविस्तारं सुशुभं तोयमण्डलम् ।। ६० ।।
तन्मध्ये तु मणिद्वीपं सहस्रयोजनं शिवे ।
परितः पारिजातानि कदम्बवनमुत्तमम् ।। ६१ ।।
मध्ये कल्पद्रुमं तत्र ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमम् ।
चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितम् ।। ६२ ।।
मन्दवायुसमायुक्तं गन्धपुष्पसमन्वितम्[५१] ।

४२ वामाया दक्षिणा जिह्वा –च, ज
४३ नाम्ना –च, ज
४४ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
४५ वैखरीयं -ङ। वैश्वरी –च, ज
४६ देवी –च, ज
४७ चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी –च, ज
४८ सहस्रगोलोकं –च, ज
४९ सा देवी –च, ज
५० सुरा° -ङ
५१ गन्धधूपसमन्वितम् –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

देवकन्यासहस्राणि परिचर्यापरायणाः ।। ६३ ।।
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
तन्मध्ये वेदिकां देवि पञ्चाशदक्षरात्मिकाम् ।[५२]
तस्योपरि महेशानि रत्नसिंहासनं शिवे ।। ६४ ।।
महाकाली महारुद्रश्चणकाकाररूपकः ।
इन्द्रजालस्य दीपाभं महाज्योतिः सनातनम् ।। ६५ ।।
इति ते कथितं कान्ते सप्तस्वर्गं क्रमेण हि ।
श्रुत्वा गोपय यत्नेन न प्रकाश्यं कदाचन ।। ६६ ।।
अतिस्नेहेन देवेशि तव स्थाने प्रकाशितम् ।
सङ्क्षेपेण मयाऽप्युक्तं[५३] विस्तारे न हि शक्यते ।। ६७ ।।

इति श्रीचण्डिकाशङ्करसंवादे निर्वाणतन्त्रे सत्यलोककथनं नाम दशमः पटलः ।। १० ।।[५४]

५२ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
५३ समायुक्तं -ङ
५४ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे देवीश्वरसंवादे दशमः पटल -ङ । इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे सत्यलोककथनं नाम दशमः पटलः ।। -च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

दशौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

ज्ञानपद्मको माथि सुमेरुको शिरोभागमा तलतिर मुख फर्केको महावक्त्र सहस्रदल कमल रहेको छ जसको पात हे महेश्वरी! सबै शक्तिले युक्त भएको सेतो, रातो, पहेँलो, कालो, हरियो, चित्र विचित्र प्रकारका विभिन्न रङ्गले शोभित, छिनमा सेतो, छिनमा रातो, छिनमा पहेँलो [रङ्गले] सिँगारिएको छ ।। १–३ ।।

सुन्दर अङ्ग भएकी हे देवी! हे प्यारी! [यो सहस्रदल कमलले] कुनै क्षणमा सेतो वर्ण, कुनै क्षणमा उत्तम हरियो वर्ण, कुनै क्षणमा विचित्र रूप धारण गर्दछ ।। ४ ।।

यस प्रकार हे देवी! त्यो पद्म जसरी गोलोक धाम शोभित छ त्यसरी नै नाना प्रकारले सधैँ शोभित छ। हे देवी! गोलोकका अधिपति तथा कैलासका अधिपतिले भक्तिभावपरायण हुँदै हरेक पत्रमा ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन् । यसैगरी सदैव दिव्य भावमा रहेका स्तुति एवं भक्तिपरायण ब्रह्मा आदि देवताहरू तथा इन्द्र आदि स्वर्गका देवताहरू [ध्यानयोगको अभ्यास गर्दछन्] ।। ५–७ ।।

हे महेश्वरी! हे प्यारी! त्यहाँ नै लाखौँ लाख मुरलीधर, त्यहाँ करोडौँ शिव तथा ब्रह्मा [रहन्छन्] । हे परमेश्वरी! प्रत्येक दिन धेरै ब्रह्माण्डहरू हुन्छन् । त्यसैभित्र ब्रह्माको स्थापना गर्नू, त्यहीँ नै विष्णु, त्यहीँ नै धेरै स्वरूपका शिवको स्थापना गर्नू । त्यसैगरी हे परमेश्वरी! विभिन्न शक्तिहरूलाई [त्यहाँ] स्थापना गर्नू ।। ८–१० ।।

हरेक ब्रह्माण्डभित्र ब्रह्मा आदि गरिएका तीन जना देवताहरूलाई विभिन्न शक्तिले युक्त गरेर ब्रह्माण्डको स्थापना गर्नू ।। ११ ।।

हे देवी! पृथिवी ब्रह्मपद्ममा त सबै मनुष्य आदि रहेका छन् । त्यसभित्र ब्रह्माण्डहरू, भुवनहरू पनि [रहेका छन्] ।। १२ ।।

त्यहाँ सप्त पाताल तथा त्यहाँ नै सप्त स्वर्ग, यही क्रमले देहमा चौध भुवनहरू [रहेका छन्] । हे परमेश्वरी! हरेक देह ब्रह्माण्ड हो, यसमा संशय छैन । बाहिरी देशको तथा ब्रह्माण्डको लक्षण बताइयो ।। १३–१४ ।।

हे देवी! जसभित्र साक्षात् चौध भुवनहरू रहेका छन्, त्यो नै महाब्रह्माण्डभित्र रहने विग्रह हो ।। १५ ।।

त्यसैगरी हे देवी! त्यहाँ ब्रह्माण्डरूपी पृथिवीमा धेरै प्रकारका [विग्रहहरू छन्] । बृहद् ब्रह्माण्डमा जे [छन्] ती सबै जन्म लिने शरीरीहरूका [देहमा पनि छन्] । जीवको स्वरूप लिएका तिनीहरू पृथिवीमा पनि छन् । महाब्रह्माण्डभित्र त बृहद् ब्रह्माण्ड रहन्छ ।। १६–१७ ।।

हे देवी! त्यसभित्र प्राणीहरू, त्यसभित्र भुवनहरू पनि [छन्] । सृष्टिमार्गले तथा स्थूल र सूक्ष्म आदिको भिन्नताले भेद छ ।। १८ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे परमेश्वरी! महाब्रह्माण्डमा जे जे प्रकार छन्, ती ती सबै नै बृहद् ब्रह्माण्डभित्रबाट नै [आएका हुन्] ॥ १९ ॥

त्यो रूप तथा चौध भुवनहरू पनि देहभित्र [छन्] । ब्रह्माण्डको सृष्टिप्रकारमा निश्चय नै [कुनै] भेद छैन ॥ २० ॥

सुन्दर अङ्ग भएकी हे देवी! ठूलो तथा सानो नै भेदको परिचायक [हो] । पद्मभित्र बीजकोषमा चौध भुवनहरू [रहेका छन्] ॥ २१ ॥

त्यसभित्र सबै देवताहरूको आश्रयस्वरूप धेरै प्रकारको आकार भएको महारुद्रको कारणस्थान सत्यलोक [रहेको छ] ॥ २२ ॥

दश जना कान्ता (प्रिया) भएका स्वर्गमा रहेका चक्रपाणिले दिशा, जलमण्डल तथा पूर्णचन्द्रको मण्डल बनाएका हुन् ॥ २३ ॥

[त्यसको] चारैतिर पारिजातहरू [तथा] बिचमा फेरि कल्पद्रुम [रहेको छ] । कल्पवृक्षको नजिकमा उत्तम ज्योतिमण्डल [रहेको छ] ॥ २४ ॥

[उक्त ज्योतिमण्डल] उदाउँदो सूर्यको जस्तो तेज भएको, चारवटा द्वारले सिँगारिएको, मन्द मन्द हावाले युक्त भएको, गन्धधूपहरूले सिँगारिएको [छ] ॥ २५ ॥

हे देवी! हे प्यारी! त्यसको बिचमा वेदिका रूप रत्नसिंहासन [रहेको छ] । त्यस [वेदिका]को बिचमा आत्मालाई मायाले ढाकेकी परम महाकाली चनाको आकारको रूपले [रहेकी छिन्] । नाममात्रले भिन्न भएको त्यो आत्मा नै समान भागले महारुद्र, महाविष्णु र महाब्रह्मा [हो] । एउटै मूर्ति ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वरको नामले [रहेका छन्] ॥ २६–२८ ॥

भिन्न भिन्न भावमा जसको मन [छ], त्यस्ताको मोक्ष हुँदैन । सुन्दर नयन भएकी हे देवी! त्यहाँ लाखौँ लाख ब्रह्माण्डहरू उत्पन्न हुन्छन् ॥ २९ ॥

त्यहाँ ब्रह्मा, विष्णु र रुद्रलाई राम्ररी न्यास गर्नू । यसप्रकार ब्रह्माण्डको निर्माण गरेर निर्गुण, सनातन विष्णु सजीव मूर्ति तथा प्राणीहरूको शरीर बनाएर यसप्रकार सधैँ विविध ब्रह्माण्डको सृजना गर्दछन् । [तिनी] नै निर्गुण, बिन्दुरूप, सिद्धिका कारण, एक, निरञ्जन, देव निश्चय नै कसैद्वारा विष्णु भनिन्छन्, केही [तिनलाई] ब्रह्मा, केही महारुद्र भन्दछन् । आद्याशक्तिले युक्त, चनाको आकारको रूप भएका देव इन्द्रजालको दियोको जस्तो प्रकाश भएका, चन्द्र, सूर्य र अग्नि रूप भएका, महान् ज्योतिस्वरूपका, निराकार तथा झल्झलाउँदो इन्द्रधनुषजस्ता [छन्] ॥ ३०–३४ ॥

सत्यलोकमा बीजकोषमा सुन्दर चिन्तामणिगृहमा रहेको रत्नसिंहासनको माथि निरञ्जन देवलाई ध्यान गर्नू ॥ ३५ ॥

त्यसभित्र पूजाध्यानपरायण आफ्ना गुरु जो कान्ताले सहित छन्, चाँदीको पर्वतजस्तै [सेतो वर्णका] छन्, [त्यस्ता] देवलाई [मानस] पूजा गर्नू ॥ ३६ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

राम्रो मुख भएका, सुन्दर अनुहार भएका, सुन्दर प्रकाशस्वरूप भएका यस्ता कान्ताले युक्त देवलाई आफ्नो शरीरमा चिन्तन गर्नू ।। ३७ ।।

जसरी ऐनामा पर्वत देख्छन् त्यसरी [नै] सहस्रार महापद्ममा देवलाई चिन्तन गर्नू ।। ३८ ।।

हे प्रिये!, हे कल्याणी! यो निश्चय नै ब्रह्मालय हो, मोक्षालय हो, निर्गुणको आलय हो, साक्षात् महाकालीको आलय हो ।। ३९ ।।

त्यहाँ नै सधैँ नित्य, निराकार, निश्चल, जसको रूप परम आनन्द हो [त्यस्ता] परापर जगत्का पति तथा सधैँ आनन्दमा मग्न, काललाई पनि प्रकाशित गर्ने, आद्याशक्ति, महाकाली, देवताहरूलाई मुक्त गराउने, देवी काली रहन्छन् ।। ४०–४१ ।।

जसरी वृक्षहरू पृथिवीमा उत्पन्न हुन्छन्, पृथिवीमा [नै] बिलाउँछन्, जलबाट फोका उत्पन्न हुन्छ, जलमै बिलाउँछ, मेघमा बिजुली उत्पन्न हुन्छ, मेघमै लय पनि हुन्छ त्यसरी [नै] ब्रह्मा आदि देवताहरू कालिकाबाट उत्पन्न हुन्छन् तथा प्रलयकालमा तिनैमा लीन हुन्छन् । हे देवी! शक्तिविना मुक्तिको कल्पना हाँसो मात्र हो ।। ४२–४४ ।।

सुन्दर नयन भएकी हे देवी! कालिकाको एक अंशले ब्रह्मा, एक अंशले जनार्दन [तथा] एक अंशले शम्भु हुन्छन् ।। ४५ ।।

ती अपरा [जसभन्दा पर अरू कोही छैन] महाकाली नदीहरूका लागि समुद्रजस्तै [हुन्] । [ती कालिकाको सापेक्षमा] ब्रह्मा आदि देवताहरू गाईले कुल्चेको ठाउँमा बनेको सानो खाल्डोमा रहने थोरै परिमाणको जलजस्तै हुन् ।। ४६ ।।

हे कल्याणी! गाईले कुल्चेको ठाउँमा बनेको सानो खाल्डोले समुद्रको जललाई के जानोस् ? ती ब्रह्मा, विष्णु र शङ्करले पनि [कालिकालाई] जान्दैनन् ।। ४७ ।।

सृष्टि गर्नका लागि कालीबाट जसरी देवता आदिहरू बहिर तानिन्छन् त्यसरी नै प्रलयकालमा फेरि तिनैमा लीन गरिन्छ ।। ४८ ।।

त्यसैले काली निर्वाण प्रदान गर्नेवाली हुन् [भने] दक्षिण दिशामा बसेका सूर्यपुत्र [यम]स्वर्ग दिनेवाला हुन् ।। ४९ ।।

[संसारको भयदेखि] चारैतिरबाट डराएकाहरू कालीको नामले भाग्दछन् । त्यसपछि तिनी तीनै लोकहरूमा दक्षिणा नामले स्तुति गरिन्छिन् ।। ५० ।।

पुरुष दक्षिण भनिन्छन् भने वामा महामोक्ष प्रदान गर्ने शक्ति भनिन्छिन् । वामाले दक्षिणलाई जितेकाले तिनी तिनै लोकहरूमा दक्षिणा नामले स्तुति गरिन्छिन् । कालीद्वारा निर्गुण पुरुष सृजना गरिन्छ तथा फेरि [आफैँमा] लीन गरिन्छ ।। ५१–५२ ।।

त्यसैले तिनी तीनै लोकहरूमा दक्षिणा नामले स्तुति गरिन्छिन् । जो वैष्णवी महाविद्या जगदम्बिका कालिका

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

[हुन्] ती साकाररूप काली CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri चनाको स्वरूपकी, हातखुट्टाले रहित, चन्द्र, सूर्य र अग्निस्वरूपकी छिन् ॥ ५३–५४ ॥

सदैव पापरहित हे देवी! सुन्दर मुख भएकी हे देवी! तिनैको स्थानलाई सत्यलोक भनिन्छ जुन स्थान सबै देवताको प्रार्थनीय [स्थान हो] । त्यो स्थानको माहात्म्य अहिले म के भनूँ ? सुन्दर आँखा भएकी हे देवी! सहस्रदल पद्मको एउटा पत्रमा हजारौँ गोलोक धाम [रहेको छ] त्यसैले हजारौँ जन्मले तथा करोडौँ जिभ्राले पनि [त्यस स्थानको माहात्म्य] बताउन सकिँदैन ॥ ५५–५७ ॥

हे पार्वती! [त्यस सहस्रदल पद्मको] एउटा पत्रको त्यो शोभा [पनि] बताउन सक्दिनँ त्यसैले सुन्दर नितम्ब भएकी हे देवी! तिमी [त्यसको माहात्म्य सुन्ने कुराबाट] विरत बन ॥ ५८ ॥

कमलको फूलमा जुन शोभा हुन्छ [त्यो] के मैले बताउन सक्छु र? हे देवी! त्यसको माझमा कर्णिका, कर्णिकाको माझमा बीजकोष, बीजकोषको माझमा एक लाख योजन विस्तारको अति सुन्दर उत्तम जलमण्डल अमृतसागर [रहेको छ] । हे कल्याणी! त्यस [जलमण्डल]को बिचमा हजार योजनको मणिद्वीप [रहेको छ] । [त्यस मणिद्वीपको] चारैतिर पारिजातहरू, कदम्बको उत्तम वन [रहेको छ] । [त्यस वनको] माझमा कल्पवृक्ष, त्यहाँ चारवटा ढोकाले युक्त, सुनको भित्ताले सिँगारिएको उत्तम ज्योतिस्वरूप मन्दिर [रहेको छ] [जुन] मन्द मन्द हावाले युक्त, सुगन्ध एवं फूलले युक्त [छ] । त्यहाँ पूजापरायण हजारौँ देवकन्याहरू छन् ॥ ५९–६३ ॥

हे महेश्वरी! त्यस [मन्दिर]को बिचमा पचास वर्णमातृकास्वरूप वेदिका [रहेको छ] । हे कल्याणी! त्यसको माथि सुनको सिंहासन [रहेको छ] ॥ ६४ ॥

[सुनको त्यस सिंहासनमा] महाकाली, चणकाकार महारुद्र, इन्द्रजालको दियोको जस्तो प्रकाश भएको सनातन महाज्योति [रहेका छन्] ॥ ६५ ॥

हे प्यारी! तिमीलाई क्रमैले सप्तस्वर्ग बताएँ । [यो कुरा] सुनेर यत्नपूर्वक गोप्य राख्नू, कुनै हालतमा पनि प्रकाशमा नल्याउनू । हे देवी! तिम्रो अति स्नेहले [यो] ठाउँमा प्रकाशित गरियो, मैले पनि सङ्क्षेपमा बताएँ, विस्तारमा [बताउन] सकिँदैन ॥ ६६–६७ ॥

चण्डिका र शङ्करको संवादस्वरूप निर्वाणतन्त्रमा सत्यलोककथन नामक दशौँ पटल पूरा भयो ॥ १० ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

एकादशः पटलः

श्रीचण्डिकोवाच[१]
त्वत्प्रसादान्महादेव पवित्राहं न चान्यथा ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभम् ।। १ ।।
श्रीशङ्कर उवाच
तत्त्वे ज्ञानादिकथने शङ्कते[२] मम मानसम् ।
एतत् प्रसङ्गश्रवणे[३] विरता भव पार्वति[४] ।। २ ।।
येन ज्ञानप्रसादेन विष्णुः सत्त्वगुणाश्रयः ।
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्मा लोकपितामहः ।। ३ ।।
तत्त्वज्ञानप्रसादेन शम्भुः संहारकारकः ।
अन्ये मुक्ताश्च ये सर्वे तेऽपि तत्त्वप्रसादतः ।। ४ ।।
तत्त्वज्ञानं परेशानि कथं वा कथ्यते मया ।
विरता भव देवेशि न हिं[५] पृच्छ पुनः पुनः ।। ५ ।।
इति तस्य वचः श्रुत्वा शाङ्करी[६] वाक्यमब्रवीत् ।
यदि तत्त्वं महादेव न मे कथयसि प्रभो[७] ।।
प्राणत्यागं करिष्यामि पुरतस्ते न संशयः ।। ६ ।।
श्रीशङ्कर उवाच
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तत्त्वं परमदुर्लभम् ।।
श्रुत्वा गोपय यत्नेन स्वयोनिरिव सुन्दरि ।। ७ ।।
मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रा मैथुनमेव च ।
पञ्चतत्त्वमिदं देवि निर्वाणमुक्तिहेतवे ।। ८ ।।
अष्टैश्वर्य परं मोक्षं मद्यपानेन शैलजे ।
मांसभक्षणमात्रेण साक्षान्नारायणो भवेत् ।। ९ ।।
मत्स्यभक्षणमात्रेण[८] कालीप्रत्यक्षता भवेत् ।
मुद्राभक्षणमात्रेण[९] भूपूज्यो विष्णुरूपधृक् ।। १० ।।

---

१ श्रीचण्डिका उवाच –ज
२ तत्त्वज्ञानादिकथने न शक्यं –च, ज
३ प्रशंसाश्रवणे –च, ज
४ सुन्दरि –च, ज
५ वै –च, ज
६ शङ्करी –च, ज
७ विभो –च, ज
८ मांसभक्षणमात्रेण –च, ज
९ मांसभक्षणमात्रेण –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

मैथुनेन महायोगी मम तुल्यो न संशयः ।
CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
तन्त्रान्तरे तु[१०] देवेशि मयैव कथितं पुरा ।। ११ ।।
माहात्म्यं चास्य धर्मस्य पुरैव कथितं मया ।
तत्त्वज्ञानमिदं कान्ते निर्वाणमुक्तिकारणम् ।। १२ ।।
एकत्र पञ्चतत्त्वानां[११] यत्रैव मिलनं[१२] भवेत् ।
तत्रैवाहं प्रगच्छामि ते नरा मत्समाः सदा ।।१३ ।।[१३]
सा नारी कालिकारूपा मृते तस्यां प्रलीयते ।
ये नराः साधुरूपाश्च तत्त्वज्ञानपरायणाः ।। १४ ।।
जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ता ब्रह्मरूपा न चान्यथा ।
सायुज्यादिमहामोक्षं नियुक्तं क्षत्रियादिषु ।। १५ ।।
ब्राह्मणः परमेशानि यदि तत्त्वपरायणः ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं परे तत्त्वे प्रलीयते ।। १६ ।।
यथा तोयं तोयमध्ये लीयते परमेश्वरि ।
तथैव तत्त्वसेवायां लीयते परमात्मनि ।। १७ ।।
इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षदम्[१४] ।
येन विज्ञानमात्रेण मोक्षसिद्धिर्न संशयः ।। १८ ।।
क्षितिं विना यथा नास्ति संस्थितेः कारणं सदा ।
तोयं विना यथा नास्ति पिपासानाशकारणम् ।। १९ ।।
तमोहन्ता यथा नास्ति भास्करेण विना प्रिये ।
विना वह्निप्रयोगेण यथा किञ्चिन्न पच्यते[१५] ।। २० ।।
विना चन्द्रेण[१६] देवेशि सुधावृष्टिर्न जायते ।
मातृगर्भं विना कान्ते ह्युत्पत्तिर्न[१७] यथा भवेत् ।। २१ ।।
तत्त्वज्ञानं विना देवि तथा मुक्तिर्न जायते ।
अत एव महेशानि गोपनं कुरु यत्नतः ।। २२ ।।
दिव्यभावयुतानां च तत्त्वज्ञानं सदा भवेत् ।
वीरभावयुतानां वै तत्त्वं सेव्यं सदानघे ।। २३ ।।
न पशोरालये कुर्यान्न पशोर्ज्ञानगोचरे ।

---

१० तन्त्रान्तरेऽपि -ङ
११ पञ्चतत्त्वानि –क, ख, ग । पञ्चतत्त्वं तु –च, ज
१२ मिलितं –च, ज
१३ तत्रैव तु प्रगच्छन्ति नरा मत्सदृशाः सदा –च, ज
१४ हि मोक्षदम् –च, ज
१५ पश्यते –च, ज
१६ तन्त्रेण –च, ज
१७ उत्पत्तिर्न –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

न पशोः सन्निधाने च न पशोर्दृष्टिगोचरे ।। २४ ।।[१८]
अन्यथापक्षीकीटस्य दर्शनं नैव[१९] कारयेत् ।
सिद्धेर्वर्त्म श्रृणु प्राज्ञे यत् कृत्वा सिद्धिमाप्नुयात् ।। २५ ।।
एकां शक्तिं समानीय एकैवः साधकः सदा ।
पूजयेद् बहुयत्नेन पञ्चतत्त्वेन कौलिकः ।। २६ ।।
एवं कृत्वा लभेत् सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोचरे ।
श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव धनसिद्धये[२०] ।। २७ ।।
सिद्धिर्न जायते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ ।
तत्रैव कामनासिद्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत् ।। २८ ।।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजनाद् भवेत्[२१] ।
कीर्तिवृद्धिर्यशोवृद्धिर्मुक्तिभागी न संशयः ।। २९ ।।
वाञ्छासिद्धिर्ज्ञानसिद्धिर्देव्याः प्रीतिश्च जायते ।
श्रीचक्रपूजां यः कुर्यात् स एव शम्भुरव्ययः ।। ३० ।।
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
इष्ट्वा यत् फलमाप्नोति तत्फलं कौलिकार्चने ।। ३१ ।।
वापीकूपतडागादि दत्त्वा यत् फलमाप्नुयात् ।
तत्फलात् कोटिगुणितं यदि चक्रं प्रपूजयेत् ।। ३२ ।।
तदन्नं मेरुतुल्यं स्याद् बिन्दुः सिन्धुसमोपमं ।
पुष्पं च मेरुसदृशं यदि चक्रं प्रपूजयेत् ।। ३३ ।।[२२]
तन्मध्ये वर्तते देवि यदि व्याधियुतो नरः ।
शिवबुद्ध्या[२३] प्रपूज्यो हि भ्रान्तिं तत्र विवर्जयेत् ।। ३४ ।।
सूर्यस्य प्रतिबिम्बं यत् तत् तोये[२४] परिपश्यति ।
गङ्गातोये यथा सूर्यो हीनतोये तथा पुनः ।। ३५ ।।
सूर्यस्य दूषणं नास्ति सूर्यैकः परितिष्ठति ।
तथैव परमेशानि साधके नास्ति दूषणम् ।। ३६ ।।
मन्त्राराधनमात्रेण[२५] तदात्मा तन्मयो[२६] भवेत् ।
अत एव महेशानि दूषणं नास्ति रेतसि ।। ३७ ।।

१८ यो पाठ मातृका च र जमा छैन ।
१९ नहि –च, ज
२० ध्यानसिद्धये –च, ज
२१ श्रीचक्रपूजनाल्लभेत् –च, ज
२२ यो पाठ मातृका ङ, च र जमा छैन ।
२३ शिवब्रह्मा –च, ज
२४ तोयं –च, ज
२५ मन्त्रधारणमात्रेण –च, ज
२६ शोभनो –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

रेतः पवित्रं परमं शक्तिर्मोक्षस्य कारणम् ।
CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
पूजाहीना च या शक्तिर्जपहीना च या पुनः ।। ३८ ।।
धृत्वा साधकरेतश्च सा नारी कालिका स्वयम् ।
भ्रान्तिरत्र न कर्तव्या यदि मुक्तिं प्रयच्छति ।। ३९ ।।
या नारी भ्रान्तिसंयुक्ता आगता चक्रमण्डले ।
सप्तजन्मनि सा नारी चाण्डाली पतिवर्जिता ।। ४० ।।
एवंरूपां च[२७] यां नारीमवज्ञां कुरुते यदि ।
धनपुत्रैर्वर्जितश्च स चाण्डालो न चान्यथा ।। ४१ ।।
इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षदम् ।
येषां देहे महेशानि तत्त्वज्ञानं मयोदितम् ।। ४२ ।।
ते पुनर्जननीगर्भे न विशन्ति कदाचन ।
जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ताः शिवरूपाश्च ते नराः ।। ४३ ।।
श्रृणु देवि प्रवक्ष्यामि कौलिकस्य च लक्षणम् ।
यस्मिन् देवे यदाचारो[२८] निर्दिष्ट्ये मन्त्रसाधने ।। ४४ ।।
तदाचारो[२९] विशिष्ट्ये यः कौलिकश्चैव[३०] कीर्तितः ।
शैवे शाक्ते गाणपत्ये[३१] सौरे चान्द्रे सुलोचने ।।
तत्त्वज्ञानमिदं प्रोक्तं वैष्णवे श्रृणु यत्नतः ।। ४५ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे तत्त्वविवरणं नाम एकादशः पटलः ।।[३२]

---

२७ विरूपां –ङ, च, ज

२८ देशे तु यद् द्वारो –च, ज

२९ तद्द्वारेण –च, ज

३० कौलिकः स च –च, ज

३१ च गाणेशे –च, ज

३२ इति निर्वाणतन्त्रे तत्त्वज्ञानविवरणं नाम एकादशः पटलः -घ ।। इति निर्वाणतन्त्रे देवीश्वरसंवादे तत्त्वविवरणं नाम एकादशः पटलः –ङ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

एघारौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीचण्डिकाजी भन्नुहुन्छ–

हे महादेव! म तपाईँको कृपाले पवित्र छु, नत्र भने हुने थिइनँ। अब अति दुर्लभ तत्त्वज्ञान सुन्न चाहन्छु ।। १ ।।

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

हे पार्वती! तत्त्वज्ञान आदि भन्नमा मेरो मन शङ्का गर्छ। यो प्रसङ्ग सुन्नमा मन नलगाऊ ।। २ ।।

हे देवी! म भन्नेछु, [तिमी] सुन– जुन ज्ञानरूपी प्रसादले, तत्त्वज्ञानरूपी प्रसादले सत्त्वगुणका आश्रय विष्णु, तिनै लोकका पितामह ब्रह्मा, संहारकारक शम्भु, अरू पनि जो [छन्] ती सबै तत्त्व [ज्ञानको] प्रसादबाट मुक्त भएका [छन्], हे परमेश्वरी! [त्यो] तत्त्वज्ञान मैले कसरी बताऊँ? [त्यसैले] हे देवी! वारंवार नसोध, [त्यसप्रति] विरत बन ।। ३–५ ।।

तिनको यस्तो कुरा सुनेर शाङ्करीले भनिन्– "हे महादेव! हे प्रभु! यदि मलाई तत्त्व बताउनु हुन्न भने तपाईँको अगाडि प्राणत्याग गर्नेछु, यसमा कुनै शङ्का छैन" ।। ६ ।।

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

हे देवी! परम दुर्लभ तत्त्व भन्नेछु, सुन। हे सुन्दरी! [तत्त्व कुरा] सुनेर यत्नपूर्वक आफ्नो योनिलाई भैँ गोप्य राख ।। ७ ।।

हे देवी! मद्य, मांस, मत्स्य, मुद्रा र मैथुन– यी पाँच तत्त्व निर्वाणस्वरूप मुक्तिका लागि हुन् ।। ८ ।।

हे पार्वती! मद्यपानले आठ ऐश्वर्य तथा परम मोक्ष [प्राप्ति हुन्छ]। मांसभक्षणमात्रले साक्षात् नारायण हुन्छ। मत्स्यभक्षणमात्रले कालीको साक्षात्कार हुन्छ। मुद्राभक्षणमात्रले पृथिवीमा पूज्य [हुन्छ], विष्णुको रूप धारण गर्ने [हुन्छ]। मैथुनले मजस्तै महायोगी [हुन्छ, यसमा] शङ्का छैन। हे देवी! अरू तन्त्रमा त मैले नै [यो कुरा] भनेको छु ।। ९–११ ।।

विवरणः

यहाँ कुलाचारसम्मत पञ्चतत्त्वसेवनको प्रसङ्ग आएको छ। मद्यलाई भैरवरूप मानिएको छ। स्वयं भैरवले आफूलाई द्रवरूपमा मद्य बनाएको कथन पाइन्छ–

सुरा च परमा शक्तिर्मद्य भैरव उच्यते।

आत्मा कृतो द्रवरूपो भैरवेण महात्मना ।। (तन्त्रालोक, २९।११–१३, विवेकव्याख्या, पृ. २८२)। त्यसैले मद्यलाई शुद्ध, प्रकाशानन्द, चिन्मय भैरवस्वरूप सम्झेर सेवन गर्ने निर्देश पाइन्छ–

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

एतत् स्वयं रसः शुद्धः प्रकाशानन्द चिन्मयः ।
CC-0. Public Domain. Digitization by eGangotri

देवतानां प्रियं नित्यं तस्मादेतत् पिबेत् सदा ।। (तन्त्रालोक, २९।१३) ।

पञ्चतत्त्वसम्बन्धी थप चर्चा यसै ग्रन्थको उपोद्धातमा गरिएको छ ।

हे प्यारी! यस धर्मको माहात्म्य र निर्वाणस्वरूप स्वरूप मुक्तिको कारण यो तत्त्वज्ञान मैले पहिले नै भनेको छु ।। १२ ।।

पाँचवटा तत्त्वहरूको जहाँ नै एकत्र मिलन हुन्छ त्यहाँ नै म जान्छु, ती पुरुषहरू सधैँ मसमान हुन्, ती नारी कालिकाका रूप हुन्, मरे छँदामा तिनैमा लीन हुन्छिन् । जो साधुरूप, तत्त्वज्ञानपरायण मानिसहरू छन् ती ब्रह्मरूप, जीवन्मुक्त भनिएका छन्, अरूथोक होइन । सायुज्यरूप महामोक्ष क्षत्रियहरूमा विनियोग भएको छ ।। १३–१५ ।।

हे परमेश्वरी! ब्राह्मण यदि तत्त्वपरायण [छ भने] परम तत्त्वमा लय हुन्छ, यो साँचो हो, साँचो हो, फरि पनि साँचो हो । हे परमेश्वरी! जसरी जल जलमा लय हुन्छ, त्यसैगरी तत्त्वसेवा गरे छँदामा [साधक] परमात्मामा लीन हुन्छ ।। १६–१७ ।।

हे प्यारी! मोक्ष प्रदान गर्ने यो तत्त्वज्ञान तिमीलाई बताइयो जुन ज्ञानको प्रसादले मोक्षसिद्धि हुन्छ । [यसमा] संशय छैन ।। १८ ।।

पृथिवीबाहेक जसरी स्थितिको कारण छैन, पानीबाहेक जसरी प्यास मेटाउने अर्को कारण छैन, सूर्यबाहेक जसरी अँध्यारो हटाउने अर्को छैन, आगो प्रयोग नगरीकन जसरी केही पाक्तैन, चन्द्रमाविना जसरी सुधावृष्टि हुँदैन, आमाको गर्भविना जसरी जन्म हुँदैन त्यसैगरी तत्त्वज्ञानविना मुक्ति हुँदैन त्यसकारण हे महेश्वरी! यत्नपूर्वक [तत्त्वज्ञानलाई] गोप्य राख ।। १९–२२ ।।

दिव्यभावले युक्त भएकालाई सधैँ तत्त्वज्ञान हुन्छ । हे निर्मल चित्त भएकी देवी! वीरभावले युक्त भएकाहरूले निश्चय नै सधैँ [पञ्च]तत्त्वको सेवन गर्नू ।। २३ ।।

पशु [पशुभावले युक्त]को घरमा, पशुको ज्ञानेन्द्रियले थाहा पाए छँदामा, पशुको नजिकमा, पशुको आँखाले देखे छँदामा, पक्षी, कीराफट्याङ्ग्रालाई प्रतिकूल अवस्थामा देखे छँदामा [पञ्चतत्त्वको सेवन] नगर्नू । हे ज्ञानी! जे गर्नाले सिद्ध प्राप्त हुन्छ [त्यो]सिद्धिको बाटे सुन । २४–२५ ।।

एउटी शक्ति [साधनाका लागि सहायिका स्त्री] ल्याएर सधैँ नै कौलिक साधकले पञ्चतत्त्वले यत्नपूर्वक पूजा गरोस् ।। २६ ।।

विवरण :

कुलाचारसम्मत शाक्तोपासनामा साधनाका लागि सहायिका स्त्री अथवा बाह्य शक्तिलाई दूती भनिन्छ । जसरी वैदिक यज्ञमा सपत्नीक पूजाको विधान छ त्यसरी नै कुलाचारमा कुलसाधकले दूतीका साथमा रहेर कुलयाग सम्पन्न गर्नुपर्छ । त्यसैले भनिएको छ–

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्राह्मणस्य यथा पत्नी तया सह यजेन्मखे ।

एवं दूतिः कुलाचार्ये ज्ञेया नित्योदिते कुले ।। (तन्त्रालोक, २९।९६, विवेकव्याख्या, पृ. ३३१) ।

कुलसाधक र दूतीका साथ परस्पर शिवशक्त्यात्मक भाव हुनुपर्छ । दूतीका साथ राग, मोह आदिले युक्त मानवी बुद्धि राख्नु हुँदैन । त्यसैले भनिएको छ–

शिवशक्त्यात्मकं रूपं भावयेच्च परस्परम् ।

न कुर्यान्मानवीं बुद्धिं रागमोहादिसंयुताम् ।। (तन्त्रालोक, २९।१०१–१०२, विवेकव्याख्या, पृ. ३४१) ।

यसो गर्नाले सिद्धि प्राप्त गर्दछ, [यसो] नगर्ने अर्कोको सिद्धि दृष्टिगोचर हुँदैन । धनसिद्धिका लागि जहाँ श्रीचक्रको पूजा [हुन्छ] त्यहाँ नै [सिद्धि हुन्छ] । अरूको सन्निधिमा त्यहाँ कहिल्यै पनि सिद्धि हुँदैन । जहाँ [श्री] चक्रको पूजा हुन्छ त्यहाँ नै कामनासिद्धि [हुन्छ] ।। २७–२८ ।।

श्रीचक्रको पूजनबाट साधकको आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य, कीर्ति र यशको वृद्धि हुन्छ, [ऊ] मुक्तिभागी हुन्छ, [यसमा] कुनै संशय छैन । कामनासिद्धि, ज्ञानसिद्धि र देवीको प्रीति पनि हुन्छ । जसले श्रीचक्रको पूजा गर्दछ त्यो शम्भु नै [हो], अव्यय [तत्त्व नै] हो ।। २९–३० ।।

यदि श्रीचक्रको पूजा गर्‍यो भने एक हजार अश्वमेध, एक सय वाजपेय यज्ञ गर्दा जुन फल पाउँछ त्यो फलभन्दा करोड गुना [बढी फल पाउँछ] ।। ३१–३२ ।।

यदि श्रीचक्रको पूजा गर्‍यो भने त्यो अन्न मेरुतुल्य हुन्छ, बिन्दु सिन्धुसमान [हुन्छ], फूल मेरुतुल्य [हुन्छ] । हे देवी! त्यसको माझमा यदि व्याधिले युक्त मान्छे छ भने [त्यो] शिवबुद्धिले निश्चय नै पूज्य हुन्छ, त्यहाँ भ्रान्ति नराख्नू ।। ३३–३४ ।।

सूर्यको जुन प्रतिबिम्ब हो, त्यो जलमा देखिन्छ । जसरी सूर्य गङ्गाको जलमा प्रतिबिम्बित हुन्छ त्यसरी नै हीन जलमा [पनि प्रतिबिम्बित हुन्छ] । [हीन जलमा प्रतिबिम्बित हुनुमा] सूर्यको दोष छैन, सूर्य [सधैँ] एकै रहन्छ । त्यसैगरी हे परमेश्वरी! साधकमा [कुनै] दोष छैन ।। ३५–३६ ।।

मन्त्रको आराधना मात्रैले त्यो जीव [शिवमा] तन्मय बन्दछ त्यसैले नै हे महेश्वरी! वीर्यमा दोष छैन । रेत परम पवित्र [छ], शक्ति [नारी]मोक्षको कारण [हो] । पूजाले हीन र फेरि जपले हीन जो शक्ति [नारी] हो, त्यो साधकको वीर्य धारण गरेर स्वयं कालिका [हुन्छिन्] । यदि सम्यक् मुक्ति चाहन्छ भने यसमा भ्रम नराख्नू ।। ३७–३९ ।।

जो नारी भ्रान्तिले युक्त भएर चक्रमण्डलमा आएकी छिन्, ती नारी सात जन्ममा चाण्डाली तथा पतिवर्जिता [हुन्छिन्] । [चक्रमण्डलमा आएकी] जो नारीलाई अवज्ञा गर्छ [त्यो पुरुष] अरूथोक होइन [बरु] धन तथा पुत्र [आदि]ले वर्जित हुन्छ तथा चाण्डाल हुन्छ ।। ४०–४१ ।।

हे प्यारी! मोक्ष प्रदान गर्ने तत्त्वज्ञान तिमीलाई बताएँ । हे महेश्वरी! मैले बताएको तत्त्वज्ञान जसको देहमा रहन्छ, तिनीहरू फेरि कहिल्यै पनि माताको गर्भमा प्रवेश गर्दैनन्, ती मानिसहरू जीवन्मुक्त तथा शिवरूप

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

हुन् ॥ ४२–४३ ॥

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे देवी! कौलिकको लक्षण बताउँछु, सुन– शैव, शाक्त, गाणपत्य, वैष्णव, सौर, चान्द्र [परम्परा]मा जुन देवतामा, जुन मन्त्रसाधनामा जुन आचार निर्दिष्ट छ त्यो आचार विशिष्ट हुन्छ जुन कौलिक नै भनिएको छ। यो तत्त्वज्ञान भनियो, यत्नपूर्वक सुन ॥ ४४–४५ ॥

निर्वाणतन्त्रमा तत्त्वविवरण नामक एघारौँ पटल पूरा भयो ॥ ११ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वादशः पटलः

श्रीचण्डिकोवाच[१]

श्रृणु नाथ परानन्द मम प्राणेश्वर प्रभो ।
वैष्णवस्य यथा तत्त्वं तन्मे[२] ब्रूहि जगत्पते ।। १ ।।

श्रीशङ्कर उवाच[३]

श्रृणु तत्त्वं वरारोहे वैष्णवस्य त्रिलोचने ।
गुरुतत्त्वं मन्त्रतत्त्वं वर्णतत्त्वं सुरेश्वरि ।। २ ।।
देवतत्त्वं ध्यानतत्त्वं पञ्चतत्त्वं वरानने ।
तत्रादौ श्रीगुरोस्तत्त्वं स्नेहाद् वक्ष्यामि पार्वति ।। ३ ।।
सतैलं वर्तिकायुक्तं देहस्थं ब्रह्मतेजसम्[४] ।
गुरुणा मन्त्रदानेन तत् सूत्रं दीपितं भवेत् ।। ४ ।।
देवतायाः शरीरं हि बीजादुत्पद्यते ध्रुवम् ।
अत एव हि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः ।। ५ ।।
ईश्वरस्य तु यद् बीजं[५] तदेव अक्षरात्मकम् ।
तेन वर्णात्मकं देहं जन्तोरेव न संशयः ।। ६ ।।
मन्त्रवर्णे सवर्णानि[६] लीयन्ते परमेश्वरि ।
वर्णतत्त्वमिदं देवि मम सर्वं स्वयं भवेत् ।। ७ ।।
स्वयं देवो न चान्योऽस्मि[७] निर्मलो देवरूपकः ।
सर्वत्र देवतां ध्यायेत् तृणगुल्मलतादिषु ।। ८ ।।
ध्यानेन लभते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः[८] ।
ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानं न सिध्यति ।। ९ ।।
इति ते कथितं देवि[९] वैष्णवस्य सुरेश्वरि ।
यज्ज्ञानादमरत्वं[१०] च विष्णुरूपो न संशयः[११] ।। १० ।।

---

१ श्रीचण्डिका उवाच –ज
२ तन्त्रे –च, ज
३ श्रीशिव उवाच –च, ज
४ देहस्थब्रह्मतेजसम् –च, ज
५ तद्वीर्यं –च, ज
६ च ते वर्णा –च, ज
७ चान्यस्मिन् –च, ज
८ विष्णुरूपकम् –च, ज
९ कान्ते –च, ज
१० यज्ज्ञानादमृतत्वं –च, ज
११ भवेन्नरः –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

य: कुर्यात् परमेशानि तत्त्वज्ञानं मयोदितम् ।
CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
स्वर्गभागी भवेन्मर्त्यो विष्णुलोके महीयते[१२] ।। ११ ।।
यदि[१३] भक्तियुतो मर्त्यो मनसा चिन्तयेत् सदा[१४] ।
ते नरा नहि गच्छन्ति कदाचिद्यममन्दिरम्[१५] ।। १२ ।।
इति ते कथितं तत्त्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि ।
यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशय: ।। १३ ।।

इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे विष्णोस्तत्त्वकथनं नाम द्वादश: पटल: ।।

१२ वसेत् सदा –ङ, छ, ज
१३ शक्तियुतो –ङ । इति –च, ज
१४ यदि चिन्तयेत् –ख, ग
१५ मन्दिरे –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

बाह्रौँ पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीचण्डिकाजी भन्नुहुन्छ–

हे प्रभु! हे मेरा प्राणेश्वर! हे परानन्द! हे नाथ! सुन्नुहोस् त, हे जगत्पति! वैष्णवको यथार्थ [तत्त्व के हो?] त्यो मलाई बताउनुहोस् ।। १ ।।

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

सुन्दर नितम्ब भएकी हे देवी! तीनवटा आँखा भएकी हे देवी! हे सुरेश्वरी! वैष्णवको [यथार्थ] तत्त्व गुरुतत्त्व, मन्त्रतत्त्व, वर्णतत्त्व, देवतत्त्व र ध्यानतत्त्व– यी पाँच तत्त्व सुन । हे पार्वती! तिम्रो स्नेहले त्यहाँ पहिले गुरुतत्त्वलाई बताउनेछु ।। २–३ ।।

देहमा रहेको ब्रह्मतेज [जुन] तेलले सहित भएको बत्तीले युक्त धागो [जस्तै] हो त्यो गुरुद्वारा दिइएको मन्त्रदानले प्रदीप्त बनोस् ।। ४ ।।

देवताको शरीर निश्चय नै बीजबाट उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले नै देवताको आत्मा देवरूप हुन्छ, यसमा संशय छैन ।। ५ ।।

ईश्वरको जुन बीज हो त्यो अक्षारस्वरूप नै छ त्यसैले प्राणीहरूको शरीर वर्णस्वरूप नै छ, यसमा सन्देह छैन ।। ६ ।।

हे परमेश्वरी! वर्णहरू मन्त्रवर्णमा लीन हुन्छन् । हे देवी! यो सबै वर्णतत्त्व मेरो [हो], [यो] स्वयं हुन्छ ।। ७ ।।

[म] स्वयं निर्मल देहस्वरूप देव हुँ अर्को कोही होइन, घाँस, पात, लहरा आदिमा सर्वत्र देवताको ध्यान गर्नू । ध्यानले सबै पाइन्छ, ध्यानले [नै] विष्णुरूप [बनिन्छ], ध्यानले सिद्धि प्राप्त हुन्छ, ध्यानविना [केही पनि] सिद्ध हुँदैन ।। ८–९ ।।

हे देवी! हे सुरेश्वरी! वैष्णवको [तत्त्व कुरा] तिमीलाई भनियो जुन कुरा जान्नाले [साधक] विष्णुरूप हुन्छ, अमरत्व [प्राप्त हुन्छ, यसमा] संशय छैन । हे महेश्वरी! मैले भनेको तत्त्वज्ञानलाई जसले [व्यवहारमा लागू] गर्छ [त्यो] मानिस स्वर्गभागी हुन्छ, विष्णुलोकमा जान्छ । मनले सधैँ चिन्तन गर्दै मानिस यदि मुक्ति [प्राप्त गर्छ भने] ती मानिसहरू कहिल्यै पनि यमराजको लोकमा जाँदैनन् । हे सुरेश्वरी! वैष्णवको [तत्त्व कुरा] तिमीलाई भनियो जुन कुरा जान्नाले [साधक] विष्णुरूप हुन्छ, अमरत्व [प्राप्त हुन्छ, यसमा] संशय छैन ।। १०–१३ ।।

निर्वाणतन्त्रमा विष्णुको तत्त्वकथन नामक बाह्रौँ पटल पूरा भयो ।। १२ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्रयोदशः पटलः

श्रीचण्डिकोवाच[१]
सृष्ट्यात्मकं दशार्णं च पुरैव[२] कथितं तु मे ।
प्रकाशरूपं तन्मन्त्रं कथयस्व दयानिधे ।। १ ।।
श्रीशङ्कर उवाच[३]
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मन्त्रं दशाक्षरं परम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण मूढोऽपि विष्णुरूपकः[४] ।। २ ।।
पुंमन्त्रोऽपि च[५] देवेशि शक्तिमन्त्रं जपेद् यदि ।
अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं स भवेद् ब्रह्मराक्षसः ।। ३ ।।
अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं तत्त्वज्ञानी भवेद् यदि ।
तथापि नरकं गच्छेदिति देवस्य सम्मतम् ।। ४ ।।
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दशार्णं मन्त्रमुत्तमम् ।
मायाबीजं वधूबीजं[६] लक्ष्मीः काली च पाशकम् ।। ५ ।।
गगनं पक्षीबीजं च वह्निकान्ता[७] ततः प्रिये ।
इति ते कथितं चण्डि दशाक्षरमनुत्तमम् ।। ६ ।।
यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः ।
अस्य ग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ।। ७ ।।
अस्य प्रसादमात्रेण चण्डि[८] निर्वाणतां व्रजेत् ।
दण्डोपरि जपेदेतत् दशार्णं परमेश्वरि ।। ८ ।।
अस्मान्मन्त्रान्महामन्त्रा जायन्ते नात्र संशयः[९] ।
सर्वे देवाः सदाराश्च दशार्णाज्जायते ध्रुवम् ।। ९ ।।
महाविद्योपासकश्च दशार्णं न हि पश्यति ।
इहलोके दरिद्रश्च परे च ब्रह्मराक्षसः ।। १० ।।
तस्माद् यत्नेन देवेशि दशार्णं श्रावयेद् गुरुः ।
केवलं श्रवणं कुर्यान्न जपेत् साधकोत्तमः ।। ११ ।।

---

१ श्रीचण्डिका उवाच –ज
२ पूर्वैव -घ
३ चण्डिकोवाच -क । श्रीशिव उवाच –च, ज
४ विष्णुरूपधृक् –च, ज
५ पुंमन्त्रो यदि –च, ज
६ लिपिकरको त्रुटिका कारण मातृका कमा यो पाठ लेख्न छुटेको छ ।
७ वह्निकान्तां –च, ज
८ अस्य प्रसादेन दण्डी सद्यो –च, ज
९ न कदाचन –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

यः श्रावयेद् दशार्णं च स नरो गुरुरुत्तमः ।
मन्त्रदाता यथा देवि तथैव सद्गुरुः[१०] स्मृतः ।। १२ ।।
दशार्णदाता यो देवि स एव परमो गुरुः ।
यथामरतरङ्गिण्यो[११] न समाः सकलापगाः ।। १३ ।।[१२]
दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रोऽपि सुरपूजिते ।
त्वत्समा यदि नारी च मत्समः पुरुषोऽस्ति च ।। १४ ।।[१३]
दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रो हि कथ्यते मया ।[१४]
दशकान्तस्य स्वर्णस्य सदृशं लौहमस्ति चेत् ।। १५ ।।[१५]
दशार्णस्य समं मन्त्रं कथयेयुस्तदा प्रिये ।
श्रीप्रासादी[१६] ह्ययं[१७] मन्त्रो दशार्णः परमेश्वरि ।। १६ ।।
ऊर्ध्वाम्नाये महातन्त्रे[१८] माहात्म्यं कथयामि ते ।[१९]
अतः परं प्रवक्ष्यामि यद्रूपं दण्डधारिणम्[२०] ।। १७ ।।
साधुरूपो गृहस्थश्च ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ।
सर्वोपायपरित्यक्तः[२१] सदा धर्मपरायणः ।। १८ ।।
जितेन्द्रियो जितक्रोधः समत्वं सर्वजातिषु ।
पुत्रे रिपौ समत्वं च समं स्वर्णे[२२] च पार्थिवे ।। १९ ।।
दयाभावश्च सर्वत्र पुत्रे मित्रे रिपौ भवेत् ।
लाभालाभे जये नाशे निन्दाया[२३] पौष्टिके तथा ।। २० ।।
काये[२४] प्राणे न सम्बन्धो मृत्युमारभ्य युगान्तिके[२५] ।
ब्रह्मज्ञानं विना ज्ञानं यस्य चित्ते न विद्यते ।। २१ ।।
सन्न्यासधर्मस्तस्यैव नान्यस्य सुरपूजिते ।

---

१० स गुरुः –च, ज
११ यथैव च तरङ्गिण्या –च, ज
१२ केवलं श्रवणं देखि सकलापगाः सम्मको पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
१३ मत्समा यदि नारी च त्वत्समः पुरुषोऽस्ति चेत् -ङ
१४ दशार्णस्य समं मन्त्रं कथयामि वरानने –च, ज
१५ दशकार्णस्य स्वर्गस्य सदृशं मोहमस्ति च–च, ज
१६ श्रीप्रासादो -ङ
१७ श्रीप्रसादः अयं –च, ज
१८ महामन्त्रे -ङ
१९ ऊर्ध्वाम्नायमहातन्त्रे कथयामि वरानने –च, ज
२० दण्डधारकम् –ग, घ
२१ सर्वमायापरित्यक्तः –ङ, च, ज
२२ स्वर्गे –च, ज
२३ निशायां -ङ
२४ काले -घ
२५ सर्वदा समभावुकः –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

सन्यासधारणं कार्यं विप्रस्य मुक्तिहेतवे ॥ २२ ॥
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
यो विप्रो धारयेद् दण्डं सैव नारायणः स्वयम् ।
चतुर्भुजाः प्रजायन्ते दण्डधारणमात्रतः ॥ २३ ॥
सर्वलक्षणसंयुक्तो ब्राह्मणो गमनं चरेत् ।
गत्वा च दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद् दण्डवत् क्षितौ ॥ २४ ॥
त्वमेव देवदेवेश त्वमेव त्राणकारकः ।
त्वमेव जगतां वन्द्यस्त्राहि[२६] मां शरणागतम् ॥ २५ ॥
इति श्रुत्वा दण्डधारी पप्रच्छ सादरं जनम्[२७]।
कस्त्वं कस्य सुतस्त्वं हि कथमागमनं वद ॥ २६ ॥
श्रुत्वा तद्वचनं विप्रः प्रोवाचात्मनिवेदनम् ।
विप्रवंशे समुद्भूतो[२८] ह्यमुकोऽहं[२९] विवेकवान्[३०] ॥ २७ ॥
नास्ति मे पितरौ साक्षान्नास्ति मे स्त्रीसुतादयः ।
मृतौ च मातापितरौ मृता भ्रात्रादयः सुताः ॥ २८ ॥
पश्चात् स्वकान्तानाशे तु ह्यहमत्यन्ततापवान् ।
अत एव च[३१] भो स्वामिन् देहि मे परमाश्रयम् ॥ २९ ॥
सत्यं कुरु द्विजश्रेष्ठ यदुक्तं वै ममान्तिके ।
मिथ्याभाषणदोषेण ब्रह्मवर्त्मविवर्जितः ॥ ३० ॥
भवत्येव न सन्देहो द्विज मत्पुरतो वद ।
स्थितायां यौवनायां च कान्तायां परमेश्वरि ॥ ३१ ॥
सर्वं हि विफलं तस्य यः कुर्याद् दण्डधारणम्[३२]।
पितरौ विद्येते देवि यः कुर्याद् दण्डधारणम् ॥ ३२ ॥[३३]
विद्यते बालभावे स यस्य कान्ता सुतस्तथा ।
सन्न्यासधारणं तस्य वृथा हि परमेश्वरि ॥ ३३ ॥
स गुरुश्चापि शिष्यश्च रौरवाख्यं प्रयच्छति[३४] ।
इत्यादि दृढवाक्यं तु श्रुत्वा दण्डी जितेन्द्रियः ॥ ३४ ॥
सन्न्यासदानं तस्यैव दद्यान्मुक्तिं च शाश्वतीम् ।
<u>आदौ दशाक्षरं मन्त्रं</u> प्रथमं श्रावयेद् गुरुः ॥ ३५ ॥

२६ बन्धुः त्राहि –च, ज
२७ सादराज्जनम् –क, ख, ग । सादराञ्जलिम् –च, ज । संशोधित–सादरं जनम् ।
२८ समुद्भूतः –च, ज
२९ ह्यमुक्तोऽहं -क, ख, घ, छ
३० द्विरेफवान् -ङ
३१ हि –च, ज
३२ दन्तधावनं -ङ
३३ सन्न्यासं विफलं तस्य रौरवाख्यं स गच्छति यो पाठ मातृका घमा बढी छ ।
३४ प्रगच्छति –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तच्छ्रुत्वा च महावर्त्मगमनं कारयेत् ततः ।
क्रोशं वा क्रोशयुग्मं वा वेगेन गमनं चरेत् ।। ३६ ।।
गुरुणा सह शिष्येण पृष्ठे पृष्ठे विधानतः[३५]।
तिष्ठ तिष्ठ महाबाहो मां त्यक्त्वा नहि गच्छतु ।। ३७ ।।
शिष्यः परमहंसस्त्वं त्वत्समो नास्ति भूतले ।
क्षन्तव्यमपराधं मे त्वं हि विष्णुस्वरूपधृक्[३६]।। ३८ ।।
त्वमेव जगतां वन्द्यस्त्वमेव[३७] सर्वपूजितः ।
त्वमेव परमो हंसस्तिष्ठ तिष्ठ तु मा व्रज ।। ३९ ।।
स शिष्यो दण्डिनं देवि इति वाक्यं वदेद्यतः ।
अतः स परमो हंसः पथि शेते प्रमोहितः[३८] ।। ४० ।।
तस्यैव दर्शनार्थाय चान्तरिक्षे च देवताः[३९] ।
सस्त्रीकाः परिवाराश्च[४०] आयान्ति दिग्विदिक्षु च ।। ४१ ।।
एतस्मिन् समये दण्डी शान्तयेच्छिष्यमुत्तमम् ।
फुत्कारं बहवो[४१] दत्त्वा मन्त्रेणानेन सुव्रते ।। ४२ ।।
फुत्कारैर्वायुयोगैश्च पुनः प्राणं[४२] प्रयोजयेत्[४३]।
जन्मान्तरं तु तस्यैव तत्क्षणे जायते किल ।। ४३ ।।
जन्मान्तरं समालोक्य संस्कारमाचरेद् गुरुः ।
कुण्डान्तिके[४४] समानीय अन्नप्राशनमाचरेत् ।। ४४ ।।
अमुकस्त्वं समाभाष्य पुष्पं वह्नौ विनिक्षिपेत् ।
इति नाम्ना तु संस्थाप्य महासंस्कारमारभेत्[४५] ।। ४५ ।।
ततोऽपि दण्डिना देवि शिष्याय ज्ञानहेतवे ।
श्रृणु शिष्य महाधीर[४६] मद्वाक्यं हृदयं कुरु ।। ४६ ।।
जन्मान्तरं तु तस्यैव पृथिव्यां नाधिकारिता ।
मृतदेहस्वरूपोऽयं शरीरोऽयं न संशयः ।। ४७ ।।

---

३५ विधावयेत् –च, ज
३६ त्वमेव विष्णुरूपधृक् –च, ज
३७ बन्धुस्त्वमेव –च, ज
३८ पथिकः प्रथमोदितः –च, ज
३९ चान्तरिक्षास्थ देवताः -घ
४० सपरिवाराः -घ, ङ
४१ बहुशो –च, ज
४२ प्राणे –च, ज
४३ नियोजयेत् –च, ज
४४ दण्डान्तिके -ङ
४५ महासंस्कारमाचरेत् –च, ज
४६ महाविर -ङ । महाभाग –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

विरतो भव सर्वत्र तोयाद्याहारचेष्टया।
CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
ब्राह्मणेनैव यद्दत्तं तन्मात्रं भोजनं तव ।। ४८ ।।[४७]
पञ्चतत्त्वं सदा सेव्यं गुप्तभावे जितेन्द्रियः ।[४८]
सदैव मानसीं पूजां सदा मानसतर्पणम् ।। ५० ।।
त्रिसन्ध्यं मानसं यागं नाभिकुण्डे प्रयत्नतः ।
सदैव मानसं भोगं त्यागं कुरु प्रयत्नतः ।। ५१ ।।
षड्वर्गेषु जितो भूत्वा नरो नारायणः स्वयम् ।
भवत्येव न सन्देहो दण्डधारणमात्रतः ।। ५२ ।।
पितृवंशे सप्तदश मातृवंशे त्रयोदश ।
कान्तायाः सप्तमश्चैव लक्ष्मीनारायणो भवेत् ।। ५३ ।।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यश्चैतद् ब्रवीद् वचः ।
यदुक्तं मयि मुक्त्यर्थं तत् करोमि निरन्तरम् ।। ५४ ।।
पञ्चतत्त्वं सदा सेव्यं कस्माल्लाभ[४९] वदस्व मे ।
यत्रैव वर्तते दण्डी बहुशिष्यसमावृतः ।। ५५ ।।
तत्र गत्वा प्रयत्नेन पञ्चतत्त्वविचेष्टया ।
अथवा वीरमध्ये तु यत्नेन गमनं चरेत् ।। ५६ ।।
तत्त्वज्ञानिगृहस्थस्य[५०] सन्निधाने व्रजेत् किल ।
सुदूरमपि गन्तव्यं यत्रास्ते कुलनायकः ।। ५७ ।।
भिक्षाचर्या[५१] न च स्वार्थे देवतायाः कृते पुनः ।
आचार्यपत्नीं दृष्ट्वा तु भिक्षां कुर्यात् समाहितः ।। ५८ ।।
हे मातर्देहि मे भिक्षां कुण्डलीं तर्पयाम्यहम् ।
एवमुक्त्वा ततो दण्डी महासंस्कारमाचरेत् ।। ५९ ।।
कुण्डान्तिके समानीय होमयेद् विधिपूर्वकम् ।
ततो हुनेत् करं धृत्वा आज्यैरष्यहुतिं[५२] पुनः ।। ६० ।।
विपरीतक्रमेणैव कुर्याद् दण्डविशेषणम्[५३]।
ततः कुर्यात् प्रयत्नेन अन्तर्यज्ञोपवीतकम् ।। ६१ ।।
शिखां तस्य शिखामन्त्रैः पूगमध्ये[५४] निधायपेत्[५५] ।

४७ ब्रह्मणेऽपि च यद्दत्तं तन्मात्रभोजनं तव –च, ज
४८ ◦◦◦◦समासेव्यं गुप्तभावेन पार्वती –च, ज
४९ कस्माद् भावाद् –च, ज
५० तत्त्वज्ञस्य गृहस्थस्य –च, ज
५१ भिक्षा कार्या –च, ज
४७० आज्यैरप्याहुतिं –च, ज
५३ दण्डविशोधनम्. -ङ । बन्धुविशोधनम् –च, ज
५४ पुष्पमध्ये -ङ
५५ विनिक्षिपेत् –ख

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

मूलेन यज्ञसूत्रं तु तस्मिन्नेव निवेशयेत् ।। ६२ ।।
घृतं मृत्तिकया पूगं[५६] विलिप्य शोधयेत्ततः[५७] ।
ततः पूगं[५८] मूलमन्त्रैर्दण्डमध्ये[५९] विनिक्षिपेत् ।। ६३ ।।
पूर्णाहुतिं ततो दद्यात् तत्पूगमानयेत् सुधीः ।
सयज्ञसूत्रं सशिखं तत्पूगं शोधयेत्[६०] प्रिये ।। ६४ ।।
मूलमन्त्रं जपेत् तत्र गजान्तकसहस्रकम् ।
ततश्च श्रावयेन्मन्त्रं कालिकायाश्च सुन्दरि ।। ६५ ।।
अथवा श्रावयेन्मन्त्रं तारायाश्च सुदुर्लभम् ।
मूलमन्त्रं समुच्चार्य पूगस्यापि[६१] प्रयत्नतः ।। ६६ ।।
भक्षणात् तत्क्षणात् साक्षाद् दण्डी यज्ञोपवीतवान् ।[६२]
भवत्येव न सन्देहो नरो नारायणो भवेत्[६३]।। ६७ ।।
बिल्वदण्डं समानीय वंशस्यैकं समानयेत्[६४] ।
बिल्वदण्डे कालिकाया जपेन्मन्त्रं प्रयत्नतः ।। ६८ ।।[६५]
जीवन्यासं ततः कृत्वा दण्डे देवीं विचिन्तयेत् ।
बिल्वस्थितं च चैतन्यं[६६] वंशदण्डे नियोजयेत् ।। ६९ ।।[६७]
इष्टदेवीस्वरूपोऽयं दण्डोऽयं परमेश्वरि ।
शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते दण्डस्य स्थानमाचरेत्[६८]।। ७० ।।
कमण्डलुं समानीय वारुणं च प्रपूजयेत्[६९] ।
वारुणीं निक्षिपेत्तत्र मूलमन्त्रं ततो जपेत्[७०] ।। ७१ ।।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तस्य वामकरे न्यसेत् ।
गैरिकं कौपीनं[७१] वस्त्रं यत्नेन परिधापयेत् ।। ७२ ।।

---

५६ घृतैश्च मृत्तिकापूगं –च, ज
५७ शोषयेत्ततः –च, ज
५८ तत्पूगं -च, ज
५९ मूलमन्त्रैः कुण्डमध्ये -ङ । मूलमन्त्रेण दण्डमध्ये –च, ज
६० पेषयेत् -ङ । प्रेषयेत् –च, ज
६१ पूगभस्मं -घ, ङ
६२ भक्षणे तत्फलात् साक्षाद् अन्तर्यज्ञोपवीतवान् –च, ज
६३ नारायणः स्वयम् –च, ज
६४ समाचरेत् -ङ
६५ ततो दण्डे न्यसेन्न्यासान् कालिकायाः प्रयत्नतः –च, ज
६६ बिल्वदण्डस्थचैतन्यं –च, ज
६७ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
६८ दण्डस्थापनमाचरेत् –च, ज
६९ प्रजपेत् सुधीः –च, ज
७० ततो मूलमनुं जपेत् –च, ज
७१ कपिलं –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दण्डधारणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ।
अद्यावधि महामायां दण्डोपरि विभावय[७२] ।। ७३ ।।
गुरुपूजा[७३] महाकालीं दण्डोपरि विभावयेत् ।[७४]
साक्षान्नारायणस्त्वं हि दयाधर्मपरो भव ।। ७४ ।।
तव माता पिता वापि[७५] सर्वे दण्डान्तिके स्थिताः[७६] ।
चौरवद् गमनं[७७] गेहे गृहस्थस्य द्विजस्य च ।। ७५ ।।
नारायणं समाभाष्य द्वारे तस्य व्रजेत् सुधीः ।
इति श्रुत्वा गृहस्थश्च[७८] पुटाञ्जलिपरो भवेत् ।। ७६ ।।
द्वारे च दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद् ब्राह्मणो वरः ।
भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन कूर्ममांसं[७९] विना प्रिये ।। ७७ ।।
आदाय भिक्षां देवेशि चौरवद् गमनं चरेत् ।[८०]
तथा हि नगरं गत्वा त्रिरात्रवसतिं[८१] चरेत् ।। ७८ ।।
तीर्थभूमिं ततो गत्वा सप्तरात्रं वसेत् ततः[८२] ।
ब्राह्मणो दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद् विधिपूर्वकम् ।। ७९ ।।
तोयपूर्णं च देवेशि किं वा शून्यकमण्डलुम् ।
दृष्टिमात्रेण तत्पात्रं पूर्णं कुर्याद् द्विजोत्तमः[८३] ।। ८० ।।
कुशाग्रमानं यद् बिन्दु यदि दद्यात् कमण्डलौ ।
समुद्रसप्तदानस्य फलं स लभते ध्रुवम् ।। ८१ ।।[८४]
न दद्याद्[८५] यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः ।[८६]
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वने च[८७] विटपो भवेत् ।। ८२ ।।

---

७२ विभावतः -घ । विभावनात् -ङ
७३ कुरु पूजां –च, ज
७४ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
७५ स्वामी –च, ज
७६ सर्वं दण्डात्मिके स्थितम् –च, ज
७७ सोऽनुपद्गमनं –च, ज
७८ गृहस्थस्तु –च, ज
७९ मधु मांसं –च, ज
८० यसभन्दा पछाडि "गृहस्थस्यालये चैव रात्रिवासं च कारयेत्" पाठ मातृका घमा बढी छ ।
८१ त्रिरात्रिं वसतिं -ङ । विरात्रं वसति –च, ज
८२ सप्ताहं वसतिं चरेत् –च, ज
८३ पूर्णतोयं भवेद् ध्रुवम् –क, ख, ग, घ, ज
८४ यो पाठ मातृका क, ख, ग मा छैन तर यहाँ आवश्यक देखिएकाले राखिएको छ ।
८५ दद्यान्न -घ, ङ
८६ दद्यादन्नं यो मोहेन स भवेत् परमाश्रयः –च, ज
८७ ऊषरे –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

इति ते कथितं चण्डि[८८] सन्न्यासधारणं परम् ।
पाखण्डाय न वक्तव्यं[८९] प्राणान्तेऽपि कदाचन ।। ८३ ।।

इति निर्वाणतन्त्रे चण्डिकाशङ्करसंवादे त्रयोदशः पटलः ।। १३ ।।[९०]

---

८८ दण्डि° –च, ज

८९ न वक्तव्यं पशोरग्रे –ङ, च, ज

९० इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे त्रयोदशः पटलः ।। –ग, घ । इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे देवीश्वरसंवादे संन्यासविवरणं नाम त्रयोदशः पटलः -ङ ।। इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे सन्न्यासविवरणं नाम त्रयोदशः पटलः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेह्रौं पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीचण्डिकाजी भन्नुहुन्छ–

सृष्टिस्वरूप दशार्ण (दश अक्षरको) [मन्त्रको सङ्केत] त पहिले नै मलाई बताइयो । हे दयाका सागर [अब] प्रकाशरूप त्यो मन्त्र बताउनुहोस् ।। १ ।।

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ–

हे देवी! दश अक्षरको परम मन्त्र बताउँछु, सुन जसको श्रवणमात्रले मूर्ख पनि विष्णुरूप बन्छ ।। २ ।।

यो दशार्ण मन्त्र पुंमन्त्र भए तापनि यदि कसैले शक्तिमन्त्र [का रूपमा] जप्छ अथवा नजानेर त्यो महामन्त्रको जप गर्छ भने त्यो ब्रह्मराक्षस हुन्छ ।। ३ ।।

नजानेर त्यो महामन्त्रको [जप गर्नाले] यदि तत्त्वज्ञानी नै भए तापनि त्यो नरक जान्छ भन्ने देव [विष्णु]को मत छ ।। ४ ।।

हे देवी! उत्तम दश अक्षर मन्त्र भन्नेछु, सुन । हे प्यारी! मायाबीज [ह्रीँ], वधूबीज [स्त्रीँ], लक्ष्मी [श्रीँ], काली [क्रीँ], पाश [आं], गगन [हं], पक्षीबीज [बँ] त्यसपछि वह्निकान्ता [स्वाहा], यसप्रकार हे चण्डी! उत्तम दश अक्षर मन्त्र तिमीलाई भनियो ।। ५–६ ।।

यसको ज्ञानले अमरत्व प्राप्ति हुन्छ, यसमा संशय छैन । यसको ग्रहणमात्रले नर नारायण बन्दछ ।। ७ ।।

हे चण्डी! यसको प्रसादमात्रले [साधक] निर्वाण भावमा जान्छ । हे परमेश्वरी! यो दश वर्ण [मन्त्र] दण्डको माथि जपोस् ।। ८ ।।

यस मन्त्रबाट महामन्त्रहरूको उत्पत्ति हुन्छ, यसमा संशय छैन । सबै सपत्नीक देवताहरू निश्चय नै दश वर्ण [मन्त्रबाट] उत्पन्न हुन्छन् ।। ९ ।।

महाविद्याको उपासकले दश वर्ण [मन्त्रलाई यदि] देख्दैन [भने] यस लोकमा दरिद्र र परलोकमा ब्रह्मराक्षस [बन्दछ] ।। १० ।।

त्यसकारण हे देवी! गुरुले यत्नपूर्वक [शिष्यलाई] दश वर्ण [मन्त्र] सुनाउनू । उत्तम साधकले [गुरुबाट दश वर्ण मन्त्र] सुन्नू र केवल जप गर्नू ।। ११ ।।

जसले दश वर्ण [मन्त्र] सुनाउँछ त्यो उत्तम गुरु हो । हे देवी! जसप्रकार त्यो मानिस मन्त्रदाता हो त्यसै प्रकारले सद्गुरु हो भनेर सम्झनू ।। १२ ।।

जसरी सबै नदीहरू गङ्गा होइनन् [त्यसरी नै] हे देवी! जो दशार्ण मन्त्र दिने व्यक्ति हो त्यो नै परम गुरु हो [अरू होइनन्] । ।। १३ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे देवताहरूले पूजा गरिएकी देवी! यदि नारी तिमी समान र पुरुष मसमान भए तापनि दश वर्ण मन्त्रसमान [अर्को] मन्त्र छैन ।। १४ ।।

दश वर्ण मन्त्रसमान [अर्को] मन्त्र निश्चय नै छैन भनेर म भन्छु । हे प्रिये! यदि दशकान्त सुनसमान फलाम छ भने दश वर्ण मन्त्रसमान [अर्को] मन्त्र छ भनून् । हे परमेश्वरी! यो दश वर्ण मन्त्र निश्चय नै श्रीप्रासादी [मन्त्र हो] । ऊर्ध्वाम्नाय महातन्त्रमा [त्यो श्रीप्रासादी मन्त्रको] माहात्म्य तिमीलाई बताउँला । अब यसपछि दण्डधारणको जुन रूप [छ त्यो] बताउनेछु ।। १५–१७ ।।

सम्पूर्ण मायालाई परित्याग गरेको, सधैँ धर्ममा निष्ठा राख्ने, इन्द्रियलाई जितेको, क्रोधलाई जितेको, सबै जातिहरूमा समभाव राख्ने, छोरो र शत्रुमा तथा सुन र माटोमा समता राख्ने, छोरो, साथी तथा शत्रुमा सर्वत्र एउटै दयाभाव राख्ने, लाभ तथा हानि, जित तथा हार, निन्दा तथा प्रशंसामा सम भाव राख्ने, शरीर र प्राणमा सम्बन्ध नराख्ने, जसको चित्तमा ब्रह्मज्ञानविना [अर्को] ज्ञान छैन त्यस्तो सज्जन स्वभावको गृहस्थ ब्रह्मवादी ब्राह्मणको नै सन्न्यासधर्म हो, अरूको होइन । ब्राह्मणको मुक्तिका लागि सन्न्यासधारण गर्नुपर्दछ ।। १८–२२ ।।

जुन ब्राह्मणले दण्डधारण वा सन्न्यासग्रहण गर्दछ त्यो नै स्वयं नारायण हो । दण्डधारणमात्रैले चारवटा भुजाहरू उत्पन्न हुन्छन् ।। २३ ।।

सबै लक्षणले युक्त ब्राह्मण [गुरुकहाँ] जाने काम गरोस् । [गुरुकहाँ] गएर दण्डधारी [गुरु लाई देखेर भूमिमा दण्डवत् प्रणाम गरोस् [र यसो भनोस्]– "तपाईँ नै देवताका पनि देवता हुनुन्छ, तपाईँ नै [भवसागरबाट] रक्षा गर्ने हुनुहुन्छ, तपाईँ नै समस्त जगत्को वन्द्य हुनुहुन्छ, शरणमा परेको मलाई रक्षा गर्नुहोस्" ।। २४-२५ ।।

यति कुरा सुनेपछि दण्डधारीले आदरपूर्वक उक्त व्यक्तिलाई सोधून्- तिमी को हौ? तिमी कसका छोरा हौ? किन आयौ? भन ।। २५ ।।

तिनको वचन सुनेर विप्रले आफ्नो निवेदन बताऊन्- म ब्राह्मणकुलमा जन्मेको फलानो विवेकवान् व्यक्ति हुँ । मेरा पितामाता, स्त्री, छोराछोरी छैनन् । पितामाता, दाजुभाइ, छोराछोरी [सबै] बिते । अन्त्यमा पत्नी पनि बितेपछि म निश्चय नै अत्यन्त दुःखी बनेँ त्यसैले हे प्रभु! मलाई परम आश्रय दिनुहोस् ।। २७–२९ ।।

हे ब्राह्मण! मसँग जे कुरा भन्यौ [त्यसलाई] सत्य [प्रमाणित] गर । झुटो बोल्ने दोषले ब्रह्ममार्गबाट वर्जित हुन्छ, यसमा सन्देह छैन । हे ब्राह्मण मेरा अगाडि [सत्य] बोल । हे परमेश्वरी! यौवनवती पत्नी रहे छँदामा जसले दण्डधारण गर्दछ त्यसको सबै विफल हुन्छ । हे परमेश्वरी! मातापिता हुँदै, पत्नी, छोराछोरी बच्चा छँदै जसले दण्डधारण गर्दछ, उसको सन्न्यासधारण निष्फल हुन्छ । [सन्न्यास प्रदान गर्ने] ती गुरु र शिष्य पनि रौरव नामक नरकमा पर्दछन् । इत्यादि दृढवाक्य सुनेर इन्द्रियलाई जितेको दण्डधारीले [माथि बताइएका कुराले बाधा नपर्ने] त्यही शिष्यलाई नै सन्न्यासदान र शाश्वती मुक्ति दिऊन् ।। ३०–३५ ।।

त्यो सुनेर त्यसपछि [शिष्यलाई] महामार्गगमन गराउनू । विधिपूर्वक गुरुसँग शिष्य पछि पछि लागेर एक कोश वा दुई कोश वेगले हिँड्नू । [गुरुले शिष्यलाई] हे महाबाहु! बस, बस, मलाई छोडेर नजाऊ [भन्नू]।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri
शिष्यले [गुरुलाई] तपाईँ परमहंस हुनुहुन्छ, तपाईँजस्तो भूतलमा [कोही] छैन, तपाईँ नै विष्णुको स्वरूप धारण गर्ने हुनुहुन्छ, मेरो अपराध क्षमा गर्नुहोस्, तपाईँ नै समग्र जगत्का वन्द्य हुनुहुन्छ, तपाईँ नै परम हंस हुनुहुन्छ भनेर शिष्यले दण्डीलाई भन्नू । बस, बस, मलाई नछोड [भनेर] ती परमहंस बाटोमा आरामले सुत्छन् । तिनैको दर्शनका लागि अन्तरिक्षमा, दिशाविदिशामा देवताहरू स्वास्नीछोराछोरीले सहित भएर आउँछन् । । ३६–४१ ॥

हे राम्रो व्रतधारण गरेकी देवी! यस समयमा दण्डधारी सन्न्यासीले खूब फुत्कार दिएर यस मन्त्रले उत्तम शिष्यलाई शान्त गरून् ॥ ४२ ॥

फुत्कार तथा वायुको योगले फेरि प्राणलाई राम्ररी योजन गरून् । [यसो गर्नाले] त्यति नै खेर त्यस शिष्यको निश्चय नै अर्को जन्म हुन्छ ॥ ४३ ॥

अर्को जन्म भएको देखेर गुरुले [शिष्यको] संस्कार गरून् । [शिष्यलाई] कुण्डको नजिकै ल्याएर अन्नप्राशन संस्कार गरून् ॥ ४४ ॥

तिमी फलानो हौ भनेर अग्निमा फूल फ्याँक्नू । त्यो नामले कुण्डको समीप राखेर महासंस्कार आरम्भ गर्नू ॥ ४५ ॥

त्यसपछि पनि दण्डी गुरुले शिष्यलाई ज्ञान दिनका लागि हे शिष्य! हे महाधीर! मेरो कुरा सुन, मेरो वचनलाई हृदयमा [धारण] गर, [जसको] अर्को जन्म [भएको छ] त्यसको त पृथिवीमा अधिकारिता रहँदैन, यो शरीर मृतदेहस्वरूप हो, यसमा संशय छैन । [त्यसैले] भोजन, पानी आदिको चेष्टबाट सर्वत्र विरत बन । ब्राह्मणले दिएको मात्रै तिम्रो भोजन हो, सधैँ गुप्तभावमा रहेर इन्द्रियमाथि विजय प्राप्त गरेर पञ्चतत्त्वको सेवन गर्नुपर्छ, सधैँ मानस पूजा र मानस तर्पण गर्नुपर्छ, तीनै सन्ध्यामा नाभिकुण्डमा प्रयत्नपूर्वक मानस याग तथा सधैँ प्रयत्नपूर्वक मानस भोग र त्याग गर्नुपर्छ ॥ ४६–५१ ॥

दण्डधारणमात्रले षड्वर्ग [रिपुहरू]मा विजय पाएर नर स्वयं नारायण बन्दछ, [यसमा] सन्देह छैन । पितृवंशमा सत्र, मातृवंशमा तेह्र र पत्नीको माइतीतर्फ सात पुस्ता लक्ष्मीनारायण बन्दछ ॥ ५२–५३ ॥

गुरुको यी वाणीहरू सुनेर शिष्यले यी कुराहरू भनोस्– मुक्तिका लागि मलाई जुन कुरा भनियो त्यो [कुरा] निरन्तर [पालना] गर्दछु ॥ ५४ ॥

पञ्चतत्त्व सदा सेव्य छ, कसबाट मलाई लाभ हुन्छ बताउनुहोस् । जहाँ धेरै शिष्यहरूले घेरिएका दण्डी छन् त्यहाँ पञ्चतत्त्वको रहस्य जान्ने चेष्यले प्रयत्नपूर्वक वीरको माझमा जानू ॥ ५५–५६ ॥

तत्त्वलाई जान्ने गृहस्थको निकटमा जानू । जहाँ कुलनायक छन् त्यहाँ टाढा भए तापनि जानू ॥ ५७ ॥

भिक्षाचार्या स्वार्थका लागि नभई देवताका लागि हो । आचार्यपत्नीलाई देखेपछि एकनिष्ठ [शिष्य]ले "हे माता! मलाई भिक्षा दिनुहोस्, म कुण्डलीलाई तर्पण गर्दछु" यसो भनेर भिक्षा मागोस् । त्यसपछि दण्डी गुरुले महासंस्कार गराऊन् ॥ ५८–५९ ॥

[शिष्यलाई] कुण्डको नजिक ल्याएर विधिपूर्वक हवन गर्नू । त्यसपछि [शिष्यको] हात समातेर फेरि

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

आठपटक घिउको आहुति दिनू ।। ६० ।।

दण्डविशोधन विपरीतक्रमले नै गर्नू । त्यसपछि प्रयत्नपूर्वक अन्तर्यज्ञोपवीतक गर्नू ।। ६१ ।।

शिष्यको शिखालाई शिखामन्त्रले सुपारीमा राख्नू । जनैलाई चाहिँ मूलमन्त्रले त्यो सुपारीमा नै राख्नू ।। ६२ ।।

त्यसपछि घिउ र माटोले सुपारीलाई लेपन गरेर शोधन गर्नू । त्यसपछि मूलमन्त्रले सुपारीलाई दण्डमा फ्याँक्नू ।। ६३ ।।

त्यसपछि पूर्णाहुति दिनू, त्यो सुपारीलाई ल्याउनू । हे प्रिये! यज्ञसूत्र र शिखाले सहित त्यो सुपारी शोधन गर्नू ।। ६४ ।।

त्यहाँ एक हजार आठ मूल मन्त्र जप्नू । त्यसपछि हे सुन्दरी! कालिकाको मन्त्र सुनाउनू ।। ६५ ।।

अथवा ताराको अत्यन्त दुर्लभ मन्त्र सुनाउनू । मूलमन्त्र उच्चारण गरेर यत्नपूर्वक सुपारीलाई खानाले त्यति नै खेर यज्ञोपवीतवाला दण्डी नारायण हुन्छ नै, यसमा सन्देह छैन ।। ६६–६७ ।।

बेलको र बाँसको एउटा लठ्ठी ल्याएर बेलको दण्डमा प्रयत्नपूर्वक कालिकाको मन्त्र जप्नू ।। ६८ ।।

त्यसपछि जीवन्यास गरेर दण्डमा देवीको चिन्तन गर्नू तथा बेलको दण्डमा स्थित चैतन्यलाई बाँसको दण्डमा स्थापित गर्नू ।। ६९ ।।

हे परमेश्वरी! यो दण्ड इष्टदेवीको स्वरूपले रहेको छ । शिष्यको दाहिने हातमा दण्डको स्थान राख्नू ।। ७० ।।

कमण्डलु ल्याएर मद्यको पूजा गर्नू [र] त्यस कमण्डलुमा [थोरै] मद्य हाल्नू । त्यसपछि मूलमन्त्र जप्नू ।। ७१ ।।

एक सय आठ [मूलमन्त्र] जपेर तिनको बायाँ हातमा जप समर्पण गर्नू । यत्नपूर्वक गेरुवा कौपीन वस्त्र धारण गर्नू ।। ७२ ।।

दण्डधारणमात्रैले नर नारायण बन्दछ । "महामायालाई दण्डको माथि भावना गर्नू, गुरुपूजा, महाकालीको भावना दण्डमाथि गर्नू, तिमी निश्चय नै नारायण हौ, दयावान् तथा धर्मपरायण बन, तिम्रा मातापिता सबै दण्डमा रहेका छन्" [भनी गुरुले शिष्यलाई उपदेश दिनू] । गृहस्थको तथा द्विजको घरमा चोर गएझैँ लुसुक्क जानू र "नारायण" भनेर तिनको ढोकामा पुग्नू । सन्न्यासीको त्यो आवाज सुनेर गृहस्थ पनि अञ्जुलि बाँधेर बस्नू । ढोकामा दण्डीलाई देखेर ब्राह्मणले प्रणाम गर्नू । हे प्रिये! प्रयत्नपूर्वक कूर्ममांसविनाको भिक्षा दिनू ।। ७३–७७ ।।

हे देवी! भिक्षा ग्रहण गरेर चोरझैँ [लुसुक्क] जाओस् । त्यसैगरी सहरमा गएर तीन रात बसोस् ।। ७८ ।।

त्यसपछि तीर्थभूमिमा गएर सात रात बसोस् । ब्राह्मणले दण्डीलाई देखेर विधिपूर्वक प्रणाम गर्नू ।। ७९ ।।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हे देवी! जलले भरिएको होस् वा रित्तो कमण्डलु होस् दृष्टिमात्रैले त्यसलाई निश्चय नै जलले पूर्ण गराउनू ॥८० ॥

यदि कुशको अग्रभाग जति [मात्रै] बिन्दु कमण्डलुमा दिए तापनि दिनेले निश्चय नै सात समुद्र दानको फल पाउँछ ॥ ८१ ॥

यदि मोहवश दिएन भने ऊ आपत्मा पर्दछ । तीस हजार वर्ष वनमा रुख भएर रहनुपर्दछ ॥ ८२ ॥

हे चण्डी! तिमीलाई श्रेष्ठ सन्न्यासधारण [विधि] बताएँ । प्राणको अन्त्य नै हुने अवस्थामा पनि पाखण्डलाई [यो कुरा] कहिल्यै बताउनु हुँदैन ॥ ८३ ॥

निर्वाणतन्त्रमा चण्डिका र शङ्करको संवादमा तेह्रौं पटल पूरा भयो ॥ १३ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्दश पटलः

श्रीशङ्कर उवाच
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि अवधूतो यथा भवेत् ।
वीरस्य मूर्तिं जानीयात् सदा तत्त्वपरायणः[१] ।। १ ।।
यद्रूपं कथितं पूर्वं सन्न्यासधारणं परम् ।
तद्रूपं सर्वकर्माणि प्रकुर्याद् वीरवल्लभः ।। २ ।।
दण्डिनो मुण्डनं चास्य आवश्यकं समाचरेत् ।[२]
तथा नैव प्रकुर्यात्तु वीरस्य मुण्डनं प्रिये ।। ३ ।।[३]
असंस्कृतकेशजालो मुक्तालम्बिकचोच्चयः ।[४]
अस्थिमालाविभूषो वा[५] रुद्राक्षान् वापि धारयेत् ।। ४ ।।
दिगम्बरो वा वीरेन्द्रश्चाथवा[६] कौपिनी भवेत् ।
रक्तचन्दनदिव्याङ्गः[७] कुर्याद् भस्माङ्गभूषणम्[८] ।। ५ ।।
क्षमा दानं तपो ध्यानं वीरभावेन[९] शैलजे ।
शिवोऽहं भैरवानन्दो मुक्तोऽहं[१०] कुलनायकः ।। ६ ।।
एवं भावपरो मन्त्री हेतुयुक्तः सदा भवेत् ।
संविदासेवनं कुर्यात् सदा कारणसेवनम् ।। ७ ।।
भवेत् साक्षात् स पुरुषः शम्भुरूपो न संशयः ।
निर्वाणमुक्तिमाप्नोति ब्राह्मणो वीरभावतः ।। ८ ।।
अवधूतः क्षत्रियश्च महायोगी[११] न संशयः ।
स्वरूपोऽपि भवेद् वैश्यः शूद्रोऽपि सहलोकभाक्[१२]।। ९ ।।
सम्पूर्णफलमाप्नोति विप्रो निर्वाणतां व्रजेत् ।
त्रिभागफलमाप्नोति क्षत्रियो वीरभावतः ।। १० ।।

---

१ तपपरायणः –च, ज
२ दण्डिनां मुण्डनं चैवामावास्यायां चरेद् यथा –च, ज
३ यथा तथा नैव कुर्याद् देवि यस्य च मुण्डनम् -क, ख, ग, घ, छ
४ असंस्कृतकेशजालमुक्तालम्बितमूर्द्धजः –च, ज
५ अस्थिमालाविभूषाश्च –च, ज
६ दिगम्बरो वीरेन्द्रश्च अथवा –च, ज
७ रक्तचन्दनदिग्धाङ्गः –च, ज
८ भस्मविभूषणम् –च, ज
९ बालभावेन –च, ज
१० भैरवानन्दः समुण्डो –च, ज
११ सहयोगी –ङ, च, ज
१२ सहलोकवान् –ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

पादद्वयं तु[१३] वैश्यस्य शूद्रस्य चैकपादकम् ।
ब्राह्मणस्य विनान्यत्र[१४] सन्न्यासो नास्ति चण्डिके ।। ११ ।।
कुर्यान्मोहेन योऽन्यत्र[१५] सैव पापाश्रयो नरः ।
गुप्तभावेन देवेशि श्रृणुयात् प्राणवल्लभे[१६]।। १२ ।।
सन्न्यासिना सदा सेव्यं पञ्चतत्त्वं वरानने ।
द्वादशाब्देषु देवेशि[१७] यदि मृत्युर्न जायते ।। १३ ।।
दण्डं तोये विनिक्षिप्य भवेत् परमहंसकः ।
अवधूताचाररतः हंसः परमपूर्वकः ।। १४ ।।[१८]
सैव चानन्दविख्यातो द्वादशाब्दे सरस्वती ।
अवधूतस्य चाख्यातः[१९] श्रृणुष्व पर्वतात्मजे ।। १५ ।।
वनारण्ये भारती च पुरी च गिरिरेव च ।[२०]
एकस्थाने च संस्थित्वा[२१] इष्टध्यानादिकं चरेत् ।। १६ ।।
यो मन्त्रदानतः प्राज्ञः[२२] स वनः[२३] परिकीर्तितः ।
श्रेष्ठकेशो जटाजूटः सदात्वचलवत् चरेत्[२४]।। १७ ।।
अन्तर्योगी[२५] महावीरो ह्यरण्यः[२६] स च शैलजे ।
नानाशास्त्रेषु यो विज्ञो नानाकर्मविशारदः ।। १८ ।।
सदेष्टदेवीभावेन भावयेद् यो हि चाङ्गनाम्[२७]।
स एव भारती वीरो महाज्ञानी जितेन्द्रियः ।। १९ ।।
सदोर्ध्वबाहु यो वीरो[२८] मुक्तकेशो दिगम्बरः ।
स एव समभावेन भावयेद्यो नरोत्तमः[२९] ।। २० ।।

---

१३ पादद्वयस्य –च, ज
१४ विनाऽन्यस्य –च, ज
१५ चान्यत्र –च, ज
१६ श्रृणु मत्प्राणवल्लभे –च, ज
१७ द्वादशाब्दस्य मध्ये तु -ङ । द्वादशाब्दस्य मध्ये च –च, ज
१८ यो पाठ मातृका घमा छैन ।
१९ चाख्यानं –च, ज
२० वनेऽरण्ये प्रान्तरे च गिरौ च पुर एव च –च, ज
२१ संस्थाय –च, ज
२२ मन्त्रदानतत्प्राज्ञः –च, ज
२३ शरणं –च, ज
२४ सदात्मवत् समाचरेत् –च, ज
२५ अन्तर्यामी –च, ज
२६ ह्यवध्यः –च, ज
२७ चाबलाम् –च, ज
२८ ऊर्ध्वबाहुः सदा वीरो –च, ज
२९ सर्वत्र समभावो यः स च नरोत्तमो भवेत् –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

इष्टदेवीं विना नास्ति स गिरिः परिकीर्तितः[३०]
नानादेवेषु[३१] पीठेषु क्षेत्रेषु तीर्थभूमिषु ।
भ्रमणं कुरुते नित्यं कुर्याद् यत्नेन पूजनम् ।। २१ ।।
देवतायाः सदा ध्यानं श्रीगुरोः पूजनं तथा ।
अन्तर्यागेन[३२] यो निष्ठः स वीरः पुरी एव च[३३] ।। २२ ।।
अवधूताश्रमे देवि यस्य भक्तिश्च निश्चला[३४] ।
तस्य तुष्य भवेत् काली किं न सिध्यति भूतले ।। २३ ।।
अवधूतं समालोक्य शम्भुवत् पूजनं चरेत्[३५] ।
शक्तितः पञ्चतत्त्वानि यत्नेन च[३६] निवेदयेत् ।। २४ ।।
अशक्तः परमेशानि भक्तितः परितोषयेत् ।
अवश्यं पूजयेद् वीरं गृहस्थः साधुरूपकः ।। २५।।
यो नार्चयति तं वीरं स भवेदापदाश्रयः ।
ब्रह्मचर्यं प्रवक्ष्यामि श्रृणु देवि समाहितः ।। २६ ।।
यस्याचरणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ।
गैरिकं वसनं कुर्याद् देवताध्यानतत्परः ।। २७ ।।
फलमूलाहाररतो दुग्धं गव्यं समाहरेत् ।
शाल्युद्भवं न गृह्णीयात् शूद्रानीतं तथा जलम् ।। २८ ।।
ऋतुकालं विना नैव स्वकान्तागमनं चरेत् ।
गृहस्थोऽपि महेशानि ब्रह्मचारी सदा गुरुः ।। २९ ।।
उदासीनः कदाचिद् वै गुरुकर्माधिपो भवेत् ।
तस्य शिष्यस्य कल्याणं कदाचिन्नास्ति चण्डिके ।। ३० ।।
नखलोमादिकं देवि न त्याज्यं ब्रह्मचारिणा ।
सर्वत्रैव दयाभावं सदैव ध्यानतत्परः ।। ३१ ।।
त्रिशूलं धारयेच्चैकं त्रिशिखं वापि धारयेत् ।
ताम्रयुक्तं च रुद्राक्षं कर्णयुग्मे निवेशयेत् ।। ३२ ।।
यद् देशे विद्यते देवि ब्रह्मचारी तपोधनः ।
तद् देशे च स्थिरा लक्ष्मीर्जायते नात्र संशयः ।। ३३ ।।
अथ वक्ष्ये गृहस्थस्य लक्षणं श्रृणु चण्डिके ।

---

३० मातृका घमा यो पाठ छैन ।
३१ नानादेशेषु –च, ज
३२ अन्तर्योगेषु –च, ज
३३ परिकीर्तितः –च, ज
३४ भक्तिः सुनिश्चला –ख
३५ शम्भुं ज्ञात्वा तु पूजयेत् –च, ज
३६ यत्नेनैव –ङ, च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

पाठहोमश्चातिथीनां सेवनं देवपूजनम् ।। ३४ ।।
पितृश्राद्धं कुलाचारं तत्त्वज्ञानं सदाचरेत् ।
निजकान्ता सदा पूज्या निजकान्ता हि देवता ।। ३५ ।।
मानसं पूजनं कुर्यात् मानसं जपमाचरेत् ।
मानसो हि महाधर्मो मानसे नास्ति पातकम् ।। ३६ ।।[३७]
सर्वेषां पितृरूपोऽसौ गृहस्थः साधुरूपकः ।
सदाचाररतः श्रीमान् सदा यज्ञपरायणः ।। ३७ ।।
स्थापयेत् पञ्चतत्त्वानि गेहमध्ये प्रयत्नतः ।
तदैव सर्वसिद्धीशो भवत्येव न संशयः ।। ३८ ।।
यस्मिन् मन्त्रे विचारोऽपि सिद्धारिगणदूषणम् ।
तत्तत् सर्वं महेशानि गृहस्थस्य सुनिश्चितम् ।। ३९ ।।
सुविचार्य महामन्त्रं गृह्णीयात् साधकोत्तमः ।
एकाक्षरे तथा कूटे मालामन्त्रादि[३८] दैवते[३९] ।। ४० ।।
विचारो नास्ति देवेशि स्वप्नलब्धे तथैव च ।
तथापि च गृहस्थस्य सुविचार्यो महामनुः ।। ४१ ।।
दण्डिनो दूषणं नास्ति सर्वमन्त्रस्य दीक्षणे ।
गृहस्थाश्रममासाद्य तत्त्वज्ञानेषु यो रतः[४०] ।। ४२ ।।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यः स च साक्षान्महेश्वरः ।
अन्नदानेन यत् पुण्यं तोयदानेन यत् फलम् ।। ४३ ।।
तत्तत् सर्वं गृहस्थस्य नान्यस्य सुरवन्दिते ।[४१]
इति ते कथितं कान्ते चतुराश्रमलक्षणम् ।। ४४ ।।
न वक्तव्यं पशोरग्रे शपथो मे त्वयि प्रिये[४२] ।[४३]
पञ्चतत्त्वं विना भद्रे आनन्दो नैव जायते ।। ४५ ।।
अतो हि भक्तिभावेन तेनैव पूजनं चरेत् ।
इति ते कथितं कालि अवधूतस्य लक्षणम् ।। ४६ ।।
येन विज्ञानमात्रेण शिवत्वं लभते नरः ।
शठाय भक्तिहीनाय न दातव्यं कदाचन ।। ४७ ।।
गुरुभक्तिविहीनाय तत्त्वानिन्दापराय च ।

३७ यो पाठ मातृका 'ङ'मा छैन ।
३८ मालामुद्रादि -च, ज
३९ वैदिके -च, ज
४० योगतः -च ज
४१ नानाफलमवाप्नुयात् -च, ज
४२ प्राणान्तेषु सुरेश्वरि -च, ज
४३ मातृका क, ख, ग, घ र छमा अशक्तः परमेशानिदेखि प्राणान्तेषु सुरेश्वरिसम्मको पाठ छैन ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

इदं तन्त्रं सुगुप्तं च प्राणान्तेऽपि कदाचन ।। ४८ ।।
न श्रावयेदभक्ताय सिद्धिहानिः प्रजायते ।
कदाचिद् वा स्वपुत्राय स्वशिष्याय महात्मने ।। ४९ ।।
श्रावयेद् भक्तियुक्ताय यदि तद्योग्यता भवेत् ।
श्रुत्वा गोपय यत्नेन स्वयोनिमिव शैलजे ।
सङ्क्षेपात् कथितं किञ्चित् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ।। ५०।।

इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चण्डिकाशङ्करसंवादे अवधूताश्रमविवरणं नाम चतुर्दश पटलः समाप्तः ।। १४ ।।[४४]

४४ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चण्डिकाशङ्करसंवादे अवधूताश्रमविवरणं नाम चतुर्दशः पटलः समाप्तः ।। १४ ।। संवत् १९९० साल मिति वैशाख शुदि १ रोज १ जोगनरसिंह चोया शुभं ।। ।। –ख, इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चतुर्दशः पटलः -ङ । इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चण्डिकाशङ्करसंवादे चतुर्दशः पटलः समाप्तः ।। –च, ज

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चौथो पटल

[नेपाली भाषानुवाद]

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ

हे देवी अवधूत कसरी भइन्छ म त्यो बताउँछु, तिमी सुन । तत्त्वपरायण, वीर [वीरभावमा स्थित साधक]हरूका स्वामीले पहिले सन्न्यासधारणको जुन उत्तम रूप बताइयो त्यस रूपको सबै कर्म गरून् । अवधूतलाई वीरको मूर्ति भनेर जान्नू ।। १–२।।

दण्डधारण गर्ने व्यक्तिलाई आवश्यक मुण्डनको कार्य गराउनू । हे प्रिये [उक्त] वीरले त्यस्तो मुण्डन नगर्ने हो भने कोरिबाटी नगरेको खुला, लामो केशजालमा हाडको माला वा रुद्राक्ष धारण गरून् ।। ३-४ ।।

वीरभावमा स्थित ती वीरहरूमा श्रेष्ठ अवधूत दिगम्बर बनून् अथवा कौपिन धारण गर्ने बनून् । रक्तचन्दनले दिव्य अङ्गवाला बनून् अथवा भस्मलाई गहनाका रूपमा धारण गरून् ।। ५ ।।

हे हिमालयकी पुत्री! क्षमा, दान, तप, ध्यान भन्ने कुरा वीरभावमा हुँदैन । म कुलपरम्पराको नायक हुँ, म मुक्त हुँ, म भैरव हुँ, म शिव हुँ सर्वदा यस्तो भावले युक्त अवधूत मकारादि पञ्चतत्त्वले युक्त बनून् । सदा सर्वदा कारण [मकारादि पञ्चतत्त्व]को सेवन गरून्, सदा चैतन्यामृतको पान गरून् ।। ६–७ ।।

यस प्रकारको भावलाई मनन गर्नेवाला साधक साक्षात् शम्भुरूप हुन्छ, यसमा कुनै संशय छैन । वीरभावबाट ब्राह्मणले निर्वाणमुक्ति प्राप्त गर्दछ ।। ८ ।।

जो क्षत्रिय अवधूत हो ऊ महायोगी [सायुज्यरूप मुक्तिको अधिकारी] बन्दछ । वैश्यले सारूप्य मुक्ति प्राप्त गर्दछ भने शूद्रले सालोक्य मुक्ति प्राप्त गर्दछ ।। ९ ।।

वीरभावबाट ब्राह्मणले सम्पूर्ण फल प्राप्त गर्दछ र उसले निर्वाण [समेत] प्राप्त गर्दछ । क्षत्रियले वीरभावबाट तीन भाग [सालोक्य, सारूप्य र सायुज्य] फल प्राप्त गर्दछ । वैश्यले दुई भाग [सालोक्य र सारूप्य] तथा शूद्रले एक भाग [सालोक्य] प्राप्त गर्दछ । हे चण्डिका! ब्राह्मणलाई बाहेक अरूलाई सन्न्यासको अधिकार छैन ।। १०–११ ।।

जसले मोहवश अनधिकार चेष्टा गर्दछ त्यो मानिस पापको भागी बन्छ । हे प्राणप्रिये! [पञ्चतत्त्वविषयक कुरा] गुप्तभावले सुन ।। १२ ।।

सन्न्यासीले सदा पञ्चतत्त्वको सेवन गर्नू । हे देवी! [सन्न्यास ग्रहण गरेको] बारह वर्षमा यदि मृत्यु भएन भने [आफूले गुरुबाट प्राप्त गरेको] दण्डलाई जलमा फ्याँकेर ऊ परमहंस बन्छ । अवधूताचारमा रत परमहंस नै बारह वर्षमा आनन्दसरस्वती भनिन्छ । हे पर्वतपुत्री! अवधूतको आख्यात [नामपद] सुन ।। १३–१५ ।।

वन, अरण्य, भारती, पुरी, गिरिले एउटै स्थानमा बसेर इष्टदेव वा देवी ध्यान आदि गरून् । यो मन्त्र तथा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्रह्मतत्त्वलाई जान्ने जो अवधूत हो उसलाई वन भनिन्छ । हे शैलपुत्री! जो जटाधारी छ, सधैँ अचल रहेर अन्तर्योगमा रत छ त्यस्तो महावीर अवधूतलाई नै अरण्य भनिन्छ । नाना प्रकारका शास्त्रहरू जसले जानेको छ, जो नाना प्रकारका कर्ममा विशारद छ, जो सदैव नारीलाई इष्टदेवीको भावले चिन्तन गर्दछ त्यस्तो महाज्ञानी जितेन्द्रिय वीर नै भारती नामका अवधूत हुन् ।। १७–१९ ।।

सधैँ हात माथि उठाउने, कपाल खुला छोड्ने, दिगम्बर [नाङ्गै हिँड्ने], सबैलाई समभावले चिन्तन गर्ने, इष्टदेवीबाहेक अरू केही पनि छैन भनेर मान्ने, विभिन्न देवालय, पीठ, क्षेत्र, तीर्थहरूमा भ्रमण गर्ने, देवता र गुरुको यत्नपूर्वक पूजन तथा ध्यान गर्ने, अन्तर्यागले जो निष्ठ वीर हो त्यस्तो अवधूतलाई पुरी भनिन्छ ।। २०–२२ ।।

अवधूत आश्रममा जसको निश्चल भक्ति छ त्यस्तो व्यक्तिप्रति काली खुसी हुन्छिन्, त्यस्तो व्यक्तिको यो संसारमा के कुरा सिद्ध हुँदैन र? ।। २३ ।।

अवधूतलाई देखेर शम्भुलाई भैँ पूजा गर्नू । आफ्नो सामर्थ्यले यत्नपूर्वक पञ्चतत्त्व अर्पण गर्नू ।। २४ ।।

हे कल्याणी! पञ्चतत्त्वविना आनन्द हुँदैन त्यसैले बडो भक्तिभावले तिनै पञ्चतत्त्वले पूजन गर्नू ।। २५ ।।

हे परमेश्वरी! [जो] अशक्त छ [उसले] भक्तिले सन्तोष गराओस् । साधुरूपको (साधुस्वभावको) गृहस्थले वीर [वीरभावमा स्थित साधक)लाई अवश्य पूजा गरोस् । जसले त्यो वीरलाई पूजा गर्दैन ऊ आपत्मा पर्दछ । हे देवी! [अब म] ब्रह्मचर्य [का बारेमा] बताउनेछु [त्यो] सावधानीपूर्वक सुन ।। २५-२६ ।।

जसको (ब्रह्मचर्यको) आचरणमात्रले नर नारायण बन्दछ । देवताको ध्यानमा तत्पर [ब्रह्मचारी]ले गेरुवा वस्त्र धारण गरोस् । फल तथा कन्दमूलको आहारमा रत [सो ब्रह्मचारी)ले दूध तथा दुग्धजन्य (दही, घिउ)भोजन गरोस् । शालीधानको चामलबाट बन्ने [खाद्यान्न] तथा शूद्रले ल्याएको फल ग्रहण नगरोस् ।। २७-२८ ।।

गृहस्थले ऋतुकालबाहेक स्वकान्तागमन (आफ्नी पत्नीमा गरिने गमन अर्थात् मैथुन) नगरोस् । हे महेश्वरी! [यस्तो आचरणमा बस्ने गृहस्थ पनि] ब्रह्मचारी हो, ऊ सदैव गुरु हो त्यसैले [ऊ] कहिल्यै पनि उदासीन नबनोस्, [सधैँ] गुरुकर्म (गुरुअनुरूपको कर्म)को मालिक बनोस् । हे चण्डिका! [यदि ऊ उदासीन बन्छ भने] उसको शिष्यको कहिल्यै कल्याण हुँदैन ।। २९-३० ।।

हे देवी! ब्रह्मचारीले नङ, रौँ आदि काट्नु हुँदैन । सर्वत्र दयाभाव [देखाउनुपर्छ], सधैँ नै [देवताको] ध्यानमा तत्पर [रहनुपर्दछ] । उसले एउटा त्रिशूल धारण गरोस् तथा तीनवटा शिखा पनि धारण गरोस् । तामाले बेरिएको रुद्राक्ष दुइवटा कानमा धारण गरोस् । हे देवी! जुन देशमा तपोधन (तपस्या नै जसको धन छ) ब्रह्मचारी रहन्छ त्यस देशमा लक्ष्मी स्थिर रहन्छिन् (त्यो देश ऐश्वर्यले सम्पन्न रहन्छ), यस कुरामा [कुनै] संशय छैन ।। ३१-३३ ।।

हे चण्डिका ! अब यसपछि गृहस्थको लक्षण बताउनेछु, सुन । [गृहस्थले] हवन, अतिथिसेवन, देवपूजन,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पितृश्राद्ध, कुलाचार र तत्त्वज्ञानको सदा आचरण गरोस्। आफ्नी पत्नी सदैव पूज्या [हुन्छिन्], आफ्नी पत्नी निश्चय नै देवता [हुन्]। [त्यसैले तिनमा देवीभाव राखेर तिनको] मानस पूजन गरोस् तथा मानस जप गरोस्। मानस (मनले भावनापूर्वक गरिने) [पूजन] नै महाधर्म हो, मानस [पञ्चतत्त्वसेवन]मा पातक (महापातक दोष) छैन। साधुरूप (साधुस्वभाव)को, सदैव आचारनिष्ठ, ऐश्वर्यसम्पन्न, यज्ञपरायण गृहस्थ सबैको पितृरूप (पालक) हो ॥ ३४-३७ ॥

प्रयत्नपूर्वक घरमा पञ्चतत्त्व (मकारादिपञ्चक) राख्नू तब नै सम्पूर्ण सिद्धिको मालिक बन्छ, [यसमा] संशय नै छैन। जुन मन्त्रमा सिद्ध, अरि, गण आदि दूषणको विचार [हुन्छ] त्यो त्यो सबै गृहस्थका लागि [नै] सुनिश्चित हो [त्यसैले सिद्ध, अरि, गण आदि दूषणको] विचार गरेर उत्तम [गृहस्थ] साधकले महामन्त्र ग्रहण गरोस्। हे देवी! एकाक्षरमन्त्र तथा कूटमन्त्र, मालामन्त्र, वैदिक मन्त्र, त्यसैगरी स्वप्नमा प्राप्त मन्त्रमा पनि [सिद्ध, अरि, गण आदि दूषणको] विचार गर्नुपर्दैन तापनि गृहस्थका लागि महामन्त्र [सिद्ध, अरि, गण आदि दूषणका दृष्टिले] विचारयोग्य [हुन्छ]। दण्डी (सन्न्यासी) का लागि कुनै पनि (सम्पूर्ण) मन्त्रको दीक्षामा दूषण (सिद्ध, अरि, गण आदि)[विचारयोग्य] छैन। तत्त्वज्ञानमा [सदैव चिन्तनशील रहेर] योगपूर्वक गृहस्थाश्रमलाई आस्वादन गरेर [गृहस्थाश्रममा रहनाले] त्यो (गृहस्थ) सम्पूर्ण पापहरुबाट मुक्त [हुन्छ], त्यो (गृहस्थ) साक्षात् महेश्वर [हुन्छ]। अन्नदानले जुन पुण्य [प्राप्त हुन्छ], जलदानले जुन फल [प्राप्त हुन्छ] त्यो त्यो सबै गृहस्थको [प्राप्तिको विषय हो], [उसले] नानाप्रकारको फल प्राप्त गर्दछ। हे प्रिये! तिम्रा लागि चार आश्रमको लक्षण बताइयो ॥ ३८-४४ ॥

हे सुरेश्वरी! [मैले तिमीलाई बताएका यी कुराहरु] पशु (अष्ट पाशले बाँधिएको अज्ञानी)का अगाडि बताउनु हुँदैन, यो तिमीलाई मेरो कसम भयो। हे कल्याणी! पञ्चतत्त्वविना आनन्द हुँदैन त्यसैले भक्तिभावले पञ्चतत्त्वले नै पूजा गरोस्। हे काली! तिमीलाई अवधूतको लक्षण बताएँ जसलाई जान्नाले मात्रै मनुष्यले शिवत्व प्राप्त गर्दछ। यो [गुप्तज्ञान] मूर्खलाई, भक्ति नहुनेलाई, गुरुप्रति भक्ति नहुनेलाई, [मकारादि] तत्त्वलाई निन्दा गर्नेलाई नदिनू। प्राणको अन्त्य नै हुने स्थितिमा पनि यो गुप्त तन्त्र [ज्ञान] अभक्तलाई नसुनाउनू, सुनायो भने सिद्धिमा हानि हुन्छ। केही गरी योग्यता पुग्यो भने आफ्नो छोरालाई, भक्तियुक्त आफ्नो उत्तम शिष्यलाई [यो ज्ञान] सुनाउनू। हे शैलाजा ! [यो सुगुप्त ज्ञानलाई] सुनेर आफ्नो योनिलाई झैँ गोप्य राख्नू। सङ्क्षेपमा केही बताएँ, अरू के सुन्न चाहन्छ्यौ ? ॥ ४५–५० ॥

निर्वाणतन्त्रमा चण्डिका र शङ्करको संवादमा अवधूताश्रम विवरण नामक चौधौँ पटल पूरा भयो ॥ १४ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिशिष्ट

निर्वाणतन्त्रका मातृका क, ख, घ र ङका प्रतिलिपिहरू

निर्वाणतन्त्रका मातृका 'क'का प्रतिलिपिहरू

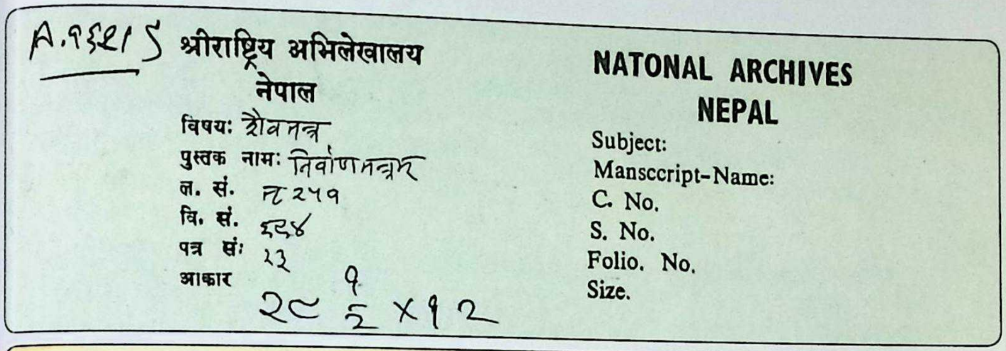
A.१६६१५ श्रीराष्ट्रिय अभिलेखालय
नेपाल
विषयः शैवतन्त्र
पुस्तक नामः निर्वाणतन्त्र
ल. सं. ८ २५१
वि. सं. ६६४
पत्र सं: २३
आकार २८ १/२ x १२

NATONAL ARCHIVES
NEPAL
Subject:
Mansccript-Name:
C. No.
S. No.
Folio. No.
Size.

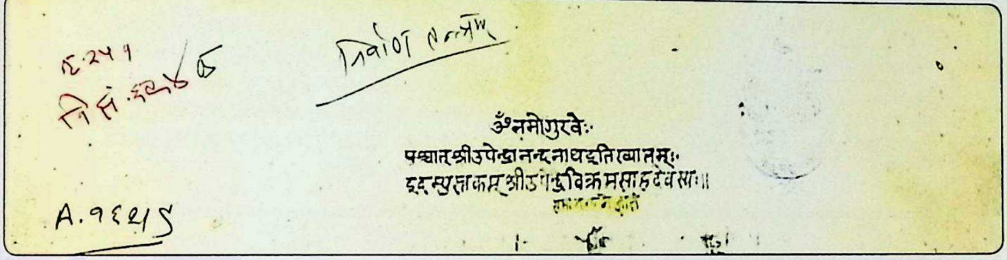
निर्वाण तन्त्रम्
८.२५१
वि.सं.६६४
ॐनमोगुरवे॥
पश्चात्श्रीउपेन्द्रानन्दनाथपद्धतिख्यातम्॥
A.१६६१५

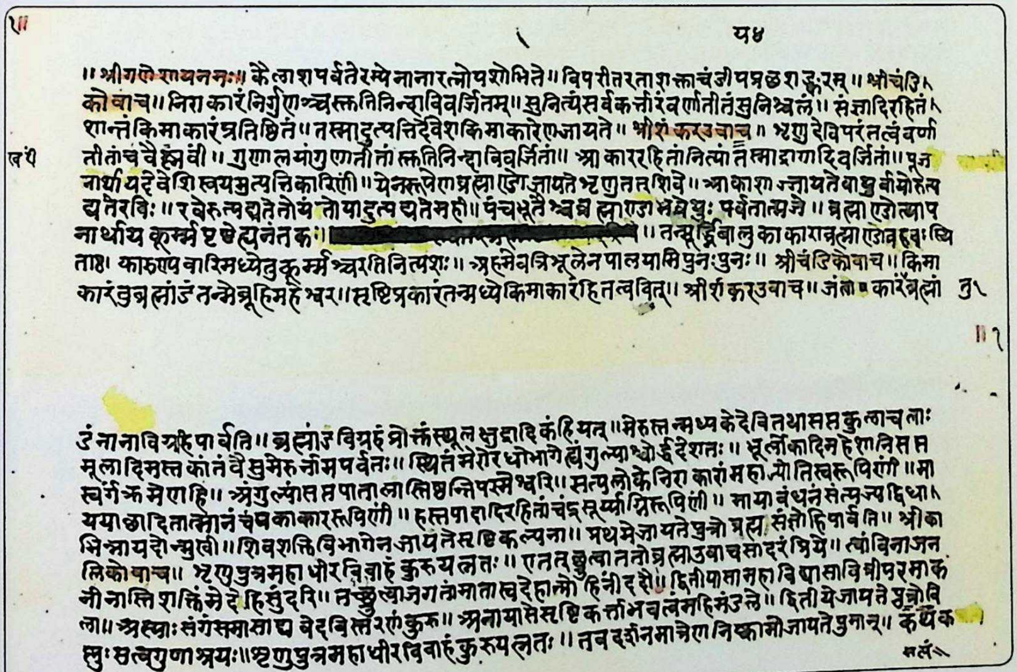
१॥ यथ

॥ श्रीगणेशायनमः॥ कैलाशपर्वतेरम्ये नानारत्नोपशोभिते॥ विपरीतरताशक्ता चंडीपप्रछशंकरम्॥ श्रीचंडि॰
कोवाच॥ निराकारं निर्गुणञ्च स्तुतिनिन्दाविवर्जितम्॥ सुनित्यं सर्वकर्त्तारं वर्णातीतं सुनिश्चलं॥ संज्ञादिरहितं॰
शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितं॥ तस्मादुत्पत्तिर्देवेश किमाकारेण जायते॥ श्रीशंकरउवाच॥ शृणु देवि परं तत्वं वर्णा
तीतं च वै शृणु देवी॥ गुणालयं गुणातीतं स्तुतिनिन्दाविवर्जितं॥ आकाररहितं नित्यं तस्मादाद्यादिवर्जितं॥ पूज
नार्थाय देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारिणी॥ येनरूपेण ब्रह्मा एव जायते शृणु तत्त शिवे॥ आकाशाज्जायते वायुर्वायोस्तस्य
तेजरवि:॥ रवेरुत्पद्यते तोयं तोयादुत्पद्यते मही॥ पंचभूते च ब्रह्माण्डं मेरुः पर्वतात्मजे॥ ब्रह्माण्डोत्थाप
नार्थाय कूर्म्म पृष्ठे ह्यनंतकः [redacted]॥ तन्मूर्द्धि बालुकाकारं ब्रह्माण्डं च स्थि
ताः। कारुण्य वारिमध्ये तु कूर्म्मश्चरति नित्यशः॥ अहमेव त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः॥ श्रीचंडिकोवाच॥ किमा
कारं तत्र ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर॥ सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारं हि तत्ववित्॥ श्रीशंकर उवाच॥ जंबाकारं ब्रह्मा

॥१

ण्डं नाना विग्रह पार्वति॥ ब्रह्माण्ड विग्रहं प्रोक्तं स्थूलसूक्ष्मादि कं हि यत्॥ मेरुस्तन्मध्यके देवि तथा सप्त कुलाचलाः
मूलादि मस्तकान्तं वै सुमेरुर्नाम पर्वतः॥ स्थितं मेरोरधोभागे ह्यंगुल्याद्यो ई देशतः॥ भूर्लोकादि महेशानि सप्त
स्वर्गं क्रमेण हि॥ अंगुल्यां सप्त पाताला स्तिष्ठन्ति परमेश्वरि॥ सत्यलोके निराकारा महाज्योतिस्वरूपिणी॥ माया
बंधनं संत्यज्य द्विधा॰
यया छादितात्मानं चणकाकाररूपिणी॥ हस्तपादादिरहितं चंद्रसूर्य्याग्निरूपिणी॥ मा
भिन्नाय देवेन्मुखी॥ शिवशक्ति विभागेन जायते सृष्टिकल्पना॥ प्रथमे जायते पुत्रो महान् संतोषि पार्वति॥ श्रीका
लिकोवाच॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः॥ एतत् श्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच सादरं प्रिये॥ त्वां विना जन
नी नास्ति शक्तिं मे देहि सुंदरि॥ तच्छ्रुत्वा जगतां माता स्वदेहान्मोहिनी ददौ॥ द्वितीयामामहाविद्यासाविश्री परमा
ला॥ अस्याः संगं समासाद्य वेदविस्तरणं कुरु॥ अनायासे सृष्टिकर्त्ता भवत्वं महिमंडले॥ द्वितीये जायते पुत्रो वि
कथं क
त्युः सत्वगुणाश्रयः॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः॥ तव दर्शनमात्रेण निष्कामो जायते पुमान्॥
मलं

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३

२ रोसिहे मातर्मोहिनी देहि मे शिवे॥ देहात शक्तिं विनिष्कृत्य रदौ तस्मै च कालिका॥ वैश्रवीं तां महाविद्यां श्रीविद्यां परमे
श्वरि॥ तामाश्रित्य महाविष्णुः पालयत्यखिलं जगत्॥ ततो मेजायते पुत्रो महायोगी सदाशिवः॥ तं दृष्ट्वा सा महाका
ली तुष्टियुक्ताभवन्मुदा॥ शृणु पुत्र महायोगिन् मद्वाक्यं हृदये कुरु॥ त्वां विना पुरुषः को वा मां विना कापि मोहिनी
अतस्त्वं परमानन्द विवाहं कुरु मे शिव॥ यदुक्तं मयि हे मातस्त्वां विना नास्ति मोहिनी॥ सत्यमेतज्जगन्मातर्मां वि
ना पुरुषो न च॥ अस्मिन् देहे संस्थिते च न करोमि विवाहकं॥ कुरु देहान्तरं मातः करुणा यदि वर्त्तते॥ तत् क्षणेन सा
महाकाली ददौ भुवनसुंदरी॥ आदिभूता यथा काली तथा भुवनसुंदरी॥ तामाश्रित्य महायोगी संहरत्यखि
लं जगत्॥ शम्भुरष्टविभागश्च शक्तिश्चाष्टविधा भवेत्॥ कालिकाद्या महाविद्या स्यनेन परमेश्वरि॥ इति ते क
थितं कान्ते यथा ब्रह्मनिरूपणं॥ गोपनीयं प्रयत्नेन विद्योत्पत्तिर्यथा प्रिये॥ ॥ इति चंडिकाशंकरसंवादे नि
र्वाणतंत्रे प्रथमः पटलः॥ १॥ श्रीचंडिकोवाच॥ त्वत्प्रसादान्महादेव श्रुतं ब्रह्मनिरूपणं॥ इदानीं श्रोतुमिच्छा २

चैप॰
मि क्षितौ सृष्टिर्यथा भवेत्॥ श्रीशिव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते॥ सत्यलोके महाकाली म
हारुद्रेण संयुता॥ चणकाकृतिविस्तारा चंद्रसूर्य्याग्निरूपका॥ अनादिपुरुषैर्युक्ता तदंशा जीवसंज्ञकाः॥
जलदग्नेर्यथा देवि स्फुरंति विस्फुलिंगकाः॥ तस्याश्च्युतं परं विंदु यदा भूमौ पतत्यपि॥ तदैव सहसा देवि
संज्ञायुक्तो भवत्यपि॥ स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे॥ चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोऽव्ययः॥ ततो
लभेत्परेशानि मानुष्यं दुर्ल्लभं तनुं॥ यतो मानुषदेहस्त धर्म्माधर्म्माधिपश्च सः॥ ततो पि लभते जन्म पुनर्मृत्यु
५६ मवाप्नुयात्॥ जायते म्रियते चैव कर्म्मपाशात्सुनिश्चयः॥ चतुरशीतिसंहस्रेषु नानायोनिषु शैलजे॥ श्रीचं
डिकोवाच॥ कथं वा लभते जन्म कथं मृत्युर्भवेत्प्रभो॥ तत्प्रकारं महादेव श्रोतुमिच्छामि तत्वतः॥ श्रीशं
करउवाच॥ रहयत्क्रियते कर्म्म तस्यैव चोपतिष्ठते॥ जीवस्तत्क्षणं लोके च देहाद्देहान्तरं व्रजेत्॥ संप्राप्य चो
त्तरं देहं देहं त्यजति पूर्वजं॥ इति श्रुत्वा च सा चंडी पप्रच्छ परमेश्वरं॥ प्राप्ते चोत्तरदेहे तु पिंडदानादिकं कथं॥

लसै-४

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदेव हि॥ मायादेहः परेशानि वायुरूपो न चान्यथा॥ वायुरूपो यतो देह आका
शस्थो निराश्रयः॥ अतश्च पिंडदानेन वायुः स्थिरतरो भवेत्॥ प्रथमे मस्तकं देवि जायते च क्रमावधि॥ त
तो यमपुरं गत्वा धर्म्माधर्म्मादिकं हि यत्॥ तद्भुक्त्वा चापरे किंचित् यदि कर्म्म न विद्यते॥ यमालयात्तदा
जीवः प्रयायो ब्रह्म साधनं॥ तस्मात्कर्म्मानुसारेण यदि स्यात् दुर्लभं तनुं॥ महाविद्याभाग्यवशात् प्राप्नो
ति परमं गुरुं॥ तत्व ज्ञानं महेशानि यदि भाग्यवशाल्लभेत्॥ तदैव परमं मोक्षं यावद्ब्रह्मांडं सृष्टिः॥ ज्ञा
नेन स्यान्महामोक्षं सायुज्यं सन्निधिमपि च॥ सारूप्यं चोरु जातस्य भूप्रस्य सह लोककं॥ महाविद्याप्रसादेन पु
नरागमनं न हि॥ इह ब्रह्मांडशेषे तु सर्वमोक्षं यदा शिवे॥ तदा सद्यः स्यन्निर्वाणं भवस्येव न संशयः॥ श्रीचं
डिकोवाच॥ इह ब्रह्मांडवाह्ये तु किं पुनः परमेश्वर॥ तत् सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति॥ श्रीशं
करउवाच॥ ब्रह्मांडस्य वाह्यदेशे ब्रह्मांडा वहवः स्थिताः॥ अनंतस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते मया॥ सा

एवं निर्म्मितं सर्वं सेवसर्वे सुरेश्वरि॥ ॥ इति श्रीचंडिकाशंकरसंवादे निर्वाणतंत्रे द्वितीयः पटलः॥ श्री
शिवउवाच॥ प्रकृत्या जायते पुंसां प्रकृत्या सृज्यते जगत्॥ तोयाद्यद्बुद्बुदं देवि यथा तोये विलीयते॥ प्र
कृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां विलीयते॥ तस्मात्प्रकृतियोगेन जायते नान्यथा क्वचित्॥ ब्रह्मविष्णुशिवं दे
वि प्रकृत्या जायते ध्रुवं॥ तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लुप्यते पुनः॥ शाक्ताएव द्विजाः सर्वे न शैवा न च वै
ष्णवाः॥ उपासते यतो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं॥ गायत्री शृणु चार्वङ्गि चतुर्वेदप्रपूजिता॥ वेदमाते ति वि
ख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीं॥ हालाहलं समुद्धृत्य नाभ्यक्षरं समुद्धरेत्॥ वामकर्णसमायुक्तं पुनर्नासिकं स
मुद्धरेत्॥ कर्णयुक्तं मूर्द्धि रेफं ततश्च सुरवन्दिते॥ वारुणं च समायुक्तं चंद्रवीजं ततः परं॥ नादयुक्तं व
चे॰ गयुतं कंठ्या हृति समुद्धरेत्॥ तत्पदं न्यासमुद्धृत्य सवितुस्तदनंतरं॥ वरेण्यमिति चोच्चार्य्य भर्गो देव
स्य धीमहि॥ धियो यो नः प्रचोदयात् प्रणवं तदनंतरं॥ तत्रश्चाधीत गायत्रीं प्रणवं तदनंतरं॥ द्विज सामहे

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

शानि साक्षान्नारायणो भवेत्॥ धियो यो नः ध्वभागे च यकार द्वयमेव च॥ तत्र तत्र महादेवि अनंत श्रुतिरेव च॥ इ
ति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भवति तत्क्षणात्॥ अस्य मेकारयोस्थाने यो कार इति यः पठेत्॥ स चांडाल इति ख्यातो ब्र
ह्महत्या दिने दिने॥ अत एव महेशानि तव स्नेहात्प्रकाशितं॥ सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्येषु च दुर्लभा॥ अस्या
ग्रहणमात्रेण भूपूज्यो नात्र संशयः॥ अंगन्यासस्य मंत्रं यत् तच्छृणुष्व प्रियंवदे॥ प्रणवद्वयं हृत्य ॐ भुकारं शीर्ष
देशके॥ भुवः शिखायां भ्वः कारं कवचे विन्यसेत्सुधीः॥ नेत्रत्रये भूर्भुवः स्वः स्वः कारं करयुग्मके॥ नमः स्वा
हा वषट् हुं वौषट् फट् क्रमतो न्यसेत्॥ ध्यानं शृणु वरारोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः॥ श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौशे
यवसना तथा॥ श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैरलंकारैश्च भूषिता॥ आदित्यमंडलांतस्था ब्रह्मलोकगता थवा॥ अक्ष
सूत्रधरा देवी पद्मासनगता थवा॥ ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि प्रियं देवानां गायत्री एकपदी द्वि
पदी चतुष्पदी॥ नमस्ते तुरीयाय दर्शिताय परोरजसे॥ एवं ध्यात्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं॥ पुनर्ध्या

त्वा यंत्रपीठे पुष्पं दद्याद्वरानने॥ आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत्॥ वृत्तं चाष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकं॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयंत्रमीरितं॥ जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तां त्रिवर्गदां॥ हाल्लाहलादिकं मंत्रं समस्तं परमे
श्वरि॥ समुच्चार्य्य वदेत्स्वाहां सावित्री हुं युतां ततः॥ त्यागात्मकमनुः पश्चात् यथा विभवविस्तरैः॥ पूजयेद्द्रुपतेनैव
चान्यथा ब्राह्मणः स्मृतः॥ द्रव्याभावे वरारोहे पाद्याद्यैरुदकात्मकैः॥ पूजयित्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं॥ दश
सिद्धे जप्यजनितं सतेन चतुराकृतं॥ त्रियुतं तु सहस्रेण गायत्री हंति पातकं॥ महेश्‍ व स्तोत्रमत्रा विल्लो हृदयस्थि
ता॥ ब्राह्मणस्समनुज्ञाता गच्छेद् विप्रथेच्छया॥ इति मंत्रं समुच्चार्य्य देव्या वामकरे बुधः॥ समर्प्पयेज्जपफलं ततस्तोत्रा
दिकं पठेत्॥ विधिवल्लक्षजापेन पुरश्चरणमीरितं॥ तद्दशांशं हुनेत्तत्पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये॥ होमस्य तु दशां
शेकं तर्प्पणं तदनंतरं॥ तर्पणस्य दशांशेकमभिषेकं ततःपरं॥ अभिषेकस्य दशांशेकं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनं॥
ततः सिद्धा भवेद्देवी त्रिवर्गफलसाधिनी॥ माहात्म्यं चास्य मंत्रस्य चतुर्वेदेन भाषितं॥ अपि मार्जनमंत्रस्य प्रकारं

त्रा=५

शृणुष्व ततः॥ भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भूवि मस्तके॥ मूर्द्धि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदे सुरेश्वरि॥ सामाथर्वे द
नं देवि ऋग्वेदे शृणु शैलजे॥ भूमौ शिरसि चावणपा भूमौ भून्येशि देवे तथा॥ भूमौ भून्ये तथा मूर्द्धि चापमार्जनमाच
रेत्॥ आपो हि ष्ठेति ये मंत्रा अष्टाक्षरपदेन तु॥ मार्जनं यत्क्रमेणैव सर्वपापविनाशनं॥ यति क्रमेण चा
रेद्यदि ब्रह्महत्या पदे पदे॥ अत एवं क्रमं सर्वं तव स्नेहात्प्रकाशितं॥ स्तवं च कवचं देवि पठित्वा प्रणमेत्सु
धीः॥ श्रीदेव्युवाच॥ तुरीयं धाम यो देव परमार्थः स एव हि॥ शिवः पद्मे स्थिते वा ह्ये नमस्कारः कथं भवेत्॥
श्रीशिव उवाच॥ शिरःपद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः॥ तत् शम्भो नास्ति देवेशि पूज्यो हि भुवनत्रये॥ तद्रूपं चिं
तयेन्मंत्री वाह्ये गुरुचतुष्टयं॥ तदंशाभावसंभूता ये चान्ये गुरवो जनाः॥ तथैव ब्राह्मणाः सर्वे चासावतार
संस्थिताः॥ यद्देव वाह्ये चेतांश्च प्रत्यक्षे भावयेत्तदा॥ सहस्रारे महापद्मे तदा चिंतां विवर्जयेत्॥ प्रत्यक्षे दर्शने देवि
वाह्येन तद्ब्रह्मचिंतयन्॥ नमस्कारादिकं देवि कुर्यात्साधकसत्तम॥ एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत्॥

न कुर्य्याद्यदि मोहेन स भवेत्पापदाश्रयः॥ ब्राह्मणहीनस्समालोक्य ब्रह्मचारीयतित्रयं॥ दृष्टिमात्रेण गिरिजे प्रणमेद्दंडव
द्भुवि॥ महापातकयुक्तोपि मुक्तो भवति तत्क्षणात्॥ न कुर्य्याद्यदि मोहेन महापातकवान्भवेत्॥ रक्तवस्त्रं समालो
क्य तथा तस्मात्सम्भूषणं॥ दंडहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणत्रयं॥ प्रकुर्य्यात्साधकश्रेष्ठश्चान्यथा पातकी भवेत्॥
॥१॥ इति निर्वाणतंत्रे तृतीयः पटलः॥३॥ श्रीदेव्युवाच॥ सन्यासं कीदृशं नाथ अवधूतं च कीदृशं॥ कीदृशं वाब्र
ह्मचारी गृहस्थो वाथ कीदृशः॥ श्रीशिव उवाच॥ दिव्यप्रकाशमूर्त्तिं चिंतयेद्दंडधारिणं॥ वीरस्य मूर्त्तिं देवेशि स
हात्तस्मादिभूषणं॥ कौलिकस्य गृहस्थस्य मूर्त्तिं तद्ब्रह्मचारिणं॥ गृहस्थस्य दिव्यमूर्त्तिं चंदनादिविभूषितं॥ सर्वेषां
पितृरूपोसौ गृहस्थः साधुरूपकः॥ श्रीशिव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दृह द्ब्रह्मांडलक्षणं॥ मेरुपर्वतमध्ये तु स
र्वदेवाश्रयं प्रिये॥ सप्तधीरान्दीतत्र मध्यदेशे सदा स्थिता॥ सुमेरोश्चोर्द्ध्वदेशे तु सत्यलोकं वरानने॥ अधोभागे म
हेशानि प्रतिष्ठति रसातलं॥ एवं क्रमेमेरुमध्ये भुवनानि चतुर्दश॥ पातालसप्तकस्योर्द्ध्वे ब्रह्मपद्मं सुरेश्वरि॥ अ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

६

घोवर्श्चाहितत्पद्मं धरामध्ये चतुर्दलं॥ पद्ममध्ये वीजकोषे क्षितिचक्रं मनोहरं॥ वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः॥ जम्बुद्वीपं समध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरं॥ त्रिकोणं मदनागारं कंदर्पश्चाधिदेवता॥ ऐन्द्रवीजं हि लं रूपं गजेंद्र वाहनं शिवे॥ त्रिकोणे मदनागारे विन्दुरूपो महेश्वरः॥ मायाशक्तिर्महेशानि भुजगाकाररूपिणी तं येवेष्ठितं लिंगं सार्द्धत्रिवलयाकृतिः॥ लिंगछिद्रं स्ववक्त्रेण समाछाद्य स्थिता सदा॥ ऐंद्रवीजं वराशेहे लिंगस्य वाम देशके॥ सुस्निग्धं ब्रह्मसदनं नादोपरि सुसुन्दरं॥ तत्रैव निवसेद् ब्रह्मा सृष्टिकर्त्ता प्रजापतिः॥ वामभागे च सावित्री वेदमाता सुरेश्वरी॥ तस्याः प्रसाद मासाद्य सृष्टिं वितनुते सदा॥ सद्रूपं ब्रह्मसदनं लक्षयोजनविस्तृतं॥ तत्सर्वं परमेशानि ऋग्वेदाख्येम योदितं॥ त्रिकोणं परमेशानि द्विषष्टि तमकोष्ठकाः॥ तदेव पर्वतं प्रोक्तं सर्वदेवाश्रयं हितत्॥ त्रिकोणमध्ये तद्वा ह्येष श्चात्पूर्वं वरानने॥ स्थावरं पर्वतं परं पकीटं पशुम मुत्तमं॥ स्वर्गं नरादिकं देविनास्ति किं पृथिवीतले॥ त्रिकोणवाह्ये गिरिजे पर्वतं बहुरूपकं॥ नीलाचलं मंदरञ्च पर्वतं चंद्रशेखरं॥ हिमालयं ६

कापिलास्तत्र वैज्ञाताः कर्मयोगेनपार्वति २

३३

ए

३८॥ सुमेरुञ्च मलयं मस्म पर्वतं॥ चतुष्कोणे वसेद्देवि तत्सप्त कुलाचलं॥ एतेषां शिखराज्जातं पर्वतं बहुरूपकं॥ नानादेवालयं देवि तथैव दानवालयं॥ तृणगुल्म लताव वृक्षी नानारूपाणि तत्र वै॥ जायंते च स्रियंते च पूर्वोक्तेन च वर्त्मना॥ इति निर्वाणतंत्रे योगविंरणं नाम चतुर्थः पटलः॥ ४॥ ॥ श्रीशिवउवाच॥ एतस्य सस्योर्द्ध देशे भौमाख्यं पंकजं शुभं॥ पत्रषट्कं तथा वृत्तं चतुर्द्वारविभूषितं॥ पद्ममध्ये वीजकोषे भुवर्लोकं मनोहरं॥ सिंदूरसदृशं रक्तवर्णेन शोभितं सदा॥ सिंदूरारक्तवर्णेन निर्मितं चक्रपाणिना॥ तस्योर्द्ध निवसेद् विष्णुः श्रीवाणी वाम दक्षिणे॥ प्रलयणस्थपतेलोकः पाल्यते चक्रपाणिना॥ वैकुण्ठं नामतत्स्वर्गं नाना देवालयं हि तत्॥ वैकुण्ठस्य दक्षभागे गोलोकस्य मोहनं॥ तत्रैव राधिका देवी द्विभुजं मुरलीधरा॥ नारदाद्यैर्मुनिगणैः सेवितं वेदपारगैः॥ वैकुण्ठसदृशं स्थानं नास्ति ज्ञाने च मामके॥ अत्र मध्ये तथा वाह्ये यथा सर्वं प्रपश्यति॥ तथैव भूमिगाः सर्वे ज्योतिषं परिपश्यति॥ नानाभोगयुताः सर्वे नानारत्नेन भूषिताः॥ इंद्राद्या देवताः सर्वे तिष्ठंति क्षिति हेतवे॥ महासत्वमयं लोकं नेदवाहु

१चो१

विराजितं॥ पीताम्बरं शांतमूर्त्तिं वनमालाविभूषितं॥ एवं भक्तजनैः सर्वै वैकुण्ठे शोभितं॥ विष्णुशब्दं विष्णुगणैश्च सर्वं विष्णुरूपकं॥ विष्णुयागं विना नास्ति वैकुण्ठे परमेश्वरि॥ यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके॥ ज्ञानेवा चक्षुषे किंवा ध्यानयोगेन विद्यते॥ भुवस्त्वमयं देवि नानादेवैर्न शोभितं॥ तत्रैव भाति कैलासस्तत्रैव ब्रह्मणः पुरं॥ वैकुण्ठनगरं तत्र तत्रैव वरविरालयं॥ चंद्रालयं हि तत्रैव कंदर्पनिलयं प्रिये॥ सर्वदेवालयं तत्र देवकन्यादिशोभितं॥ मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णोर्भोगमंदिरं॥ श्रीविष्णोस्तत्वरूपस्य यत्स्थूलं चित्तमोहनं तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यते धुना॥ यत्रैव सततं भाति द्विभुजो मुरलीधरः॥ निराकारो महाविष्णुः साकारोपि क्षणे क्षणे॥ यदा साकाररूपोसौ तदैव मुरलीधरः॥ तदा सत्वमयो विष्णुर्भुवनं पाति निश्चितं॥ वैष्णवस्य महामोक्षं यत्रैव परमेश्वरि॥ इति स्थानस्य माहात्म्यं संक्षेपेण मयोदितं॥ विस्तरेण नशक्तोस्मि जन्मांतरशतेन च॥ वीजकोषस्य वाह्येतु वेष्ठितं तोयसंकुलं॥ प्रमाणं सुंदरं तोयं यथा क्षीरोदसागरं॥

का२

धुस्तरस्य ज्योतिषारं कोटिचंद्रसमद्युतिं॥ वलयाकाररूपेण सुशुभ्रं तोयमंडलं॥ गंगादिशरितः सर्वास्तत्रैव भांति सुंदरि॥ इंद्रादिदेवताः सर्वैस्तूयमाना निरंतरं॥ गंधर्वयक्षनागादि कूष्मांडा भैरवास्तथा॥ वेदगानेन भासंते मूर्त्तिमंतः सदैव हि॥ मालवे नैव रागेन सामगानं सदा प्रिये॥ मध्यस्वरेण सदा यर्वे वसंतेन तथा पुनः॥ हिंडोलेन यजु पाठं सदा कुर्वंति वेधसा॥ कर्णाटेनैव ऋग्वेदं श्रीरागेण तथा शिवे॥ निर्दिष्टः पाठमेतत्तु अनिर्दिष्टमतः परं॥ तत्रैव वर्त्तते रागाः सहस्राणि च षोडश॥ तत्रैव भांति तालाश्च सहस्राणि च षोडश॥ मुरारेर्मुरलीगानात्सर्वे तालाः प्रजायते॥ तेन तालेन रागेण सदा गायंति वेधसा॥ तद्रागस्य विभागं हि कुर्वंति मुनयो जनाः॥ वसंताद्याश्च ऋतवस्तिष्ठंति तत्र संततं॥ नानाधातुप्रसूनेन भूषितं मुरलीधरं॥ तत्रैव राधिका देवी नानासुखविलासिनी॥ वदंती मुरलीगानं कुरु कांत प्रमोहनं॥ येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते॥ तद्रागं श्चैव तत्तालं कुरुष्व गानं प्रयत्नतः॥ एवमानंद संयुक्ता महादेव शविलासिनी॥ वामभागे सदा भाति राधिका भक्तवत्सला॥ प्रार्थनं कं प्रकुर्वं

सदा२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

तीराधिकाभक्तिसंयुता॥ श्रीराधिकोवाच॥ तवभक्तियुतासत्यो भ्याथवाभक्तिसंयुता॥ गोलोकस्थंमहाविष्णुंद्विभु
जंमुरलीधरं॥ सदानंदयुतं देवंसभसंगेविराजितं॥ एवं ध्यायंति येमर्त्यास्तस्योपायस्तुकीदृशं॥ तद्वदस्वविशेषेण
द्यद्यहंतवबल्लभा॥ श्रीभगवानुवाच॥ येयथामांभजंत्येव तेनमार्गेणास द्गतिं॥ दास्यामि भ्रणुचार्वंगिसदात्वं
भक्तवत्सला॥ आदौराधांततः कृष्णो जल्पंतियेचमानवाः॥ तेषांच्व सद्गतिश्चात्र दास्यामिनात्रसंशयः॥
गुरूणाभावमार्गेणमंत्रमार्गेणचैवहि॥ येजनामांभजंत्येवतेनरामत्समाःसदा॥ यानारीमांदृमेदेनभजंतेपु
रुषंसदा॥ त्वत्समासासदानारीजायते नात्रसंशयः॥ भक्त्यावाप्यथवाभक्त्या जल्पंति युगलंयदि॥ तवभ नाम
क्त्याप्रदास्यामि सद्गतिं भ्रणुराधिके॥ मद्भक्ता नैवगच्छंति कदाचिद्यमसंदिरे॥ सत्यंसत्यंपुनः सत्यंसत्यंसत्यंहिरा
धिके॥ इतिश्रुत्वाचसादेवीराधिकाप्रेमवत्सला॥ अंकेशेतेमहाविष्णोः कामबाणेनपीडिता॥ विष्णुलोकमिदंदेवि
चापरं भ्रणुयत्नतः॥ ॥ इतिनिर्वाणतंत्रे पंचमःपटलः॥ ५॥ श्रीशंकरउवाच॥ एनत्पद्मस्योर्द्ध्वदेशेमहापद्म

ता ५

सुदुर्लभं॥ द्वात्रिंशत्पत्रंनीलवर्णंसजलं घनरूपकं॥ उंदिफांतैः सचंद्रैश्चपंकजंचातिशोभितं॥ तन्मध्येबीज
कोशे निवसति सततंवह्निबीजंसुमिश्रं॥ बाह्येतंत्रैपुराख्यंनवतपननिभं स्वस्तिकंतत्रिभागे॥ रुद्रलोका
ख्यमिदं देविसर्वदेवैःप्रपूजितं॥ ऋाकारंवह्निबीजंचत्तदैवमेषवाहनं॥ रुद्रालयंहितत्रैव महामोहस्यनास
नं॥ भद्रकालीमहाविद्यावामभागेसुशोभिता॥ भद्रकालीमहाविद्यासदासंहारकारिणी॥ ब्रह्मणा सृज्यतेलो
कः पाल्यतेविष्णुरूपिणा॥ परदेवोरुद्ररूपः सदासंहारकारकः॥ संहरेद्रुद्ररूपेणभद्रकालिकयासह॥
रुद्रस्यभावनाद्देवि किंनसिद्ध्यतिचंडिके॥ यद्रूपंकथितंपूर्वंगोलकंसर्वमोहनं॥ तस्माद्देसर्वलोभाचेरुद्र
लोकंचतुर्गुणं॥ रुद्रलोकंमहास्वर्गंगोलोकाद्द्वैचतुर्गुणं॥ महामोक्षप्रदंनित्यंरुद्रस्यांगभूषणं॥ भद्रका
लीमहाविद्यारुद्रस्यवामदेशके॥ विष्णुनापाल्यते यद्यत्कालीरूपेणपुज्यते॥ अतः कालीमहादेवीसदेवमुर
लीधरः॥ आराध्यबाहुल्यतेनवैकुंठाधिपतिर्भवेत्॥ गोलोकाधिपतिर्देविस्कतिभक्तिपरायणः॥ कालिका

थाः प्रसादेनसंभवेत्लोकपालकः॥ लोकनांरक्षणार्थायसत्रीको मुरलीधरः॥ समाराध्यभद्रकालींगोलोके ३
निवसेत्सदा॥ प्रसादंकालिकायाश्चभुज्यतेविष्णुनासदा॥ अतश्च पालकोविष्णुर्महासत्वपरायणः॥ इतिनिर्वा
णतंत्रेषष्ठःपटलः॥ श्रीशंकरउवाच॥ एतत्पद्मस्योर्द्ध्वदेशेविमलंपद्मसुंदरं॥ शोभितंद्वादशैःपत्रैः शोणवं
धूकसन्निभं॥ वांछांतिरिक्तफलदं शुद्धासिंदूरसोदरं॥ पद्मध्येबीजकोषेषद्कोणंमंडलंशुभं॥ मंडलस्यम
ध्यदेशे वायुबीजंमनोहरं॥ सजीवंवायुबीजंचवेदबाहुविराजितं॥ लोकत्रयस्यईशानंईश्वरंसर्वपूजितं॥ यावि
ध्यदेशेवायुबीजंमनोहरं॥ ईश्वरस्यवामभागेसादेवीपरितिष्ठति॥ महर्लोकमिदंभद्रेपूजास्थानंपुरे
द्याभुवनेशानित्रिषुलोकेषुपूजिता॥ ईश्वरस्य वामभागेसादेवीपरितिष्ठति॥ महर्लोकमिदंभद्रेपूजास्थानंपुरे
श्वरि॥ अत्रैवमानसंयागंकुरुतेयोगवित्तमः॥ सिंदूरारक्तचार्वंगिस्फाटिकैर्निर्मितंततः॥ अतश्चमानवाःस
र्वज्योतिर्मयरिपस्यति॥ सर्वावृषवसंयुक्तादेवास्तिष्ठंतिसंततं॥ भूमिगाःपरिपश्यंतिचक्राकारंहितेजसं॥ स्वर्लोक
गामिनः सर्वेस्वर्गेनिष्ठंतिपार्वति॥ भूर्लोकेनिवसेद्ब्रह्माध्रुवलोकेजनार्दनः॥ स्वर्लोकेनिवसेच्छंभुःसदासंहारकार २

ता: ९

कः॥ ब्रह्मादीनांचईशानः सर्वकर्ताचईश्वरः॥ सर्वस्वामीस्वरूपश्चसर्वकर्तासुरेश्वरः॥ सृष्टिस्थितिलयादीनां क ३
र्त्ताचपरमेश्वरः॥ गोलोकंकथितंदेविदूर्पंशोभितंसदा॥ तस्माच्छतगुणंदेविमहर्लोकंसुसुंदरं॥ विस्तीर्णंचशत
गुणंसर्वशतगुणंशिवे॥ महर्लोकस्यमाहात्म्यंकिंवक्तुंशक्यतेमया॥ गोलोकस्यशतगुणाःसर्वत्र परमेश्वरि॥ म
हर्लोकेवसेद्यो हि साक्षान्मभावतत्परः॥ तस्माद्देवशतांशेकंगोलोकंमुरलीधरं॥ तदाज्ञांप्राप्यमहद्वासृज्यतेप
द्मयोनिना॥ तदाज्ञयापातिलोकान्दिभुजोमुरलीधरः॥ एवंहिरुद्ररूपेणसंहरत्यखिलंजगत्॥ सर्वकर्त्तायतो
देविअतःसपरमेश्वरः॥ ईश्वरःसर्वकर्त्ताचनिर्गुणश्चाचलःशिवः॥ भुवनेशींविनादेविस्पंदितुंनैवशक्यते॥ पं
गुमायःसदाईशोगामित्वंनेहिशक्यते॥ भुवनेशींसमाराध्यसर्वस्वामीसईश्वरः॥ अतएवमहेशानितयैव
मोक्षदायिनी॥ विश्वमाताचसादेवी विश्वपालनकारिणी॥ मोक्षदासर्वलोकानांमुक्तिदा विश्वमातृका॥ भुवनेशी
बिनाईशः किंचित्कर्तुंनशक्यते॥ अतएवहिसादेवीमोक्षदासर्वरूपिणी॥ इतितेकथितंकिंचिन्महर्लोकस्यल

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षणं॥ [illegible] समासेन परेशानि-अथान्यत् शृणु सादरं॥ इति निर्वाणतंत्रे सप्तमः पटलः॥७॥ ॥श्रीशंकर
उवाच॥ अस्योर्द्धे निर्मलं पद्मं सर्वमोहनकारणं॥ षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मोहांधकारनाशनं॥ धूम्रमध्ये यथा वह्नि
स्तथा ज्योतिर्मयं प्रिये॥ पद्ममध्ये वराटे च जनलोकं सुसुंदरं॥ महामोहांधसम्पन्नं तद्बाह्ये चंद्रमंडलं॥ देवर्षिदैर्गी
षकैश्च मुनिभिः परिशोभितं॥ गोलोकस्य लक्षगुणमिह स्थानं सुदुर्लभं॥ देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा पु
नः॥ सर्वं लक्षगुणं देवि गोलोकान्नात्र संशयः॥ बीजकोशे मणिद्वीपे षट्कोणं यंत्रमुत्तमं॥ यंत्रमध्ये तु वृषभं
महासिंहार्द्धदेहकं॥ तस्योपरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिवः॥ त्रिनेत्रं पंचवक्त्रं च प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनः॥ विभूति
भूषितांगश्च रजताचलसोदरः॥ व्याघ्रचर्मधरो देवो मणिमालाविभूषितः॥ लोकानामिष्टदाता च लोकानां
भयनाशनः॥ लोकानां मुक्तिजनको लोकानां ज्ञानदायकः॥ आराधकस्य ब्रह्मत्व दायको विष्णुपूजितः॥ सर्वानं
दकरो देवो अर्द्धनारीश्वरो विभुः॥ [illegible] क्वचिज्ज्योतिर्मयो देवः क्वचिदाकारवर्जितः॥ देवानां पूज्यरूपश्च देवानां स्वामि

रूपकः॥ भक्तस्य मुक्तिदो नित्यो विष्णुत्वं दायकः प्रभुः॥ बिल्वपत्रैः पूजकस्य निजसायुज्यदायकः॥ गोलोकाधि
पतिं कृत्वा भक्तं [illegible]रक्षति यः शिवः॥ तस्य देवस्य माहात्म्यं किं विस्तारेण चंडिके॥ या गौरी लोकमाता च शंभो
रर्द्धांगधारिणी॥ त्रिगुणा सा महागौरी गुणो के न पिनाकधृक्॥ तस्याः संगं समासाद्य सर्वकर्त्ता सदाशिवः॥ ॥इति निर्वाण
तंत्रे अष्टमः पटलः॥८॥ श्रीशंकर उवाच॥ एतत्पद्मस्योर्द्ध देशे स्थानपद्मं सुदुर्लभं॥ पत्रद्वयसमायुक्तं पूर्णचंद्रस्य मंडलं॥
पद्ममध्ये बीजकोषे स्मरेच्चिंतामणिपुरीं॥ तन्मध्ये नवकोणं च यंत्रं परमदुर्लभं॥ शंभुबीजं हि तन्मध्ये साकारं हंसरू
कें पतः॥ हंसः परं ब्रह्मरूपः साकारः शिवरूपकः॥ तारश्च कुर्वेणा रोहो निगमागमपक्षवान्॥ शिवशक्तिपरद्वंद्वं विंदु
त्रयत्रिलोचनं॥ विहारश्चास्य हंसस्य व्योमपंकजपूरिते॥ एवं हंसमणिद्वीपे तस्याक्रोडे परः शिवः॥ वामभागेस्ति
दक्षकाली सदानंदस्वरूपिणी॥ तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्त्ता महेश्वरः॥ तपोलोकमिदं भद्रे सर्वदेवसुदुर्लभं॥ य
त्र ब्रह्मादयो देवा ध्यानयोगं समभ्यसेत्॥ मनसापि न लभ्येत योगेन तपसा न च॥ तपोलोकं गोलकस्य च तुर्लक्षयुतं

विभूषितं=

शिवे॥ ब्रह्मलोके तु ये देवा वैकुंठे ये सुरादयः॥ शंभुलोके वसेत्ते ये ते च भक्तिपरायणाः॥ तपसापि न लभ्येत तपोलोकमतः शिवे॥
तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये सुलोचने॥ सालोक्यं हि महर्लोके सारूप्यं जनलोकके॥ सायुज्यं तपलोके तु निर्वाणं हि तदूर्द्धके॥ अ
तो ब्रह्मादयो देवाः तपोलोकार्थिनः सदा॥ तस्य लोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते॥ इति ते कथितं कांते स्वर्गोर्द्ध्वकस्य ल
क्षणं॥ यः स्नानाचमरत्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः॥ यः स्नानाज्जननीगर्भे न विशति कदाचन॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं संप्रा
प्नोति न संशयः॥ पुराणानि च सर्वाणि सर्ये वेदानि पावेति॥ एतद्रूपं च तन्मध्ये व्यक्तरूपो न विद्यते॥ गूढज्ञानं च तन्मध्ये
अतः किंचिन्न बुध्यते॥ एवं हि वेदशास्त्रेषु ज्ञानमध्ये सुलोचने॥ शेषज्ञानं यतो नास्ति अतः किंचिन्न बुध्यते॥ अष्टादशपुरा
णानि सांगवेत्ति च यो नरः॥ तस्य स्थाने पुराणानि सदाभ्यसन्माचरेत्॥ चुंबकेचाल्पपाषत्तेन भीत व्यकदाचन॥ शास्त्रस्य लक्षणं
ह्येतत् व्याख्याख्यात्यकाशते शब्दब्रह्मस्वरूपश्च मम च वक्त्रादि निर्गतः॥ संदेहो नैव कर्त्तव्यो यदि मुक्तिं प्रपश्यति॥ संदेहात्मा भ्रमरोपापी रौर
वं पितृभिः सह॥ ज्ञानं च निर्मलं कृत्वा बुद्धिं च निर्मलां ततः॥ महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः॥ शब्दब्रह्ममयं ज्ञात्वा श्रृणोति तत्र कंपदि
तस्य मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः॥ अष्टादशपुराणानि श्रवणेनैव यत्फलं॥ चतुर्वेदानि सांगानि श्रवणेनैव यत्फलं॥ मेरुतुल्यसुवर्णेन
पुरवे ब्रह्मरूपिणे॥ स शास्त्रं परमेशानि सत्तद्दीयां वसुं परं॥ प्रदद्याद्भक्तिभावेन यदि स्यादे[illegible]पारगे॥ तस्माद्धे परमेशानि फलं बहुविधं शि

(left margin) वदं॥ तस्मात्कोटिगुणितं फलं लभते [illegible]॥ इति निर्वाणतंत्रे नवमः पटलः ९॥

(right margin) [illegible]

श्रीशंकर उवाच। स्थानपद्मस्योर्द्धदेशे सहस्रदलपंकजं। अधोवक्त्रं महापद्मं सुमेरोर्मूर्द्धि संस्थितं॥ यस्य पत्रं
महेशानि सर्वशक्तिसमन्वितं॥ शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च॥ विचित्रं चित्ररूपेण नानावर्णेन शोभि
तं॥ शुक्लं क्षणात् क्षणाद्रक्तं क्षणात्पीतं सुशोभनं॥ कस्मिन् क्षणे शुक्लवर्णं हरितं वर्णमुत्तमं॥ चित्ररूपं च
चार्वंगि पत्रे कस्मिन् क्षणे प्रिये॥ एवं नानाविधं देवि तत्पद्मं शोभितं सदा। यथैव गोलकं धाम प्रतिपत्रे तथैव
हि॥ गोलकाधिपतिस्तत्र भक्तिभावपरायणः॥ कैलासाधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत्॥ एवं ब्रह्मार
यादिवारं द्वाघास्त्रिदशेश्वराः॥ स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दिव्यभावैः सदा स्थिताः॥ लक्षलक्षं महेशानि तत्रै
व मुरलीधरं॥ शतलक्षं शिवं तत्र ब्रह्मा लक्षशतं प्रिये॥ प्रत्यहं परमेशानि ब्रह्मांडं च वदवो भवेत्॥ त
न्मध्ये स्थापयेद् ब्रह्मा स्थानत्रैव कमलापतिं। शिवं बहुविधाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत्। एवं हि परमेशानि
नाना शक्तिं प्रविन्यसेत्॥ प्रति ब्रह्मांडमध्ये तु ब्रह्मादि देवतात्रयं। नाना शक्तियुतं कृत्वा ब्रह्मांडं स्या

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

पनं चरेत्॥ ब्रह्मपद्मे पृथिव्यां तु वर्त्तन्ते मानुषादयः॥ ते सर्वे देवि ब्रह्माण्डास्तन्मध्ये भुवनानि च। पाताल सप्त
कं तत्र तत्रैव स्वर्गसप्तकं॥ एवं क्रमे सर्वदेहे भुवनानि चतुर्दश॥ प्रतिदेहं परेशानि ब्रह्माण्डं नात्र संशयः
।कथितं वा त्वदेशस्य ब्रह्माण्डस्य च लक्षणं॥ यन्मध्ये वर्त्तते साक्षाद्भुवनानि चतुर्दश। तदेव विग्रहं दे
श्र वि महाब्रह्माण्डमध्यगं॥ एवं बहुविधं देवि तं ब्रह्माण्डके क्षितौ॥ बृहद्ब्रह्माण्डेपि सर्वे तेपि जन्यः शरीर
णः॥ पृथिव्यां तेपि वर्त्तन्ते जंतोराकारविग्रहाः॥ महाब्रह्माण्डमध्ये तु बृहद्ब्रह्माण्ड तिष्ठति॥ तन्मध्ये ज
न्तवो देवि तन्मध्ये भुवनानि च॥ सृष्टिमार्गेण भेदोस्ति स्थूलसूक्ष्मादिभेदकः॥ महाब्रह्माण्डके यद्यत्प्र
कारं परमेश्वरि॥ तत्तत्सर्वं हि देवेशि बृहद्ब्रह्माण्डमध्यतः॥ तेन रूपेण तन्मध्ये भुवनानि चतुर्दश। सृष्टि
गि प्रकारे ब्रह्माण्डे भेदो नास्ति सुनिश्चितं॥ स्थूलक्षुद्रादि चार्वंगि भेदकः परिचारकः॥ पद्ममध्ये बीजकोषे भुव एम
नानि चतुर्दश॥ स्थानं बहुविधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयं। तन्मध्ये सत्यलोकं च महारुद्रस्य कारणं। दश. १२

कोटेन स्वर्णेन निर्मितं चक्रपाणिना॥ दिक्षु तोयमंडलं च यथा पूर्णेन्दुमंडलं॥ परितः पारिजातानि मध्ये
कल्पद्रुमं पुनः कल्पवृक्षस्य निकटे ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमं। उद्यदादित्यसंकाशं चतुर्द्वारविभूषितं॥ मन्दवायु
समायुक्तं गंधधूपैरलंकृतं। तन्मध्ये वेदिकां देवि रत्नसिंहासनं प्रिये॥ महाकाली परमो . चनकाका
ररूपतः॥ मायया छादिता लीनं तन्मध्ये समभागतः॥ महारुद्रः स एवात्मा महाविष्णुः स एव हि। महा
श्री ब्रह्म स एवात्मा नाममात्रविभेदकः। एकमूर्त्तिस्त्रयो नाम्ना ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः॥ नानाभावेमनोयस्य
तस्य मोक्षो न विद्यते॥ ब्रह्माण्डास्तत्र जायन्ते लक्षं लक्षं सुलोचने॥ तत्र ब्रह्मा तत्र हरिस्तत्र रुद्रः प्रवि
न्यसेत्। एवं ब्रह्माण्डनिर्माणं कृत्वा विष्णुः सनातनः। सजीवं मूर्त्तिनिर्माय यथा जन्तोश्च विग्रहं। एवं ब्रह्माण्ड
विविधं नित्यं सृजति निर्गुणा॥ निर्गुणो विष्णुरूपश्च सिद्धिकारण एव हि। केचिद्वदंति स ब्रह्मा केचिद्विष्णुः
प्रकथ्यते। केचिद्रुद्रो महापूर्वरूपक देवो निरंजनः॥ आद्याशक्तियुतो देव श्चनकाकाररूपकः॥ इंजो

लस्य दीपानं चंद्रसूर्याग्निरूपकः॥ महाज्योतिर्निराकारः स्फुरद्गंधं चापगोलकं। सत्यलोके बीजकोषे चिन्ता
मणिगृहे शुभे॥ ध्यायेन्निरंजनं देवं रत्नसिंहासनोपरि॥ तस्यान्तिके निजगुरुं कृत्वा ध्यानपरायणं॥ स
कान्तं पूजयेद्देवं रजताचलसोदरं॥ शुक्लां चारुवदनां सुप्रकाशस्वरूपिणीं। एवं कान्तायुतं देवं स्वमूर्त्ति सर्वाः
स्यं विचिन्तयेत्॥ यथा दर्पणगर्भे तु परि पश्यन्ति पर्वतं॥ सहस्रारे महापद्मे तत्पादे वं विचिन्तयेत्॥ परंब्र
ह्मालयं स्थितं तत्परं मोक्षालयं शिवे॥ तत्रैव वर्त्तते नित्यो निराकारश्च निश्चलः॥ यस्य रूपं परानन्दं परोपरज श्री
गत्पतिः॥ नित्यानन्दपरा देवी कालकालप्रकाशिनी॥ आद्याशक्तिर्महाकाली देवनिर्माणकारिणी॥ जा एमः
यंते च क्षितौ वृक्षा यथा पृथ्व्यां प्रलीयते॥ तोयात् बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते॥ जातं जातं हि उत्पन्नं लीय १२
ते च यथा घने॥ तथा ब्रह्मादयो देवाः कालिकायाः प्रजायते॥ तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते॥ य
क्तिज्ञानं विना देवि मुक्तिर्हास्याय कल्पते॥ एकांशेन भवेद्ब्रह्मा एकांशेन जनार्दनः॥ एकांशेन भवेत् शंभुःका

प्रियेनिर्गुणस्यालयंसाक्षान्महाकाल्यालयं।५=

लिकायाः सुलोचने॥ अपरासां महालीनयादीनां समुद्भवेत्॥ गोष्पदे च यथा तोयं ब्रह्माद्या देवतास्तथा। गो
ष्पदः किं विजानीयात् समुद्रस्य जलं शिवे॥ तेन ब्रह्मा न जानन्ति विष्णुः किं वेत्ति शंकरः॥ सृष्टिकर्त्री यदा काल्यात
न्यन्ते च सुरादयः॥ तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते॥ अतो निर्वाणदा काली पुरुषः स्वर्गदायकः। द
क्षिणस्यां दिशि स्थाने संस्थितश्च रवेः सुतः॥ काली नाम्ना पलायन्ते भीतियुक्ताः समन्ततः॥ ततः सा दक्षिणना
म्नी त्रिषु लोकेषु गीयते॥ पुरुषो दक्षिणः प्रोक्तो वामा शक्तिर्निगद्यते॥ वामया दक्षिणं जित्वा महामोक्षप्रदायिनी।
अतः सा दक्षिणा नाम्नी त्रिषु लोकेषु गीयते॥ निर्गुणं पुरुषं काल्या स्वज्यति लुप्यते यतः॥ अतः सा दक्षिणना
म्नी त्रिषु लोगीयते॥ वैष्णवी यामदा विद्या कालिका जगदम्बिका॥ साकाररूपा साकाशी चनकाकाररूपि
णी॥ हस्तपादादिरहिता सोमसूर्याग्निरूपिणी॥ तस्याः स्थानं हि कथितं सत्यलोकं वरानने॥ यत्स्थानं सर्व
देवस्य प्रार्थनीयं सदानघे॥ तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना॥ सहस्रदलपद्मस्थे कपर्त्तिभुलो

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

चने॥ सहस्रगोलकंधाम अतो वक्तुं न शक्यते॥ जन्मान्तरसहस्रेण जिह्वाकोटिशतेन च। तद्वक्तुं न हि शक्नोमि एकपत्रस्य शोभनं॥ अतस्त्वं श्रिवशे हे विरता भव पार्वति॥ किं जल्कमध्ये या शोभा किं वक्तुं शक्यते
मया॥ तन्मध्ये कर्णिकां देवि तन्मध्ये बीजकोषकं॥ बीजकोषस्य मध्ये तु सुधासागरमुत्तमं॥ लक्षयो
जनविस्तारं सुसुगं तोयमंडलं॥ तन्मध्ये तु मणिद्वीपं सहस्रयोजनं शिवे॥ परितः पारिजातांश्च कदम्ब
वनमुत्तमं॥ मध्ये कल्पद्रुमं तत्र जोतिर्मन्दिरमुत्तमं। चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितं॥ मन्दवा
युसमायुक्तं गन्धपुष्पसमन्वितं। देवकन्यासहस्राणि परिचर्य्यापरायणाः॥ तन्मध्ये वेदिकां देवि पंचाश
द्वर्णात्मिकां॥ तस्योपरि महेशानि रत्नसिंहासनं शिवे॥ महाकाली महारुद्रश्चैनकाकाररूपकं॥ इन्दुजा
त्वस्वदीपाभं महाज्योतिः सनातनः॥ इति ते कथितं कान्ते सप्तस्वर्गक्रमेणादि॥ श्रुत्वा गोपयत्नेन न प्रका य एम
श्यं कदाचन॥ अति स्नेहेन देवेशि तव स्थाने प्रकाशितं॥ संक्षेपेण मया प्युक्तं विस्तारेण हि शक्यते॥ ॥ १४

इति श्रीचंडिकाशंकरसंवादे निर्वाणतन्त्रे सत्यलोककथनं नाम दशमः पटलः॥ ॥श्रीचंडिकोवाच॥ त्व
त्प्रसादात् महादेव पवित्रा हं न चान्यथा॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभं॥ श्रीशंकर उवाच
तत्वज्ञानादि कथने शंकते मम मानसं। एतत् प्रसंगश्रवणे विरता भव पार्वति॥ येन ज्ञानप्रसादेन विष्णुः
सत्वगुणाश्रयः। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्मा लोकपितामहः॥ तत्वज्ञानप्रसादेन शंभुः संहारकारकः॥
अन्ये मुक्ताश्च ये सर्वे ते पि तत्वप्रसादतः॥ तत्वज्ञानं परेशानि कथं वा कथ्यते मया॥ विरता भव देवेशि न हि
पृच्छ पुनः पुनः। इति तस्य वचः श्रुत्वा शांकरी वाक्यमब्रवीत्॥ यदि त्वं महादेव न मे कथय सि प्रभो॥ प्रा
णत्यागं करिष्यामि पुरतस्ते न संशयः। श्रीशंकर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तत्वं परम दुर्लभं॥ श्रु
त्वा गोपयत्नेन स्वयोनिरिव सुन्दरि मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रां मैथुनमेव च॥ पंचतत्वमिदं देवि निर्वाणमु
क्तिहेतवे॥ अष्टैश्वर्य्यं परं मोक्षं मद्यपानेन शैलजे॥ मांसभक्षणमात्रेण साक्षान्नारायणो भवेत्॥
मत्स्यभक्षणमात्रेण काली प्रत्यक्षतां भवेत्॥

मुद्रासेवनमात्रेण भूपृष्ठे विष्णुरूपधृक्॥ मैथुनेन महायोगी मम तुल्यो न संशयः॥ तंत्रान्तरे तु देवि
शि मयैव कथितं पुरा॥ माहात्म्यं चास्य धर्मस्य पुरैव कथितं मया। तत्वज्ञानमिदं कान्ते निर्वाणमुक्तिकार
णं॥ एकत्र पंच तत्वानि। यत्रैव मिलनं भवेत्। तत्रैवाहं प्रगच्छामि तेन रामत्वमाः सदा॥ सा नारी कालि
का रूपा मत्तेजस्यां प्रलीयते॥ येनराः साधुरूपाश्च तत्वज्ञानपरायणाः॥ जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ता ब्रह्मरू
पा न चान्यथा। सायुज्यापि महामोक्षं नि मुक्तं क्षत्रियादिषु॥ ब्राह्मणः परमेशानि यदि तत्वपरायणः॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं परतत्वे प्रलीयते॥ यथा तोयं तोयमध्ये लीयते। परमेश्वरि॥ तथैव तत्वसेवायां लीय
ते परमात्मनि॥ इति ते कथितं कान्ते तत्वज्ञानं विमोक्षदं॥ येन ज्ञानप्रसादेन मोक्षसिद्धिर्न संशयः॥ क्षि
तिं विना यथा नास्ति संस्थितेः कारणं सदा। तोयं विना यथा नास्ति पिपासानाशकारणं॥ तमोहन्ता यथा ना एमः
स्ति भास्करेण विना प्रिये॥ विना वह्निप्रयोगेन यथा किंचिन्न पच्यते॥ विना चंद्रेण देवेशि सुधावृष्टिर्न जा १५

यते॥ आत्मगर्भं विना कान्ते ह्युत्पत्तिर्नयथा भवेत्॥ तत्वज्ञानं विना देवि तथा मुक्तिर्न जायते॥ अत एव म
हेशानि गोपनं कुरु यत्नतः॥ दिव्यभावयुक्तानां च तत्वज्ञानं सदा भवेत्॥ वीरभावयुतानां वै तत्त्वं सेव्यं सदा
नघे॥ न पशोरालये कुर्य्यात् पशोर्न गोचरे॥ न पशोः सन्निधाने च न पशोर्दृष्टिगोचरे॥ अन्यथा पक्षि
कीटस्य दर्शने नैव कारयेत्॥ सिद्धिवर्णे शृणु प्राज्ञे यत्कृत्वा सिद्धिमाप्नुयात्॥ एकां शक्तिं समानीय प
रेकैव साधकः सदा। पूजयेद्धि प्रयत्नेन पंचतत्वेन कौलिकः॥ एवं कृत्वा लभेत् सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोच
रे॥ श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव धनसिद्धये॥ सिद्धिर्न जायते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ॥ तत्रैव कामनासि
द्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत्॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजनाद्भवेत्॥ कीर्त्तिवृद्धिर्यशोवृद्धिर्मुक्तिभागी
न संशयः॥ वांछासिद्धिर्ज्ञानसिद्धिर्देव्याः प्रीतिश्च जायते॥ श्रीचक्रपूजां यः कुर्य्यात् स एव शंभुरव्ययः। अ
श्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च। इष्टापूर्तफलमाप्नोति तत्फलं कौलिकार्चने। वापीकूपतडागा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

दि दत्वा पत् फलमाप्नुयात्॥ नतफलात् कोटिगुणितं यदि चक्रं प्रपूजयेत्॥ तदन्नं मेरु तुल्यं द्विर्दुः स्वा
सिन्धु समोपमं॥ पुष्पं च मेरु सदृशं यदि चक्रं प्रपूजयेत्॥ तन्मध्ये वर्त्तते देवि यदि व्याधियुतो नरः॥ शि
वबुध्या प्रपूज्यो हि भ्रान्तिं तत्र विवर्जयेत्॥ सूर्य्यस्य प्रतिबिम्बं यत्तत्तोये परिपश्यति॥ गंगा तोये यथा सू
र्य्यो हीन तोये तथा पुनः। सूर्य्यस्य दूषणं नास्ति सूर्य्यैकः परिति ष्ठति॥ तथैव परमेशानि साधके नास्ति दू
षणं॥ मल्लाराधन मात्रेन तदात्मो तन्मयो भवेत्। अत एव महेशानि दूषणं नास्ति रेतसि। रेतः पवित्रं
परमं शक्तिर्मोक्षस्य कारणं॥ पूजाहीना च या शक्तिर्जपहीना च या पुनः॥ धृत्वा साधकरे तथ स्नाना
री कालिकाश्रयं॥ भ्रान्तिरत्र न कर्त्तव्या यदि मुक्तिं प्रयच्छति। या नारी भ्रान्तिसंयुक्ता आगता चक्रमंडले॥
सप्तजन्मनि सा नारी चांडाली पतिवर्जिता। एवं रूपां च यां नारीमवज्ञां कुरुते यदि॥ धनपुत्रवर्जितश्च स
चंडालो न चान्यथा॥ इति ते कथितं कान्ते तत्वज्ञानं मयोदितं। ते पुनर्जननी गर्भे निवि पुन्ति कदाचन। जीव एमः १८

विमोक्षदं· येनौरेहमहेशा नितत्वज्ञानं

स्मुक्ता श्च ते प्रोक्ताः शिवरूपाश्च ते नराः॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कौलिकस्य च लक्षणं॥ यस्मिन् देयदा वे
चारो निर्दिष्टो मंत्रसाधने॥ न राचारविशिष्टो यः कौलिकः सैव कीर्त्तितः॥ शैवे शाक्ते गाणपत्ये सौरे चां
द्रे सुलोचने। तत्वज्ञानमिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः॥ इति निर्वाणतन्त्रे तत्वज्ञान विवरणं नाम ए
कादशः पटलः॥ ॥श्रीचंडिकोवाच॥ शृणु नाथ परानन्द मम प्राणेश्वर प्रभो॥ वैष्णवस्य यथा तत्वं त
न्मे ब्रूहि जगत् पते॥ श्रीशंकर उवाच॥ शृणु तत्वं वरारोहे वैष्णवस्य त्रिलोचने॥ गुरुतत्वं मंत्रतत्वंव
र्णतत्वं सुरेश्वरि॥ देवतत्वं ध्यानतत्वं पंचतत्वं वरानने॥ तत्रादौ श्रीगुरोस्तत्वं कथयामि पार्वति॥
सत्तैलं वर्त्तिकायुक्तं देहस्थं त्र स्लनैज सं॥ गुरुणा मंत्रदानेन ततः स्तत्रं दीपितं भवेत् देवतायाः शरीरं
हि जीवा दुत्पद्यते ध्रुवं॥ अत एव हि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः॥ ईश्वरस्य तु यद्बीजं तदेव ब्रह्म क्षरा
त्मकं॥ तेन वर्णात्मकं देहं जंतो देवनसंशयः। मंत्रवर्णो सि वर्णाली यन्ते परमेश्वरि॥ वर्णतत्वमिदं दे
ति

विमम सर्वस्वं यद्भवेत्॥ स्वयं देवो न चान्यो स्मिनि र्मलो देवरूपकः। सर्वत्र देवतां ध्यायेत् तृणगुल्मलतादिषु॥ ध्या
नेन लभते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः॥ ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानेन सिध्यति। इति ते कथितं देवि वैष्णवस्य
सुरेश्वरि॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च विष्णुरूपो न संशयः॥ यः कुर्य्यात् परमेशानि तत्वज्ञानं मयोदितं॥ स्वर्गभा न
गी भवेन्मर्त्यो विष्णुलोके महीयते॥ यदि भक्तियतो मर्त्यो मनसा चिन्तयेत् सदा॥ तेन रानद्धि गच्छन्ति कदाचि
द्य ममन्दिरं॥ इति ते कथितं तत्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः॥ इति श्रीनि र्ण
र्वाणतंत्रे वैष्णवोस्तत्वकथनं नाम द्वादशः पटलः॥ श्रीचंडिकोवाच॥ सद्यात्मकं दशार्णं च पूर्वं वै कथितं एमः
तुमे॥ प्रकाशरूपेण तंत्रं कथय स्वदयानिधे॥ श्रीशंकर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मंत्रं दशाक्ष १७
रं परं॥ यस्य श्रवणमात्रेण मूढोपि विष्णुरूपकः॥ पुंमंत्रोपि च देवेशि शक्तिमंत्रं जपेद्यदि॥ अज्ञात्वा
तन्महामंत्रं स भवेद् ब्रह्मराक्षसः॥ अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं तत्वज्ञानी भवेद्यदि॥ तथापि नरकं गच्छेदिति दे

वस्य सम्मतं॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दशार्णमंत्रमुत्तमं॥ मायाबीजं वधूबीजं लक्ष्मी कलीं च पाशकं॥ गगणं पक्षि बीजं च
वह्निकान्तां ततः प्रिये। इति ते कथितं चंडि दशाक्षर मनूत्तमं। यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः॥ अस्य
श्रवणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्॥ अस्य प्रसादमात्रेण चंडि निर्वाणतां व्रजेत्। देवोपरि जपेदेतत् दशा
र्णं परमेश्वरि॥ अस्य मंत्रात् महामंत्रा जायन्ते नात्र संशयः॥ सर्वे देवाः सदा राश्च दशार्णी ज्ञापते ध्रुवं॥ म
हाविद्यापासकश्च दशार्णं न हि पश्यति॥ इहलोके दरिद्रश्च परे च ब्रह्मराक्षसः॥ तस्माद्यत्नेन देवेशि दशा
र्णं श्रावये द्गुरुः॥ केवलं श्रवणं कुर्य्यात् जपेत् साधकोत्तमः॥ यः श्रावयेद्दशार्णं च। स नरो गुरुरुत्तमः॥ मं
त्रदाता यथा देवि तथैव स गुरुः स्मृतः। दशार्णदाता यो देवि स एव परमो गुरुः॥ यथा मरतरंगिन्या न १
समासह कलापगा॥ दशार्णस्य समो नास्ति मंत्रोपि सुरपूजिते॥ त्वत्समा यदि नारी च मत्समः पुरुषोस्ति
च। दशार्णस्य समो नास्ति मंत्रो हि कथ्यते मया॥ दशकान्तेस्य स्वर्णस्य दर्शलौहमस्ति चेत्॥ दशार्णस्य
म

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

समंत्रं कथयेमुस्तदाप्रिये॥ श्रीप्रासारीलयमंत्रोदशार्णः परमेश्वरि। ऊर्द्धाम्नायेमहातंत्रेमाहात्म्यंकथया
मिते॥ अतः परंप्रवक्ष्यामियद्रूपं दंडधारणं॥ साधुरूपोगृहस्थश्च ब्राह्मणोब्रह्मवादिनः॥ सर्वोपायपरित्य श्च
क्तः सदाधर्मपरायणः॥ जितेंद्रियोजितक्रोधः समत्वंसर्वजातिषु॥ इष्टे रिपौसमत्वंच समंस्वर्णेचपार्थिवे॥
दयाभावश्चसर्वत्र पुत्रेमित्रेरिपौभवेत्॥ लाभालाभेजयेनाशेनिन्दायांपोष्टिकेतथा॥ कायेप्राणेनसं
बंधेमस्तु मारस्य युगान्तिके॥ ब्रह्मज्ञानंविनाज्ञानंयस्यचित्तेनविद्यते॥ सन्यासधर्मंतस्यैवनान्यस्य
सुरपूजिते॥ सन्यासधारणं कार्य्यंविप्रस्यमुक्तिहेतवे॥ योविप्रोधारयेद्दंडं सेवनारायणः स्वयं॥ चतुर्भुजाः प्र
जायन्ते॥ दंडधारणमात्रतः॥ सर्वलक्षणयुक्तो ब्राह्मणोगमनंचरेत्॥ गत्वाचदंडिनंदृष्ट्वाप्रणमेत्दंड
वत्क्षितौ॥ त्वमेवदेवदेवेश त्वमेवब्राणकारकः॥ त्वमेवजगतांवन्द्यस्त्राहिमांशरणागतं॥ इतिश्रुत्वादंड रामः
धारीपप्रच्छसादरात्मजनं॥ कस्त्वंकस्यसुतस्त्वंहिकथमागमनम्वद। श्रुत्वातद्वचनंविप्रः प्रोवाचात्मनिवे १८

ना२

दनं॥ विप्रवंशेसमुद्भूतो ह्यमुक्तोऽहंविवेकवान्॥ नास्तीमेपितरौसाक्षात्। नास्तिमेस्त्रीसुतादयः॥ मृतौचमा
तापितरौमृतावभ्रात्रादयः सुताः॥ पश्चात्सकान्ताशिनु। ह्यहमत्यन्तनापवान्॥ अतएवंभोस्वामिन्। देहिमे बः
परमाश्रयं। सत्यंकुरुद्विजश्रेष्ठयदुक्तंवैममान्तिके॥ मिथ्याभाषणदोषेणब्रह्मवर्त्मविवर्जितः॥ नव
त्येवनसन्देहोद्विजमत्सुरतोवद॥ स्थितायांयौवनायांश्चकान्तायांपरमेश्वरि॥ सर्वंहिविफलंतस्य
यःकुर्य्याद्दंडधारणं॥ पितरौविद्येतेदेवि यः कुर्य्याद्दंडधारणं। विद्यतेचवालभावोयस्यकान्तासुत
स्तथा। सन्यासधारणंतस्य वृथाहिपरिमेश्वरि॥ सगुरुश्चापिशिष्यश्चरौरवाख्यंप्रयच्छति॥ इत्या
दिवहवदवाक्यन्तुश्रुत्वादंडीजितेंद्रियः॥ सन्यासदानंतस्यैवदयासुक्तीचसास्वती। ओंदेवणाक्ष
रंमंत्रंप्रथमंश्रावयेद्गुरुः। तत्श्रुत्वाचमहावर्त्मगमनंकारयेत्ततः॥ क्रोशंवाक्रोशयुग्मंवा वेगेनगम
नंचरेत्॥ गुरुणासहशिष्येणदृष्टे। दृष्टेविधावतः॥ तिष्ठतिष्ठमहावादोमांत्यक्त्वानहिगच्छतु॥

शिष्यः परमहंसस्त्वंतत्समोनास्तिभूतले॥ क्षन्तव्यमपराधंमेत्वंहिविष्णुः स्वरूपधृक्। त्वमेंजगतां
वन्द्यस्त्वामेवसर्वपूजितः॥ त्वमेवपरमोहंसस्तिष्ठतिष्ठतुमाव्रज॥ सशिष्यदंडिनादेवि इतिवाक्यंवदे
त्यतः॥ अतः सः परमोहंसः पथिशेतेप्रमोदितः॥ तस्यैवदर्शनार्थायचान्तरीक्षेसदेवताः॥ सस्त्रीकाः
सपरिवाराः आयान्तिदिग्विदिक्षुच। एतस्मिन्समयेदंडीशान्तयेतशिष्यमुत्तमं॥ फूत्कारंवहवो
दत्वामंत्रेणानेनसुव्रते॥ फूत्कारैर्वायुयोगेश्चपुनःप्राणंप्रयोजयेत्॥ जन्मान्तरन्तुतस्यैवनतक्ष
योजायतेकिल। जन्मान्तरंसमालोक्य संस्कारमाचरेत्गुरुः॥ कुंडोन्तिकेसमानीय। अन्नप्राशनमा
चरेत्॥ अमुकस्यंसमाभाष्यपुष्पंवह्नौविनिक्षिपेत्॥ इतिनाम्नातुसंस्थाप्यमहासंस्कारमारभेत्॥ रामः
ततोपिदंडिनादेविशिष्यायज्ञानहेतवे॥ शृणुशिष्यमहाधीरमद्वाक्यंहृदयंकुरु॥ जन्मान्तरंतुत १९
स्यैवदृष्टिव्यानाधिकारिता॥ मृतदेहस्वरूपोयंशरीरोयंनसंशयः॥ विरतोभवसर्वत्रतोपाद्याहारचे

ष्टया। ब्राह्मणेनैवयद्दत्तं तन्मात्रंभोजनंतव॥ पंचतत्वंसदासेव्यंगुप्तभावेजितेन्द्रियः॥ सदैवमानसीं
पूजांसदामानसतर्पणं॥ त्रिसन्ध्यं मानसंयागंनाभिकुंडेप्रयत्नतः॥ सदैवमानसंभोगंत्यागंकुरुप्र
यत्नतः। षड्वर्गेषुजितोभूत्वानरोनारायणः स्वयं॥ भवत्येवनसन्देहोदंडधारणमात्रतः॥ पितृवंशो
सप्तदश मातृवंशोत्रयोदश। कांतायाःसप्तमश्चैवलक्ष्मीनारायणोभवेत्॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यशि
ष्यश्चैतानब्रवीद्वचः॥ यदुक्तंमयिमुक्तंपर्यातत्करोमिनिरन्तरं॥ पंचतत्वंसदासेव्यंकस्माल्लाभंवद
स्वमे॥ यत्रैववर्त्ततेदंडीवद्धशिष्यसमावृतः॥ तत्रगत्वाप्रयत्नेन पंचतत्वविचेष्टया॥ अथवावीर
मध्येतुपत्नेनगमनंचरेत्॥ तत्त्वज्ञानिगृहस्थोंसन्निधानेव्रजेत्किल॥ सुदूरमपिगन्तव्यंयत्रास्ते
हितः। देमानदेहिमेभिक्षांकुंडलीतर्पयाम्यहं। एवमुक्त्वाततोदंडीमहासंस्यारमाचरेत्॥ कुंडान्ति

स्व३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

केसंमोनी यद्दोमयेद्विधिपूर्वकं॥ ततो द्रूनेतकरं घृत्वा आज्येन ष्ठाद्रुतीपुनः॥ विपरीतक्रमेणैव कुर्प्या
दुंडविशेषणं॥ ततः कुर्प्यात्प्रयत्नेन भन्तर्येज्ञोपवीतकं॥ शिखान्तस्यपि[illegible]खा मंत्रैः पूगमध्येविनि
क्षिपेत्॥ मूलेन यत्तसूत्रन्तु तस्मिन्नेव निवेशयेत्॥ घृतमृत्तिकया पुगंविलिप्य शोधयेत्ततः॥ ततः
पूगंमूलमंत्रै दंडमध्येविनिःक्षिपेत्॥ पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्तत पूगमानयेत् सुधीः॥ यज्ञसूत्रं स
शिखायां तत पुगंशोधयेत् प्रिये॥ मूलमन्त्रं जपेत्तत्र गजान्तकसहस्रकं॥ ततश्च श्रावयेन्मंत्रं
कालिकायाश्च सुन्दरि॥ अथवा श्रावयेन्मंत्र तारायाः परमदुर्लभं॥ मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य पूगभस्मप्र
यत्नतः। भक्षणान्नन्क्षणात्साक्षाद्दंडीयज्ञोपवीतवान्॥ भवत्येव न संदेहो नरो नारायणोभवे एमः
त्॥ विल्वदंडं समानीयेवंशसेकं समानयेत्॥ विल्वदंडे कालिकायाजपेन्मन्त्रं प्रयत्नतः॥ जीवन्या २०
संततः कृत्वा दंडे देवी विचिन्तयेत्॥ विल्वस्थितं च चैतन्यं वंशदंडेनियोजयेत् दृष्टदेवीस्वरूपेण

दंडोयं परमेश्वरि॥ शिष्यस्य दक्षिणेहस्ते दंडस्यस्थानमाचरेत्॥ कमंडलुं समानीयवारुणं प्रपूजयेत् व
वारुणं निक्षिपेत्तत्र मूलमंत्रं ततो जपेत्। अष्टोत्तरशतंजप्त्वा तस्यवामकरेन्यासेत्। गैरिकं कौपिनं वस्त्रंय
त्नेन परिधापयेत्॥ दंडधारणमात्रेण नरो नारायणोभवेत्॥ अथावधिमहामा[redacted]यां दंडो परिविभावय।
गुरुपुजां महाकाली दंडो परिविभावयेत्॥ साक्षान्नारायणस्त्वं हि दयाधर्मपरोभव॥ तवमाता पिता वा
पि सर्वं दंडान्तिके स्थितं॥ चौरवद्भ्रमनं गेहे गृहस्थस्य द्विजस्य च। नारायणं सदा नाप्य द्वारे तस्य व्रजे
त्सुधीः॥ इतिश्रुत्वा गृहस्थश्च पुटाञ्जलि परो भवेत्॥ द्वारे च दंडिनं दृष्ट्वा प्रणमेत् ब्राह्मणोवरः॥ भी
क्षां दद्यात्प्रयत्नेन कूर्म्मगांसं विनाप्रिये॥ आदाय भीक्षां देवेशि चौरवद्भ्रमनं चरेत्॥ तथाहि नगरं ग
त्वा त्रिरात्रं वसतिं चरेत्। तीर्थभ्रमिं ततो गत्वा सप्तरात्रं वसेत्ततः॥ ब्राह्मणो दंडिनं दृष्ट्वा प्रणमेद्विधि
पूर्वकं। तोयपूर्णं च देवेशि किं वा शून्य कमंडलुं॥ दृष्टिमात्रेण तत् पात्रं पूर्णं तोयं भवेद्ध्रुवं॥ दद्यान्न

यदिमोहेन सम्भवेदापदाश्रयं॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वनेच विटपो भवेत्॥ इति ते कथितं चंडि संन्यास
धारणं परं॥ पाषंडायनवक्त्रं यं प्राणान्नेपिकदाचन॥ ॥इति निर्वाणतंत्रे चंडिशंकरसम्वादे त्रयोदश का२
पटलः॥ श्रीशंकर उवाच॥ ॥शृणु देवि प्रवक्ष्यामि अवधुतो यथा भवेत्॥ वीरस्य मूर्त्तिं जानीयात् सदा
तत्वपरायणं॥ यद्रूपं कथितं पूर्वं संन्यासधारणं परं॥ तद्रूपं सर्वकर्म्माणि प्रकुर्पाद्वीरवल्लभः॥ दं
डिनं मुंडनं देवि आवश्यकं समाचरेत्॥ यथा तथा भवेत् कुर्प्याद्वीयस्य च मुंडनं॥ असंस्कृतकेशा
नां मुंडनेक्षिकु चोत्तयां॥ अस्थिमाला विभूषो वा रुद्राक्षान् वापि धारयेत्॥ दिगम्बरो वा वीरं प्र व्याघ वा कौ
पिनी भवेत्॥ रक्तचंदन दिव्यांगः कुर्प्याद्भस्मांगभूषणं॥ क्षमादानं तपो ध्यानं वीरभावेन शैलजे॥ शि एमः
वोहंभैरवानन्दो मुक्तोहं कुलनायकः॥ एवं भावपरो मंत्री हेतुयुक्तः सदा भवेत्॥ सम्विदासेवनं कुर्प्या २१
त्। सदाकारणसेवनं॥ भवेत् साक्षात्सुपुरुषः शंभुरूपो न संशयः॥ निर्वाणमुक्तिमाप्नोति ब्राह्मणो वी

रभावतः॥ अवधूतः क्षत्रियश्च महायोगी न संशयः॥ स्वरूपोपि भवेद्वैश्यः शूद्रोपि सद्गलोकभाक्॥ संप्र
र्णफलमाप्नोति विप्रो निर्वाणतां व्रजेत्॥ त्रिभाग फलमाप्नोति क्षत्रियो वीरभावतः॥ पादद्वयन्तु वैश्यस्य
शूद्रस्य चैकपादकं॥ ब्राह्मणस्य विनान्यत्र संन्यासोनास्ति चंडिके॥ कुर्प्यान्मोहेन योन्यत्र सेव पापाश्रयो
नरः। शुभभावेन देवेशि शृणु यात् प्राणवल्लभे॥ संन्यासिना सदा सेव्यं। पंचतत्वं वरानने॥ द्वादशाब्दे
तु देवेशि यदि मृत्युर्नजायते। सेवचानन्द विख्यातो द्वादशाब्दे सरस्वती॥ अवधूतस्य चाख्यातः शृणुष
पर्वतात्मजे॥ वनारण्ये भारती च पुरी च गिरि रेव च॥ एक स्थाने च संस्थित्वा इष्टध्यानादिकं चरेत्॥ पो
मंत्रः तद्ब्रह्मभाक्तः शरणः परिकीर्त्तितः। श्रेष्ठ के शोज्जटाजूटः सदात्वचलवत्चरेत्। अन्तयोगी महावी
रो हरन्यः सेवशैलजे॥ नानाशास्त्रेषु योविज्ञो नानाकर्म्मविशारदः॥ सदेष्टदेवीभावेन भाव यो।
घोहि चांगनां। सएव भारते वीरो महाज्ञानी जितेन्द्रियः॥ सदोर्ध्वबाहुर्योवीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः॥ स

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवममभावेनभावयेद्योनरोत्तमः। इष्टदेवी विना नास्ति शवीरः परिकीर्त्तितः। ना नादेवेष्वपीठेषु क्षेत्रेषु तीर्थभूमिषु॥ भ्रमणं कुरुते नित्यं कुर्य्यादियत्नेन पूजनं। देवतायाः सदा ध्यानं श्रीगुरोः पूजनं तथा॥ अन्तर्योगेन योनिष्ठः स वीरः पुत्र देवच। अवधूताश्रमो देवि यस्य भक्तिः सुनिश्चला॥ तस्य तुष्टा भवेत् काली किं न सिध्यति भूतले॥ अवधूतं समालोक्य शंभूवत् पूजनं चरेत्। शक्तितः पंच तत्त्वानि यत्नेन च निवेदयेत्॥ पंचतत्त्वं विना भद्रे आनन्दो नैव जायते॥ अतो हि भक्तिभावेन तेनैव पूजनं चरेत्॥ इति ते कथितं कान्ते अवधूतस्य लक्षणं॥ येन विज्ञानमात्रेण शिवत्वं लभते नरः॥ शठाय भक्तिहीनाय न दातव्यं कदाचन॥ गुरुभक्तिविहीनाय तत्त्वनिन्दापराय च॥ इदं तंत्रं सुगुप्तं च प्राणान्तेपि कदाचन॥ न श्रावयेद् भक्ताय सिद्धिहानिः प्रजायते॥ कदाचिद्दास्ये पुत्राय गमः २२

स्वशिष्याय महात्मने॥ श्रावयेद् भक्तियुक्ताय यदि तद्योग्यता भवेत्। श्रुत्वा गोपय यत्नेन स्वयोनिमिव शैलजे। संक्षेपात् कथितं किंचित् किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि॥ ॥ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे चंडिका शंकर संवादे अवधूताश्रमविवरणं नाम चतुर्दशः पटल समाप्तः॥ १॥ संवत् १८५५ १॥ १। ॥१॥

इदम् पुस्तकम् श्रीश्रीश्रीरणबहादुरसाहदेवस्य २३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

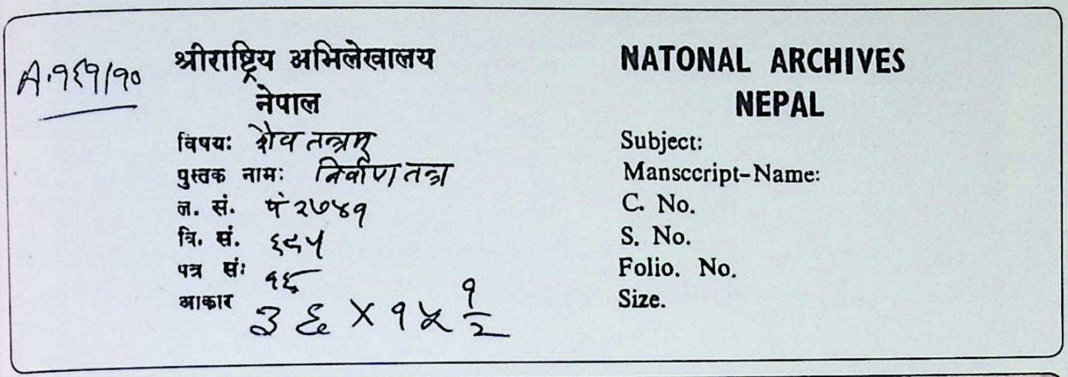
A.959/90

श्रीराष्ट्रिय अभिलेखालय
नेपाल

NATONAL ARCHIVES
NEPAL

विषयः शैव तन्त्रम् — Subject:
पुस्तक नामः निर्वाणतन्त्र — Mansccript-Name:
ना. सं. पं २७४१ — C. No.
क्रि. सं. ६९५ — S. No.
पत्र सं: १६ — Folio. No.
आकार ३६ X १५ १/२ — Size.

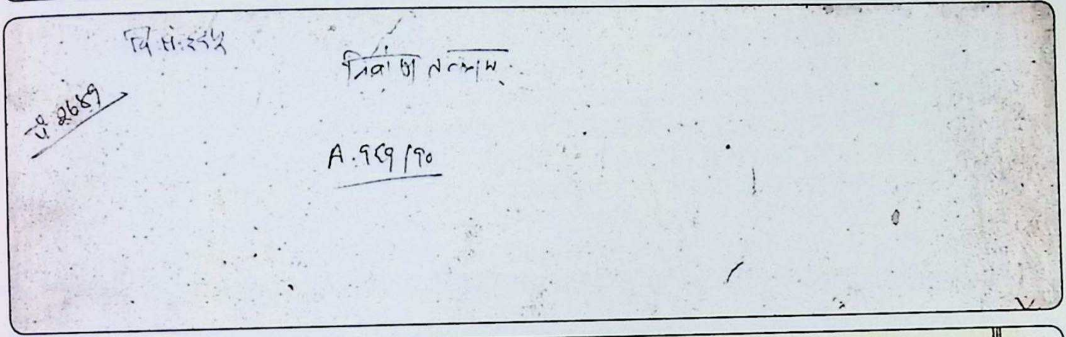

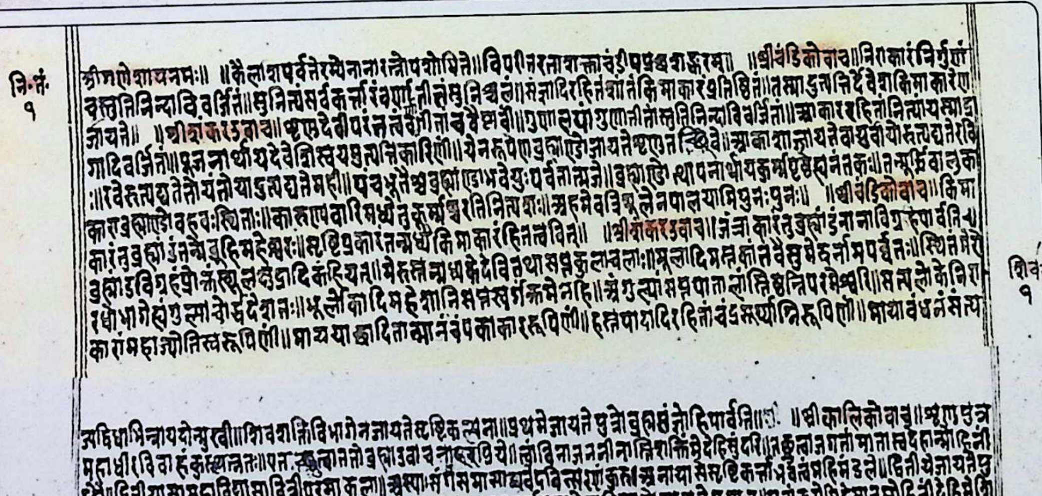

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

निःतं॰ २

वाणतंत्रे प्रथमः पटलः॥१॥ ॥श्रीचंडिकोवाच॥ त्वत्प्रसादान्महादेव श्रुतं ब्रह्मनिरूपणं॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्षितौ सृष्टिर्यथा भवेत्॥ ॥श्रीशिवउवा
च॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते॥ सत्यलोके महाकाली महारुद्रेण संयुता॥ रूपं कामकला विस्तारं चंद्रसूर्याग्निरूपकं॥ अनादिपुरुषं प्र
च॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते॥ ... तदैव सहसा देवि सृजायुक्तो भवत्यपि
त्यानंदसा जीवसंज्ञकाः॥ ज्वलदग्नेर्यथा देवि स्फुरंति विस्फुलिंगकाः॥ तस्याश्च तत्परं विंदु यदा भूमौ पतत्यपि॥ तदैव सहसा देवि ... भवत्यपि
स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे॥ चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोव्ययः॥ ततो लभेत्परेशानि मानुष्यं दुर्लभं ततः॥ यतो मानुषदेहस्तु ध
र्माधर्मादिपक्षसः॥ ततोपि लभते जन्म पुनर्मृत्युमवाप्नुयात्॥ जायते म्रियते चैव कर्मपाशात्तु निश्चयः॥ चतुरशीतिलक्षेषु नानायोनिषु शैलजे॥ ॥निप
॥श्रीचंडिकोवाच॥ कथं वा लभते जन्म कथं मृत्युर्भवेत्प्रभो॥ तत्सर्वं महादेव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ ॥श्रीशंकरउवाच॥ इह यत् क्रियते कर्म त
त्सर्वं चोपभुज्यते॥ जीवस्त्यक्त्वा जरां लोके वै देहाद्देहांतरं व्रजेत्॥ संप्राप्य चांतरं देहं देहं त्यजति पूर्वजं॥ इति श्रुत्वा च सा चंडी पप्रच्छ परमेश्वरं
॥मांसे चोत्तरदेहे तु पिंडदानादिकं कथं॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदेव हि॥ माया देहः परेशानि वायुरूपो न चान्यथा॥ वायुरूपो यतो
देह आकाशस्थो निराश्रयः॥ अतश्च पिंडदानेन वायुस्थिरतरो भवेत्॥ प्रथमे मासिकं देवि जायते च क्रमाद्वधि॥ ततो यमपुरं गत्वा ध
र्माधर्मादिकं हि यत्॥ तद्भुक्त्वा च परे किंचित्तद्यदकर्म न विद्यते॥ यमाज्ञया ततो जीवः प्रयाति ब्रह्मसाधनं॥ तस्मात्कर्मानुसारेण गिरि ४

वपा।

यदि स्यात् दुर्लभं तत्तु महाविद्यां भाग्यवशात्ततः प्राप्नोति परमं गुरुं॥ तत्त्वज्ञानं महेशानि यदि भाग्यं लभेत्॥ तदैव परमं मोक्षं याव ब्रह्मांडस्थि
तिः॥ ब्राह्मणस्य महामोक्षं सायुज्यं क्षत्रियस्य च॥ सारूप्यं चोक्तमात्रस्य शूद्रस्य सहलोककं॥ महाविद्याप्रसादेन पुनरागमनं नहि॥ इह ब्रह्मां
डशेषे तु सर्वमोक्षं यदाशिवे॥ तदा सर्वस्य निर्वाणं भवत्येव न संशयः॥ ॥श्रीचंडिकोवाच॥ इह ब्रह्मांडवाशेषे तु किं पुनः परमेश्वर॥ तत्सर्वं श्रो
तुमिच्छामि यदि स्नेहोस्ति मां प्रति॥ ॥श्रीशंकरउवाच॥ ब्रह्मांडस्य बहिर्देशे ब्रह्मांडाब्जहृदःस्थितः॥ अनंतस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते म
या॥ सारचनिर्मितं सर्वं सेवसर्वं मुरेश्वरि॥ ॥इति श्रीचंडिकाशंकरसंवादे निर्वाणतंत्रे द्वितीयः पटलः॥२॥ ॥श्रीशिवउवाच॥ प्रकृत्या जाय
ते पुंसां प्रकृत्या सृज्यते जगत्॥ तोयाद्यद्बुदं देवि यथा तोये विलीयते॥ प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां विलीयते॥ तस्मात्प्रकृतियोगेन ज्ञायते
नान्यथा क्वचित्॥ ब्रह्मविष्णुशिवं देवि प्रकृत्या जायते ध्रुवं॥ तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लुप्यते पुनः॥ शाक्ताश्च द्विजाः सर्वे न शैवा न च वै
ष्णवाः॥ उपासते यतो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं॥ गायत्री शृणु चार्वंगि चतुर्वेदप्रपूजितां॥ वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीं॥ हाला
हलं समुद्धृत्य नाभ्यक्षरं समुद्धरेत्॥ वामकर्णसमायुक्तं पुनर्नाभिं समुद्धरेत्॥ कर्णयुक्तं मूर्द्धरेफं तत्र श्वसुरवन्दिते॥ वारुणं च समायुक्तं
चंद्रबीजं ततः परं॥ नादयुक्तं खगयुतं च कंचाद्धृत्य समुद्धरेत्॥ तत्त्वं समुद्धृत्य सवितुस्तदनंतरं॥ वरेण्यमिति चोच्चार्य भर्गो देवस्य धी

निःतं॰ ३

महि॥ धियो यो नः प्रचोदयात्॥ प्रणवं तदनंतरं॥ ततश्चाधीत गायत्रीं प्रणवं तदनंतरं॥ इति जप्त्वा महेशानि साक्षान्नारायणो भवेत्॥ धियो योर्म्मप्र
भागे च यकारद्वयमेव च॥ तत्रतत्र महादेवि अनंतश्रुतिमेव च॥ इति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भवति तत्क्षणात्॥ अत्र यकारयोः स्थाने योकारद्वितयं
पठेत्॥ सर्वाक्षरमिति ख्यातो ब्रह्महत्यादि नैव हि॥ अतएव महेशानि तव स्नेहात्प्रकाशितं॥ सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्ये सुदुर्लभा॥ अस्या
ग्रहणमात्रेण भूर्भुवः स्वोनाम्नः संशयः॥ अंगन्यासस्य मंत्रस्य तु शृणुष्व प्रियंवदे॥ प्रणवं हृदयं ह्यत्र भूकारं शीर्षदेशके॥ भुवः शिखायां
कारं कवचे विन्यसेत्सुधीः॥ नेत्रत्रये भूर्भुवः स्वः स्वःकारं करयुग्मके॥ नमः स्वाहा वषट् हुं वौषट् फट् च क्रमतो न्यसेत्॥ ध्यानं शृणु वरा
रोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः॥ श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौशेयवसना तथा॥ श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैरलंकारैश्च भूषिता॥ आदित्यमंडलस्था च ब्रह्मलोक
गताथवा॥ अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगता तथा॥ ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रियं देवानां गायत्री एकपदी द्विपदी त्रि
पदी चतुष्पदी॥ नमस्ते तुरीयाय दर्शतत्वाय पदायपरोरजसे॥ एवं ध्यात्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं॥ पुनर्ध्यात्वा यंत्रपीठे पुष्पं दद्याद्ध
रानने॥ आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत्॥ ततो वा अष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकं॥ चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयंत्रमीरितं॥
पीठन्यासादिकं कृत्वा पद्मेन्यस्य च॥ हालाहलादिकं मंत्रं समस्तं परमेश्वरी॥ समुच्चार्य च देव्याद्यं सावित्रीं तेषु तां ततः॥ त्यागात्मके शिवः ३

को २

मनुः पश्चात्तथा विभव विस्तरैः॥ पूजयेद्धृदयेनैव नान्यथा ब्राह्मणः स्मृतः॥ इच्छाभावे वरारोहे पाद्याद्यैश्च तदकान्तकैः॥ पूजयित्वा यजेद्देवीं गायत्रीं
परमाक्षरीं॥ दशभिर्जन्मजनितं शतेन च पुरा कृतं॥ त्रियुगं तत्सहस्रेण गायत्री हंति पातकं॥ महेश वदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता॥ ब्रह्मणा सम
नुज्ञाता गच्छ देवि यथेच्छया॥ इति मंत्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे बुधः॥ समर्पयेज्जपफलं ततः स्तोत्रादिकं पठेत्॥ विधिवज्जपं कृत्वा ततः पुरश्च
रणमीरितं॥ तद्दशांशं हुनेत् साक्षात् पुरश्चरणसिद्धये॥ होमस्य तु दशांशेन तर्पणं तदनंतरं॥ तर्पणस्य दशांशेन अभिषेकं ततः परं॥ अभिषेक
दशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं॥ ततः सिद्धा भवेद्देवी त्रिवर्गफलदायिनी॥ माहात्म्यं चास्य मंत्रस्य चतुर्वेदेन भाषितं॥ अथ मार्जनमंत्रस्य
प्रकारं शृणु यत्नतः॥ भूर्भुवः शिरसि वा काशी आकाशे भुवि मस्तके॥ मूर्ध्नि भूभोस्तथा काशी आकाशे भुवि मस्तके॥ यजुर्वेदस्तु रेफाः शिरसा मा
र्थवदिनं देवि ऋग्वेदे शृणु शैलजे॥ भूर्भुवः शिरसि वा वर्ण्यं भूमौ अन्यः शिरे तथा॥ भूमौ अन्ये तथा मूर्ध्नि चाय मार्जनमाचरेत्॥ आपो हि ष्ठे
ति ये मंत्रा अष्टाक्षरपदेन तु॥ मार्जनं यत्क्रमेणैव सर्वपापविनाशनं॥ व्यतिक्रमेण चार्वंगि ब्रह्महत्या पदेपदे॥ अतएव क्रमं सर्वं
तव स्नेहात्प्रकाशितं॥ स्तुतिं च कवचं देवि पठित्वा प्रणमेत् सुधीः॥ ॥श्रीदेव्युवाच॥ तुरीयं धाम यो देव परमात्मा स पद्वहि॥ शिवः प्रोक्षि
ते वाहे नमस्कारः कथं भवेत्॥ ॥श्रीशिवउवाच॥ शिरपद्मे महादेव स्त्रावे चपरमो गुरुः॥ नमो नास्ति देवेशि पूज्यो हि गुरुवनत्रयं॥ तद्

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. ४

यं चिंतये मंत्री बालोऽनुरूचतुष्टयं॥ तद्दशाभावसंभूता ये चान्ये गुरुबीजजाः॥ तथैव ब्राह्मणाः सर्वे वांसा वनान्तरसंस्थिताः॥ यदि देवालये चैतान्
प्रत्यक्षे भावयेत्तदा॥ सहस्रारे महापद्मे तदा चिंतां विवर्जयेत्॥ प्रत्यक्षे दर्शने देवि बाह्येन ब्रह्मचिंतयन्॥ नमस्कारादिकं देवि कुर्यात्साध
कसत्तमः॥ एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत्॥ न कुर्याद्यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः॥ ब्राह्मणादीन् समालोक्य ब्रह्मचारी यतित्रयं॥
दृष्टिमात्रेण गिरिजे प्रणमेद्दण्डवद्भुवि॥ महापातककर्त्तापि विष्णुर्नो भवति तत्क्षणात्॥ न कुर्याद्यदि मोहेन महापातकवान् भवेत्॥
रक्तवस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषणं॥ दण्डहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणात्रयं॥ प्रकुर्यात्साधकश्रेष्ठ अन्यथा पातकी भवेत्॥
॥ इति श्रीनिर्वाणतंत्रे तृतीयः पटलः॥ ३॥ ॥श्रीदेव्युवाच॥ सन्यासी कीदृशो नाथ अवधूतश्च कीदृशः॥ कीदृशो वा ब्रह्मचारी
गृहस्थो वाथ कीदृशः॥ ॥श्रीशिव उवाच॥ दिव्यप्रकाशमूर्त्तिं च चिंतयेद्दण्डधारिणं॥ गृहस्थस्यादिव्यमूर्त्तिं वंदनादिविभूषितं॥ सर्व
साविन्नरूपोऽसौ गृहस्थः साधुरूपकः॥ ॥श्रीशिव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डलक्षणं॥ मेरुपर्वतमध्ये तु सर्व शिव ४
देवाः प्रियं प्रिये॥ महाधीराः नदी तत्र मध्यदेशे सदा स्थिता॥ सुमेरोश्चोर्ध्वदेशे तु सत्यलोकं वरानने॥ अधोभागे महेशानि प्रतिष्ठति
रसातलं॥ एवं क्रमे मेरुमध्ये भुवनानि चतुर्दश॥ पातालसप्तकस्योर्ध्वे ब्रह्मपद्मं सुरेश्वरि॥ अधोवक्त्रं हि तत्पद्मं धरामध्ये चतुर्दलं॥ प

द्ममध्ये बीजकोषे क्षितिचक्रं मनोहरं॥ वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः॥ जम्बुद्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरं॥ त्रिकोणं मदनागारं कंदर्प
श्चाधिदेवता॥ ऐं क्लीं बीजं द्विदलं रूपं गजेन्द्रवाहनं शिवे॥ त्रिकोणे मदनागारे बिन्दुरूपो महेश्वरः॥ माया शक्तिर्महेशानि भुजंगाकाररूपिणी
॥ तथैव वेष्टितं लिंगं सार्द्धत्रिवलयाकृतिः॥ लिंगच्छिद्रं स्ववक्त्रेण समाच्छाद्य स्थिता सदा॥ ऐं क्लीं बीजं वरारोहे लिंगस्य वामदेशके॥ सुमेरुर्ब्र
ह्मसदनं नादोपरि सुसुन्दरं॥ तत्रैव निवसेद्ब्रह्मा सृष्टिकर्त्ता प्रजापतिः॥ वामभागे च सावित्री वेदमाता सुरेश्वरी॥ तस्याः प्रसादमासाद्य सृष्टिं
वितनुते सदा॥ सरूपं ब्रह्मसदनं लक्षयोजनविस्तृतं॥ तत्सर्वं परमेशानि क्रमेण वेदा मयोदितं॥ त्रिकोणं परमेशानि त्रिमण्डितमकोष्ठका
॥ तदेव पर्वतश्रेष्ठः सर्वदेवाश्रयं हितं॥ त्रिकोणमध्ये तद्बाह्ये पश्चात्सर्वं वरानने॥ स्थावरं पर्वतं पश्य कीदृक्पशुमनुत्तमं॥ रत्नगर्भाधि
कं देवि नास्ति किं पृथिवीतले॥ त्रिकोणे बाह्ये गिरिजे पर्वतं वक्ररूपकं॥ नीलाचलं मंदरं च पर्वतं चन्द्रशेखरं॥ हिमालयं सुमेरुं च मल
यं भस्मपर्वतं॥ चतुष्कोणे वसेद्देवि पर्वतं तत्र कुलाचलं॥ एते चांशिखरराजान् पर्वतं वक्ररूपकं॥ नानादेवालयं देवि तथैव दानवालयं
॥ तृणगुल्मलतावल्ली नानारूपाणि तत्र वै॥ पापिष्ठास्तत्र देवज्ञाताः क्रमयोगेन पार्वति॥ ज्ञायंते प्रियते च पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना॥ ॥इति
निर्वाणतंत्रे योगविवरणं नाम चतुर्थः पटलः॥ ४॥ ॥श्रीशिव उवाच॥ पतन्त्यस्योर्ध्वदेशे भी [illegible] मास्यं पंकजं शुभं॥ पत्रषट्कं तथा

नि.तं. ५

तं चतुर्द्वारविभूषितं॥ पद्ममध्ये बीजकोषे भुवर्लोकं मनोहरं॥ सिंदूरसदृशं रक्तवर्णेन शोभितं सदा॥ सिंदूरारक्तवस्त्रेण निर्मितं चक्रपाणि
ना॥ तस्योर्ध्वे निवसेद्विष्णुः श्रीवाणी वामदक्षिणे॥ ब्रह्माण्डं जनलोकं पालयते चक्रपाणिना॥ वैकुंठनामनगरं तत्त्वसंज्ञानादेवालयं
हितं॥ वैकुंठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनं॥ तत्रैव राधिका देवी द्विभुजा मुरलीधरा॥ नारदाद्यैर्मुनिगणैः सेवितं वेदपारगैः॥ वैकुंठसदृशं
स्थानं नास्ति ज्ञाने च मामके॥ अत्र मध्ये तथा बाह्ये यथा सर्वं प्रपश्यति॥ तथैव भूमिगाः सर्वे ज्योतिषं परिपश्यति॥ नानाभोगयुताः सर्वे
नानारत्नेन भूषिताः॥ इन्द्राद्या देवताः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिहेतवे॥ महासत्त्वमयं लोकं वेदवाक्यविराजितं॥ पीताम्बरं शान्तमूर्त्तिं वनमालाविभू
षितं॥ एवं भक्तजनं सर्वं वैकुंठे चोपशोभितं॥ विष्णुशब्दं विष्णुगणं वैष्णवं विष्णुरूपकं॥ विष्णुगानं विना नास्ति वैकुंठे परमेश्वरि॥ यद्रूपं गो
लकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके॥ ज्ञाने वा वाक्पथे किं वा ध्यानयोगे न विद्यते॥ शुद्धसत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितं॥ तत्रैव भाति कैलास
स्तत्रैव ब्रह्मणः पुरं॥ वैकुंठनगरं तत्र तत्रैव रविमालयं॥ चंद्रालयं हि तत्रैव कंदर्पनिलयं प्रिये॥ सर्वदेवालयं तत्र देवकन्यादिशोभितं॥ मध्यदे शिव ५
शे गोलकाख्यं श्रीविष्णोर्भोगमंदिरं॥ श्रीविष्णोः सत्त्वरूपस्य यत्स्थलं विश्वमोहनं॥ तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना॥ यत्रैव सततं भा
ति द्विभुजो मुरलीधरः॥ निराकारो महाविष्णुः साकारो विश्वरक्षणे॥ यदा साकाररूपोऽसौ तदैव मुरलीधरः॥ तदा सत्त्वमयो विष्णुर्भवनं पाति नि

षितं॥ वैकुण्ठस्य महायोगं सर्वदैव परमेश्वरि॥ इति स्थानस्य माहात्म्यं संक्षेपेण मयोदितं॥ विस्तरेण न शक्नोमि जन्मांतरशतेन च॥ बीजकोषस्य वा
ह्ये तु वेष्टितं तोयमंडलं॥ प्रमाणं सुंदरं तोयं यथा क्षीरोदसागरं॥ धुलसज्ज्योतिराकारं कोटिचन्द्रसमद्युतिं॥ वलयाकाररूपेण सुशुभ्रं तोयमंड
लं॥ गंगादिशाखिनः सर्वास्तत्रैव भांति सुंदरि॥ इन्द्रादिदेवताः सर्वे नृत्यमाना निरंतरं॥ गंधर्वयक्षनागादि क्रीडाडम्बरवाक्तथा॥ वेदगानेन भासंते
मूर्त्तिमंतः सदैव हि॥ मालवेन वरागेन सामगानेन सदा प्रिये॥ मल्लारेण सदाथर्वं वसंतेन तथा पुनः॥ हिंदोलेन यजुःपाठं सदा कुर्वन्ति वेधसः॥ कर्णा
टेनैव कृष्णे च श्रीरागेण तथा शिवे॥ निर्दिष्टः पाठभेदस्तु श्रुतिनिर्दिष्टमतः परं॥ तत्रैव वर्त्तते रागाः सहस्राणि च षोडश॥ तत्रैव भांति तालाश्च सहस्रा
णि च षोडश॥ मुरारेर्मुरलीगानात्सर्वे तालाः प्रजायते॥ तेन तालेन रागेण सदा गायंति वेधसः॥ तद्रागस्य विभागं हि कुर्वन्ति मुनयो जनाः॥ वदंति मुरलीगानं कृतं
वाद्यध्वनेर्वशक्तिस्तत्र संततं॥ नानाधातुप्रसूनेन भूषितं मुरलीधरं॥ तत्रैव राधिका देवि नानारसविलासिनी॥ एवमानंदसंयुक्ता महावेशविलासिनी॥ वामभागे
तु प्रमोहनं॥ येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा॥ तद्रागश्च वतन्नालं कुहुगानं प्रयत्नतः॥ तव भक्तियुता सत्ता अथवा भक्तिसंयुता॥ गो
सदा भाति राधिका भक्तवत्सला॥ प्रार्थनैकं प्रकुर्वन्ती राधिका भक्तिसंयुता॥ ॥श्रीराधिकोवाच॥ तदेतस्य विशेषेण यद्य
लोकस्थं महाविष्णुं द्विभुजं मुरलीधरं॥ सदानंदयुतं देवं मम संगे विराजितं॥ एवं ध्यायंति ये मर्त्यास्तेषां पापं न कीदृशं॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ ६

हंतवलं॥५॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ येययामां भजन्त्येव तेन मार्गेण सकृतिं॥ दास्यामि पूर्णं चार्वंगि सदा त्वं भक्तवत्सला॥ आदौ राधां ततः कृष्णं
दास्यामि नात्र संशयः॥ गुरुणा भाव मार्गेण मंत्र मार्गेण चैव हि॥ ये जना मां भजन्त्येव ते नरा मम सम्मताः
जल्पंति ये च मानवाः॥ ते यान्ति सततं दास्यामि नात्र संशयः॥ भक्त्या वाप्यथवाभक्त्या जल्पन्ति युगलं यदि॥ तव
सदा॥ या नारी सा मम देह भजन्ते पुरुषं सदा॥ त्वल्लमास्ता सदा नारी ज्ञाय ते नात्र संशयः॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं हि राधिके॥ इति श्रुत्वा च सा दे
भक्त्या श्रुदास्यामि सततिं पूर्णराधिके॥ एवं ज्ञात्वैव गच्छंति कदा वियम मंदिरे॥ विष्णुलोकमिदं देवि वायुवंशगणं च जनः॥ ॥इति निर्वाणतंत्रे पंचमः
वीराधिकायैव च सका॥ अत्र देशे तु महाविष्णो कामबाणेन पीडिता॥ पद्मस्थं पत्र्मेव दुर्लभं॥ दशपत्रं नीलवर्णं सजलं घनरूपकं॥ तादिफांतैः सर्वेद्रं पद्मं वक्
पटलः॥५॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ एतत्पद्मस्योर्द्ध देशे महापद्मसुदुर्लभं॥ दशपत्रं नील वर्णं सजलं घनरूपकं॥ तादिफांतैः सर्वेद्रं पद्मं वक्र
वाति शोभितं॥ तन्मध्ये वीजकोशेन विलसंति सततं वह्निवीजं सुसिद्धं भवाद्येतं त्रिपुरारौ नवतपननिभं स्वस्ति कं तत्रिभागे॥ स्वर्लोकाख्योभि
दं देवि सर्वदेवैः सुपूजितं॥ साकारं वह्निवीजं च मदेव मेशवाहनं॥ रुद्रात्म्यं हितत्रैव महामोहस्य नाशनं॥ भद्रकाली महाविद्या वाम भागे
सुशोभिता॥ भद्रकाली महाविद्या सदा संहारकारिणी॥ ब्रह्माणा सृज्यते लोकः पाल्यते विष्णुरूपिणा॥ परदेवो रुद्ररूपः सदा संहारकारकः॥
संहरेद्रुद्ररूपेण भद्रकालिकया सह॥ रुद्रस्य भावना देवि किं न सिद्धति चंडिके॥ यद्रूपं कथितं पूर्वं गोलकं सर्वमोहनं॥ तस्माद्धि सर्वतो भावे शिवः ६
रुद्रलोके वरगुणं॥ रुद्रलोकं महास्वर्गं गोलोकाद्देवगुर्गुणं॥ मल्ल मोक्षप्रदं नित्यं रुद्रभस्मांग भूषणं॥ भद्रकाली महाविद्या रुद्रस्य वामदेश

के विष्णुना पाल्यते यद्वत्काली रूपेण भुज्यते॥ अतः काली महादेवी सदैव मुरलीधरः॥ आराध्य वाक्पतेनैव कुंठाधिपति र्भवेत्॥ गो
लोकाधिपति र्देवि स्तुति भक्तिपरायणः॥ कालिकायाः प्रसादेन सभवेत्लोकपालकः॥ लोकानां रक्षणार्थाय सश्री को मुरलीधरः॥ स
माराध्य भद्रकाली गोलोके निवसेत्सदा॥ प्रसादं कालिकायाश्च भुञ्जते विष्णुना सदा॥ अतश्च पालको विष्णु र्महासत्त्वपरायणः॥ इ
इति निर्वाणतंत्रे षष्ठः पटलः॥६॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ एतत्पद्मस्योर्द्ध देशे विमलं पद्मसुंदरं॥ शोभितं द्वादशैः पत्रैः शोणं बंधूक सं
न्निभं॥ वांकांतैर्दिरक्तफुल्लं दत्तुवासिंदूरसोदरं॥ पद्ममध्ये वीजकोषे षट्कोणं मंडलं शुभं॥ मंडलस्य मध्यदेशे वायुवीजं घनोदरं॥ सजीवं वायु
वीजं च वेदवाहु विराजितं॥ लोकत्रयस्य ईशानं ईश्वरं सर्वपूजितं॥ यावि द्याभुवनेशानि त्रिषु लोकेषु पूजिता॥ ईश्वरस्य वाम भागे सा
देवी परितिष्ठति॥ महर्लोकमिदं भद्रे पूजाख्यानं सुरेश्वरि॥ अत्रैव मानसं याग कुर्वं स्तेयोगविन्नमः॥ सिंदूरार कवाग्नि स्फर्श
के वि शितं ततः॥ अतश्चानवा सर्वे ज्योतिषं परिपश्यंति॥ सर्वाय यवं सुस्ता देवाग्नि इंति संततं॥ भूमिगाः पुरिपयंति वक्रा कारं हितेजसं
॥ स्वर्लोकगामिनः सर्वे स्वर्गं तिष्ठंति पार्वति॥ भूर्लोके निवसेद्ब्रह्मा भुवर्लोके जनार्दनः॥ स्वर्लोके निवसेच्छंभुः सदा संहारकारकः॥
ब्रह्मादीनां च ईशानः सर्वकर्त्ता च ईश्वरः॥ सर्वस्वामी स्वरूपश्च सर्वकर्त्ता सुरेश्वरः॥ सृष्टिस्थितिलयादीनां कर्त्ता च परमेश्वरः॥ गोलो

कं कथितं देवि यद्रूपं शोभितं सदा॥ तस्माच्छत गुणं देवि महर्लोकं सुसुंदरं॥ विस्तीर्णं च शतगुणं सर्वं शतगुणं शिवे॥ महर्लोकस्य माहात्म्यं किं
वक्तुं शक्यते मया॥ गोलोकस्य शतगुणं सर्वत्र परमेश्वरि॥ महर्लोके वसेद्धोहिसा मान्य भाव तत्परः॥ तस्माद्देवशतं शोकं गोलोकं मुरली
धरं॥ तदाज्ञा प्राप्य सहसा स्तूयते पद्मयोनिना॥ तदाज्ञया पाति लोकान् हि धुज्ञो मुरलीधरः॥ एवं हि रुद्ररूपेण संहरत्यखिलं जगत्॥
सर्वकर्त्ता यतो देवि अतः स परमेश्वरः॥ ईश्वरः सर्वकर्त्ता च निर्गुणश्चाचलः शिवः॥ भुवनेशी विना देवि स्थंदितुं नैव शक्यते॥ पंगुप्राय:
सदा ईशो गामितुं न हि शक्यते॥ भुवनेशी समाराध्य सर्वस्वामी सईश्वरः॥ अतएव महेशानि तत्त्वे च मोक्षदायिनी॥ विश्वमाता च सा देवि
विश्वमाता च सा देवी विश्वपालनकारिणी॥ मोक्षदा सर्वलोकानां मुक्तिदा विश्वमातृका॥ भुवनेशी विना ईशः किंचित्कर्तुं न शक्यते॥ अ
तएव हि सा देवी मोक्षदा सर्वरूपिणी॥ इति ते कथितं किंचित्तु महर्लोकस्य लक्षणं॥ समासेन परेशानि अथान्यच्छृणु सादरं॥ ॥इति नि
र्वाणतंत्रे सप्तमः पटलः॥७॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ अस्योर्द्धे निर्मलं पद्मं सर्वमोहनकारणं॥ षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मोहांधकारनाशनं॥ पद्म
मध्ये यथा वह्निस्तथा ज्योतिर्मयं प्रिये॥ पद्ममध्ये वराटे च जनलोकं सुसुंदरं॥ महामोहांधसमनं नन्दवाह्ये चन्द्रमंडलं॥ देवदेवेंगाय केथ
मुनिभिः परिशोभितं॥ गोलोकस्य लक्षगुणमिह स्थानं सुदुर्लभं॥ देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा पुनः॥ सर्वं लक्षगुणं देवि गोलोकान्ना शिव ७

त्र संशयः॥ वीजकोशे मणिद्वीपे षट्कोणे यंत्रमुत्तमं॥ यंत्र मध्ये तु वृषभं महासिंहार्द्धदेहकं॥ तस्योपरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिव॥ त्रिनेत्रं
पंचवक्त्रं च प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनं॥ विभूति भूषितांगश्च रजताचलसोदरः॥ व्याघ्रचर्म धरो देवो मणिमाला विभूषितः॥ लोकानामिष्टदाता च लोको
नां भयनाशनः॥ लोकानां मुक्तिजनको लोकानां ज्ञानदायकः॥ आराधकस्य तुल्यत्वं दायको विष्णुपूजितः॥ सदानन्दकरो देवो अर्द्धना
रीश्वरो विभुः॥ क्वचिज्ज्योतिर्मयो देवः क्वचिदाकारवर्जितः॥ देवानां पूज्य रूपश्च देवानां स्वामिरूपकः॥ भक्तस्य मुक्तिदो नित्यो विष्णुत्वदाय
कः प्रभुः॥ विल्वपत्रे पूजकस्य निजस्था स्त्र दायकः॥ गोलोकाधिपतिं हत्वा भक्तेरक्षति यः शिवः॥ तस्य देवस्य माहात्म्यं किं विस्तारेण चंडिके॥
वामभागे सदा गौरी सुमेरुरूपधारिणी॥ त्रिगुणा सा महागौरी गुणैके न विना कथं॥ तस्याः संगसमासाद्य सर्वकर्त्ता सदाशिवः॥ ॥इति नि
र्वाणतंत्रे अष्टमः पटलः॥८॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ एतत्पद्मस्योर्द्ध देशे ज्ञानपद्मं सुदुर्लभं॥ पत्रद्वयसमायुक्तं पूर्णचन्द्रस्य मंडलं॥ पद्ममध्ये
वीजकोषे सारेखितं मणिपुरी॥ तन्मध्ये नवकोणं च यंत्रं परमदुर्लभं॥ वायुवीजं हि तन्मध्ये साकारं हंसरूपिणं॥ हंसः परं ब्रह्मरूपः साकारः शिवरू
पकः॥ नारश्च कुर्वते हेहेति निगमागमपक्षवान्॥ शिवशक्तिपदद्वंद्वं बिन्दुत्रय विभूषितं॥ विहारश्चास्य हंसस्य व्योमपंकजभूरिजे॥ एवं हंसमणि
रूपेन स्यात्को डेऽपरः शिवः॥ वाम भागे सिद्धकाली सदानंदस्वरूपिणी॥ तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्त्ता महेश्वरः॥ तपोलोकमिदं भद्रे सर्वदेव

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ ८ मुहुर्तं वा॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा ध्यानयोगं समभ्यसेत्॥ मनसापि न लभ्यन्ते योगे न तपसा न च॥ तपोलोकं गोलकस्य चतुर्लक्षगुणं शिवे॥ ब्रह्मलोके
पुरे देवा वैकुण्ठे च सुरादयः॥ ध्रुवं भुलोके वसेत् ये ये ते च भक्तिपरायणाः॥ तपसापि न लभ्यन्ते तपो लोकं महःशिवे॥ तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये
सुलोचने॥ सालोक्यादि महर्लोके सारूप्यं जनलोकके॥ सायुज्यं तपलोके सुनिर्वाणं हि नहृध्वके॥ अतो ब्रह्मादयो देवाः तपोलोकार्थिनः सदा॥ न
स्वलोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते॥ इति ते कथितं कान्ते स्वर्गखण्डस्य लक्षणं॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः॥ यज्ज्ञा
नाज्जननीगर्भं न विशन्ति कदाचन॥ श्रुत्वा तेषां च संप्राप्नोति न संशयः॥ पुराणानि च सर्वाणि अथैकोक्तानि पार्वति॥ परतः परतन्त्र
ध्येयाकाररूपो न विद्यते॥ अष्टज्ञानं च तन्मध्ये अतः किंचिन्न बुध्यते॥ एवं हि वेदशास्त्रेषु आगममध्ये सुलोचने॥ शब्दज्ञानं यतो नास्ति अतः किंचि
न्न बुध्यते॥ अष्टादश पुराणानि सांगवेदांश्च यो नरः॥ तत्त्वाख्याने पुराणानि सदा श्रवणमाचरेत्॥ ब्रुवके वाल्पपावक्षेत्रे न श्रोतव्यं कदाचन॥
शास्त्रस्य लक्षणं देवि न व्याख्या वान्यत्र काशते॥ शब्दब्रह्मस्वरूपश्च मम वक्त्राद्विनिर्गतः॥ संदेहो नैव कर्त्तव्यो यदि ह किं प्रयच्छति॥ संदे
हात्यामरौयाति शेरवं पितृभिः सह॥ ज्ञानं च निर्मलं कृत्वा बुद्धिं च निर्मलां ततः॥ महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः॥ शास्त्रब्रह्म
मयं ज्ञात्वा श्रुणोति तं त्रकं यदि॥ तदा मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः॥ अष्टादशपुराणानि श्रवणे च यत्फलं॥ चतुर्वेदानि स शिव ८

गानि श्रवणेनैव यत्फलं॥ मेरुतुल्यं सुवर्णं च गुरवे ब्राह्मणे पिणे॥ सशस्यां पृथ्वीं शानि सप्तद्वीपां वसुंधरां॥ ब्रह्मादयो भक्तिभावेन यदि स्याद्देहपा
रगो॥ तस्माद्धे परमेशानि फलं वक्तुं धिशिवे॥ अस्य तन्त्रस्य चार्वंगि श्रवणे निपटलं यदि॥ तत्फलात् कोटिगुणितं फलं स लभते ध्रुवं॥ ध
इति निर्वाणतन्त्रे नवमः पटलः॥ ९॥ ॥श्रीदेव्युवाच॥ ज्ञानपद्मस्योर्द्ध्वदेशे सहस्रदलपंकजं॥ अधो वक्त्रं महापद्मं सुमेरोर्मूर्ध्नि सं
स्थितं॥ यस्य पत्रं महेशानि सर्वशक्तिसमन्वितं॥ शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च॥ विचित्रं चित्ररूपेण नानावर्णेन शोभितं॥ पुष्प
क्षणात् क्षणाद्रक्तं क्षणात् पीतं सुशोभनं॥ कस्मिन् क्षणे सुक्लवर्णं हरितं वर्णमुत्तमं॥ चित्ररूपं च चार्वंगि धत्ते कस्मिन् क्षणे प्रिये॥ ए
वं नानाविधैर्देवि तत्पद्मं शोभितं सदा॥ पद्मे च गोलकं धाम श्रुतिपत्रे तथैव हि॥ गोलकाधिपतिस्तत्र भक्तिभावपरायणाः॥ कैला
साधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत्॥ एवं ब्रह्मादयो देवा ॥ शास्त्रे दशोर्ध्वगाः॥ स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दिव्यभावैः सदा स्थिताः॥ लक्ष
लक्षं महेशानि तत्रैव सुरलीश्वरं॥ शतलक्षं शिवं तत्र ब्रह्माण्डानां च प्रिये॥ प्रत्यहं परमेशानि ब्रह्माण्डावरदो भवेत्॥ तन्मध्ये स्थापयेद्ब्रह्माण्डं तत्रैव
कमलापते॥ शिवं वज्रविधाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत्॥ एवं हि परमेशानि नानाशक्तिं प्रविन्यसेत्॥ प्रतिब्रह्माण्डमध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रये॥ नानु
शक्तियुतं कृत्वा ब्रह्माण्डं स्थापनं चरेत्॥ ब्रह्मपद्मे पृथिव्यां तु वर्त्तते मानुषादयः॥ ते सर्वे देवि ब्रह्माण्डात् तन्मध्ये भुवनानि च॥ पातालसप्तकं तत्र तत्रे

नि॰तं॰ ९ वत्स्वर्गसप्तकं॥ एवं क्रमेण सर्वे देहे भुवनानि चतुर्दश॥ इति देहं परेशानि ब्रह्माण्डं नात्र संशयः॥ कथितं वाह्यदेशस्य ब्रह्माण्डस्य च लक्षणं॥ य
न्मध्ये वर्त्तते साक्षाद्भुवनानि चतुर्दश॥ तदेव विग्रहं देवि महाब्रह्माण्डमध्यगं॥ एवं बहुविधं देवि तत्र ब्रह्माण्डकोटिशो॥ हृत्पद्मब्रह्माण्डमध्ये सर्वं त
न्मध्ये वर्त्तते साक्षाद्भुवनानि चतुर्दश॥ एवं वहुविधं देवि तन्मध्ये भुव
पिप्पलः धारिणः॥ पृथिव्यां तेषिवर्त्तन्ते जन्तोरा कारविग्रहाः॥ महाब्रह्माण्डमध्ये तु हृत्पद्मब्रह्माण्डनिष्ठति॥ तन्मध्ये जन्तवो देवि तन्मध्ये भुव
नानि च॥ सृष्टिमार्गेण भेदोस्ति स्थूलसूक्ष्मादिभेदकः॥ महाब्रह्माण्डके यद्यत्प्रकारं परमेश्वरि॥ तत्तत्सर्वं हि देवेशि हृत्पद्मब्रह्माण्डमध्यतः॥ तेन
नास्ति सृष्टिमार्गे तु भेदो नास्ति सुनिश्चितं॥ स्थूलसूक्ष्माहि वावीति भेदकं परिवारकः॥ पद्ममध्ये बीजको
रूपे देहमध्ये भुवनानि चतुर्दश॥ सृष्टिप्रकारे ब्रह्माण्डे भेदो नास्ति सुनिश्चितं॥ स्थूलसूक्ष्माहि वावीति भेदकं परिवारकः॥ पद्ममध्ये बीजको
षे भुवनानि चतुर्दश॥ स्थानं च ज्ञविधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयं॥ तन्मध्ये सत्यलोकं च महतत्त्वस्य कारणं॥ दशकालेन स्वर्लोकं निर्मितं
वक्रपाणिना॥ दिक्षु तोयमण्डलं च यथा पूर्णेन्दुमण्डलं॥ परितः पारिजातानि मध्ये कल्पद्रुमं पुनः॥ कल्पद्रुमस्य निकटे ज्योतिर्मंदिरमुत्तमं
॥ उद्यदादित्यसंकाशं चतुर्द्वारविभूषितं॥ मन्दवायुसमायुक्तं गंधपुष्पैरलंकृतं॥ तन्मध्ये वेदिकां देवि रत्नसिंहासनं प्रिये॥ महाकालीवप
॥ उद्यदादित्यसंकाशं चतुर्द्वारविभूषितं॥ मन्दवायुसमायुक्तं गंधपुष्पैरलंकृतं॥ तन्मध्ये वेदिकां देवि रत्नसिंहासनं प्रिये॥ महाकालीव शिव ९
रमाचन्द्राकाररूपतः॥ मायया छादितात्मानं तन्मध्ये समभागतः॥ महत्तत्त्वस्वरूपाणां महाविष्णुः स एव हि॥ महाब्रह्मस्वरूपात्मा नाम मा
त्रविभेदकः॥ एकमूर्त्तिस्त्रयो नाम्ना ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ नानाभावेन नो यस्य तस्य मोक्षो न विद्यते॥ ब्रह्माण्डास्तत्र जायन्ते लक्षलक्षं सुलो

चनेत्र ब्रह्मा च विष्णुहरिस्तत्र रुद्रः प्रविन्यसेत्॥ एवं ब्रह्माण्डनिर्माणं कृत्वा विष्णुर्मनातनः॥ सत्जीवं मूर्त्तिं निर्माय यथा यत्र तोऽथ विग्रहं॥ एवं ब्रह्माण्डविविधं
नित्यं सृजति निर्गुणः॥ निर्गुणो वि सुरूपश्च सिद्धिकारणमेव हि॥ केचिद्वदन्ति सद्ब्रह्म केचिदिष्णुः प्रकथ्यते॥ केचिद्रुद्रो महाधूर्वं एकादेवी निरंजनः
॥ आद्याशक्तियुतो देवः स्वनकाकाररूपकः॥ इन्द्रजालस्य दीपाभं वहृक्त्याग्निरूपकः॥ महाज्योतिर्निराकारः सुदग्धवायगोलकां॥ सत्यलोके वीज
कोशे विन्नामणिगृहे शुभे॥ ध्यायेन्निरंजनं देवं रत्नसिंहासनोपरि॥ तस्यान्तिके निजगुरुं पूजाध्यानपरायणं॥ सकान्तमत्र ये देवं रंजनाव लोमोदरं॥
सुवक्त्रां चारुवदनां सुप्रकाशस्वरूपिणीं॥ एवं कान्तयुतं देवं त्वमूर्त्ति स्वांचिविचिन्तयेत्॥ यथा दर्पणगर्भे तु परिपश्यन्ति सर्वतः॥ सहस्रारे महापद्मे तथा
द्वं विचिन्तयेत्॥ परं ब्रह्मालयं देवं तत्परं मोक्षालयं प्रिये॥ निर्गुणस्यालयं सा सान्मकाल्यालयं शिवे॥ तथैव च वर्त्तते नित्यो निराकारस्वनिष्कलः॥ यस्य स्व
पवित्रानन्दपरं परजगत्पतिः॥ नित्यानन्दपरा देवी कालीकालप्रकाशिनी॥ आद्याशक्तिर्महाकालि देवनिर्वाणकारिणी॥ जायन्ते च विलीयन्ते यथा
पृथिव्यां प्रलीयते॥ तोयानु बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते॥ जलजे तदिकुत्यन्नं लीयते च यथा घने॥ तथा ब्रह्मादयो देवाः कालिकायां प्रजायते॥ तथा प्रलि
यकाले तु पुनस्तस्यां प्रजायते॥ शक्तिज्ञानं विना देवि मुक्तिहास्याय कल्पते॥ एकांशेन भवेद्ब्रह्मा यकाशेन जनार्दनः॥ एकांशेन भवेत् शम्भुः कालि
कायाः सुलोचने॥ अपरा सा महाकाली नघादीनां समुद्रवत्॥ गोष्पदेव यथा तोयं ब्रह्मादयो देवतास्तथा॥ गोष्पदः किं विजानीयात् समुद्रस्य जलं

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि. तं. १० शिवोत्तेन यथा नाना चंति विसुः किं वेत्ति शांकरः॥ सृष्टिकर्तृ यदा काल्यात न्यत्ते च स्थुरादयः॥ तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते॥ अतो नि
र्वाणदा काली पुरुषः स्वर्गदायकः॥ दक्षिणस्यां दिशि ध्याते संस्थितश्च रवेः सुतः॥ काली नाम्ना पलायन्ते भीतियुक्तः समन्ततः॥ ततः सा दक्षिणा
नाम्ना त्रिषु लोकेषु गीयते॥ पुरुषो दक्षिणः प्रोक्तो वामा शक्तिर्निगद्यते॥ वामया दक्षिणं जित्वा महामोक्षप्रदायिनी॥ अतः सा दक्षिणा नाम्नी
त्रिषु लोकेषु गीयते॥ निर्गुणं पुरुषं कालात् स्रष्टुं नैव लुप्यते यतः॥ अतः सा दक्षिणा नाम्नी त्रिषु लोकेषु गीयते॥ वैष्णवी श्यामला विद्या कालि
का जगदम्बिका॥ साकाररूपा सा काली वनकाकाररूपिणी॥ हस्तपादादिरहिता सीमवर्ज्याग्निरूपिणी॥ तस्यास्थानं हि तत्सत्यलो
कं वरानने॥ यत्रास्ते सर्वदेवस्य प्रार्थनीयं सदानघे॥ तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यते ध्रुवं॥ सहस्रदलपद्मस्थे कपत्रे सुलो
चने॥ सहस्रगोलकं धाम स्वतो वक्तुं न शक्यते॥ जन्मान्तरसहस्रेण जिह्वाकोटिशतेन च॥ तद्वक्तुं न हि शक्तोस्मि कपत्रस्थस्य शोभनं॥ अत
स्त्वं हि वरारोहे विरता भव पार्वति॥ किं जल्पमध्ये या शोभा किं वक्तुं शक्यते मया॥ तन्मध्ये कर्णिकां देवि तन्मध्ये बीजकोषकं॥ बीजकोषस्य म
ध्ये तु सुधासागरमुत्तमं॥ लक्षयोजनविस्तारं सुसुभं तोयमण्डलं॥ तन्मध्ये तु मणिद्वीपं सहस्रयोजनं शिवे॥ परितः पारिजातां स्वकदम्बवनमुत्तमं शिवः १०
॥ मध्ये कल्पद्रुमं तत्र ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमं॥ चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितं॥ मन्दवायुसमायुक्तं गंधपुष्पसमन्वितं॥ देवकन्यासहस्राणि प

रिचर्यापरायणाः॥ तन्मध्ये वेदिकां देवि पंचाशदक्षरान्विकां॥ तस्योपरि महेशानि रत्नसिंहासनं शिवे॥ महाकाली महाकृष्णघनकाकाररूप
कं॥ इन्द्रजालस्य दीपाभं महाज्योतिः सनातनः॥ इति ते कथितं कान्ते मम स्वर्गक्रमेण हि॥ अत्यागोप्यं यत्नेन न प्रकाश्यं कदाचन॥ अतिस्ने
हेन देवेशि तव स्थाने प्रकाशितं॥ सर्वपापप्रणाशाय युक्तो विस्तारेण हि शक्यते॥ ॥इति श्रीचंडिकाशंकरसंवादे निर्वाणतंत्रे सत्यलोककथ
नं नाम दशमः पटलः॥१०॥ ॥श्रीचंडिकोवाच॥ त्वत्प्रसादात् महादेव पवित्राहं न चान्यथा॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभं॥
श्रीशंकर उवाच॥ तत्त्वज्ञानादिकथने शंकते मम मानसं॥ पतनप्रसंगश्च वरो विरता भव पार्वति॥ येन ज्ञानप्रसादेन विष्णुः सत्त्वगुणाश्र
यः॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्मा लोकपितामहः॥ तत्त्वज्ञानप्रसादेन शंभुः संहारकारकः॥ अन्ये मुक्ताश्च ये सर्वे तेपि तत्त्वप्रसादतः॥ तत्त्वज्ञानं परे
शानि कथं वा कथ्यते मया॥ विरता भव देवेशि न हि पृच्छ पुनः पुनः॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा शांकरी वाक्यमब्रवीत्॥ यदि त्वं महादेव न मे क
थयसि प्रभो॥ प्राणत्यागं करिष्यामि पुरतस्ते न संशयः॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तत्त्वं परमदुर्लभं॥ अत्यागोप्यं यत्ने
न त्वयापि वरसुन्दरि॥ मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रां मैथुनमेव च॥ पंचतत्त्वमिदं देवि निर्वाणमुक्तिहेतवे॥ अष्टैश्वर्यं परं मोक्षं मद्यपानेन चो
लजे॥ मांसभक्षणमात्रेण साक्षान्नारायणो भवेत्॥ मत्स्यभक्षणमात्रेण कालीप्रत्यक्षतां भवेत्॥ मुद्रासेवनमात्रेण भूपूज्यो विष्णुरूपधृक्

नि. तं. ११ ॥ मैथुनेन महायोगी मम तुल्यो न संशयः॥ तं ज्ञात्वा रे तु देवेशि यथैव कथितं पुरा॥ माहात्म्यं चास्य धर्मस्य पूर्वैव कथितं मया॥ तत्त्वज्ञानमिदं कान्ते नि
र्वाणमुक्तिकारणं॥ एकत्र पंचतत्त्वानि यत्रैव मिलनं भवेत्॥ तत्रैवाहं प्रगच्छामि तेन रामनसा सदा॥ सा नारी कालिकारूपा मृते तस्यां प्रलीयते॥ ये
न एः साधुरूपा च तत्त्वज्ञानपरायणाः॥ जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ता ब्रह्मरूपा न चान्यथा॥ सायुज्यादि महामोक्षं निपुणं सत्क्रियादिषु॥ ब्राह्मणः परमेशा
नि यदि तत्त्वपरायणः॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं परतत्त्वे प्रलीयते॥ यथा तोयं तोयमध्ये लीयते परमेश्वरि॥ तथैव तत्त्वसेवायां लीयते परमात्मनि॥ इति ते
कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षदं॥ येन ज्ञानप्रसादेन मोक्षसिद्धिर्न संशयः॥ क्षितिं विना यथा नास्ति संस्थितेः कारणं सदा॥ तोयं विना यथा नास्ति
पातालानां कारणं॥ तमो हन्ता यथा नास्ति भास्करेण विनाम्बिके॥ विना वह्निप्रयोगेन यथा किंचिन्न पच्यते॥ विना चंद्रेण देवेशि सुधावृष्टिर्न जाय
ते॥ मातृगर्भं विना कान्ते सुतोत्पत्तिर्न यथा भवेत्॥ तत्त्वज्ञानं विना देवि तथा मुक्तिर्न जायते॥ अतएव महेशानि गोपनं कुरु यत्नतः॥ दिव्यभावयु
तानां च तत्त्वज्ञानं सदा भवेत्॥ वीरभावयुतानां वै तत्त्वसेवं सदानघे॥ पशोरालये कुर्यात् पशोर्ज्ञानगोचरे॥ पशोः सन्निधाने च पशो
र्दृष्टिगोचरे॥ अन्यथा पक्षिकीटस्य दर्शने नैव कारयेत्॥ सिद्धिवर्मभ्रूणप्राज्ञे यत्कृत्वा सिद्धिमाप्नुयात्॥ एकाशक्तिं समानीय एकैव साध शिव
कः सदा॥ पूजयेद्दृढयत्नेन पंचतत्त्वेन कौलिकः॥ एवं कृत्वा लभेत् सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोचरे॥ श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव धनसिद्धये॥ सिद्धि ११

र्न जायते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ॥ तत्रैव कामनासिद्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत्॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजनाद्भवेत्॥ कीर्तिर्वृद्धिर्यशोवृद्धिर्मु
क्तिभागी न संशयः॥ वांछासिद्धिर्ज्ञानसिद्धिर्देवाः प्रीतिश्च जायते॥ श्रीचक्रं पूजयेद्यः कुर्यात्तस्य वशं भुवनत्रयं॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयश
तानि च॥ दृष्ट्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं कौलिकार्चने॥ वापीकूपतडागादि दत्त्वा यत्फलमाप्नुयात्॥ तत्फलात्कोटिगुणितं यदि चक्रं प्र
पूजयेत्॥ तदन्नं मेरुतुल्यं स्याद्विन्दुः सिन्धुसमोपमं॥ पुष्पं च मेरुसदृशं यदि चक्रं प्रपूजयेत्॥ तन्मध्ये वर्जनं देवि यदि व्याधियुतो नरः॥ शि
वपुष्पप्रपूजो हि श्रान्तितत्र विवर्जयेत्॥ सूर्यस्य प्रतिबिम्बं च तत्तोये परिपश्यति॥ गंगातोये यथा सूर्यं हीनतोये तथा पुनः॥ सूर्यस्य दू
षणं नास्ति सूर्ये कः परितिष्ठति॥ तथैव परमेशानि साधके नास्ति दूषणं॥ मन्त्राराधनमात्रेण तदात्मा तन्मयो भवेत्॥ अतएव म
हेशानि दूषणं नास्ति रेतसि॥ रेतः पवित्रं परमं शक्तिर्मोक्षस्य कारणं॥ पूजाहीना वयाशक्ति जपहीना च या पुनः॥ धृत्वा साधकरेत
श्च सा नारी कालिका स्वयं॥ भ्रान्तिरत्र न कर्तव्या परितुष्टिं प्रयच्छति॥ या नारी भ्रान्तिसंयुक्ता आगता चक्रमंडले॥ सप्तजन्मनि स
नारी चांडाली पतिवर्जिता॥ एवंरूपा च या नारी मवज्ञां कुरुते यदि॥ धनपुत्रविवर्जितश्च स चंडालो न चान्यथा॥ इति ते कथितं कान्ते
तत्त्वज्ञानं विमोक्षदं॥ येषां देहे महेशानि तत्त्वज्ञानं प्रयोदितं॥ पुनर्न जननीगर्भे न विशन्ति कदाचन॥ जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ताः शिवरूपाश्च

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

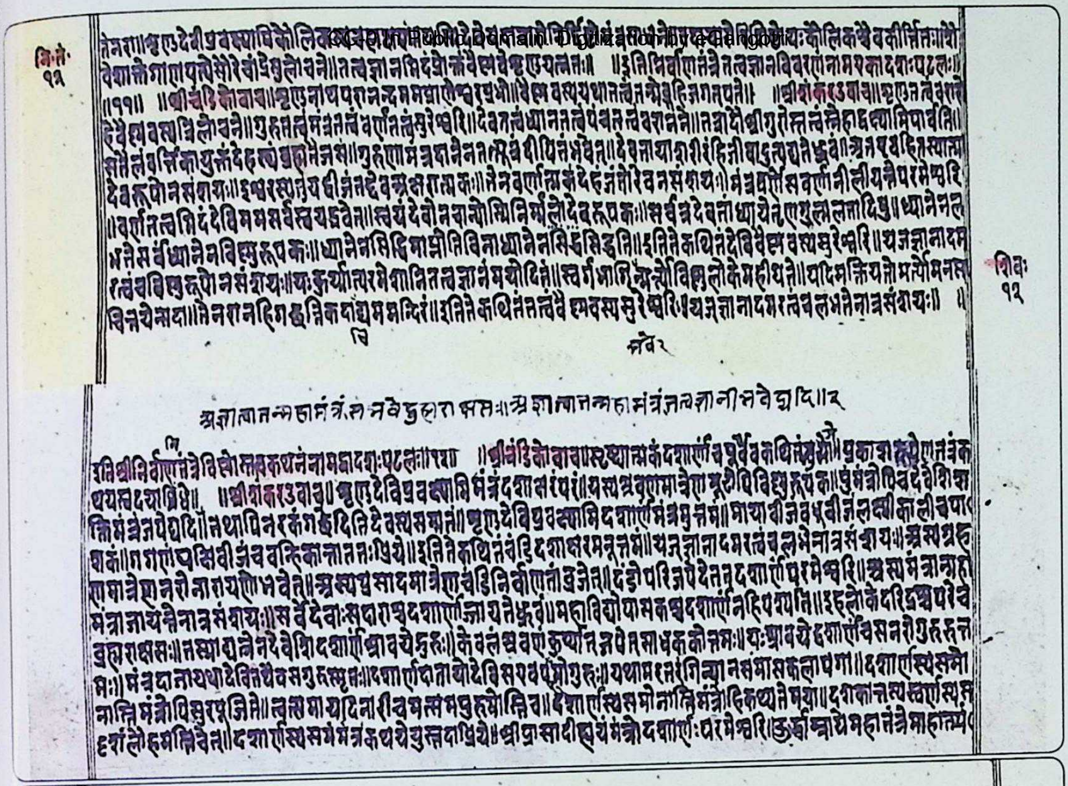

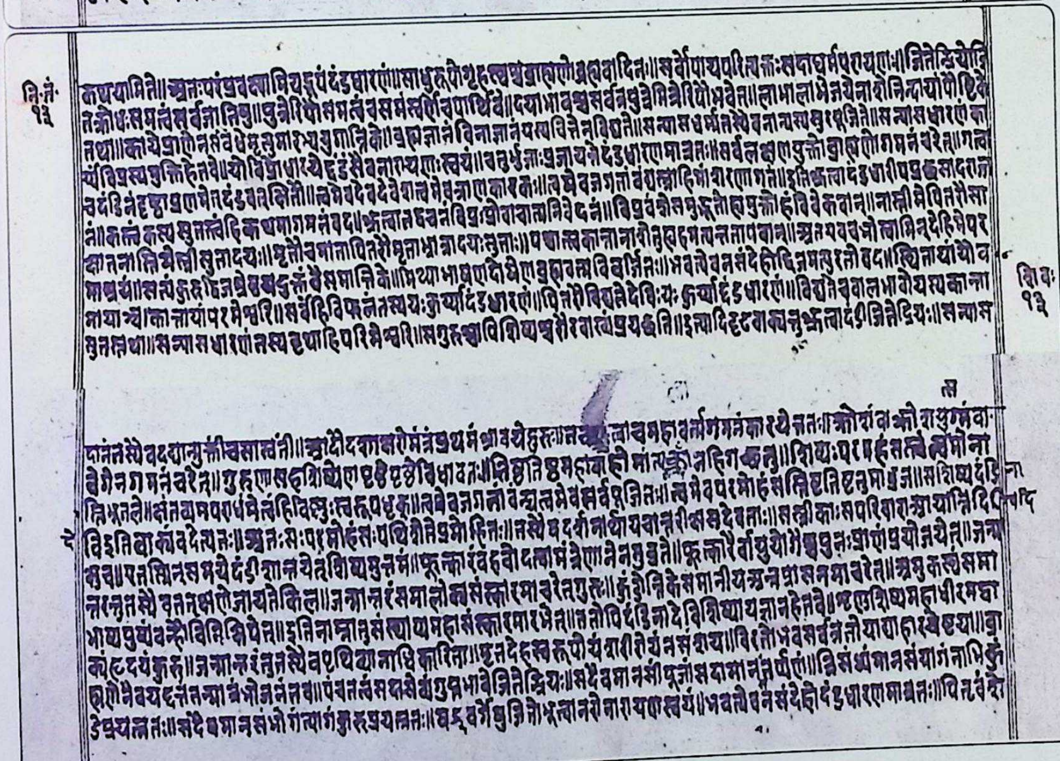

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ १४

सप्तदशमात्त्वं शेत्रयोदश॥ कांतायाः सप्तमे षष्ठे वल्लक्ष्मीनारायणो भवेत्॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यं तं नानुवाच वै वचः॥ यदुक्तं मयि मुस्त्यं ते
नकरोमि निरन्तरं॥ पंचतत्त्वं सदा सेवं कृत्वा ज्ञानं वदस्व मे॥ यश्चैव वर्त्तते दंडी वक्तुं शिष्य समाहृतः॥ तत्र गत्वा प्रयत्नेन पंचतत्त्वविचेष्टया॥ अथवा
वीरमध्ये तु यत्नेन गमनं चरेत्॥ तत्त्वज्ञानि गृहस्थस्य सन्निधाने व्रजेत् किल॥ सूद्रमपि गत्वा यत्रास्ते कुलनायकः॥ भिक्षा चर्यां न चरेतार्थं दे
वीरमध्ये तु यत्नेन गमनं चरेत्॥ तत्त्वज्ञानि गृहस्थस्य सन्निधाने व्रजेत् किल॥ हे मातर्देहि मे भिक्षां कुंडलीनर्पयाम्यहं॥ एवमुक्त्वा ततो दंडी महासंस्या
वनायाः कृते पुनः॥ आचार्यपत्नी दृष्ट्वा तु भिक्षां कुर्यात् समाहितः॥ हे मातर्देहि मे भिक्षां कुंडलीनर्पयाम्यहं॥ एवमुक्त्वा ततो दंडी महासंस्या
रमाचरेत्॥ कुंडाग्निके समानीय होममेधेहि विधिपूर्वकं॥ ततो कृत्वा तु कारं धृत्वा आज्ये रक्षाकृत्वा पुनः॥ विपरीतक्रमेणैव कुर्याद् दंडविशोधणं॥ ततः
कुर्यात्प्रयत्नेन अन्तर्यज्ञोपवीतकं॥ शिखान्ते स्वाशिरवा मंत्रैः पूगमध्ये विनिक्षिपेत्॥ पूतमृत्तिकया पूगं विलिप्य शोधयेत्ततः॥ ततः पूगं मूलमं
त्रेदंडमध्ये विनिःक्षिपेत्॥ पूर्णाहुतिं ततो दद्यात् ततस्तु गमनं चरेत् सुधी॥ यज्ञसूत्रं समहित्वा यां ततः पूगं शोधयेत् प्रिये॥ मूलं मंत्रं जपेत्तत्र गज्ञान्तकास
हस्रकं॥ ततश्च श्रावयेन्मंत्रं कालिकायाश्च सुन्दरि॥ अथवाश्रावयेन्मंत्रं नारायणाः परमदुर्लभं॥ मूलमंत्रं समुच्चार्य पूगमस्मप्रयत्नतः॥ भक्षण
न तत्क्षणात् स्यात् दंडी यज्ञोपवीतवान्॥ भवत्येव न संदेहो नरो नारायणो भवेत्॥ बिल्वदंडं समानीय वंशसेकं समानयेत्॥ बिल्वदंडे कालिका
या जपेन्मंत्रं प्रयत्नतः॥ जीवन्यासं ततः कृत्वा दंडे देवीं विचिन्तयेत्॥ बिल्वस्थितं च चेतन्यं वंशदंडे नियोजयेत्॥ इष्टदेवीस्वरूपेण दं शिव १४

मूलेनयज्ञसूत्रं तु तस्मिन्नेव निवेशयेत्॥५

यसेर

डोयं परमेश्वरि॥ शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते दंडस्य स्थानमाचरेत्॥ कमंडलुं समानीय वाम्लं चप्रपूजयेत्॥ वाहणीं निक्षिपेत्तत्र मूलमंत्रं ततो ज
पेत्॥ अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तस्य वाम करे न्यसेत्॥ गैरिकं कौपिनं वस्त्रं येन परिधापयेत्॥ दंडधारणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्॥ अथवापि महा
मायां दंडे परिविभावयेत्॥ गुरुस्तु जपं महाकालीं दंडे परिविभावयेत्॥ साक्षान्नारायणस्त्वं हि दयाधर्मपरो भव॥ तव माता पिता वापि सर्वं दंडाग्निकेलि
तं॥ वीरवक्रमनं गोहे गृहस्थस्य द्विजस्य वा॥ नारायणं सदा भाव्य द्वारे तस्य व्रजेत् सुधी॥ इति श्रुत्वा गृहस्थश्च पुटाञ्जलिपरो भवेत्॥ द्वारे च दंडि नं दृ
ष्ट्वा प्रणमेत् ब्राह्मणो नरः॥ भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन कुर्मे मांसविनाप्रिये॥ आदाय भिक्षां देवेशि वीरवक्रमनं चरेत्॥ तथाहि नगरं गत्वा त्रिरात्र
मतिं चरेत्॥ तीर्थभूमिं ततो गत्वा सप्तरात्रं वसेत्ततः॥ ब्राह्मणो दंडिनं दृष्ट्वा प्रणमेद्विधिपूर्वकं॥ तोयपूर्णं च देवेशि किंवा मृन्मय कमंडलुं॥ दंडिमात्रेण तत्पा
त्रं पूर्णतोयं भवेद् ध्रुवं॥ दद्यान्न यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयं॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वनेचरविट्योभवेत्॥ इति ते कथितं चंडि संन्यासधारणं परं॥ पापं
यत्नतः क्वापि प्राणान्तेऽपि कदाचन॥ ॥इति निर्वाणतंत्रे चंडिशंकरसंवादे त्रयोदशपटलः॥१३॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि अ
वधूतो यथा भवेत्॥ वीरस्य मूर्त्तिं ज्ञानीयात् सदा तत्त्वपरायणं॥ यद्रूपं कथितं पूर्वं संन्यासधारणं परं॥ तद्रूपं सर्वं कर्माणि प्रकुर्यात् धीरवल्लभः॥ दं
डं तं मुंडनं देवि आवश्यकं समाचरेत्॥ यथा तथा नैव कुर्याद् देवी यस्य च मुंडनं॥ असंस्कृतं च केशानां मुंडने क्षिकुचो च यां॥ अस्थिमालाविभूषो वा

नि॰तं॰ १५

रुद्राक्षान् वापि धारयेत्॥ दिगम्बरो वा वीरेन्द्र अथवा कौपिनी भवेत्॥ रक्तचन्दनदिग्धांगः कुर्यात् अस्वांग भूषणं॥ समादानं तयोर्ध्यानं वीरभावेन
शैलजे॥ शिवोऽहं भैरवानन्दो मुक्ताहं कुलनायकः॥ एवं भावपरो मंत्री हेतुयुक्तः सदा भवेत्॥ सन्धिदा मे वनं कुर्यात् सदा कारणसेवनं॥ भवेत्साक्ष
त्पुरुषः सांप्रु रूपो न संशयः॥ निर्वाणमुक्तिमाप्नोति ब्राह्मणो वीरभावतः॥ अवधूत क्षत्रियश्च महायोगी न संशयः॥ स्वरूपो विप्रदेवेशः भूप्रोवि
स हलीकभाक्॥ संपूर्णफलमाप्नोति विप्रान्निर्वाणतां व्रजेत्॥ त्रिभागफलमाप्नोति क्षत्रियो वीरभावतः॥ पादद्वयं तु वैश्यस्य शूद्रस्यैव कथा पदं
॥ ब्राह्मणस्य विनान्यत्र सन्यासो नास्ति चंडिके॥ कुर्यान्मोहनयो नत्र सेवयाया अयो नरः॥ गुप्तभावेन देवेशि शृणुयात् प्राणवल्लभे॥ संन्यासि
नासदा मेवं पंचतत्त्वं वरानने॥ द्वादशादे तु देवेशि यदि मूत्युर्न जायते॥ सेवनानन्दविख्यातो द्वादशादे सरस्वती॥ अवधूतस्य चाख्यातः शृ
णुष्व पर्वतात्मजे॥ वनारण्ये भारती च पुरी च गिरिरेव च॥ एकत्यानेव संस्थित्वा इष्टध्यानादिकं चरेत्॥ यो मंत्रं न द्रुस्प्रज्ञः शरणः परिकीर्त्ति
ता॥ श्रेष्ठके सोऽजटाजूटः सदा चलवलवत् चरेत्॥ अन्तयोगी महावीरो हरन्मसे वः शैलजे॥ नानाशास्त्रेषु यो विज्ञो नाना कर्मविशारदः॥ सद
ष्टदेवीभावेन भायेर्थो रागतां॥ स एव भारते वीरो महाज्ञानी जितेन्द्रियः॥ सदोर्द्धवा कुर्यो वीरो मुक्तको शोदिगम्बरः॥ स एव भ भ भावेन भा
वयेत्तो नरोत्तमः॥ इष्टदेवीं विना नास्ति शवीरः परिकीर्त्तितः॥ नानादेवेषु पीठेषु क्षेत्रेषु तीर्थभूमिषु॥ भ्रमणं कुरुते नित्यं कुर्यादात्मनप्र शिवः १५

नि॰तं॰ १६

जनं॥ देवतायाः सदा ध्यानं श्रीगुरोः पूजनं तथा॥ अंतर्यागेन योनिष्ठः स वीरः पुरिरेव च॥ अवधूताश्रमो देवि यस्य भक्तिः सुनिश्चला॥ तस्य तु
ष्टा भवेत् काली किं न सिध्यति भूतले॥ अवधूतं समालोक्य शंभुवत् पूजनं चरेत्॥ शक्तितः पंचतत्त्वानि यत्नेन च निवेदयेत्॥ पंचतत्त्वं वि
नाभद्रे आनन्दो नैव जायते॥ अतो हि भक्तिभावेन नैवेद्यं जनं चरेत्॥ इति ते कथितं कालेऽवधूतस्य लक्षणं॥ येन विज्ञानमात्रेण शिव
त्वं लभते नरः॥ अभक्ताय भक्तिहीनाय न दातव्यं कदाचन॥ गुरुभक्तिविहीनाय तत्त्वनिन्दापराय च॥ इदं तंत्रं सुगुप्तं च प्राणान्तेऽपि कदाचन॥
न श्रावयेदभक्ताय सिद्धिहानिः प्रजायते॥ कदाचिद्दास्य पुत्राय स्वशिष्याय महात्मने॥ श्रावयेद्भक्तियुक्ताय यदि तद्गोपता भवेत्॥ अत्र
गोपयत्नेन स्वयोनिमिव शैलजे॥ संक्षेपात्कथितं किंचित् किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि॥ ॥इति श्रीनिर्वाणतंत्रे चंडिकाशंकरसंवादे अ
वधूताश्रमविवरणं नाम चतुर्दशः पटलः समाप्तः॥१४॥ ॥सम्वत् १९०० साल मिति वैशाख सुदि ९ रोज १ शोगवर सिंवोया कर्म॥॥ शिवः १६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

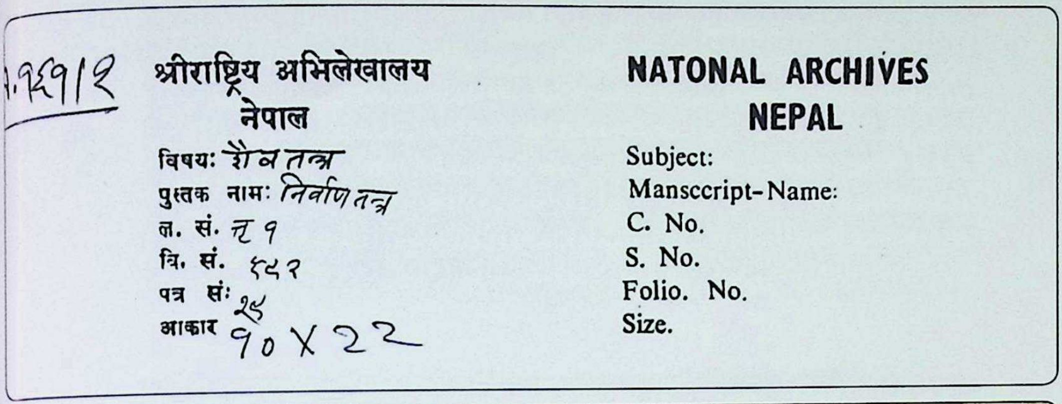

ना.५५९/१२

श्रीराष्ट्रिय अभिलेखालय
नेपाल

विषयः शैवतन्त्र
पुस्तक नामः निर्वाणतन्त्र
ल. सं. ग्र १
वि. सं. ५५२
पत्र सं: २५
आकार १० X २२

NATONAL ARCHIVES
NEPAL

Subject:
Mansccript-Name:
C. No.
S. No.
Folio. No.
Size.

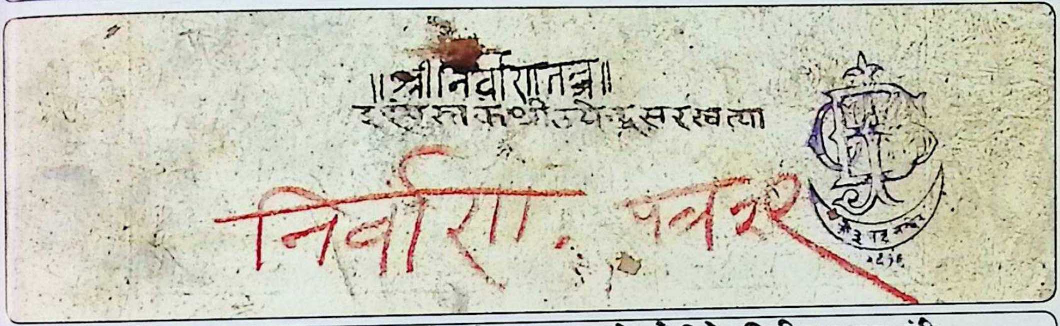

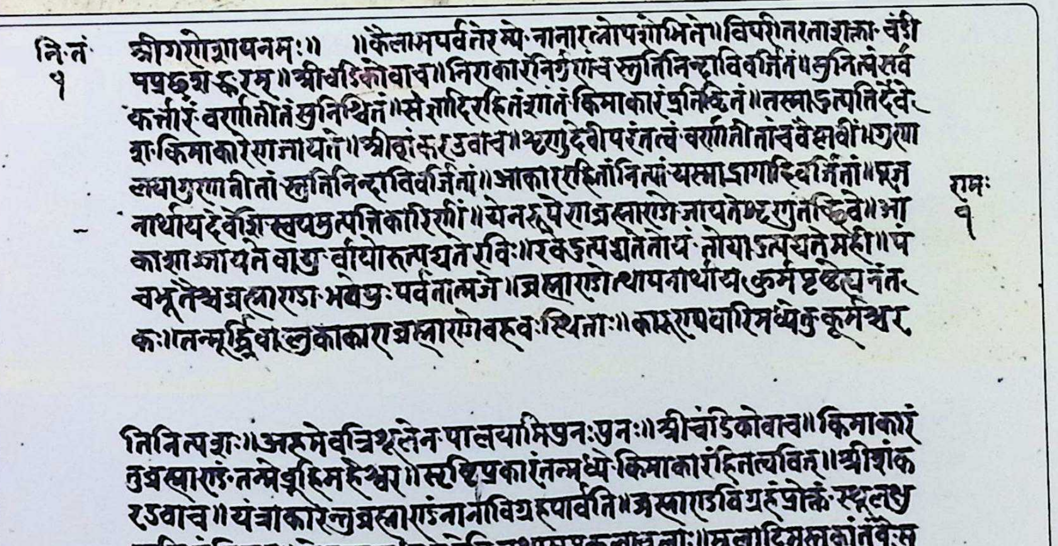

नि॰ तं॰ १ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते ॥ विपरीतरताशक्ता वंशी
पप्रच्छ शङ्करम् ॥ श्रीचण्डिकोवाच ॥ निराकारं निर्गुणञ्च स्तुतिनिन्दाविवर्जितं ॥ कुतितत्त्वं सर्व
कर्त्तारं वर्णातीतं सुनिश्चितं ॥ सेशादिरहितं शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितं ॥ तस्मादुत्पत्तिर्देवे
श किमाकारेण जायते ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ शृणु देवी परं तत्त्वं वर्णातीतां च वैष्णवीं ॥ त्रिगु
णात्मिकां गुणातीतां स्तुतिनिन्दाविवर्जितां ॥ आकाररहितां नित्यां यस्मादागादि निर्मितां ॥ ध्वज राम॰ १
नार्थाय देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारिणीं ॥ येन रूपेण ब्रह्माण्डं जायते शृणु तत्प्रिये ॥ आ
काशो जायते वायुर्वायोरुत्पद्यते रविः ॥ रवेरुत्पद्यते तोयं तोयादुत्पद्यते मही ॥ प
वभूतेश्च ब्रह्माण्डा भवन्ति पर्वतालजे ॥ ब्रह्माण्डस्थापनार्थाय कूर्म पृष्ठेऽत्र नंत
कः ॥ तन्मूर्ध्नि वालुकाकारं ब्रह्माण्डो बहवः स्थिताः ॥ कामरूपं परिसंध्याय कूर्मेश्वर

तिनित्यशः ॥ अहमेव त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः ॥ श्रीचण्डिकोवाच ॥ किमाकारं
तु ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर ॥ सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारं हि तत्त्ववित् ॥ श्रीशंक
र उवाच ॥ यत्राकारन्तु ब्रह्माण्डं नानाविग्रहपार्वति ॥ ब्रह्माण्डे विग्रहं प्रोक्तं स्थूलसू
क्ष्मादिकं हि यत् ॥ मेरुस्तन्मध्ये देवि तथा सप्तकुलाचलाः ॥ मूलादिसप्तकान्तं वे सु
मेरुर्नाम पर्वतः ॥ स्थितं मेरोरधोभागे चाङ्गुल्या चाद्रिदेशतः ॥ भूर्लोकादि महाशानि स
प्तस्वर्गं क्रमेण हि ॥ अंगुल्या सप्तपातालानि तिष्ठन्ति परमेश्वरि ॥ सप्तलोके निराकारां
महानन्दमयी स्वरूपिणीं ॥ मायया छादितात्मानं चम्पकाकाररूपिणीं ॥ हस्तपादादि र
हितां चन्द्रसूर्याग्निरूपिणीं ॥ मायाबन्धनं संत्यज्य द्विधाभिन्ना यदा स्वयं ॥ शिवश
क्तिविभागेन जायते सृष्टिकल्पना ॥ प्रथमं जायते पत्री ब्रह्मस्तंभोऽहि यावति ॥ श्रीका

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ २

लिकोवाच ॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः ॥ एतच्छ्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच नाहं
प्रिये ॥ त्वां विना जननी नास्ति शक्तिं मे देहि सुन्दरि ॥ न कुर्यां जगतां माता स्वदेहान्मोहि
नीं ददौ ॥ द्वितीया सा महाविद्या सावित्री परमा कला ॥ अस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्त
रणं कुरु ॥ अनायासे सृष्टिकर्त्ता भवत्वं महिमण्डले ॥ द्वितीये जायते पुत्रो विष्णुः सत्व
गुणाश्रयः ॥ शृणु पुत्र महाधीर विवाहं कुरु यत्नतः ॥ नव दर्शनमात्रेण निष्कामो भाय
ते पुमान् ॥ सत्यं करोमि हे मातः मोहिनीं देहि मे शिवे ॥ देहाच्छक्तिं विनिष्कृत्य ददौ न
स्मैव कालिका ॥ वैष्णवी नाम महाविद्या श्रीविद्या परमेश्वरि ॥ नाम्नाश्रित्य महाविष्णुः पा
लयत्यखिलं जगत् ॥ तृतीये जायते पुत्रो महायोगी सदाशिवः ॥ तं दृष्ट्वा सा महाका
ली हृष्टपुष्टाभवत्तदा ॥ शृणु पुत्र महायोगिन् मदाज्ञां हृद्ये कुरु ॥ त्वां विना पुरुषः

को वामो विना कापि मोहिनी ॥ अतस्त्वं परमानन्द विवाहं कुरु मे शिव ॥ यदुक्तमपि हे मा
तस्त्वां विना नास्ति मोहिनी ॥ सत्यमेतज्जगन्मातर्मां विना पुरुषो न च ॥ अस्मिन्देहे स्थि
ते चन्द करोमि विवाहकं ॥ कुरु देहान्तरं मातः करुणा यदि वर्त्तते ॥ तच्छ्रुत्वा सा महाकाली
देहे भुवनसुन्दरी ॥ आदिभूता यथा काली तथा भुवनसुन्दरी ॥ नाम्नाश्रित्य महायोगी संह
रत्यखिलं जगत् ॥ ब्रह्मरुद्रविभागश्च शक्तिश्चाष्टविधा भवेत् ॥ कालिका या महाविद्या
यन्नेन परमेश्वरि ॥ इति ते कथितं कान्ते यथा ब्रह्मनिरूपणं ॥ गोपनीयं प्रयत्नेन विद्यो
त्पत्तिर्यथा प्रिये ॥ ५ ॥ इति चण्डिकाशङ्करसंवादे निर्वाणतन्त्रे प्रथमः पटलः ॥ १ ॥ ॥
श्रीचण्डिकोवाच ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव श्रुतं ब्रह्मनिरूपणं ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि निखि
लौ सृष्टिर्यथा भवेत् ॥ श्रीशिव उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते ॥ स

राम॰ २

नि॰तं॰ ३

त्सलोके महाकाली महारुद्रेण संयुता ॥ चंपकाकृतिविस्तारा वन्हिसूर्याग्निरूपका ॥ अ
नादिपुरुषं युक्ता तदङ्गाशीवसम्भका ॥ ज्वलदग्नेर्यथा देवि स्फुरन्ति विस्फुलिङ्गकाः ॥ तस्या
श्चुतपरिपिण्ड यदा धूमापनत्यपि ॥ तदेव सहसा देवि संगाद्युक्तोभवत्यपि ॥ स्थावरादि कृकी
टकपतङ्गपक्षि भूशैलजं ॥ चतुराशीति लक्षेषु जन्म चाप्नोति सो ध्रुवं ॥ ततो लभेत्पारे ज्ञानि
मानुष्यं दुर्लभं ततः ॥ यतो मानुषदेहस्तु धर्माधर्माधिपश्च सः ॥ ततोपि लभते जन्म मुनर्दे
वं दुर्लभं वा पुनात् ॥ जायते यत्नेचैव कर्मयोगास्तु निश्चयः ॥ चतुराशीति लक्षेषु नाना योनिषु
शैलजे ॥ श्रीचण्डिकोवाच ॥ कथं बालनदेजन्म कथं मृत्युर्भवेत्प्रभोः ॥ तत्प्रकारं महादेव श्रो
तुमिच्छामि तत्वतः ॥ श्रीशङ्कर उवाच ॥ इह यत्क्रियते कर्म तत्परे चोपभुज्यते ॥ जीवस्त्रिणा
त्मौ केवदेहाद्देहान्तरं व्रजेत् ॥ सम्प्राप्य चान्तरं देहं देहं सृजति पूर्वजं ॥ इति श्रुत्वा वसावरणी

पञ्चकृ परमेश्वरं ॥ प्राप्य चान्तरदेहे तु पिण्डं हि नाडिकं कथं ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि
मायादेहं तदेव हि ॥ मायादेहः परेशानि वायुरूपो न चान्यथा ॥ वायुरूपो यतो दे
ह आकाशस्थो निराश्रयः ॥ अतश्च पिण्डदानेन वायुस्थिरतरो भवेत् ॥ प्रथमं मस्त
कं देवि जायते वक्षमावधि ॥ ततो यमपुरं गत्वा धर्माधर्मादिकं हि यत् ॥ तत्कृ
चापरे किंचित यदि कर्म न विद्यते ॥ यमाज्ञया तदा जीवः प्रयाति ब्रह्मसाधनं ॥ तस्मा
त्कर्मानुसारेण यदि स्यात् दुर्लभं ननु ॥ महाविद्याभागप्रवशात् प्राप्नोति परमं गुरुं ॥
तत्वज्ञानं महज्ज्ञानि यदि भागवशाद्भवेत् ॥ तदेव परमं मोक्षं यावद्ब्रह्माण्डमुक्तिदा
त्तरास्य महामोक्षं सायुज्यं क्षत्रियस्य च ॥ सारूप्यं चोरुजातस्य शूद्रस्य सहलोकके ॥
महाविद्याप्रसादेन पुनरागमनं न हि ॥ हा हृद्ब्रह्माण्डभेदेन सर्वमोक्षं यदाशिवे ॥ न स

राम॰ ३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. ४

सर्वस्य निर्वाणं भवत्येव न संशयः ॥ श्रीचण्डिकोवाच ॥ ब्रह्माण्डवाह्येतु किं पुनः पर
मेश्वर ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्नेहोस्ति मां प्रति ॥ श्रीशङ्करउवाच ॥ ब्रह्माण्डस्य वा
ह्यदेशे ब्रह्माण्डा बहवः स्थिताः ॥ अनन्तस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते मया ॥ सा एव निर्मि
तं सर्वं सैव सर्वसुरेश्वरि ॥ ३२ ॥ इति श्रीचण्डिकाशंकरसंवादे निर्वाणतन्त्रे द्वितीयः पट
लः ॥ २ ॥ ॥ श्रीशिवउवाच ॥ प्रकृत्या जायते पुंसां प्रकृत्यास्तु रूपते जगत् ॥ तोयाद्यद्बुद्बु राम: ४
दं देवि यथा तोये विलीयते ॥ प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां विलीयते ॥ तस्मात्प्रकृति
योगेन जायते नान्यथा क्वचित् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवे देवि प्रकृत्या जायते ध्रुवं ॥ तथा प्रलय
काले तु प्रकृत्यां लुप्यते पुनः ॥ शाक्ताश्च वै द्विजाः सर्वे न शैवा न च वैष्णवाः ॥ उपासते य
तो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं ॥ गायत्रीं श्रृणु चार्वङ्गि चतुर्वेदप्रपूजितां ॥ वेदमातेति वि

ख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीं ॥ हालाहलं समुद्धृत्य ताप्यक्षरं समुद्धरेत् ॥ वामकर्णसमा
युक्तं पुनर्नाभिं समुद्धरेत् ॥ कर्णयुक्तं भूरेफं ततश्चतुरवंदिते ॥ वारुणं च समायुक्तं च
द्रवीजं ततः परं ॥ नादयुक्तं खगयुतं चैकं वा हृति समुद्धरेत् ॥ तत्पंवास समुद्धृत्य सवितु
स्तदनन्तरं ॥ वरेण्यमिति चोच्चार्य भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ प्र
णवं तदनन्तरं ॥ ततश्चाधीत गायत्रीं प्रणवं तदनन्तरं ॥ इति जप्त्वा महेशानि साक्षाद्ब्रा
ह्मणो भवेत् ॥ धियो यो मध्यभागे च यकारद्वयमेव च ॥ तत्र तत्र महादेवि अनन्तश्रुति
मेव च ॥ इति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भवति तत्क्षणात् ॥ अन्यथा कारयोस्थाने योकार इति
यः पठेत् ॥ स चाण्डाल इति ख्यातो ब्रह्महत्या दिने दिने ॥ अत एव महेशानि तवस्नेहात्प्रका
शितं ॥ सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्येषु च दुर्लभा ॥ अस्याः ग्रहणमात्रेण भूपूज्यो नात्र संश

नि.तं. ५

यः ॥ अंगन्यासस्य मन्त्रस्य तत्श्रृणु च प्रियंवदे ॥ प्रणवद्वयं हृदये भूःकारं शीर्षदे
शके ॥ भुवः शिखायां स्वःकारं कवचे विन्यसेत्सुधीः ॥ नेत्रत्रये भूर्भुवः स्वः स्वःका
रं करपृष्ठके ॥ नमः स्वाहा वषट् हुं वौषट् फट् चक्रमतो न्यसेत् ॥ ध्यानं श्रृणु वरा
रोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः ॥ श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौशेयवसना तथा ॥ श्वेतैर्विलेपनैः
पुष्पैरलंकारैश्च भूषिता ॥ आदित्यमण्डलान्तस्था ब्रह्मलोकगताथवा ॥ अक्षसूत्रध राम: ५
रां देवी पद्मासनगताथवा ॥ ॥ ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि प्रियं देवा
नां गायत्री एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यः ॥ नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय प
रोरजसे ॥ एवं ध्यात्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं ॥ पुनर्ध्यात्वा यन्त्रपीठं यन्त्रं स्याद्व
रानने ॥ आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत् ॥ हस्तं चाष्टदलं पद्मं तद्बहि

श्चतुरस्रकं ॥ चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयंत्रमीरितं ॥ जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजये
त्तां त्रिवर्गदां ॥ हालाहलादिकं मंत्रं समस्तं परमेश्वरी ॥ समुच्चार्य वदेत्पाद्यं सावित्री
तेयुतां ततश्च त्वाग्नालकमनुः पश्चात् यथाविभवविस्तरैः ॥ पूजयेद्धृदये नत्वा
न्यथा ब्रह्मणः स्मृतः ॥ दद्याद्भावकरारोहे पाद्यार्घ्यादिकात्मके ॥ पूजयित्वा यजे
द्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं ॥ दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतं ॥ त्रियुगं तु सहस्रे
ण गायत्री हन्ति पातकं ॥ महेशावदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता ॥ ब्रह्मणा सम
र्चिता? गच्छ देवि यथेच्छया ॥ इति मंत्रं समुच्चार्य दद्याद्वामकरे ऽधः ॥ समर्प्य यज
पफलं ततः स्तोत्रादिकं पठेत् ॥ विधिवच्च स्वस्थ जपेन्पुरश्चरणमीरितं ॥ तद्दशांशेन ज
नेपश्चात्पुरश्चरणसिद्धये ॥ होमस्तु दशांशेन तर्पणं तदनन्तरं ॥ तर्पणस्य दशां

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. ६ शैकमभिषेकं ततः परं॥ अभिषेक दशांशेन कुर्यात्तर्पणभोजनं॥ ततः सिद्धा भ
वेद्देवी त्रिवर्गफलसाधिनी॥ माहात्म्यं वास्य मंत्रस्य चतुर्वेदेन भाषितं॥ अपिमा
र्जनमंत्रस्य प्रकारं शृणु यत्नतः॥ भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भुवि मस्तके॥
॥ मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदे सुरेश्वरि॥ सामाथर्वेदिनं देवि ऋग्वेदे शृणु शैल
जे॥ भूम्यां शिरसि चाकाशे भूमौ भूम्यां शिरे तथा॥ भूमौ भूम्यं तथा मूर्ध्नि चोपमार्जन
माचरेत्॥ आपो हि ष्ठेति ये मंत्रा अष्टाक्षरपदेन तु॥ मार्जनं यत्नकं मंत्रेणैव सर्वपाप राम: ६
विनाशनं॥ व्यतिक्रमेण चार्वंगि ब्रह्महत्या पदे पदे॥ अत एवं क्रमेणैव सर्वं तत्वस्य हास्य
काशिनं॥ स्तुतिं च कवचं देवि पठित्वा प्रणमेत् सुधीः॥ श्रीदेव्युवाच॥ तुरीयधामो देव
परमात्मा स एव हि॥ शिवः पञ्चस्थितं वाद्य नमस्कारः कथं भवेत्॥ श्रीशिव उवाच॥

शिरःपद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः॥ तत्समो नास्ति देवेशि पूज्यो हि भुवनत्रये॥ तद्रू
पं चिंतयेन्नंत्री वाह्य गुरुचतुष्टयं॥ तदंशाभावसंभूता ये वान्ये गुरवो जनाः॥ तथैव
शास्त्रणा सर्वे वासावतार संस्थिता॥ यदेव वाह्ये चैतांश्च प्रत्यक्षे भावयेत्तदा॥ सह
स्रारे महापद्मे तदा चिंतां विवर्जयेत्॥ प्रत्यक्षे दर्शने देवि वाह्ये तत्र चिंतयेत्॥ न
मस्कारादिकं देवि कुर्यात्साधकसत्तम॥ एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत्
न कुर्याद्यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः॥ ब्राह्मणादीन् समालोक्य ब्रह्मचारी यति
श्रमे॥ दृष्टिमात्रे णागिरिजे प्रणमेद्दंडवद्भुवि॥ महापातकयुक्तोऽपि मुक्तो भवति
तत्क्षणात्॥ न कुर्याद्यदि मोहेन महापातकवान् भवेत्॥ रक्तवस्त्रं समालोक्य त
था भस्माङ्गभूषणं॥ दंडहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणात्रयं॥ प्रकुर्यात्साधकश्रेष्ठ

नि.तं. ७ अन्यथा यातना भवेत्॥ ४८॥ इति श्रीनिर्वाणतंत्रे तृतीयः पटलः॥ ३॥ ॥श्रीदे
व्युवाच॥ संन्यासी कीदृशो नाथ अवधूतश्च कीदृशः॥ कीदृशो वा ब्रह्मचारी गृहस्थो वा
थ कीदृशः॥ श्रीशिव उवाच॥ दिव्यप्रकाशमूर्तिं च चिंतयेद्दंडधारिणं॥ गृहस्थस्य
दिव्यमूर्तिं च दंडादिविभूषितं॥ सर्वेषामपि रूपोऽसौ गृहस्थः साधुरूपकः॥ श्रीशि
व उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्मांडलक्षणं॥ मेरुपर्वतमध्ये तु सर्वदेवाश्रि राम: ७
ये प्रिये॥ महाधीरा नदी तत्र मध्यदेशे सदा स्थिता॥ सुमेरोरूर्ध्वदेशे तु सत्यलोकं
परात्परं॥ अधोभागे महेशानि प्रतिष्ठितं रसातलं॥ एवं क्रमेण मेरुमध्ये भुवनानि
चतुर्दश॥ पातालसप्तकस्योर्ध्वं ब्रह्मपद्मं सुरेश्वरि॥ अधोवक्त्रं हितत्पद्मं धरामध्ये
चतुर्दलं॥ पद्ममध्ये वीजकोषे क्षितिचक्रं मनोहरं॥ वलयाकाररूपेण सप्तद्वीपस्य

प्रसंस्थिता॥ जम्बुद्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरं॥ त्रिकोणं मदनागारं कंदर्प्या
श्चाधिदेवता॥ ऐंइ बीजं हि लं रूपं गजेंद्रवाहनं शिवे॥ त्रिकोणे मदनागारे विष्णु
रूपो महेश्वरः॥ मायाशक्तिर्महेशानि भुजंगाकाररूपिणी॥ तयैव वेष्टितं लिंगं
सार्द्धत्रिवलयाकृतिः॥ लिंगं छिद्रं स्ववक्त्रेण समाच्छाद्य स्थिता सदा॥ ऐंइ बीजं
वरारोहे लिंगस्य वामदेशके॥ सृष्टिं ब्रह्म सदनं नाशयामि सुसुंदरं॥ तत्र वै निव
सेद्ब्रह्मा सृष्टिकर्त्ता प्रजापतिः॥ वामभागे वसा नित्यं वेदमाता सुरेश्वरी॥ तस्याः
प्रसादमासाद्य सृष्टिं वितनुते सदा॥ सद्रूपं ब्रह्मसदनं लक्ष्योजनविस्तृतं॥ तत्स
र्वं परमेशानि ऋग्वेदाद्य मयोदितं॥ त्रिकोणं परमेशानि द्विष्ठितमकोष्टकाः॥
तदेव पर्वतं प्रोक्तं सर्वदेवाश्रयं हितं॥ त्रिकोणमध्ये तद्वस्य पश्चात् सर्वं वरानने॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ ८

स्थाणंपर्वतं पश्य कीदृक् पशुमतं मम ॥ स्वर्गान्नरादिकं देवि नास्ति किं पृथिवीत
ले ॥ त्रिकोणा वाह्ये गिरिजे पर्वतं वज्ररूपकं ॥ नीलाचलं मंदरं च पर्वतं चन्द्रशे
खरं ॥ हिमालयं सुमेरुं च मलयं भस्मपर्वतं ॥ चतुष्कोणे वसेद्देवि एतत्सप्तकु
लाचलं ॥ एतेषां शिखरा उच्चा तं पर्वतं वज्ररूपकं ॥ नाना देवालयं देवि तथैव
दानवालयं ॥ नरा गन्धर्वललना स्त्री नानारूपाणि तत्र वै ॥ मा पश्यता तत्रैव जाताः राम॰ ८
क्रमयोगेन पार्वति ॥ जायन्ते च मृयन्ते च पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना ॥ २२ ॥ इति निर्वाण
तंत्रे योगविवरणं नाम चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ एतत्पश्
स्योर्द्ध्वदेशे भो सास्यं पंकजं शुभं ॥ पत्रषट्कं तथा छत्तं चतुर्द्वारविभूषितं ॥ पद्ममध्ये

वीजकोषे भुवर्लोकं मनोहरं ॥ सिंदूरसदृशं रक्तवर्णेन शोभितं सदा ॥ सिंदूरा रक्तव
स्त्रेण निर्मितं चक्रपाणिना ॥ तस्योर्द्ध्वे निवसेद्विष्णुः श्रीलक्ष्मीर्वामदक्षिणे ॥ ब्रह्मणा
स्त्रप्ते ते लोकः पाल्यते चक्रपाणिना ॥ वैकुंठनाम तत्स्वर्गं नानादेवालयं हि तत् ॥ वैकुं
ठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनं ॥ तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः ॥ नार
दाद्यैर्मुनिगणैः सेवितं वै द्वयाङ्गैः ॥ वैकुंठसदृशं स्थानं नास्ति ह्यन्ते सनातन के ॥ अत्र
मर्त्ये तथा चास्ते यथा सर्वं प्रपश्यति ॥ तथैव भूमिगाः सर्वे ज्या नियं परिपश्यति ॥
नाना भोगयुताः सर्वे नानारत्नेन भूषिताः ॥ इन्द्राद्या देवताः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिदेवः
महासत्वमयं लोकं वेदवाक्यविराजितं ॥ पीताम्बरं श्यामतनुर्त्ति वनमालाविभूषितं
॥ एवं भक्तजनं सर्वं वैकुण्ठे चोपशोभितं ॥ विष्णुशार्ङ्गविष्णुगणा वै सर्वं विष्णुरूपकं

नि॰तं॰ ९

विष्णुगानं विना नास्ति वैकुंठे परमेश्वरि ॥ यद्रूपं गोलके धाम तद्रूपं नास्ति नामके
॥ ज्ञानेवा चाक्षुषे किं वा ध्यानयोगेन विद्यते ॥ शुद्धसत्वमयं देवि नानादेवेन शोभि
तं ॥ तत्रैव भाति कैलासं तत्रैव ब्रह्मणः पुरं ॥ वैकुंठनगरं तत्र तत्रैव रविरालयं ॥
चंद्रालयं हि तत्रैव करस्य निलयं प्रिये ॥ सर्वदेवालये तत्र देवकन्या विशोभितं ॥
मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णोर्भोगमंदिरं ॥ श्रीविष्णोः सत्वरूपस्य यत्स्थलं वि राम॰ ९
जमोहनं ॥ तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना ॥ यत्रैव सततं भाति हि
जोमुरलीधरः ॥ निराकारो महाविष्णुः साकारोपि क्षराक्षरो ॥ यदा साकाररूपोसौ
नेदेवमुरलीधरः ॥ तदा सत्वमयो विष्णुर्भवनं पाति निश्चितं ॥ वैष्णवस्य महामोक्षं
यत्रैव परमेश्वरि ॥ इति स्थानस्य माहात्म्यं संक्षेपेण मयोदितं ॥ विस्तरेण न शक्नोमि ज

गंधर्वयक्षनागादिकुष्मांडा भैरवास्तथा ॥ नानासुरविलासेन सदा चैव ...
तसः ॥ विष्णुगानं प्रकुर्वंति ... ॥ ४४
लं वेधसा ॥ ...
न्मांतरशतेन च ॥ वीजकोषस्य वाह्ये तु वेष्टिते तोयमंडलं ॥ प्रमाणे सुंदरं तोयं
यथा क्षीरोदसागरं ॥ धुस्तस्य ज्योतिषाकारं कोटिचन्द्रसमद्युति ॥ वलयाकारत
पेण सुशुभ्रं तोयमंडलं ॥ गंगादिसरितः सर्वास्तत्रैव भांति सुंदरि ॥ इन्द्रादिदेव
ताः सर्वे स्तूयमाना निरंतरं ॥ गंधर्वयक्षनागादिकुष्मांडा भैरवास्तथा ॥ वदगा
नेन भासेन मूर्तिमंत सदेव हि ॥ मालवेनैव रागेन सामगाने सदा प्रिये ॥ मध्यारेण
सदाथर्ववसंतेन तथा पुनः ॥ हिंदोलेन यजुःपाठं सदा कुर्वंति वेधसा ॥ कर्णाटेनैव
कन्बदेशीरागेन तथा शिवे ॥ निर्दिष्टः पाठमतन्तु अनिर्दिष्टमतः परं ॥ तत्रैव चत्तरा
गाः सहस्राणि च षोडश ॥ तत्रैव भाति तालाश्च सहस्राणि च षोडश ॥ मुरारेर्मुरली
गानात्सर्वतालाः प्रजायते ॥ तेन तालेन रागेण सदा गायंति वेधसा ॥ तडागस्य वि

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं· १० भागं हि कुर्वन्ति सुनयोजना ॥ वसंतायाश्च पुरस्ये वर्तिष्ठन्ति नित्यं संततं ॥ नानाधातुप्रसूतेन
भूषितं मुरलीधरं ॥ तत्रैव राधिका देवि नानासुखविलासिनी ॥ वदंति मुरलीगानं कुरु
कान्तविमोहनं ॥ येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा ॥ तदगाश्चैव तत्त्वालं कुरु गाने
प्रयत्नतः ॥ एवमानन्दसंयुक्ता मत्तानेशविलासिनी ॥ वामभागे सदा भाति राधिका
भक्तवत्सला ॥ प्रार्थनं कं प्रकुर्वंती राधिका भक्तिसंयुता ॥ श्रीराधिकोवाच ॥ नवभ राम:
क्तियुतासत्यास्त्वाथवा भक्तिसंयुता ॥ गोलोकस्थं महाविष्णुं द्विभुजं मुरलीधरं ॥ सदा १०
नेहयुतं देवं मम संगे विराजितं ॥ एवं ध्यायंति ये मर्त्यास्तेषां पापायसुको हरी ॥ नहि हत्त्व
विशेषेण यथा स्वहं न च वक्ष्यमा ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ये यथा मां भजंत्येव तेन मार्गेण तास
जति ॥ दास्यामि शृणु चार्वंगी सदा त्वं भक्तवत्सला ॥ आदौ राधांततः कृष्णं जल्पंति ये

वमानवाः ॥ तेषां त्वसक्षति आत्र दास्यामि नात्र संशयः ॥ तु कृष्णं भावमार्गेण भंत्रमा
र्गेणैव वहि ॥ येजना मां भजंत्येव तेन रामत्वमाः सदा ॥ या नारी मां समभ्येद्य न भजते पु
रुषं सदा ॥ तत्समासा सदा नारी जायते नात्र संशयः ॥ भक्त्या वाप्यथवा भक्त्या जल्प
ति युगलं यदि ॥ नवभक्त्या प्रदास्यामि सक्षतिं शृणु राधिके ॥ मद्भक्तो नवगर्भान्तक
र्त्ताचिरा मम मंदिरं ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं हि राधिके ॥ इति श्रुत्वा वसा देवी रा
धिका प्रेमवत्सका ॥ अंकेशेन महाविष्णोः कामबाणेन पीडिता ॥ विष्णुलोकमिमं दे
वि चापरं शृणु यत्नतः ॥ ४२ ॥ इति श्री निर्वाणतंत्रे पंचमः पटलः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीशं
कर उवाच ॥ एतत्पूर्व समस्यैव दिक्षु देशे महापद्मं सुदुर्लभं ॥ दशपत्रं नीलवर्णं सजलघन
रूपकं ॥ तादिफांतः सवर्णैश्च पंकजं वाति शोभितं ॥ तन्मध्ये वीजकोशेऽपि व सक्तिसत

नि·तं· ११ तं वह्निवीजं सुसिद्धं ॥ वाय्वेनं त्रैपुराख्येन लतापनि भिंस्वस्तिकं तत्रिभागे ॥ स्वर्लोका
ख्यमिदं देवि सर्वदेवैः प्रपूजितं ॥ साकारं वह्निवीजं च सदेव मेषवाहनं ॥ कृशानु यं हि त
त्रैव महामोहस्य नाशनं ॥ भद्रकाली महाविद्या वामभागे सुशोभिता ॥ भद्रकाली महा
विद्या सदा संहारकारिणी ॥ जलराशस्तु पते लोकः पाल्यते विष्णुरूपिणा ॥ परदेवो
रुद्ररूपः सदा संहारकारकः ॥ सहरेद्रुद्ररूपेण भद्रकालिकया सह ॥ रुद्रस्य भावनादे
वि किंन सिद्धति त्रिंघिके ॥ यद्रूपं कथितं पूर्वं गोलके सर्वमोहनं ॥ तस्माद्धि सर्वतो भावेरु राम:
द्रलोके चतुर्गुणं ॥ रुद्रलोकं महास्वर्गं गोलोकाद्धि चतुर्गुणं ॥ महामास प्रदं नित्यं रुद्रं ११
भस्मांगभूषणं ॥ भद्रकालीमहाविद्या रुद्रस्य वामदेशके ॥ विष्णुना पाल्यते यत्र यत्का
लीरूपेण भुज्यते ॥ अतः काली महादेवी सैव देवमुरलीधरः ॥ आराध्य वाङ्मयत्नेन वैकुं

ठाधिपतिर्भवेत् ॥ गोलोकाधिपतिर्देवि स्तुतिभक्तिपरायणः ॥ कालिकायाः प्रसा
देन संभवेल्लोकपालकः ॥ लोकानां रक्षणार्थाय सखी वा मुरलीधरः ॥ समाराध्य
भद्रकालीं गोलोके निवसेत्सदा ॥ प्रसादात्कालिकायाश्च भुज्यते विष्णुना सदा ॥ अत
श्च पालको विष्णुर्महामत्तपरायणः ॥ १४ ॥ इति श्री निर्वाणतंत्रे षष्ठः पटलः ॥ ६ ॥
॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ एतत्पूर्व समस्यैव दिक्षु देशे विमलं पद्मसुंदरं ॥ श्रामितं वा स्त्रैः
पत्रैः शोणं वंधूकसन्निभं ॥ वांछातिरिक्तफलदं ड्रासिंदूरसोदरं ॥ पद्ममध्ये वीज
कोषं यक्षेशाणां मण्डलं शुभं ॥ मंडलस्य मध्ये चैवं वायुवीजं मनोहरं ॥ सजीवं वायुवी
जं च वेदवाजि विराजितं ॥ लोकत्रयस्य ईशानं ईश्वरं सर्वपूजितं ॥ या विद्या भवनेशानि
त्रिषु लोकेषु पूजिता ॥ ईश्वरस्य वामभागे सा देवी परितिष्ठति ॥ महर्लोकमिदं भद्रे

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नी.तं. ७२ मूलास्थाने सुरेश्वरि ॥ अत्रैव मानसं यागं कुरुते योगवित्तमः ॥ सिंदूरारक्तचार्वंगि स्फा
टिकैर्निर्मितं ततः ॥ अत्रश्च मानवाः सर्वे ज्योतिषं परिपश्यति ॥ सर्वावयवसंयुक्ता देवा स्ति
ष्ठंति संततं ॥ भूमिगाः परिपश्यंति चक्राकारं हि तेजसं ॥ स्वर्लोकगामिनः सर्वे स्वर्गं ग ति
ष्ठंति पार्वति ॥ भूर्लोके निवसेद् ब्रह्मा भुवर्लोके जनार्दनः ॥ स्वर्लोके निवसेद्रुद्रः सदा
संहारकारकः ॥ ब्रह्मादीनां च ईशानः सर्वकर्त्ता च ईश्वरः ॥ सर्वस्वामी स्वरूपश्च सर्वक राम ७२
र्त्ता सुरेश्वरः ॥ सृष्टिस्थितिलयादीनां कर्त्ता च परमेश्वरः ॥ गोलोकं कथितं देवि यद्रूप
शोभितं सदा ॥ तस्मादूर्द्ध्वगतं देवि महर्लोकं सुसुंदरं ॥ विस्तीर्णं च शतं प्रोक्तं सर्वं शत
गुणं शिवे ॥ महर्लोकस्य माहात्म्यं किं वक्तुं शक्यते मया ॥ गोलोकस्य शतगुणं सर्वं च पर
मेश्वरि ॥ महर्लोके वसेद्यो हि सामान्यभावतत्परः ॥ तस्माद्देवशतांशेकं गोलोकं सुरलोक

रं ॥ तदांशं प्राप्य सहसा स्वर्गं तेय भयोनितः ॥ तदाश्रयापति लोकान् दृष्टिगोचर
लीश्वरः ॥ एवं हि रुद्ररूपेण संहरेत् पखिलं जगत् ॥ सर्वकर्त्ता यतो देवि अतः स पर
मेश्वरः ॥ ईश्वरः सर्वकर्त्ता च निर्गुणश्चाचलः शिवः ॥ भुवनेशी क्रिया देवि स्पर्शितुं ने
व शक्यते ॥ पंगुप्राप्य सदा ईशो गामित्वं न हि शक्यते ॥ भुवनेशीं समाराध्य सर्वस्वामी
स ईश्वरः ॥ अत एव महेशानि नित्यं च मोक्षदायिनी ॥ विश्वमाता च सा देवी विश्वपाल
नकारिणी ॥ मोक्षदा सर्वलोकानां भुक्तिदा विश्वमालिका ॥ भुवनेशीं विना ईशः कि
ञ्चित्कर्तुं न शक्यते ॥ अतस्त्वं हि सा देवी मोक्षदा सर्वरूपिणी ॥ इति ते कथितं किंचित्
महर्लोकस्य लक्षणं ॥ समासेन परं शानि अथान्यच्छृणु सादरं ॥ २२ ॥ इति श्रीनि
र्वाणतंत्रे सप्तमः पटलः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ अस्योर्द्ध्वं निर्मलपद्मं

नि.तं. ७३ सर्वमोहनकारणं ॥ षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मोहांधकारनाशनं ॥ धूममध्ये यथा वह्निस्त
थाज्योतिर्मयं प्रिये ॥ पद्ममध्ये वरारोहे जनलोकं सुसुंदरं ॥ महामोहांधसमतं तद्बा
ह्ये चंद्रमंडलं ॥ देवशृंगैर्गांधर्वैश्च मुनिभिः परिशोभितं ॥ गोलोकस्य लक्षगुण
मिहस्थानं सुदुर्लभं ॥ देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा जनः ॥ सर्वं लक्षगुणं देवि
गोलोकान्नात्र संशयः ॥ बीजकोषे मणिद्वीपे षट्कोणं यंत्रमुत्तमं ॥ यंत्रमध्ये तु हयभंम राम: ७३
हासिंहार्द्धदेहकं ॥ तस्योपरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिवं ॥ त्रिनेत्रं पंचवक्त्रं च प्रतिवक्त्रे
त्रिलोचनं ॥ विभूतिभूषितांगश्च रजतावलसोदरः ॥ व्याघ्रचर्मधरो देवो मणिमाला
विभूषितः ॥ लोकानामिष्टदाता च लोकानां भयनाशनः ॥ लोकानां मुक्तिजनको लोकानां
ज्ञानदायकः ॥ आराधकस्य अमरत्वं दायको विष्णुपूजितः ॥ सर्वानन्दकरो देवो अर्द्धना

रीश्वरो विभुः ॥ क्वचिज्ज्योतिर्मयो देवः क्वचिदाकारवर्जितः ॥ देवानां पूज्यरूपश्च
देवानां स्वामिरूपकः ॥ भक्तस्य मुक्तिदाता नित्यो विष्णुत्वदायकः प्रभुः ॥ बिल्वपत्रैः पूज
कस्य निजसायुज्यदायकः ॥ गोलोकाधिपतिः कृत्वा भक्तं रक्षति यः शिवः ॥ तस्य दे
वस्य माहात्म्यं किं विस्तारेण चंडिके ॥ या गौरी लोकमाता च शंभोरर्द्धांगधारिणी ॥
त्रिगुणा सा महागौरी त्रैलोक्ये न पिनाकधृक् ॥ तस्याः संगं समासाद्य सर्वकर्त्ता सदा
शिवः ॥ ५४ ॥ इति निर्वाणतंत्रे अष्टमः पटलः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ एतद्
पद्मस्योर्द्ध्वदेशे ज्ञानपद्मं सुदुर्लभं ॥ पत्रद्वयसमायुक्तं पूर्णचंद्रस्य मंडलं ॥ पद्मम
ध्ये बीजकोषे रम्ये चिंतामणिपुरी ॥ तन्मध्ये नवकोणं च यंत्रं परमदुर्लभं ॥ तद्गुवी
जं हि तन्मध्ये साकारं हंसरूपिणं ॥ हंसः परं ब्रह्मरूपः साकारः शिवरूपकः ॥ तारश्च

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं तारस्थकुर्वरारोहे निगमागमपक्षवान्॥ शिवशक्तिपदद्वंद्वं विन्दुत्रयविभूषितं॥ वि-
७४ हारस्थास्य हंसस्य व्योमपंकजपूरिते॥ स्ववह्नसमाराधि पितस्याक्रोडः यः शिवः॥ वाम-
भागेसिद्धकालीसदानंदस्वरूपिणी॥ तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्त्ता महेश्वरः॥ तपो
लोकमिदं भद्रे सर्वदेवसुदुर्लभं॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा ध्यानयोगं समभ्यसेत्॥ मनसापिन
ध्यानयोगेन तपसा च॥ तपोलोकं गोलकस्य चतुर्लक्षयुगं शिवे॥ ब्रह्मलोके वये देवा
वैकुंठे येसुरादयः॥ शंभुलोके वसेत् येयेन च भक्तिपरायणाः॥ तपसापिन लभ्यंते तपोलो राम: ७४
कमतः शिवे॥ तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये सुलोचने॥ सालोक्यं हि महर्लोके सारूप्यं
जनलोकके॥ सायुज्यं तपलोके तु निर्वाणं हि तदूर्ध्वके॥ अतो ब्रह्मादयो देवा तपोलोका
र्थिनः सदा॥ तस्य लोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते॥ इति ते कथितं कांते स्वर्गषट्कस्य

लक्षणं॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः॥ यज्ज्ञानाज्जननीगर्भे न विशंति क
दाचन॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं सम्प्राप्नोति न संशयः॥ पुराणानि च सर्वाणि मयैवोक्तानि
पार्वति॥ एतद्रूपं च तन्मध्ये व्यक्तरूपो न विद्यते॥ गूढज्ञानं च तन्मध्ये अतः किंचिन्न
उच्यते॥ एवं हि वेदशास्त्रेषु गानमध्ये सुलोचने॥ शब्दज्ञानं यतो नास्ति अतः किंचिन्न उ
च्यते॥ अष्टादश पुराणानि सांगं वेत्ति च यो नरः॥ तस्य स्थाने पुराणानि सदा श्रवणमा
चरेत्॥ तं वक्के चाल्पपावज्ञेन श्रोतव्यं कदाचन॥ शास्त्रस्य लक्षणं ह्येतत् व्याख्या चान्यस्य
कारणे॥ शब्दब्रह्मस्वरूपश्च यमवक्त्राद्विनिर्गतं॥ संदेहो नैव कर्त्तव्यो यदि मुक्तिं प्रयच्छति
॥ संदेहान्नामरो याति रौरवं पितृभिः सह॥ ज्ञानं च निर्मलं कृत्वा बुद्धिं च निर्मलां ततः॥ मह
शक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः॥ शब्दब्रह्ममयं ज्ञात्वा शृणोति तंत्रकं यदि॥ तदामुक्ति

नि·तं मवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः॥ अष्टादश पुराणानि श्रवणे नैव यत्फलं॥ चतुर्वेदानि सांगा
७५ नि श्रवणे नैव यत्फलं॥ मेरुतुल्यं सुवर्णं च गुरवे ब्रह्मरूपिणे॥ सशस्यां परमेशानि सप्त
द्वीपां वसुंधरां॥ प्रदद्याद्भक्तिभावेन यदि स्याद्देहपारगे॥ तस्माद्धि परमेशानि फलं बहु
विधं शिवे॥ अस्य तंत्रस्य चार्वंगि शृणोति पटलं यदि॥ तत्फलात्कोटिगुणितं फलं संल
भते ध्रुवं॥ २८॥ इति श्रीनिर्वाणतंत्रे नवमः पटलः॥ ९॥ ॥श्रीशंकर उवाच॥ ज्ञानपद्म राम: ७५
स्यार्द्धदेशे सहस्रदलपंकजं॥ अधोवक्त्रं महापद्मं सुमेरोर्मूर्ध्नि संस्थितं॥ यस्य पत्रं म
हेशानि सर्वशक्तिसमन्वितं॥ अरुणं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च॥ विचित्रं चित्ररूपे
ण नानावर्णेन शोभितं॥ शुक्लं अरुणं रक्तं कृष्णं पीतं सुशोभनं॥ कस्मिन्नरुणं
शुक्लवर्णं हरितं वर्णमुत्तमं॥ विचित्ररूपं चार्वंगि धत्ते कस्मिं स्तरोप्रिये॥ एवं नानाविधैर्द

वितत्पद्मं शोभितं सदा॥ यथैव गोलकं धाम प्रतिपत्रे तथैव हि॥ गोलकाधिपतिस्तत्र
भक्तिभावपरायणाः॥ कैलासाधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत्॥ एवं ब्रह्मादयो दे
वानीन्द्राद्याश्चि दिगीश्वराः॥ स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दिव्यभावैः सदा स्थिताः॥ लक्षं ल
क्षं महेशानि तत्रैव मुरलीधरं॥ शतलक्षं शिवं तत्र ब्रह्मा लक्षशतं प्रिये॥ प्रत्यक्षं परमे
शानि ब्रह्माण्डा बहवो भवेत्॥ तन्मध्ये स्थापयेद्ब्रह्मा तत्रैव कमलापतिं॥ शिवं च बहुवि
धाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत्॥ सर्वं हि परमेशानि नानाशक्तिं प्रविन्यसेत्॥ प्रतिब्रह्माण्डम
ध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रयं॥ नानाशक्तियुतं कृत्वा ब्रह्माण्डं स्थापनं चरेत्॥ ब्रह्मपद्मे पृथि
व्यां तु वर्त्तंते मानुषादयः॥ ते सर्वे देवि ब्रह्माण्डा तन्मध्ये भुवनानि च॥ पातालसप्तकं तत्र·
तत्रैव स्वर्गसप्तकं॥ एवं क्रमे सर्वदेहे भुवनानि चतुर्दश॥ प्रतिदेहे परेशानि ब्रह्माण्डं ना

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं· १८

च संशयः॥ कथितं [illegible] वर्त्तते साक्षाद्भुवना
निचतुर्दश॥ तदेव विग्रहं देवि महाब्रह्माण्डमध्यगं॥ एवं बहुविधं देवि तत्र ब्रह्माण्ड
के स्थितो॥ बृहद्ब्रह्माण्डायसर्वे तेपि जन्मः शरीरिणः॥ पृथिव्यां तेपि वर्त्तन्ते जंतोरा-
कारविग्रहाः॥ महाब्रह्माण्डमध्ये तु बृहद्ब्रह्माण्ड तिष्ठति॥ तन्मध्ये जन्तवो देवि तत्र
मध्ये भुवनानि च॥ सृष्टिमार्गणाभेदोस्ति स्थूलसूक्ष्मादि भेदकः॥ महद्ब्रह्माण्ड
के यद्यत प्रकारं परमेश्वरि॥ तत्तत्सर्वं हि देवेशि बृहद्ब्रह्माण्डमध्यतः॥ तेन रूपे देहस्य
मध्ये भुवनानि चतुर्दश॥ सृष्टिप्रकार ब्रह्माण्डभेदाना स्थिष्ठनिश्चितं॥ स्थूलक्षुद्रा
दि चार्वंगि भेदकं परिवारकः॥ पद्ममध्ये बीजकोषे भुवनानि चतुर्दश॥ स्थानं बहु
विधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयं॥ तन्मध्ये सत्यलोकं च महारुद्रस्य कारणं॥ दशकोटि राम: १८

त्नसुवर्णेन निर्मितं च कृपाणिना॥ दिक्षुतोयमंडलं च यथा पूर्णेन्दुमंडलं॥ पीतः पारिजाता
नि मध्ये कल्पद्रुमस्तु वः॥ कल्पवृक्षस्य निकटे ज्योतिर्मंदिरमुत्तमं॥ उद्यदादित्यसंकाशं
चतुर्द्वारविभूषितं॥ मन्दवायुसमायुक्तं गंधधूपैरलंकृतं॥ तन्मध्ये वेदिकां देवि रत्नसिं
हासनं प्रिये॥ महाकालीच परमो घनकाकाररूपतः॥ मायया छादितात्मानं तन्मध्ये स
मभागतः॥ महारुद्रस एवात्मा महाविष्णुः स एव हि॥ महाब्रह्मस एवात्मा नामगात्रवि
भेदकः॥ एकमूर्त्तिर्यथा नाम्ना ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ नानाभावमनो यस्य तस्य मोक्षो न
विद्यते॥ ब्रह्माण्डमन्त्रगां यत्र लक्षे लक्षसुलोचने॥ तत्र ब्रह्मा तत्र हरिस्तत्र रुद्रः प्रविश्य
सेत्॥ एवं ब्रह्माण्डनिर्माणं कृत्वा विष्णुः सनातनः॥ सजीवमूर्त्तिं निर्माय यथा जन्तोश्च वि-
ग्रहं॥ एवं ब्रह्माण्ड त्रिविधं नित्यं सृजति निर्गुणः॥ निर्गुणो विगुरूपश्च सिद्धिकारणाय

नि·तं· १७

वहि॥ केचिद्वदन्ति सब्रह्माके चिद्विष्णुः प्रकथ्यते॥ केचिद्रुद्रो महापूर्वं एकदेवो निरंजनः
आद्याशक्तियुतो देवश्च नकाकाररूपकः॥ इन्द्रजालस्पर्दी पापं वह्निसूर्याग्निरूपकः॥
महाज्योतिर्निराकारः सुदृश्यं वायगोलकं॥ सत्यलोके बीजकोषे चिन्तामणिगृहे शु
भे॥ ध्यायेन्निरंजनं देवं रत्नसिंहासनोपरि॥ तस्यान्तिके स्थितं रूपं ध्यानपरायणं
॥ सकान्तं पूजयेद्देवं रजताचलसोदरं॥ सुवक्त्रां चारुवदनां सुकाशस्वरूपिणीं॥ ए राम: १७
वं कान्तायुतं देवं स्वमूर्त्तिस्थं विचिन्तयेत्॥ यथा दर्पणगर्भे तु प्रत्युत्पत्तिः सर्वतः॥ सहस्रा
रे महापद्मे तथा देवं विचिंतयेत्॥ परंब्रह्मालये ध्येत्तत्परमोक्षालये प्रिये॥ निर्गुणस्य
रे महापद्मे तथा ... साक्षान्महाकाल्यालयं शिवे॥ तत्रैव वर्त्तते नित्यो निराकारश्च निश्चलः॥ यस्य रूपं प
रानन्दपरां परं जगत्पतिः॥ नित्यानंदपरा देवी काली कालप्रकाशिनी॥ आद्याशक्ति

र्महाकालि देव निर्वाणकारिणी॥ जायन्ते च क्षितौ वृक्षा यथा पृथ्व्यां प्रलीयते॥ तो
यात्तु बुद्बुदं जातं यथा तोयै विलीयते॥ जलात्तेजसि उत्पन्ने लीयते च यथा घने॥ तथा ब्र
ह्मादयो देवाः कालिकायाः प्रजायते॥ तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रजायते॥ शक्ति
ज्ञानं विना देवि मुक्तिर्हास्याय कल्प्यते॥ एकांशेन भवेद्ब्रह्मा एकांशेन जनार्दनः॥ एकां
शेन भवेच्छंभुः कालिकायाः सुलोचने॥ अपरा सा महाकाली नद्यादीनां समुद्रव
त्॥ गोष्पदेच यथा तोयं ब्रह्माद्या देवतास्तथा॥ गोष्पदे किं विजानीयात्समुद्रस्य
जलं शिवे॥ तेन ब्रह्मा न जानाति विष्णुः किं वा त्रिशंकरः॥ सृष्टिकर्त्तृ यदा कान्त्या-
त्पन्ने च सुरादयः॥ तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते॥ अतो निर्वाणदा
काली परमः स्वर्गदायकः॥ दक्षिणस्यां दिशि स्थाने संस्थितश्चरके सतः॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि॰तं॰ कालीनाम्नापलायन्तेनीतिशुकः समन्ततः॥ ततःसादक्षिणानाम्नात्रिषुलोकेषुगी
१८ यते॥ पुरुषोदक्षिणः प्रोक्तो वामाशक्तिर्निगद्यते॥ वामयासदक्षिणांजित्वामहामोक्ष
प्रदायिनी॥ अतःसादक्षिणानाम्नीत्रिषुलोकेषुगीयते॥ निर्गुणोपुरुषःकालोऽस्त्वम
नेस्तूयतेयतः॥ अतःसादक्षिणानाम्नीत्रिषुलोकेषुगीयते॥ वैष्णवीयामहाविद्या
कालिकाजगदंबिका॥ साकाररूपासाकालीचनकाकाररूपिणी॥ हस्तपादादिर राम॰
हितासोमसूर्याग्निरूपिणी॥ तस्यास्थानंहिकथितंसत्यलोकंवरानने॥ यत्स्थानं १८
सर्वदेवस्यप्रार्थनीयंसदानघे॥ तस्यस्थानस्यमाहात्म्यंकिंमयाकथ्यतेधुना॥ सह
स्त्रदलपद्मस्यैकपत्रेसुलोचने॥ सहस्रगोलकंधामअतोवक्तुंनशक्यते॥ जन्मांत
रसहस्त्राणांजिह्वाकोटिशतेनवा॥ तद्वक्तुंनहिशक्नोमिएकपत्रस्यशोभनं॥ अतस्त्वं

हिवरारोहेविरताभवपार्वति॥ किंजल्कमध्येयाशोभाकिंवक्तुंशक्यतेमया॥ तन्म
ध्येकर्णिकादेवितन्मध्येबीजकोषकं॥ बीजकोषस्यमध्येतुसुधासागरमुत्तमं॥
लक्षयोजनविस्तारंसुशुभंतोयमंडलं॥ तन्मध्येतुमणिद्वीपंसहस्रयोजनंशि
वे॥ परितःपारिजातांश्चकल्पवनमुत्तमं॥ मध्येकल्पद्रुमंतत्रज्योतिर्मंदिरमुत्त
मं॥ चतुर्द्वारसमायुक्तंहेमप्राकारभूषितं॥ नन्दवाद्यसमायुक्तंगंधपुष्पसमन्वि
तं॥ देवकन्यासहस्राणिपरिचर्यापरायणाः॥ तन्मध्येवेदिकादेविपंचाशद्वर्णमा
लिका॥ तस्योपरिमहेशानिरत्नसिंहासनेशिवे॥ महाकालीमहारुद्रश्चनकाकार
रूपकं॥ इन्द्रजालस्यदीपाभंमहाज्योतिःसनातनः॥ इतितेकथितंकान्तेसप्तस्वर्गक्र
मेणहि॥ आत्मगोपययत्नेननप्रकाश्यंकदाचन॥ अतिस्नेहेनदेवेशितवस्थानं

नि॰तं॰ प्रकाशितं॥ संक्षेपेणमयाप्रोक्तंविस्तारेणहिशक्यते॥ ६६॥ इतिश्रीचंडिकाशंकर
१९ संवादेनिर्वाणतंत्रेसत्यलोककथनंनामदशमःपटलः॥ १०॥ ॥श्रीचंडि
कोवाच॥ त्वत्प्रसादान्महादेवपवित्राहंनचान्यथा॥ इदानींश्रोतुमिच्छामितत्वज्ञानं
सुदुर्लभं॥ श्रीशंकरउवाच॥ तत्वज्ञानादिकथनेशंकतेममानसं॥ एतत्प्रसंग
श्रवणेविरताभवपार्वति॥ येनज्ञानप्रसादेनविष्णुःसत्वगुणाश्रयः॥ शृणुदेविप्र राम॰
वक्ष्यामिब्रह्मालोकपितामहः॥ तत्वज्ञानप्रसादेनशंभुःसंहारकारकः॥ अन्येचु १९
काश्चयेसर्वेतेपितत्वप्रसादतः॥ तत्वज्ञानंपरंज्ञानंकथंवाकथ्यतेमया॥ विरता
भवदेवेशिनहिप्रष्टुमर्हसि॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाशांकरीवाक्यमब्रवीत्॥ यदि
तत्वंमहादेवनमेकथयसिप्रभो॥ प्राणांस्त्यागंकरिष्यामिपुरतस्तेनसंशयः॥ श्रीशं

करउवाच॥ शृणुदेविप्रवक्ष्यामितत्वंपरमदुर्लभं॥ श्रुत्वागोपययत्नेनस्वयोनि
रिवसुंदरि॥ मद्यंमांसंतथामत्स्यंमुद्रामैथुनमेवच॥ पंचतत्वमिदंदेविनिर्वाण
मुक्तिहेतवे॥ अवैश्वर्यंपरंमोक्षंमद्यपानेनशैलजे॥ मांसभक्षणमात्रेणसाक्षा
न्नारायणोभवेत्॥ मत्स्यभक्षणमात्रेणकालीप्रत्यक्षतांभवेत्॥ मुद्रासेवनमा
त्रेणभूप्रुष्योविष्णुरूपधृक्॥ मैथुनेनमहायोगीममतुल्योनसंशयः॥ तत्वांतर
तुदेवेशिमयैवकथितंपुरा॥ माहात्म्यंवास्यधर्मस्यपुरैवकथितंमया॥ तत्वज्ञा
नमिदंकान्तेनिर्वाणमुक्तिकारणं॥ एकत्रपंचतत्वानियत्रैवमिलनंभवेत्॥ तत्रै
वाहंप्रगच्छामितेनराममत्समाःसदा॥ सानारीकालिकारूपास्तेनतस्यांप्रलीयते॥
येनराःसाधुरूपाश्चतत्वज्ञानपरायणाः॥ जीवन्मुक्ताश्चतेप्रोक्ताब्रह्मरूपान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं· २०
चान्यथा॥ सायुज्यापि महामोक्षं नियुक्तं क्षत्रियादिषु॥ ब्राह्मणाः परमेशानि यदि
तत्वपरायणाः॥ सत्येसत्ये पुनः सत्यं परतत्वे प्रलीयते॥ यथा तोयं तोयमध्ये लीय
ते परमेश्वरि॥ तथैव तत्वसेवाया लीयते परमात्मनि॥ इतिते कथितं कान्ते तत्वज्ञानं
विमोक्षदं॥ येन ज्ञानप्रसादेन मोक्षसिद्धिर्न संशयः॥ क्षितिं विना यथा नास्ति संस्थितेः
कारणं सदा॥ तोयं विना यथा नास्ति पासानां नाशकारणं॥ तमोहन्ता यथा नास्ति
भास्करेण विना प्रिये॥ विना वह्निप्रयोगेन यथा किंचिन पच्यते॥ विनाचंद्रेण देवे · राम· २०
शि सुधावृष्टिर्न जायते॥ मातृगर्भं विना कान्ते सुत्पत्तिर्न यथा भवेत्॥ तत्वज्ञानं विना
देवि तथा मुक्तिर्न जायते॥ अत एव महेशानि गोपनं कुरु यत्नतः॥ दिव्यभावयुतानां च
तत्वज्ञानं सदा भवेत्॥ वीरभावयुतानां वै तत्वं सत्यं सदानघे॥ नपशोरालये कुर्यात्त

पशोर्ज्ञानगोचरे॥ नपशोः सन्निधाने च नपशोर्दृष्टिगोचरे॥ अन्यथा पक्षिकीट
स्य दर्शने नैव कारयेत्॥ सिद्धिर्विघ्नमश्चरन् प्राज्ञे यत्नात्वा सिद्धिमाप्नुयात्॥ एकाकी वा
किंसमानीय एकैव साधक सदा॥ पूजयेद्बहुयत्नेन पंचतत्वेन कौलिक॥ एवं
कृत्वा लभेत् सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोचरे॥ श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव धनसिद्धये॥
सिद्धिर्न जायते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ॥ तत्रैव कालनाशसिद्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत्॥
आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजनाद्भवेत्॥ कीर्तिर्वृद्धिर्यशो वृद्धिर्मुक्तिर्भोगी न
संशयः॥ वांछासिद्धिर्ज्ञानसिद्धिर्देव्याः प्रीतिश्च जायते॥ श्रीचक्रपूजायाः कुर्या
त्सर्वदा गुरुध्ययः॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च॥ इष्ट्वा यत्फलमा
प्नोति तत्फलं कौलिकार्चने॥ वाटीकूपतडागादि दत्वा यत्फलमाप्नुयात्॥ तत्

नि·तं· २१
फलात्कोटिगुणितं यदि चक्रं प्रपूजयेत्॥ तद्दत्तं मेरुतुल्यं स्याद्विन्दुः सिन्धुसमोपमं॥ ए
कं च मेरुसदृशं यदि चक्रे प्रपूजयेत्॥ तन्मध्ये वर्तते देवि यदि व्याधियुतो नरः॥ शिवबुध्या प्र
पूज्यो हि भ्रान्तिं तत्र विवर्जयेत्॥ सूर्यस्य प्रतिबिम्बं तु तोये परिमज्जति॥ गगाः तोये यथा
सूर्यलीन तोये तथा पुनः॥ सूर्यस्य दूषणं नास्ति सूर्य एकः परितिष्ठति॥ तथैव परमेशा
नि साधके नास्ति दूषणं॥ मन्त्राराधनमात्रेण तदात्मा तन्मयो भवेत्॥ अत एव महेशानि
दूषणं नास्ति रेतसि॥ रेतः पवित्रं परमं शक्तिर्मोक्षस्य कारणं॥ पूजाहीना च या शक्तिज · राम· २१
पहीना च या पुनः॥ धृत्वा साधकरेतश्च सा नारी कालिका स्वयं॥ भ्रान्तिरत्र न कर्तव्या पीठ
मुक्तिं प्रयच्छति॥ या नारी भ्रान्तिसंयुक्ता आगता चक्रमण्डले॥ सप्तजन्मनि सा नारी चांडा
लीपति विवर्जिता॥ एवं रूपा च या नारी भवशोकं कृते यदि॥ धनपुत्रविवर्जितश्च सर्वं गलोन

चान्यथा॥ इतिते कथितं कान्ते तत्वज्ञानं विमोक्षदं॥ येषां देहे महेशानि तत्वज्ञानं मयोदितं॥
ते पुनर्जननीगर्भे न विशन्ति कदाचन॥ जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ताः शिवरूपाश्च ते नरा॥ शृणु
देवि प्रवक्ष्यामि कौलिकस्य च लक्षणं॥ यस्मिन्देवि यदा वीरो निर्दिष्टो मंत्रसाधने॥ तदा वा
रो विशिष्टाय कौलिकश्चैव कीर्तितः॥ शैवे शाक्ते गाणपत्ये सौरे वामलोचने॥ तत्वज्ञान
मिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः॥ ४८॥ इति निर्वाणतंत्रे तत्वज्ञानविवरणं नाम एकादशः
पटलः॥ ११॥ ॥ श्रीचंडिकोवाच॥ शृणु नाथ परानन्द मम प्राणेश्वर प्रभो॥ वैष्णवस्य
यथा तत्वं तन्मे ब्रूहि जगत्पते॥ श्रीशंकर उवाच॥ शृणु तत्वं वरारोहे वैष्णवस्य त्रिलोचने॥
गुरुतत्वं मंत्रतत्वं वर्णतत्वं सुरेश्वरि॥ देवतत्वं ध्यानतत्वं पंचतत्वं वरानने॥ तत्रादौ श्रीगुरो
स्तत्वं स्नेहाद्वक्ष्यामि पार्वति॥ सतैलं वर्त्तिकायुक्तं देहस्थं ब्रह्मतेजसं॥ गुरुणा मंत्रदानेन

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. २२ तन्मन्त्रं दीपितं भवेत्॥ देवतायाः शरीरं हि जीवाउन्मयतो ध्रुवं॥ अतएव हि तस्यात्मा दे
वरूपो न संशयः॥ ईश्वरस्य तु यदीजं तद्देव अक्षरात्मकः॥ तेन वर्णात्मकं देहं जातो देव
न संशयः॥ मन्त्रवर्णाः सवर्णानि लीयन्ते परमेश्वरि॥ वर्णात्त्वमिदं देवि मम सर्वं स्वरूप
न्भवेत्॥ स्वयं देवो न्यान्यो स्ति निर्मलो देवरूपकः॥ सर्वत्र देवतां ध्यायेत् रागत्मलता
दिषु॥ ध्यानेन लभते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः॥ ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानेन सिद्ध्य रान: २२
ति॥ इति ते कथितं देवि वैष्णवस्य सुरेश्वरि॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च विष्णुरूपो न संशयः॥
यः कुर्यात्परमेशानि तत्त्वज्ञानं मयोदितं॥ स्वर्गभागी भवेन्मर्त्यो विष्णुलोके महीयते॥ य
दि न क्रियते मर्त्यो मनसा चिन्तयेत्सदा॥ तेन रानं हि गच्छेत्किं करोति यमस्य किङ्करं॥ इति ते क
थितं तत्त्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि॥ यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः॥ १२ ॥ इति श्री

निर्वाणतन्त्रे विष्णोस्तत्त्वकथनं नाम द्वादशः पटलः॥ १२॥ ॥ श्रीचण्डिकोवाच॥ स्वरूपा
त्मकं दशार्णं च पूर्वेव कथितं तु मे॥ प्रकाशरूपेण तन्त्रं कथयस्व दयानिधे॥ श्रीशंकर उ
वाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मन्त्रं दशाक्षरं परं॥ यस्य श्रवणमात्रेण मूढोऽपि विष्णुरूपकः
॥ ऊं मन्त्रोऽपि च देवेशि शक्तिमन्त्रं जपेद्यदि॥ अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं स भवेद्ब्रह्मराक्षसः॥ अ
ज्ञात्वा तन्महामन्त्रं तत्त्वज्ञानी भवेद्यदि॥ तथापि नरकं गच्छेदिति हि देवस्य संमते॥ शृणु दे
वि प्रवक्ष्यामि दशार्णमन्त्रमुत्तमं॥ मायाबीजं वधूबीजं लक्ष्मीकालीं च पाशकं॥ गगनोप
रि बीजं च वह्निकान्तान्तं प्रिये॥ इति ते कथितं देवि दशाक्षरमनूत्तमं॥ यज्ज्ञानादम
रत्वं च लभते नात्र संशयः॥ अस्य ग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्॥ अस्य प्रसादमात्रे
णाचापि निर्वाणतां व्रजेत्॥ दण्डोऽपि जपेद्देवि तत् दशार्णं न हि पश्यति॥ इहलोके दरिद्रश्च प [illegible]
परमेश्वरि॥ अस्य मन्त्रान्महामन्त्रा जाता नात्र संशयः॥ सर्वे देवाः सदा राम दशार्णं जायते

नि.तं. २३ रेव ब्रह्मराक्षसः॥ तस्माद्यत्नेन देवेशि दशार्णं श्रावयेद्गुरुः॥ केवलं श्रवणं कुर्यात्तज्ज
पेत्साधकोत्तमः॥ यः श्रावयेद्दशार्णं च स नरो गुरुरुत्तमः॥ मन्त्रदाता यथा देवि तथैव
सद्गुरुस्मृतः॥ दशार्णदाता यो देवि स एव परमो गुरुः॥ यथा मरतरङ्गिण्या न समा सकला
पगा॥ दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रोऽपि सुरपूजिते॥ त्वत्समा यदि नारी स्वर्मर्त्यमपुरमध्यस्थि
ता॥ दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रो हि कथ्यते मया॥ दशाकान्तस्य स्वर्णस्य स दशं लोहम
स्ति चेत्॥ दशार्णस्य समं मन्त्रं कथयेद्गुरुदशप्रिये॥ श्रीप्रासादीयमन्त्रो दशार्णः प रान: २३
रमेश्वरि॥ ऊर्ध्वाम्नाये महातन्त्रे माहात्म्यं कथयामि ते॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यद्रूपं दण्ड
धारकं॥ साधुरूपो गृहस्थश्च ब्राह्मणो ब्रह्मवादिनः॥ सर्वोपायपरित्यक्तः सदा धर्मपरा
यणः॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधः समत्वं सर्वजातिषु॥ पुत्रे रिपौ समत्वं च समं स्वर्णे च पार्थ

थिवे॥ स्वाभावश्च सर्वत्र पुत्रे मित्रे रिपौ भवेत्॥ लाभालाभे जये नाशे निन्दायां पौष्टिके तथा॥
कालेऽशनेन संबन्धः स्मृत्युमारम्भ गार्गान्तिके॥ ब्रह्मज्ञानं विना ज्ञानं यस्य चित्ते न विद्यते॥
सन्यासधर्मं तस्यैव नान्यस्य गुरुपूजिते॥ संन्यासधारणं कार्यं विप्रस्य मुक्तिहेतवे॥ यो वि
प्रो धारयेद्दण्डं स एव नारायणः स्वयं॥ चतुर्भुजाः प्रजायन्ते दण्डधारणमात्रतः॥ सर्वलक्ष
णसंयुक्तो ब्राह्मणो गमनं चरेत्॥ गत्वा च दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेत्तद्दण्डवत्क्षितौ॥ त्वमेव देव
देवेश त्वमेव त्राणकारकः॥ त्वमेव जगतां वन्द्यस्त्राहि मां शरणागतं॥ इति श्रुत्वा द
ण्डधारी प्रपृच्छति द्विजन्मने॥ कस्त्वं कस्य सुतस्त्वं हि कथमागमनं वद॥ श्रुत्वा तद्वचनं
विप्रः प्रोवाचात्मनिवेदनं॥ विप्रवंशसमुद्भूतो यज्ञज्ञोऽहं विवेकवान्॥ नास्ति मे पितरौ
साक्षात् नास्ति मे स्त्रीसुतादयः॥ मृतौ च मातापितरौ मृता भ्रातादयः सुताः॥ पश्चात्स्वका

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0 In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं· २४

नानाशाङ्गुल्यहमन्यनन्तोपवाद॥ [illegible] यं॥ सत्यंकु
रुद्विजश्रेष्ठ यज्ञकं वै समाप्तिकं॥ मिथ्याभाषणदोषेण ब्रह्मधर्मविवर्जितः॥ भवत्ये
वनसंदेहो द्विजमत्युरतो वद॥ स्थितानां यौवनाद्यावत्कांतायां परमेश्वरि॥ सर्वहितं
फलं तस्य यः कुर्याद्दंडधारणं॥ पितरौ विद्यते देवि यः कुर्याद्दंडधारणं॥ विद्यते च त
त्स्यभावो यस्य कांता भुक्तस्तथा॥ संन्यासधारणं तस्य तथाहि परमेश्वरि॥ सत्यं श्रावि राम: २४
शिष्यश्चरीरत्वा ख्यं प्रयच्छति॥ इत्यादि दृष्ट्वा वाक्यं तु श्रुत्वा दंडी जितेंद्रियः॥ तस्या
सदानं तस्यैव दशाक्षरं कं संसारवर्त्तीं॥ आदौ दशाक्षरो मंत्रे प्रथमं यो यथा तथा गुरुः॥ त
श्रुत्वा च महावर्ण गमनं कारयेत्ततः॥ कोशं वाक्कोश पुण्यं वा वैगगमनं चरेत्॥ गुरु
णा सह शिष्येण दृष्ट्वा दृष्ट्वा विधानतः॥ तिष्ठति समहावाक्यं मां तस्मान्न हि गच्छतु॥ यो

गः परम हंसस्त्वं त्वत्समो नास्ति भूतले॥ अंतर्यमपराधं मे त्वं हि विष्णुः स्वयं सर्व
क॥ त्वमेव जगतां वंद्य त्वमेव सर्वपूजितः॥ त्वमेव परमो हंसस्तिष्ठति वृत्तमां ब्रज॥
सशिष्यं दंडिनां देवि इति वाक्यं वदेत्ततः॥ अतः सः परमो हंसः पार्थिवेन प्रमोहितः
॥ तस्यैव दर्शनार्थाय चान्तरीक्षस्य देवताः॥ सस्त्रीकाः सपरीवारा आयान्ति दिग्वि
दिक्षु च॥ एतस्मिन्नन्तरे दंडी शान्तयन् शिष्यकुलं ततः॥ फूत्कारं च कृत्वा दत्वा मंत्रेण
नु श्रवणे॥ फूत्कारे वायुयोगेन शिष्यकः प्राणांश्च योजयेत्॥ जन्मांतरकृतं सर्वं नश्यति
यतः किल॥ जन्मान्तरं समालोक्य संस्कारमाचरेद्गुरुः॥ कुंडाग्निके समानीय अंतः प्राश
नमाचरेत्॥ अष्टकस्थं समाभाव्य पुष्पं वन्हौ विनिक्षिपेत्॥ इति नाम्नाथ संस्थाप्यम
ण संस्कारमारभेत्॥ ततोपि दंडिनां देवि शिष्यस्य ज्ञानहेतवे॥ स्वरा शिष्य महाधीर

नि·तं· २५

महावाक्यं हृदयं कुरु॥ जन्मांतरं तु तस्यैव पृथिव्यां नाधिकारिता॥ ममेदं हस्तस्वरूपेयं
शरीरं च न संशयः॥ विरतो भव सर्वत्र तोयाद्याहारं च त्यज॥ आलस्येनैव यत्पश्चात्त
स्मात् चैव मनं त्व॥ पंचतत्त्वं सदा सहस्व सेवेत सुभाव जितेन्द्रिय॥ सदैव मानसी पूजा
सदा मानसतर्पणं॥ त्रिसंध्यं मानसं याग नाभिकुंडे प्रयत्नतः॥ सदैव मानसं भोगं
त्यागं कुरु प्रयत्नतः॥ षड्वर्गं तु जितो भूत्वा नरो नारायणः स्वयं॥ भवत्येव न संदेहो राम: २५
दंडधारणमात्रतः॥ पितृवंशो सप्तदशमात्ववंशे त्रयोदश॥ कांतायाः सप्तमश्चैव
तस्मीनारायणो भवेत्॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यश्चैतानब्रवीद्वचः॥ यद्युक्तं त
यित्रयं तत्करोमि निरंतरं॥ पंचतत्त्वं सदा सेव्यं कस्या भावं वदस्व मां॥ यत्रैव
वर्त्तते दंडी वज्र शिष्यस्समाहितः॥ तत्र गत्वा प्रयत्नेन पंचतत्त्वं विवेचयेत्॥ अथ

वावीरमध्ये तु यत्नेन गमनं चरेत्॥ तत्र ज्ञानिगृहस्थस्य सन्निधाने व्रजेत्किल
॥ सुद्रमदिगंतव्यं यत्रास्ते कुलनायकः॥ भिक्षार्थं यानत्र स्याद्देवतायाः क्रमे
पुनः॥ आचार्यमानी हृष्टात्मभिक्षां कुर्यात्समाहितः॥ हमाले दीक्षिते भिक्षां कुंड
दीक्षां तर्पयाम्यहं॥ एवमुक्त्वा ततो दंडी महासंस्कारमाचरेत्॥ कुंडाग्निके समानीय च
होमयेद्विधिपूर्वकं॥ ततो जनेन करं धृत्वा अभ्यंतरे स्थापयेत्पुनः॥ विपरीतकर्म
गोत्र कुर्याद्दंडविशेषणं॥ ततः कुर्यात्प्रयत्नेन अंतर्यज्ञोपवीतकं॥ शिखां तस्य
शिखामंत्रैः घृतमध्ये विनिक्षिपेत्॥ मूलेन यत्नसर्वं तन्नालिनेन विवर्धयेत्॥ घृ
तम्मात्रकृत्वा पूर्णं विधिप्रशोधयेत्ततः॥ ततः पूर्णां मूलमंत्रैर्दंडमध्ये विनिःक्षिपेत्
॥ पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्तत्संस्कारमानयेत्सुधीः॥ यज्ञसूत्रं सशिखायां तत्क्षणं शा॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि·तं·
२६

धयेत्प्रिये॥मूलमंत्रंजपेन्मंत्रगजांतकसहस्रकं॥ततश्चश्रावयेन्मंत्रंकालिकायाश्च
सुंदरि॥अथवाश्रावयेन्मंत्रंनारायणः परंदुर्लभं॥मूलमंत्रंसमुच्चार्य्यपूर्णमस्तप्र
यत्नतः॥भस्मनात्रणात्साक्षाद्दंडीयज्ञोपवीतवान्॥भवत्येवनसंदेहोनरोना
रायणोभवेत्॥विल्वदंडंसमानीयवंशस्यैकंसमानयेत्॥विल्वदंडेकालिकायाः
जपेन्मंत्रंप्रयत्नतः॥जीवन्यासंततः कृत्वादंडोदेवींविचिंतयेत्॥विल्वस्थितंचवैत
न्मंवंशदंडेनियोजयेत्॥इत्थंदेवीस्वरूपेणदंडोयंपरमेश्वरि॥शिष्यस्यदक्षिणेह
स्तेदंडस्यस्थानमाचरेत्॥कमंडलुंसमानीयवारुणंचप्रपूजयेत्॥वारुणींनिक्षिपेत्त
त्रमूलमंत्रंततोजपेत्॥अष्टोत्तरशतंजप्त्वातस्यवामकरेन्यसेत्॥गैरिकेकौपिनंवस्त्रं
येनचपरिधापयेत्॥दंडधारणमात्रेणनरोनारायणोभवेत्॥अंगावधिमहामायांदं

राम:
२६

डोपरिविभावत॥गुरुपूजांमहाकालींदंडोपरिविभावयेत्॥साक्षान्नारायणस्त्वंहिद्या
धर्मपरोभव॥नतमातापितावापिसर्वंदंडान्तिकेस्थितं॥चौरवत्भ्रमनंगेहेगृहस्थस्य
द्विजस्यच॥नारायणंसदाभाव्यद्वारेतस्यव्रजेत्सुधी॥इतिश्रुत्वागृहस्थश्चदृष्टांजलिप
रोभवेत्॥द्वारेचदंडिनंदृष्ट्वाप्रणमेत्ब्राह्मणोनरः॥भीक्षांदद्यात्प्रयत्नेनकुर्मभोसं
विनाप्रिये॥आदायभीक्षांदेवेशिचौरवद्भ्रमनंचरेत्॥तथाहिन्नारंगत्वाप्रिराचवस
तिंचरेत्॥तीर्थभूमिंततोगत्वासप्तरात्रंवसेत्ततः॥ब्राह्मणोदंडिनंदृष्ट्वाप्रणमेद्विधिपू
र्वकं॥तोयपूर्णंचदेवेशिकिंवाप्यन्यकमंडलुं॥दृष्टिमात्रेणतत्पात्रंपूर्णतोयंभ
वेद्ध्रुवं॥द्याल्लयदिमोहेनसभवेदापराश्रयं॥त्रिंशद्वर्षसहस्राणिवनेचविष्टयो
भवेत्॥इतितेकथितंचंडिसन्यासधारणेपरं॥पाखंडायनवक्तव्यंप्राणान्तेपिकदा

नि·तं·
२७

चन॥८०॥इतिश्रीनिर्वाणतंत्रेत्रयोदशः पटलः॥१३॥ ॥श्रीशंकरउवाच॥
शृणुदेविप्रवक्ष्यामिअवधूतोयथाभवेत्॥वीरस्यमूर्त्तिर्जानीयात्सदातत्वपरायणः
॥यद्रूपंकथितंपूर्वंसन्यासधारणेपरं॥तद्रूपंसर्वकर्माणिप्रकुर्यान्नीरवध्वमः॥
दंडिनंमुंडनंदेविआवश्यकंसमाचरेत्॥यथातथानैवकुर्याद्वीरस्यचमुंडनं॥अ
संस्कृतंचकेशानांमुंडनेशिक्तचोत्तयो॥अस्थिमालाविभूषोवारुद्राक्षानथापि
धारयेत्॥दिगंबरोवावीरेंद्रअथवाकौपिनीभवेत्॥रक्तचंदनदिग्धांगःकुर्याद्भस्मां
गभूषणं॥क्षमादानंतपोध्यानंवीरभावेनशैलजे॥शिवोहंभैरवानन्दोमुक्तोहंकुल
नायकः॥एवंभावपरोमंत्रीहेतुयुक्तःसदाभवेत्॥साम्विदासेवनंकुर्यात्सदाकारणसे
वनं॥भवेत्साक्षात्कुब्जस्वःशंभुरुपोनसंशयः॥निर्वाणमुक्तिमाप्नोतिब्राह्मणोवी

राम:
२७

रभावतः॥अवधूतक्षत्रियश्चमहायोगीनसंशयः॥स्वरूपोपिभवेद्वैश्यःशूद्रोपिसह
लोकभाक्॥संपूर्णफलमाप्नोतिविप्रोनिर्वाणतांव्रजेत्॥त्रिभागफलमाप्नोतिक्ष
त्रियोवीरभावतः॥पादद्वयंतुवैश्यस्यशूद्रस्यचैकपादकं॥ब्राह्मणस्यविनान्यत्रसन्या
सोनास्तिचंडिके॥कुर्यान्मोहनयोन्यत्रसेवपापाश्रयोनरः॥तत्प्रभावेनदेवेशिशृणु
यात्प्राणवल्लभे॥संन्यासिनासदासेव्यंपंचतत्वंवरानने॥द्वादशाब्ददेवेशियोन्यदि
मस्तुर्नतारयेत्॥सैवचानन्दविख्यातोद्वादशाब्देसरस्वती॥अवधूतस्यचाख्यातःशृणु
ष्वपर्वतात्मजे॥वनारण्यभारतीचपुरीचगिरिरेवच॥एकस्थानेवसेत्स्थित्वाइष्टध्याना
दिकंचरेत्॥योमंत्रतत्त्वज्ञःशरणःपरिकीर्तितः॥श्रेष्ठकेशोजटाजूटःसदात्वचल
वत्चरेत्॥अन्तयोगीमहावीरोहस्त्यसेवशैलजे॥नानाशास्त्रक्रियाविज्ञोनानाकर्म

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नि.तं. विशारद:॥ सदेष्टदेवीभावेन भावयेद्योगिचांगनां॥ स एव भारते वीरो महाज्ञानी

२८ जितेन्द्रिय:॥ सदोद्र्वाकुर्योवीरश्छन्नकेशो दिगम्बर:॥ स एव नम भावेन भावयेद्यो

न रोनाम:॥ इष्टदेवो विनानास्ति सवीर: परिकीर्त्तित:॥ नाना देवस्वरूपी ठ ष्व क्षेत्रेषु च

तीर्थभूमिषु॥ भ्रमणाकुरुतेनित्यं कुर्याद्यत्नेन पूजनं॥ देवतायासदाध्यानं श्री

गुरो: पूजनंतथा॥ अंतर्यागेनयोतिष्ठ: सवीर: पुरिरेवच॥ अवधूताश्रमो देवीय:

स्य भक्ति: सुनिश्चला॥ तस्य तुष्टा भवेत्काली किंनालि ध्यातिमूतले॥ अवधूतंस राम:

मालोक्य शम्भुवत्पूजनं चरेत्॥ शक्तित: पंचतत्वानि यत्नेन चनिवेदयेत्॥ पंच २८

तत्वं विनाभद्रे आनंदो नैवजायते॥ अतो हि भक्तिभावेन तेनैव पूजनं चरेत्॥ इति ते

कथितं काले अवधूतस्य लक्षणं॥ येन विज्ञानमात्रेण शिवत्वं लभते नर:॥

नि.रं. अज्ञाय भक्तिहीनाय न दातव्यं कदाचन॥ तत्त्भक्तिविहीनाय तत्वनिंदापराय च॥

२९ इदं तंत्रं स्वयं प्रश्न प्राणान्तेपि कदाचन॥ न श्रावयेद्भक्ताय सिद्धिहानि: प्रजायते

॥ कदाचिद्विद्यास्त्वद्व्याय स्वशिष्याय महात्मने॥ श्रावयेद्भक्तियुक्ताय यदि तेयोग्य

ताभवेत्॥ श्रुत्वा गोपय यत्नेन स्वयोनिमिव शैलजे॥ संक्षेपात् कथितं किंचित् कि

मन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥ ४९ ॥ इति श्री निर्वाणतंत्रे वाणिकाशंकर संवादे अवधू राम:

ताश्रमविवरणो नाम चतुर्दश: पटल: समाप्त:॥ १४॥ ५००८ ॥ ॥ २९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

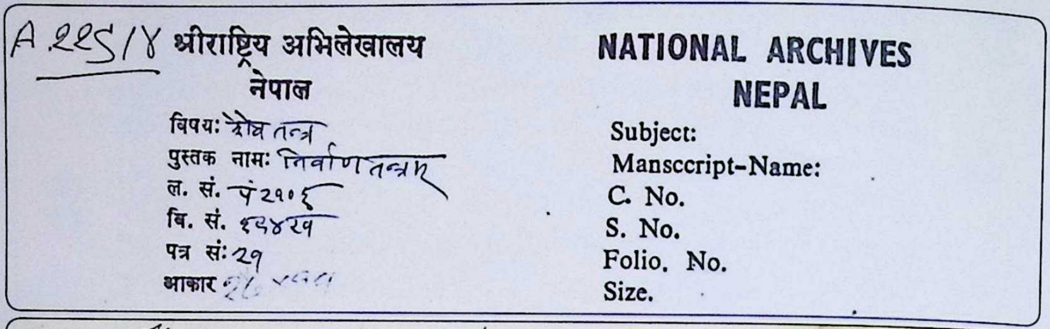

A.225/14 श्रीराष्ट्रिय अभिलेखालय
नेपाल
विषयः शैव तन्त्र
पुस्तक नामः निर्वाण तन्त्र
ल. सं. पं २१०६
वि. सं. ६५४५४
पत्र सं: २१
आकार [illegible]

NATIONAL ARCHIVES
NEPAL
Subject:
Mansccript-Name:
C. No.
S. No.
Folio. No.
Size.

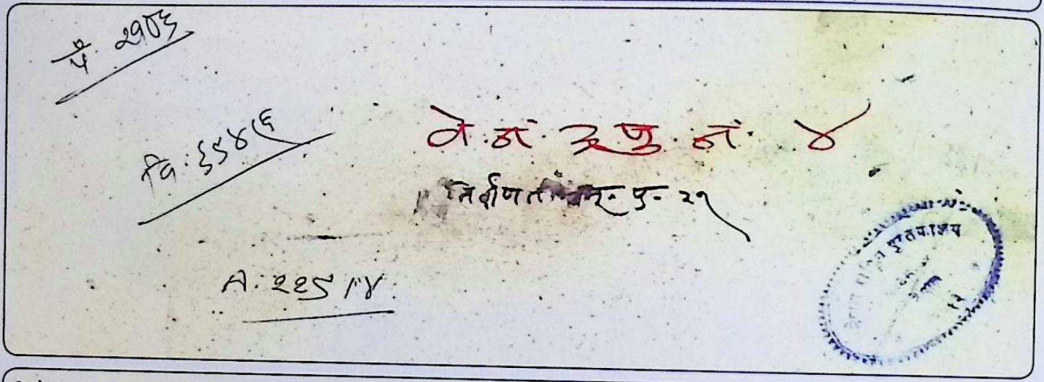

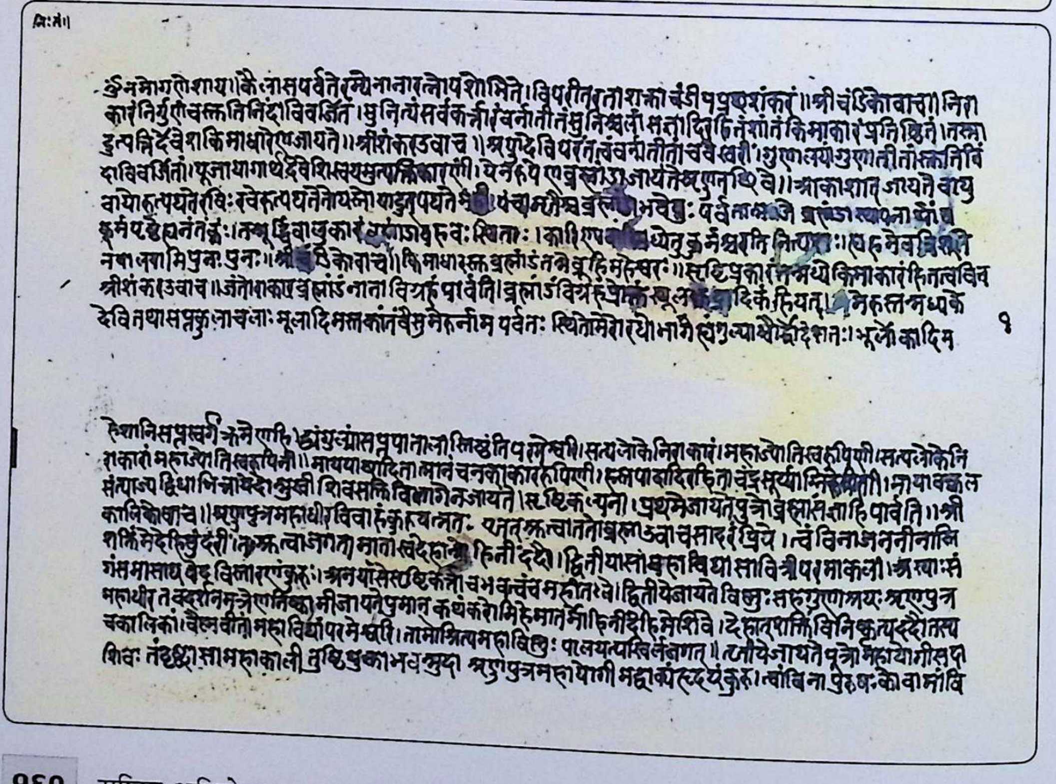

नि:तं॥

ॐ नमो गणेशाय ॥ कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते । विपरीतरता शक्ता चंडी प्रपृच्छ शंकरं ॥ श्री चंडिकोवाच ॥ निरा
कारं निर्गुणं व्यक्तं निर्द्वंद्वं विवर्जितं । सुनित्यं सर्वकर्तारं वर्णातीतं सुनिश्चलं । [illegible] तं शांतं किमाकारं प्रतिष्ठितं । तस्मा
दुत्पन्नं देवेशि शक्तिमाधारेण जायते ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ शृणु देवि परं तत्त्वं वर्णातीता च वैखरी । गुणत्रयं गुणातीतो सकलनिर्वि
कल्पवर्जितो । पूजायागार्थं देवेशि स्वयमुत्पन्नकारणी । येन रूपेण ब्रह्माण्डं जायते [illegible] ॥ आकाशात् जायते वायु
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ [illegible]
देवि तथा सप्तकुलाचलाः मूलादि [illegible] नाम पर्वतः [illegible] भूर्लोकादिम 1

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

नि: तं:

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नाकोपि मोहिनी। अतस्त्वं परमानंदं विवाहं कुरु मे शिव। यदुक्तं नृहरे रूपान्त्वां विना नास्ति मोहिनी। सत्यमेतु गतान्मा
न मां विना पुरुषो भव। अस्मिन्देहे संशये चक्रो मे च विवाहकं। कुरु देहान्तरं मा न करुणा यदि वर्जिते। ततः क्षणे साम
हाकाली द्देहाद्भुवनसुंदरी। नाम्ना श्रित्य महायोगी संहरते निखिलं जगत्। शंभुरस्य विभागस्य शक्तिवास्ताधिकं भवेत्। काली
काल्या महाविद्या ह्येतेन परमेश्वरि॥ इति ते कथितं कांते यथा ब्रह्मनिरूपणं। गोपनीयं प्रयत्नेन विद्योपनि यथा प्रिये॥०॥
इति निर्वाणतंत्रे देवीश्वरसंवादे प्रथमः पटलः १॥०॥ श्री चंडिकोवाच॥ त्वत्प्रसादान्महावीर्यो देवक्रानं ब्रह्मनिरो
पनं। इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्षितौ सृष्टिर्यथाभवेत्॥ श्री शिव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते। सत्यलो
के महाकाली महारुद्रेण संपुटं नवकंठेति विख्यातं चंद्रसूर्याग्निकप्रभं। अनादिपुरुषं शुद्धं युक्तं। तदेशाजीवसंज्ञकाः 2
ज्वलदग्नेर्यथा देवि स्फुरन्ति विस्फुलिंगकाः। तस्याः पुनः परं हि दुःखं यथा भूमौ पतन्त्यपि। तदेव सहसा देवि संज्ञायुक्ता
भवत्यपि स्थावरादिषु कीटेषु। पशुपक्षिषु शैलजे। चतुरशीति लक्षं वै जन्म प्राप्नोति सो व्ययः। ततो लभेत् परे श्वादि

मानुषं दुर्लभं ततः। येतो मानुषदेहस्य धर्मा धर्माधिपत्यसः। ततोपि लभते जन्म पुनर्मनुष्यसः जायंते चाक्रि
यते चक्रमेपासमियंत्रिताः चतुरशीति सहस्रेषु नानायोनिषु शैलजे श्री चंडिकोवाच॥ कथं वा लभते जन्म कथं शुभ
मत्स्यं भवेत् प्रभो। तत्प्रकारं महादेव श्रोतुमिच्छामि तत्वतः॥ श्रीशंकर उवाच॥ इह यत् क्रियते कर्म यत्रेह यत्
कर्म तत्परत्रोपभुज्यते। जीवस्तु एव जलौके न देहाद्देहान्तरं व्रजेत्। संप्राप्य चान्तरं देहं देहं नैव व्रजेत्। संप्राप्य चान्तरं देहं
देहं त्यजति पूर्वकं। इति श्रुत्वा वचश्चंडी पप्रच्छ परमेश्वरं। प्राप्ते चान्यदेहं तु पिंडदानादिकं कथं॥ श्री शिव उवाच।
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदेव हि। मायादेहः परेशानि वायुरूपो न चान्यवायुरूपो घनो देहः। आकाशस्था निराश्र
यः ततश्च पिंडदानेषु वायुस्थिरतरो भवेत्। प्रथमे मस्तकं देवि जायते च क्रमावधि। ततो यमपुरं गत्वा धर्माधर्माधि
कं क्रियते तद्युक्तो वा परे किंचित् पदार्के मन विद्यते। धर्मास्तयात्तदा जीव प्रययो ब्रह्मशासनं। तस्मात्कर्मी
वसाविल यदि स्यात् दुर्लभं ततु महाविद्यां भाग्यवशाद्यदि प्राप्नोति सद्गुरुं। तत्वज्ञानं महेशानि यदि भाग्यव

साद्भवेत। तदेव परमं मोक्षं यावद्ब्रह्मांड तिष्ठति। ब्राह्मणस्य महामोक्षं साधुज्यं क्षत्रियस्य च। सारूप्यं चोरूप्य
तस्य शूद्रस्य सहलोकता महाविद्याप्रभावेन पुनरागमनं नहि। ब्रह्मब्रह्मांडनाशे तु सर्वं मुक्तं सदाशिवे। तदास्तवे
स्य निर्वाणं भवत्येव न संशयः। श्री चंडिकोवाच॥ ब्रह्मब्रह्मांडवाहेतु किं पुनः परमेश्वरः। तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्ने
होस्ति मां प्रति॥ श्री शिव उवाच॥ ब्रह्मांडस्य वा सदेशो ब्रह्मांडाद्धहवः स्थिताः। अनंतस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते म
यास एव निर्मितं सैवं सर्वं सुरेश्वरि॥०॥ इति निर्वाणतंत्रे देवीश्वरसंवादे द्वितीयः पटलः॥०॥ श्री शिव उवाच॥ प्रकृत्या
जायते पुंसां प्रकृत्या सृज्यते जगत्। तोयात्तु बुद्बुदं देवि यथा तोये विलीयते प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां प्रलीयते। तस्मात्
प्रकृतियोगेन जायते नान्यथा क्वचित् ब्रह्मविष्णु शिवं देवि प्रकृत्या जायते ध्रुवं। तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लभ्यते पुनः 3
ख शक्तिरेवं द्विजाः सर्वे न शैवा न च वैष्णवाः। उपास्यन्ति यतो देवी गायत्री परमाक्षरी गायत्रीं श्रृणु चार्वंगि चतुर्वेद प्रपूजि
तां वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीं। हृत्पंकजं समुद्धृत्य नाभ्यक्षरं समुद्धरेत्। वामकर्णे समायुक्तं पुनर्नाभिं समुद्धरेत्

कर्णे युक्तं मूर्द्धिरेफं ततश्च सुरवंदिते। वारुणं रसनायुक्तं चंद्रवीजं ततः परं। सांतयुक्तं स्वर्गयुतं चैवं व्याहृतिमुद्धरेत्। कर्णे युक्तं
मूर्द्धिरेफं ततश्च सुरवंदिते। वारुणं रसनायुक्तं चंद्रवीजं ततः परं। सांतयुक्तं स्वर्गयुतं चैव व्याहृतिमुद्धरेत्। तत्पदं च समुद्धृत्य स
वितुस्तदनंतरं वरेण्यमिति चोद्धार्य भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात् प्रणवं तदनंतरं इति जप्त्वा महेशानि साक्षा
न्नारायणो भवेत्। धिनयो मध्यभागे च यकारद्वयमेव च। अनन्तं महेशानि अनंतं स्नातिरेव च। इति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भ
वति तत्क्षणात्। अंत्ययकारयोः स्थाने योकार इति यः पठेत्। स चांडालः समाख्यातो ब्रह्महा स निगद्यते। अतएव महेशा
नि तव स्नेहात् प्रकाशितं। सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्येषु च दुर्लभा। अस्याः ग्रहणमात्रेण भूपूजे तु न चात्र संशयः॥ षडंगन्या
समं त्रयं ततश्च शृणुष्व प्रियंवदे। प्रणवद्वयहृत्पद्मे भूः कारं शीर्षदेशके। भुवः शिखायां स्वंकारं। कवचे विन्यसेत्सुधीः। नेत्रत्र
ये भूर्भुवः स्वः। स्वकारं करयुग्मके। नमः स्वाहा वषट् हुं च वौषट् फट् क्रमतो न्यसेत्। ध्यानं शृणु वरारोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः
श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौशेयवसना तथा। श्वेतैर्विलेपनैर्युक्ता पुष्पैरलंकारैर्विभूषिता। आदित्यमंडलांतस्था ब्रह्मलोकगता

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नरा। अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगताथवा। ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि
गायत्र्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदी नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय पदाय परोजसे। एवं ध्यात्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमेश्वरीं। पु
नर्ध्यात्वा यंत्रपीठे पुष्पं दद्यात् वरानने। आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत्। एतच्चाष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकं
चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयंत्रमुत्तमं। जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तां त्रिवर्गदां। हालाहलादिकं मंत्रं समस्तं परमेश्वरि। स
मुच्चार्य्य वदेत्पाद्यं सावित्रीं ङेयुतां पुनः। त्यागात्मकमनुः पश्चात् यथाविभवविस्तरैः पूजयेद्बहुयत्नेन चान्यथा ब्राह्मणः स्मृतः
द्रव्याभावे वरारोहे पाद्याद्यैर्हृदकात्मकैः पूजयित्वा यजेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं। दशभिर्जन्मजनितं शतेन च पुराकृतं।
त्रियुगं तु सहस्रेण गायत्री हंति पातकं। ॐ महेश्वरवदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता। ब्रह्मणा समनुज्ञाता गच्छ देवि यथेच्छ
या इति मंत्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे पुनः। समर्पयेज्जपफलं ततस्तोत्रादिकं पठेत्। विधिवत्तत्र जापेन पुरश्चरणमीरितं। तद्द
शांशेन तत्पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये। होमयेत्तद्दशांशेन तर्पणं तदनंतरं तर्पणं। अभिषेकं तद्दशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजने ४

इमस्सोऽध्यायोऽरीरैत्याद

ततः सिद्धो भवेद्देवि त्रिवर्गफलसाधिनी। माहात्म्यं चास्य मंत्रस्य चतुर्वेदैर्न भाषितुं। अपामार्जनमंत्रस्य प्रकारं शृणु पार्वति
भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भूमिमस्तके। श्रीपार्वत्युवाच। मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदं सुरेश्वरि। सामाथर्वत्विदं देवि क्र
मेण परिकल्पजे। शून्ये शिरसि चारण्यं भूमौ शून्ये तथा मूर्ध्नि चापमार्जनमाचरेत्। आपो हि ष्ठेति मंत्रान् अष्टाक्षरपदेन तु। मार्ज
नं यत्क्रमेणैव सर्वपापविनाशनं। व्यतिक्रमेण चार्वंगि ब्रह्महत्यापदे पदे। अतएव क्रमं सर्वं न वक्तं हि तत् प्रकाशितं। सकृतिंच
क वदे देवि पश्चिमात्प्रणमेत्सुधीः॥ श्रीपार्वत्युवाच॥ तूरी गधा मयोर्देव परमात्मा सर्ववाहि। शिरः पद्मे स्थितेनाथ नमस्का
रः कथं भवेत्॥ शिव उवाच॥ शिरःपद्मे महादेव तथैव परमोगुरुः। तत्समो नास्ति देवेशि पूज्यो हि भुवनत्रये। यद्रूपं चिंतयेच्छ्रं
श्रीवासो गुरु चतुष्टयं। तद्दशा भावसंभूता ये चान्ये गुरवो जनाः। तथैव ब्राह्मणाः सर्वे चांशावतारसंस्थिताः। तथैव चाहाच्चे
तान् प्रत्येकं भावयेत्ततः। सहस्रारे महापद्मे तदाश्रितां विवर्जयेत्॥ प्रत्यक्षदर्शने देवि चाश्रितद्ब्रह्म चिंतनं। नमस्कारादि
कं देवि कुर्यात्साधकसत्तमः। एषां दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत्। न कुर्याद्यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः। ब्राह्मण

दीनसमालोक्य ब्रह्मचारीयतित्रयं। दृष्टिमात्रेण गिरिजे प्रणमेद्दंडवद्भुवि। महापातकयुक्तोपि मुक्तो भवति तत्क्षणात्॥
न कुर्याद्यदि मोहेन महापातकवान् भवेत्। एकैकं वस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषणं। दंडहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणं त्रयं
प्रकुर्यात् साधकः श्रेष्ठश्चान्यथा पातकी भवेत्॥ ० ॥ इति निर्वाणतंत्रे तृतीयः पटलः ॥३॥ ० ॥ देव्युवाच॥ संन्यासी कीदृशो नाथ
अवधूतस्तु कीदृशः। कीदृशो वा ब्रह्मचारी गृहस्थो वा कीदृशः। शिव उवाच॥ दिव्यं प्रकाशकं मूर्तिं चिंतयेद्दंडधारिणं। वीर
स्य मूर्तिर्देवेशि सदा भस्माङ्गभूषणं। कौलिकस्य गृहस्थस्य मूर्तिं तत्र चारिणं। गृहस्थस्य दिव्यमूर्तिं चंदनादिविभूषितं॥
सर्ववांछितरूपोसौ गृहस्थः साधुरूपकः। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डलक्षणं। मेरुपर्वतमध्ये स वेदाश्रयं प्रिये। महा
वीरा नदी तत्र मध्यदेशे सदा स्थिता। सुमेरोर्दक्षिणे तु सत्यलोकं वरानने। अधोभागे मेरोस्तु निप्रतिष्ठंति रसातले। एवं क्रमेण मेरुमध्ये
भुवनानि चतुर्दश। पाताले सप्तके सार्द्धं ब्रह्मपद्मं महेश्वरि। अधोवक्त्रे तत्र सा धीरा मध्ये चतुर्दले पद्मे मध्ये बीजकोषे स्थि
ति चक्रं मनोहरं। वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः। जंबूद्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरं वलयाकाररूपेण समुद्राः ५

सप्त संस्थिताः। त्रिकोणं मदनाकारं कंदर्पश्चाधिदेवता। ऐं क्लीं रूपं हि लं बीजं गजेंद्रवाहनं शिवे। त्रिकोणे मदनागारे लिंग
रूपो महेश्वरः। माया शक्तिर्महेशानि भुजगाकाररूपिणी। तथैव वेष्टितं लिंगं सार्द्धत्रिवलयाकृति। लिंगस्योर्ध्वं स्वरूपेण समास
थ स्थिता सदा। ऐं बीजं वरारोहे लिंगस्य वामदेशके सुसिद्धं ब्रह्मसदनं नादोपरि सुसुंदरं। तत्रैव निवसेद्ब्रह्मा सृष्टिकर्ता प्रजापति
वामभागे वसा वित्री वेदमाता सुरेश्वरि। नर्मदाः प्रसादमासाद्य सृष्टिं वितनुते सदा। यद्रूपं ब्रह्मसदनं तास्मिन् योनिर्न विस्मृता। तत्स्वरूपम
ध्ये तद्गृहे परम पूर्वं वरानने। स्थावरं पर्वतं पुरं कीटं पशुमनुजानां। स्वर्गं नाकं देवि नास्ति की पृथिवीतले त्रिकोणं नभ
देवेशि पर्वतं चतुरूपकं। नीलाचलं मंदरं च पर्वतं चंद्रशेखरं। हिमालयं सुवेरं च मलयं भस्मपर्वतं। चतुष्कोणे वसेद्वित्तथैव
दानवाचलं॥ एणु अनंता सती नानारूपा नितत्त्वं। जायते च म्रियते च पूर्वोक्ते नैव वत्मनः॥ ० ॥ इति श्रीनिर्वाणतंत्रे चतुर्थः पटलः ॥४
श्रीशिव उवाच। एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे भीमाख्यं पंकजं शुभं। पत्रषट्कं तथा वर्णं चतुर्द्वारविभूषितं। पद्ममध्ये बीजकोषे भुवर्लोकं म

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नोहरं। सिंदूरसादृशं रक्तवर्ण्णं नशोभितं सदा सिंदूरारक्तचान्त्रेण निर्मितं चक्रपाणिना। तस्योर्द्धे निवसेद्विष्णुः श्रीवामीया
मदक्षिणे। ब्रह्मणा सृज्यते लोकः। पाल्यते चक्रपाणिना। वैकुंठनाम तत्स्थानं। नानादेवालयं हि तत्। वैकुंठस्य पदम
भागे मालकं सर्वमोहनं। तत्रैव राधिका देवी द्विभुजं मुरलीधरं। नारदाद्यैर्मुनिगणैः शोभितं वेदपारगैः। वैकुं
ठमद्दृशस्थानं न भवति शास्त्रे न च साधके॥ अत्र मध्ये तथा वारि यथा सर्वे प्रपश्यति। तथैव भूमिगाः सर्वे स्थापितं वपुः
कं वेदवाक् विराजितं॥ पीतांबरं शांतमूर्त्तिं वनमालाविभूषितं। एवं भक्तजनं सर्वं वैकुंठे चापराजिता। विष्णुरात्रं वि
सुगानं वेदमवं विष्णुरूपकं। विष्णुगानं विनानास्ति वैकुंठे परमेश्वरि। यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति नामकं। तान्
वाचा विकिंवा ध्यानयोगेन विद्यते। शुद्धसत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितं। तत्रैव भातिकैलाशा तत्रैव ब्रह्मपदं। वै
कुंठे नगरं तत्र तत्रैव विरालयं। चंद्रमयादि तत्रैव कंदर्पं नित्यं प्रिये॥ सर्वदेवालयं तत्रैव कन्या दिशोभितं। मध्यदे

शे गोलकाख्यं। श्री विष्णोर्भोगमंदिरं। श्रीविष्णोः भावरूपस्य स्वस्थलं चित्तमोहनं॥ तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया
कथ्यते ऽधुना॥ तत्रैव सततं भाति द्विभुजो मुरलीधरः। निराकारो महाविष्णुः साकारो पि स तो क्षणे। यदा साकाररूपो सौ
तदेव मुरलीधरः। तदा सह भयो विष्णुर्भुवने पाति निश्चितं। वैकुंठस्य महाभागं यत्र वै परमेश्वरि। इति स्थानस्य माहात्म्यं
संक्षेपेन मयोदितं। विस्तारेण न शक्नोमि जन्मांतरशतेन च। वीजकोशस्य बाह्ये तु वेष्टितं तोयमंडलं। प्रमाणं सुंदरं तो
यं यथा क्षीरोदसागरं। थूलरूज्योतिषाकारं कोटिचंद्रसमप्रभं॥ वनयाकाररूपेण शुभ्रतोयमंडलं॥ सुगंधादिसमन्वितः
सर्वास्तत्रैव भासुंदरी। इंद्रादिदेवताः सर्वे स्तवमाना निरंतरं। गंधर्वैश्चैव नागादि कूष्मांडभैरवास्तथा। नानासुखवि
कुर्वंति लासेन सदा चैकाग्रचेतसा। विष्णुगानं परा भक्तिः स्तुतिभक्तिपरायणाः वेदगानं प्रकुर्वंति चतुर्वक्त्रेण वेधसा। वेदगानं च
प्रकुर्वंति मानवादि च षड्रागाः। षट्त्रिंशद्रागिनीनथा वेदगानेन भावेन मूर्त्तिमंतस्य देवाः। मानचित्तेन रागेन सामगा
नं सदा प्रिये। मम्माकेन मदार्थं वै वसंतेन सदाशिवः। हिंडोलेन यजुः पाठं संकुर्वंति वेधसा। कर्णपूटेनैव आवेदं श्रीरागेन तथा

वेदे। निर्दिष्टं पाठमेतत्तु अनिर्दिष्टमतः परं। तत्रैव वर्त्तते रागाः सहस्राणि च षोडश। तत्रैव भाति मालाश्च सहस्राणि च षोडशः
गुरवे सुरवीणानान् सर्वेषां लाड्जायते। तेन तालेन रागेन सदा गोपी वरे वेधसा। नृत्यगीतविभागादि कुर्वंति मुनयो जनाः। वसंता
द्याश्च ऋतवः तिष्ठंति तत्र सततं। नानापुष्पप्रसूनेन भाषितं मुरलीधरं। तत्रैव राधिका देवी नानासुखविलासिनी। वदंति मुरलीगा
नं कृष्णकांतप्रमोहनं। येन सद्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा। तद्रूपं चैव तत्रालंकृतगाने प्रयन्ततः एवमाने स संसुकाम हृदि राधि
लासिनी वामभागे सदा भाति राधिका भक्तवत्सला। प्रार्थनेन प्रकुर्वंति राधिका भक्तिसंयुता॥ श्रीराधिकोवाच॥ तव भक्तियुता
८ भर्त्ता सा च भक्तिसंयुता। गोकीला महाविष्णुं द्विभुजं मुरलीधरं। सदानंदघनं देवं मनसा गोपिकाः। एवं ध्यायंति ये नित्यं मा त्वां
पापं च कीदृशं। तत्रदर्श विशेषेन यथाहं तव वल्लभा। श्रीभगवानुवाच॥ ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव तेन मार्गेण स कृतिं दास्यामि सुध्रुवा ७
वंशि सदा त्वं भक्तवत्सला। श्रावैतद्यो ततः कृष्णं जपंति ये च मानवाः तेषां वसंदति वा नंदा त्वाभिमान संशयः। गुरुरूपेण
भावमार्गेण मे अभार्गेण चैव हि। येजना मां भजंत्येव। तेन राम समासदा। या नारी साम भेदेन भजंते पुरुषं सदा। वसमतोस

दा नारी सायं तेनाऽत्रसंशयः। भार्या वा पयवा भक्त्या। तत्पं नित्यगतं यदि। तव भार्या प्रदास्यामि सकलं त्रिभुवनाधिके। सा
सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं च राधिके। मद्भक्त्यानेव गच्छंति कदाचिन्मम मंदिरं। इति श्रुत्वा वचः सा देवी राधिका भक्तवत्सला।
वांके रीते महाविष्णोः कामवाणेन पीडिता। विष्णुलोकमिदं देवि चापरं शृणु पार्वति॥ इति निर्वाणतंत्रे नवमः
पटलः॥९॥ श्रीशंकर उवाच॥ एतत्पश्चात्स्वोर्द्ध्वदेशे महापद्मं सुदुर्लभं। द्वात्रिंशत्पत्रं नीलवर्णं जलजं कुवलयपंकजं। शादि फांतैः
सर्वद्रेश्च पंकजे चाभिशोभितं। तन्मध्ये वीजकोशं च सदैव मेघवाहनं। रुद्रालयं तु तत्रैव महामोहस्वरूपकं। भद्रकाली
महाविद्या वामभागे न शोभिता। भद्रकाली महाविद्या सदा संहारकारिणी। ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाल्यते विष्णु
विष्णुना परदेवो रुद्ररूपः सदा संहारकारकः। संहरेद्रुद्ररूपेण भद्रकालिकया सह। रुद्रस्य भावनादि विकिंस सिद्ध निचूडि
यद्रूपे कथितं पूर्वं गोलकं सर्वमोहनं। तस्माद्धि सर्वतो भावे रुद्रलोकं चतुर्गुणं। रुद्रलोके महास्वर्गं गोलकादि चतुर्गुणं।
महामोहप्रदं नित्यं रुद्रं भक्तांग भूषणं॥ भद्रकाली महाविद्या रुद्रस्य वामसंसार्के। विष्णुना पाल्यते यत्र काली सा एव रूपेण

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतः काली महादेवी संदेव मुरलीधरः । आराध्य कृष्णनैवेकुं राधिपतिर्भवेत् । गोलोकाधिपतिर्देवि सर्वो निभक्तिपरा
यणः । कालीपादप्रसादेन सम्भवेल्लोकपालकः । लोकानां रक्षणार्थाय सत्री कोमुरलीधरः । समाराध्य भद्रकाली गोलोके
निवसेत्सदा प्रसादं कालिकायाश्च भुज्यते विष्णुना सदा । तत्र पालको विष्णुर्महासत्वपराक्रमः ॥ ० ॥ इति श्रीनिर्वाणतं
त्रे षष्ठः पटलः ॥ ६ ॥ ० ॥ श्रीशिव उवाच ॥ एतत्पद्मस्योर्द्धदेशे विमलं पद्मसुंदरं । शोभितं द्वादशैः पत्रैः शोणं बंधूकसन्निभं । चोष्ण
यो निक्किफलदं शुद्धसिद्धरसोदरं । पद्ममध्ये वीजकोषे षट्कोणं मंडलं शुभं । मंडलस्य मध्यदेशे वायुवीजं मनोहरं सजी
वं वायुवीजं च वेदवाहुविवान्वितं । लोकत्रयस्य दशाने ईश्वरं सर्वपूजितं । या विद्या भुवनेशानी त्रिषु लोकेषु पूजिता । इश्व
रस्य वामभागे सा देवी परितिष्ठति । महर्लोकमिदं भद्रे पूजास्थानं सुरेश्वरि । अत्रैव मानसं यागं कुरुते योगवित्तमः । सिंधूरकल्प १
पार्वति स्फाटिके निर्मितैर्यतः । तत्र मानवाः सर्वे ज्योतिर्मयं पश्यंति । सर्वावयवसंयुक्ता देवाः किंकरितिसंततिं । भूमिगाः
परिपश्यंति चक्षुषा दृढहिनेजसं । स्वर्लोकगामिनेः सर्वं साकारं पश्यंति । अन्नमेदं न पश्यंति स्थूलरूपनिरीक्षणे ॥

यथैव भूमिगाः लोकाः प्रचरंति महीतले । तथैव देवताः सर्वे स्वर्गे तिष्ठंति प्रार्थतिः । भूर्लोके निवसे ब्रह्मा भुवर्लोके जनार्द
नः स्वर्लोके निवसेत् शंभुः पदार्थहारकारकः । ब्रह्मादीनां त्रईशानः सर्वकर्ता दईश्वरः । सर्वस्वामी स्वरूपश्च सर्वकर्ता सु
रेश्वरः । सृष्टिस्थितिलयादीनां कर्त्ता च जगदीश्वरः । गोलोके कथितं सर्वं यद्रूपं नास्ति सदा । तस्मात्स्थानं शुभं देवि स्वर्ग
लोकं सुसुंदरं । विष्णोरेवं च स्थानं शुभं सर्वस्थानगुणं शिवे । महर्लोकस्य माहात्म्यं किंचकुं शक्यते मया । गोलोकस्य स्थानशुभं
महर्लोकं सुसुंदरं । विष्णोरेवं स्थानशुभं सर्वस्थानगुणं शिवे । महर्लोके वसेत्सो हि सा भानुभावनत्परं । तस्माद्देवयातां गोलोके
गोलोकेषु रतीधरं । तदस्तां प्राप्य सहसा सृज्यते पद्मयोनिना । तदाज्ञया पाति लोकान् विष्णुरामुरलीधरः । एवं हि रुद्ररूपेण सं
हारत्यखिलं जगत् । सर्वकर्त्ता क्षमादेवि अनंतः स परमेश्वरः । ईश्वरः सर्वकर्त्ता च निर्गुणश्चाचलः शिवः । भुवने
शीविना देवी स्पष्टुं न हि शक्यते । पंगुपाथः पद्मकेशाः । गंतुं न हि शक्यते । भुवनेशी समासाद्यः सर्वस्वामी च

ईश्वरः । अतएव महेशानि तथैव मोक्षदायिनी । विश्वमाता च सा देवी । विश्वपावनकारिणी । सा सदा सर्व
लोकानां मुक्तिदा विश्वमातृका । भुवनेशी विना ईशः किंचित्कर्तुं न शक्यते । अतएव महादेवी मोक्षदा विश्वमा
तृका । भुवनेशी विना ईशः कथितं किंचिन्महर्लोकस्य लक्षणं । समासेन परेशानि अथान्यत् शृणु सादरं ॥ ० ॥ इति नि
र्वाणतंत्रे सप्तमः पटलः ७ ॥ ० ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ अस्योर्द्ध निर्मलं पद्मं सर्वमोहस्यकारणं । षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मो
होधकारनाशनं । पद्ममध्ये यथा वह्निं तथा ज्योतिर्मयं प्रिये । पद्ममध्ये वराटे च जनलोकं सुसुंदरं । महामहांधशमनं त
द्विवेर्द्धमंडलं । देववंदेर्गपर्कैश्च मुनिभिः परिसाधितं । गोलोकस्य लक्षगुणं इहस्थानं सुदुर्लभं । देवत्वं च मनोगं च विष्णो
र्च तथापुनः । सर्वलक्षगुणं देवि गोलोकात्तत्रसंशयः । वीजकोषे महाविष्णु षट्कोणं यंत्रमुत्तमं । यंत्रमध्ये च वृषभं महा २
सिंहार्द्धेरहर्कं । तस्यापरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिवः । त्रिनेत्रः पंचवक्त्रश्च प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनः । विभूतिभूषितांगश्च रज
तावलसोदरः । व्याघ्रचर्मधरो देवः फणिमालाविभूषितः । लोकानां निष्ठदाता च लोकानां भयनाशनः । लोकानां मुक्तिजनको

लोकानां ज्ञानदायकः । आराधकस्य ब्रह्मत्वं दायको विष्णुपूजितः । सर्वानंदकरो देवो अर्द्धनारीश्वरो विभुः । क्वचिज्ज्योतिर्मयो
देवः क्वचिदाधारवर्जितः । देवानां पूज्यरूपश्च देवानां त्रास्त्रिरूपकः । भक्तस्य मुक्तिदो नित्यो विष्णुत्वदायकः प्रभुः । विल्वपत्रैः पू
जकस्य । निजसायोज्यदायकः । गोलोकाधिपतिं कृत्वा भक्तं रक्षति यः शिवः । तस्य देवस्य माहात्म्यं किं विरुद्रेण च चंडि
के । यांगेतरी लोकमाता च शंभोरर्द्धांगधारिणी । त्रिशूलसाभरा गौरी गुणैकेन पिनाकधृक । तस्याः संगं समासाद्य सर्वकर्त्ता स
दाशिवः ॥ ० ॥ इति निर्वाणतंत्रे चंडिकाशंकरसंवादे अष्टमः पटलः ८ ॥ ० ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ एतत्पद्मस्योर्द्धदेशे ज्ञानपद्मं सुदु
र्लभं । पत्रत्रयसमायुक्तं पूर्णचंद्रस्य मंडलं । पद्ममध्ये वीजकोषे स्मरेत्सिंतमणिपुरीं । तन्मध्ये नवकोणं च यंत्रे परमदुर्लभं । श
धुवीजं हितं मध्ये साकारं हंसरूपकं । हंसः परंब्रह्मरूपः साकारः शिवरूपकः । नावश्च दक्षवंशोत् निगमागमपक्षवान् । शिवश
क्तिपदद्वंद्वं विंदुत्रयविलोचनं । विहारश्चास्य हंसस्य हेमपंकजपूरिते । एवं हंसो मणिद्वीपे तस्य क्रोडे परः शिवः वामभागेस्ति द्धिका
जीसदानंदस्वरूपिणि । तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्त्ता महेश्वरः । तपोलोकमिदं भद्रे सर्वलोकस्य दुर्लभं । यत्र ब्रह्मादयो देवा ध्या

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

नदेवाः पार्वतीसहाय्यसे । मलनाथिन सम्येन योगेन तत्प्रसादतः । तपोलोकं गोलोकस्य चतुर्लक्षगुणं शिवे । ब्रह्मलोके च ये देवा ।
वैकुंठे ये सुरासुराः । जनलोकवसेज्जन्तुर्विष्णुभक्तिपरायणाः । तपसा पितलभ्येन तपोलोकमतः शिवे । तपोलोकस्य मानास्ति लो
कमध्ये सुलोचने । तल्लोकवासिसुरलोकैः साकल्यं जनलोकके । साधुरूपं तपलोकेषु निर्माणं हि तदूर्ध्वके । ततो ब्रह्मादयो देवा
तपोलोकार्थिनः सदा । तस्य लोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते । इति ते कथितं कांते स्वर्गलोकस्य लक्षणं । यज्ज्ञानादमर
त्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः ॥ यज्ज्ञानाज्जननीगर्भं न विशति कदाचन । आयुरारोग्यमैश्वर्यं संप्राप्नोति न संशयः । पुराणानि च
सर्वाणि नियमेनो मतानि पार्वति । एतद्रूपं च तन्मध्ये यत्र रूपो न विद्यते । गूढज्ञानं च तन्मध्ये अतः किंचिन्न बुध्यते । एवं हि वेदशा
स्त्रेषु शास्त्रमध्ये सुलोचने । यज्ज्ञानं येनोक्तं नास्ति अतः किंचिन्न बुध्यते । अष्टादश पुराणानि शास्त्राणि च यो नरः तस्य स्थाने पुराण
नि सदा श्रवणमाचरेत् । ... पापाद्विनश्यति कदाचन । शास्त्रस्य लक्षणं येन तत्त्वस्य व्याख्या चान्यत्प्रकाशते । शब्दब्रह्म १०
स्वरूपस्य मम वक्त्राद्विनिर्गताः । संदेहो नैव कर्तव्यो यदि मुक्तिं प्रयच्छति संदेहात्पापमाप्नोति ... सह ज्ञानं च निर्मलं ततः

महाभक्तिर्धर्मोऽसर्वपापविनाशनः । आद्यन्तमध्यमं ज्ञात्वा श्रवणं नित्यं कुर्यात् यदि । तदा मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः ॥
अष्टादशपुराणानि श्रवणेनैव यत्फलं । मेरुतुल्यसुवर्णानि तुलारूपे बहुप्रदे । सशस्या परमेशानि सप्तद्वीपा
वसुंधरा । प्रदद्यात् भक्तिभावेन यदि स्यात् दद्याद्वि । तस्मादेव परमेशानि । सततं बहुविधं स्मृतं । अस्मिन्तन्त्रस्य चापि
श्रवणे यत्फलं यदि । ततः पुण्यं तु कोटिगुणितं । फलं सलभते ध्रुवं ॥ ० ॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे नवमः पटलः ९ ॥ ०॥
श्रीशंकर उवाच ॥ ज्ञानपद्मस्य देवेशि सहस्रदलपंकजं । अधोवक्त्रं महापद्मं सुमेरोर्मूर्ध्नि संस्थितं । यस्य पत्रं महेशा
नि सर्वशक्तिसमन्वितं । शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च । विचित्रं चित्ररूपेण नानावर्णेन शोभितं । शुक्लं अरुणं तु ।
अरुणं शुक्लं अरुणं पीतं सुशोभनं । कस्मिन् क्षणेऽपि शुक्लं वर्णं हरितवर्णमुत्तमं । चित्ररूपश्च चापि वर्णनं कस्मिन्क्षणेऽपि वै ।
एवं नानाविधैर्देवि तत्पद्मं शोभितं सदा । यथैव गोलोकधाम प्रतिपत्रे तथैव च । गोलोकाधिपतिस्तत्र भक्तिभावैर्परायणः । कैलासाधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत् । एवं ब्रह्मादयो देवा इन्द्रेन्द्राग्निदेवेश्वराः । स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दि

दिव्यभावैः सदा स्थिताः । अक्षलक्षं महेशानि तन्त्रे वसुन्धरा धरः । तत्लक्षं शिवं तत्र ब्रह्मलक्षशतं प्रिये । प्रत्यहं परमेशानि
ब्रह्मांडं वदते भवेत् । तन्मध्ये तन्मध्ये स्थापयेत् बुद्ध्या तन्मध्ये कमलापतिं शिवं बहुविधाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत् ॥
महामहाधरासनं । तदूर्ध्वे चन्द्रमण्डलं । देववन्दैर्गाथकैश्च मुनिभिः परिशोभितं । गोलोकस्य लक्षगुणं इहस्थाने सुदुर्लभं
देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा पुनः । सर्वं लक्षगुणं देवि गोलोकान्नात्र संशयः । बीजकोषे मणिद्वीपे क्षेत्रेऽणेऽयेन्तमु
त्तमं । यत्र मध्ये च वटवृक्षं महासिंहासने शिवं । तस्योपरि सदा गौरी दक्षभागे सदाशिवः । त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रं च प्रतिवक्त्रे
त्रिलोचनः । विभूतिभूषितांगश्च रजताचलसोदरः । व्याघ्रचर्मधरो देवः फणिमालाविभूषितः । लोकानामिष्टदाता
च लोकानां भयनाशकः । लोकानां मुक्तिजनको लोकानां ज्ञानदायकः । आराध्यं कस्य बलं वरदायको विष्णुपूजितः
सर्वानंदकरो देवो अर्द्धनारीश्वरो । कश्चित्ज्ञाति नमयो देव वक्ताविद्याधारवर्जितः । देवानां पूज्यरूपश्च देवानां स्वामिरूपकः
भक्तस्य मुक्तिदो नित्यो विष्णुत्वं दायकः प्रभुः । बिल्वपत्रैः पूजकस्य निजसायुज्यदायकः । गोलोकाधिपतिं कृत्वा अ ११

एवं हि परमेशानि नानाशक्तिं प्रविन्यसेत् । प्रतिब्रह्मांडमध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रयं । नानाशक्तियुतं कृत्वा ब्रह्मांडं स्थापय
चरेत् । ब्रह्मपद्मे पृथिव्यां तु वर्तन्ते मानुषादयः । ते सर्वे हि विब्रह्मांडात् तन्मध्ये भुवनानि च । पातालसप्तकं तत्र तत्रैव स्वर्गस
प्तकं । एवं क्रमेण सर्वदेशे भुवनानि चतुर्दश । प्रतिदेहं परे स्थानि ब्रह्मांडं नात्र संशयः । कथितं वाह्यदेशस्य ब्रह्मांडस्य लक्षणं ।
तन्मध्ये वर्तते साक्षाद्भुवनानि चतुर्दश । तदेव विग्रहं देवि महाब्रह्मांडमध्यगं । एवं बहुविधं देवि तत्र ब्रह्मांडके स्थितौ । बृहद्ब्रह्मा
ण्डे सर्वे ते पिण्डरूपशरीरिणः । पृथिव्यां ते पि वर्तन्ते जनाराकारविग्रहाः । महाब्रह्मांडमध्ये तु बृहद्ब्रह्मांडतिष्ठति । तन्मध्ये जन्तवो
देवि तन्मध्ये भुवनानि च । सृष्टिमार्गे न भेदोऽस्ति स्थूलसूक्ष्मादिभेदकः । महाब्रह्मांडके यद्यत् प्रकारे परमेश्वरि । तत्तत्सर्वो हि
देवेशि बृहद्ब्रह्मांडमध्यतः । तेन रूपेण देहमध्ये भुवनानि चतुर्दश । स्थानं बहुविधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयं । तन्मध्ये सत्यलो
कं च महाभासस्य कारणं । दशकोटिनस्वर्णेन निर्मितं चक्रपाणिना । दिक्षु तोयमंडलं च यथा पूर्णेन्दुमंडलं । परितः पारिजात
नि मध्ये कल्पद्रुमं शिवे पुनः । कल्पवृक्षस्य निकटे ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमं । उदयादित्यसंकाशं चतुर्द्वारसमन्वितं । गंधपुष्पैरलं

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

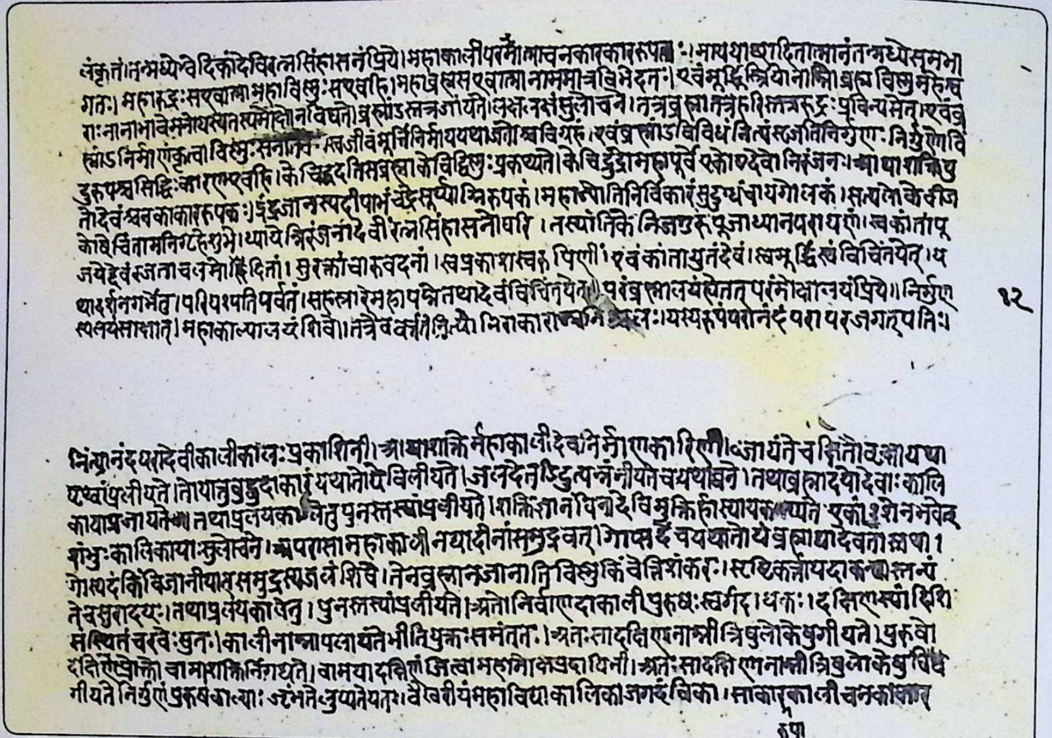
नंकृतं। तन्मध्ये च दिव्यं देवि रत्नसिंहासनं प्रिये। महाकालीपरमैं भावनकाकाररूपका ॥ मायया ... तन्मध्ये सुमभा
गतः। महारुद्रः सरवाला महाविष्णुः सरवादि। मनब्रह्म सरवाला नाममात्र विभेदनः। एवं मूर्द्धि त्रियोनौ हि ब्रह्म विष्णु महेश्व
राः नानाभावेन ... ब्रह्मांड ... रुद्रः प्रविन्यसेत्। एवं ब्र
ह्मांड निर्माणं कृत्वा विष्णुः ... सर्वजीवं भूर्निर्मायथा ... विविधं ... निर्गुण ... निर्गुणे वि
दुरुपस्य सिद्धिः ... महापूर्वे एको देवो निरंजनः ... शक्तिपु
नो देवं स्वव काकार रूपकः ... सूर्याग्निरूपकं। महालयो ... संपदेके ... बीज
केशि चिंतामणिर ... ध्यायेत् त्रिरंजनां देवी रत्नसिंहासनोपरि। तस्यां ... पूजाध्यानपरायणः। त्वकांतापू
जयेद्देवं ... सुरकांचारुवदनां। स्वप्रकाशस्वरूपिणीं। एवं कांतां युतं देवं। स्वमूर्द्धि च विचिंतयेत्। ध
थाऽऽ ... परिपर्वतं। ... एवं विचिंतयेत्। एवं ... परमेशानं प्रिये। निर्गुण
स्वरूपसाक्षात्। महाकाल्याजयं शिवे। ... निराकारा ... परापरजगत्पतिः [१२]

निर्गुणानंदपदा देवी कालीकायाः प्रकाशिनी। आद्याशक्तिर्महाकाली देवा ... जायंते च ... यथा
... विलीयते ... तथा ब्रह्मादयो देवाः कालि
कायाः ... पुनस्तत्रैव प्रलीयते। शक्तिं ... भुक्तिमुक्ति ... एकाशेन भवेद्
शंभुः कालिकायाः कुलेश्वरे। ... महाकाली ... नयादीनां समुद्भवः। ... देवता ...
गोपदं ... शंकरः ...
तेषु ... प्रलयकाले तु। पुनस्तत्रैव प्रलीयते। ... निर्वाणदा काली ...
... कालीनाम्ना ...
... त्रिभुवनेषु ...
गीयते निर्गुणं ... काली ... महाविद्या कालिका जगदंबिका। सा वाद्यकाली घनकाकार
रूपा

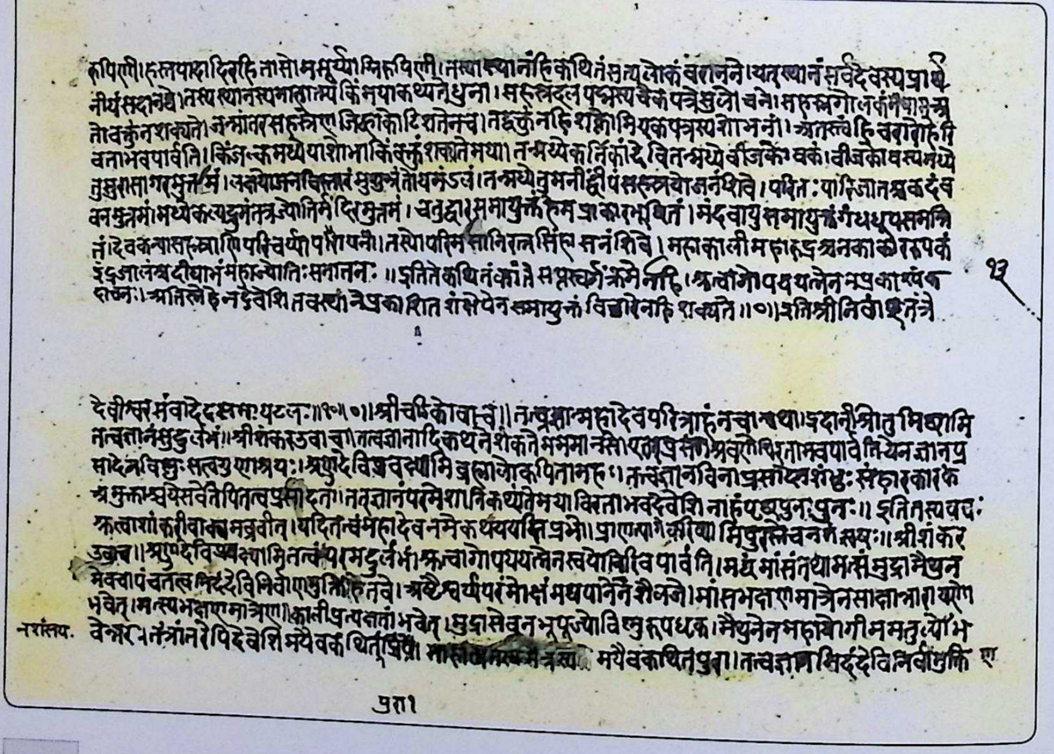
रूपिणी। ... नास्मि ... तस्य स्थानं ... सर्वदेवस्य प्रा
... तस्य स्थानस्य ... पद्मस्य ...
... रत्नेन च। ...
वन्दावनपार्वति। ... बीजकोषस्य मध्ये
... मध्ये ... शिवे। ...
... सुमनोहरं। चतुर्द्वारसमायुक्तं ... मंदवायुसमायुक्तं ...
तं। ... रत्नसिंहासनं शिवे। महाकाली महारुद्र ... रूपकं
... सनातनः ॥ इति ते कथितं ... [१३]
... इति श्री ... तंत्रे
देवीश्वर संवादे ... पटलः ॥ ॥ ॥ श्रीचंडिकोवाच ॥ ... महादेव ... इदानीं श्रोतुमिच्छामि
... श्रीशंकर उवाच ...
... प्रसीदोश्च शंभुः संहारकारक
... इति सत्यं वदः
... प्राणत्यागे ... श्रीशंकर
उवाच ॥ ... मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रा मैथुन
...
भवेत्। ... कालीप्रियतमो भवेत्। मुद्रासेवनभूपूज्यो विष्णुरूपधृक्। मैथुनेन महायोगी मम तुल्यो भ
नरांसप. वेत्। ... मयैव कथितं पुरा। तत्वज्ञानमिदं देवि ...
प्रता।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुक्तिकारणं। एकत्र पंचमेतदेह। स एवं शं शवीरोयं न शंसयः। वीरता भावसर्वत्र नोपाया ज्ञान चेष्टया। ब्राह्मणोनैव
पङ्क्तंतं मात्रं भोजनं तं वा पंचतत्त्वं स दासेवं गुरु प्रभावेन जीयते। सदेव मानसी सदाभानसन्नपेणं। त्रिसध्यं मानसं यागं ना
भिकुंडे प्रयत्नतः षड्वर्गेषु जितो भूत्वा नकोनाशयणः स्वयं। भवत्येव न संदेहो दंडधारणमात्रतः। पितृवंशे सप्तदंसी मा
तृवंशे त्रयोदश। कांतायाः सप्तभश्चैव लक्ष्मीनाशाय णो भवेत्। इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यश्चैतान् ब्रवीद्वचः। यदुक्तं मयि
मुक्त्यर्थं। तत्कथं तु निरंतरं। पंचतत्त्वं स दासेवं कस्माद्याभं वदस्व मे॥ यत्रैव वर्त्तते दंडी वह्निशिष्य समावृतः। तत्र गत्वा
प्रयत्नेन पंचतत्त्व विचेष्टितं। अथवा वीरमध्येतु यत्नेन गमनं चरेत्। तत्त्वज्ञानी गृहस्थस्य सन्निधाने तु कुजेन किला सूक्ष्म
विगंतर्ब्यं यत्रास्ति कुलनायकः। भिक्षाचर्यानचस्वार्थं देवतायां कृते पुनः। आचार्यपत्नीं दृष्ट्वा तु देवताया। कृते पुनः
आचार्यपत्नीं दृष्ट्वा तु भिक्षां कुर्यात् समाहितः। हे मातर्देहि मे भिक्षां कुंडलीतपया स्वहे। एवमुक्त्वा ततो दंडी महाशंका १४
समाचरेत्। कुंभतो निकटे समानीय हो भयो विधिपूर्वकं। ततो कुर्यात्कारंधं आज्ञैरथ कुर्वति पुनः। विपरीतक्रमेणो कुर्यात् रुध्यवि
शोधनं। ततः कुर्यात् प्रयत्नेन अंतयज्ञोपवीतकं॥ ँ २४ पत्र

तत्वानियत्रैव भिलनं भवेत्। तत्रैवाहं प्रवक्ष्यामि तेन रामतत्समीसदा। नारी कालिकारूपा च तेन तस्यां प्रलीयते। येन रागः सा
धुरूपा च तत्त्वज्ञानपरायणाः। जीवन्मुक्ता च ते प्रोक्ता कुलरूपा न चान्यथा। सायोज्यादिस हामोक्षं निर्युक्तं नित्यादिषु। ब्रा
ह्मणः परमेशानि यदि तत्त्वे परायणः। जीवन्मुक्तः च ते प्रोक्तः सत्यं सत्यं पुनः सत्यं परतत्त्वे प्रलीयते। यथा तोयं तोयमध्ये
लीयते परमेश्वरि। तथैव तत्त्वसेवायां लीयते परमात्मनि॥ इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षदं। येन विज्ञानमात्रेण मोक्ष
सिद्धिर्न शंसयः। क्षितिं विना यदा नास्ति संस्थितेः कारणं सदा। तोयं विना यथा नास्ति पिपासानाशकारणं। तमोहंता यथा
नास्ति भास्करेण विना प्रिये। विना वह्निप्रयोगेन यथा किं विन्नप च्यते। विना चंद्रेण देवेशि सुधावृष्टिर्न जायते। मातृगर्भ
विनी कांते उत्पत्तिर्न्न यथा भवेत्। तत्त्वज्ञानं विना देवि यथा मुक्तिर्न जायते। अतएव महेशानि गोपनं कुरु यत्नतः। दिव्य
भावयुता नां वै तत्त्वज्ञानं सदा चरेत्। वीरभावयुता नां वै तत्त्वं से यं सदा न च। न पशौ रालये कुर्यात्। न पशोर्ज्ञानगोचरे॥
न पशोः सन्निधानेन न पशोर्दृष्टिगोचरे। अन्यथा पतिकीटस्य दर्शनं न हि कारयेत्। सिद्धिर्वन्नि भ्रंशं प्राप्नोयकृत्वापि

शोधनं। ततः कुर्यात्प्रयत्नेन अंतर्यज्ञोपवीतकं। ऋद्धिमाप्नुयात्। एका शक्तिं समानीय एकैक साधकः सदा। पूजयेद्धृ
यत्नेन पंचतत्त्वेन कौलिकः। एवं कृत्वा लभेत् सिद्धिं नान्यदृष्टिगोचरे॥ श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव धनसिद्धये। सिद्धिर्न जा
यते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ। यत्रैव कामना सिद्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत्। आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजया जयेत्। की
र्त्तिवृद्धिर्यशोवृद्धिर्मुक्तिभागी न संशयः॥ वांछासिद्धिज्ञानसिद्धिर्देव्याः प्रीतिश्च जायते। श्रीचक्रपूजायाः कुर्याद् स ए
व शंकरः स्वयं। अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च। दृष्ट्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं कौलिकार्चने। वापीकूपतडागादि
दत्वा यत्फलमाप्नुयात्। तत्फलं कोटिगुणितं यदि चक्रं प्रपूजयेत्। तन्मध्ये वर्त्तते देवि यदि युक्तो नरः। शिवबुद्धिप्रपूज्येत् कि श्री
भ्रांतिस्तत्र विवर्जयेत्। [illegible] प्रति [illegible] वरयात्। तत्तोये प्रतिपश्यति गंगतोये यथा सूर्यं तीनतोये यथा पुनः। सूर्यस्य द
र्शनं नास्ति। सूर्य्यैकः प्रतितिष्ठति। तथैव परमेशानि साधके दूषणं। मंत्रधारणमात्रेण तदात्मा तन्मयो भवेत्। अतएव १५

महेशानि दूषणं नास्ति वै तस्मिं। वेदः पवित्रं परमं। शक्तिर्मोक्षस्य कारणं। पूजाहीना च या शक्तिः सर्जपहीना च या
पुनः। ध्यात्वा साधकवेत् समानारी कालिका स्वयं। भ्रांतिरत्र न कर्त्तव्या यदि मुक्तिं प्रयच्छति। समानारी भ्रांति संयुक्ता आ
गता चक्रमंडले॥ सप्तजन्म निसा नारी चांडाली पतिवर्जिता। एवं विरूपा या नारी भवसंगं कुरुते यदि। धनपुत्रविवर्जि
तश्च स चांडालो न चान्यथा। इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षदं। येषां गेहे महेशानि तत्त्वज्ञानं भमोदितं। ते पुनर्जननी
गर्भं न विशन्ति कदाचन। जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ताः शिवरूपश्च ते नराः। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कौलिकस्य च लक्षणं। यस्मिन देवे
यद्द्वारं निर्दिष्टं मंत्रसाधने। तद्द्वार विशिष्टा या कौलिकः सैव कीर्तितः। शैवे शाक्ते गाणपत्ये सौरे चांद्रे सुलोचने। तत्त्वं ज्ञान
मिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः॥ ॥ इति निर्वाणतंत्रे देवीश्वरसंवादे तत्त्वविवरणं नाम एकादशः पटलः ११॥ ॥ श्रीचं
डिकोवाच। शृणु नाथ परानंद मम प्राणेश्वर प्रभो। वैष्णवस्य च यत्तत्त्वं तन्मे ब्रूहि जगत्पते॥ श्रीशंकर उवाच। शृणु तत्त्वं व
रारोहे वैष्णवस्य त्रिलोचने। गुरुतत्त्वं वर्णतत्त्वं मंत्रतत्त्वं सुरेश्वरि। देवतत्त्वं ध्यानतत्त्वं पंचतत्त्वं [illegible] वराणने तत्रादौ श्रीगुरोः

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

जामं २

स्तोत्रं स्तोत्रं वक्ष्यामि पार्वति । सतैलं वर्त्तिका युक्तं देहस्थं ब्रह्मतेजसं । गुरुणा मंत्रदानेन तत्र तत्र दीपितं भवेत् । देवता या स्मृती
हि वीजाक्षुरस्य तु ने ध्रुवं एवंहि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः । ईश्वरस्य तु पद्मीयं तदेव अक्षराश्रितं । तेन वर्णात्मके देहे जंतोरेवन
हि वीजाक्षुरस्य तु ने ध्रुवं । एवं हि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः । मंत्रवर्णस्वरूपश्च श्रीनीयतेन परमेश्वरि । वनेनं त्वमिदं देवि मम सर्वस्वयद्भवेत् । स्वयं देवो न चान्योस्मि निर्मदेव रूपकः
शंसयः । मंत्रवर्णस्वरूपश्च श्रीनीयते परमेश्वरि । वनेतत्त्वमिदं देवि मम सर्वस्वयद्भवेत् । स्वयं देवो न चान्योस्मि निमदेव रूपकः
सर्वत्र देवतां ध्यायेत् शृणुष्व कमलानने । ध्यानेन लभते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः । ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानेन सिध्यति ।
इतिते कथितं देवि वेदसर्वस्वयं सुरेश्वरि । यस्य ज्ञानादमरत्वं विष्णु च विष्णुरूपानचान्यथा । यः कुर्यात् परमेशानि तत्वज्ञानं मयोदितं
स्वर्गभागी भवेन्मर्त्यो विष्णुलोके वसेत्सदा । यदि ज्ञानि युतो मर्त्यो मनसा चिंतयेत्सदा । तेन वा नाहि गच्छति कदा चित् मम मंदिरे । इ
तिते कथितं [illegible] । यज्ज्ञात्वा दमरत्वं च लभते नात्र संशयः ॥ ० ॥ इति निर्वाणतंत्रे श्रीः वैष्णवतत्वकथनं नाम च
दशः पटलः १२ ॥ ० ॥ श्रीचंडिकोवाच ॥ त्वया मन्त्रं दशार्णं च पूर्वे च कथितं तु मे प्रकाशरूपं तं मंत्रं कथयस्व दयानिधे ॥ श्री १६
सिद्ध उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मंत्रं दशाक्षरं परं । यस्य श्रवणमात्रेण गूढोपि विष्णुरूपधृक् । एषु मंत्रोपि च देवेशि शक्तिमेत्र

जपेद्यदि । अज्ञात्वा तन्महामंत्रं स भवेद्ब्रह्मराक्षसः । अज्ञात्वा तन्महामंत्रं तत्वज्ञानी भवेद्यदि । तथापि नरकं गच्छेदिति देवस्य संमतं
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दशार्णं मंत्रमुत्तमं । मायावीजं वधूवीजं लक्ष्मीकाली च पाशकं । गगनं पश्चि वीजं च वह्निकांतान्ततः प्रिये ।
इति ते कथितं कांते दशा[illegible]नुत्तमं । यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः । अस्य ग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ॥ अस्य प्रसादमा
त्रेण दंडी निर्वाणतां व्रजेत् । दंडोपि तं जपेदेनं तु दशार्णं परमेश्वरि । अस्य मंत्रो महामंत्रो जायंते नात्र संशयः । सर्वदेवाः सदा यस्य दृश्या
नेजायते ध्रुवं । महाविद्योपाशकश्च दशार्णं नहि पश्यति । इह लोके दरिद्रः स्यात् परे च ब्रह्मराक्षसः । तस्माद्यत्नेन देवेशि दशार्णं श्रा
वयेद्गुरुः । यथाम[र]तरंगिन्यां न समाः सकला आपगाः । दशार्णस्य समो नास्ति मंत्रोपि सुरपूजिते । मत्समा यदि नारी च न त्वसमः पुरुषोस्ति
चेत् । दशार्णस्य समो मंत्रः कथया शिवाननं । दशार्णस्य स्वर्णस्य सदृशं लोहं नास्ति चेत् । दशार्णस्य समो मंत्रः कथ्यते शृणु प्रिये । श्री
प्रसादो एषं मंत्रो दशार्णः परमेश्वरी । उक्तं त्वये महामंत्रे माहात्म्यं कथयामि ते ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यद्रूपं दंडधारिणः । सा गुरुपो
गृहस्थश्च ब्राह्मणो ब्रह्मवादिनः । सर्वमायापरित्यक्तः सदा धर्मपरायणः । जितेंद्रियो जितक्रोधः समत्वं सर्वजातिषु पुत्रे रिपौ समत्वं च

सर्वजातिषु । पुत्रे रिपौ समत्वं च समस्वर्णे च पार्थिवे । दयाभावश्च सर्वत्र पुत्रे मित्रे रिपौ भवे । लाभालाभे जये नाशे निशायां पौलिके तथा
काये प्राणेन संबंधो मृत्युरत्युगोतिके । ब्रह्मज्ञानं विना ज्ञानं यस्य चित्ते न विद्यते । सन्यासधर्मे नस्येव नान्यस्य सुरसुरपूजिते । सन्या
संधारणे कार्ये विप्रस्य तु क्रिहेन वेदा [illegible] नारायणः स्वयं । चतुर्भुजाः प्रजायंते दंडधारणमात्रतः ॥
सर्वलक्षणसंयुक्तो ब्राह्मणो गमनं चरेत् । गत्वा च दंडिनं दृष्ट्वा प्रणमेद्दंडवत् क्षितौ । त्वमेव देव देवेश त्वमेव त्राणकारकः । त्वमेव
जगतां वंद्य त्राहि मां शरणागतं । इति श्रुत्वा दंडधारी पप्रच्छ सादराज्जलं । कस्त्वं कस्य सुतस्त्वं हि कथमागमनं वद । श्रुत्वा दं
तद्वचनं विप्रः प्रोवाचात्मनिवेदनं । विप्रवंशे समुद्भूतो ह्यभूकोहि द्विरेफवान् । नास्ति मे पितरौ साक्षात् । नास्ति मे स्त्री सुतादयः । मत्तो
च माता पितरौ मत्तो भ्रातादयः सुताः । पश्चात्स्वकांता नाशेतु ह्यहमत्यंततापवान् । अतएव हि भो स्वामिन् देहि मे परमे परमाश्रयं । स
त्यं कुरु द्विजश्रेष्ठो यद्युक्तं वै ममांतिके । मिथ्याभाषणदोषेण ब्रह्मवर्त्मविवर्जितः । भवत्येव न संदेहो द्विजमत् पुत्रनोवद । स्थितो यो यो १७
वना पांच कांतायां परमेश्वरि । सर्वं हि विफलं तस्य यः कुर्याद्दंतधावनं । सन्यासं विफलं तस्य घोरदारव्यं गमिष्यति । विद्यते वाम

भागेन यस्य कांता सुतस्तथा । सन्यासं धारणं तस्या वृथा हि परमेश्वरि । स गुरुश्चापि शिष्यस्य वै रुद्रारव्यं प्रयच्छति । इत्यादि दृष्ट्वा
वक्तुं श्रुत्वा दंडी जितेंद्रियः । सन्यासदानं तस्यैव दद्यान्मुक्तिं च साश्वतीं । आदौ दशाक्षरं मंत्र प्रथमे श्रावयेद्गुरुः । तत् श्रुत्वा च मह
वत्सगमनं कारयेत्ततः । काशीं वा काशयुग्मं वा वेगेन गमनं चरेत् । गुरुणा सह शिष्येण पृष्ठे पृष्ठे विधानतः । तिष्ठ तिष्ठ म
हावाहो मां त्यक्त्वा नहि गच्छतु । शिष्यः परमहंसस्त्वं त्वत्समो नास्ति भूतले । क्षंतव्यं अपराधं मे त्वमेव विष्णुरूपधृक् । त्वमेव ज
गतां वंद्य त्वमेव सर्वपूजितः त्वमेव परमो हंस तिष्ठ तिष्ठ तु मां व्रज । स शिष्य दंडिनां देवि इति वाक्यं वदेत्ततः । अतः सः परमो
हंसः पथि शेते प्रमोहितः । तस्यैव दर्शनार्थाय अंतरीक्षे च देवताः । सस्त्रीकाः सपरीवारा आयांति दिग्विदिक्षु च । एतस्मिन् सम
ये दंडी । शांतये तु शिष्यमुत्तमं । फुत्कारं [illegible] ने लानेन सुव्रतः । फुत्कारैर्वायुयोगैश्च पुनः प्राणं वियोजयेत् । जन्मांत
रं तु तस्यैव तत्क्षणे जायते किल । जन्मांतरं समालोक्य संस्कारमाचरेद्गुरुः । दंडानि केस मानीय अन्नप्राशनमाचरेत् । ततो पि दं
डिनो देवी शिष्याय ज्ञानहेतवे । अणुशिष्य महावीर मद्दासं हृदयं कुरु । जन्मांतरं तु तस्यैव पृथिव्यां नाधिकारिता ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

मतदेहस्वरूपो वंसंशरीरोयंनरांसथः। वीरस्य भावसर्वचमोपाद्याहारचेष्टया। ब्राह्मणो नैवयदत्तं। तस्मात्त्रैभोजनंतव। पंचतत्वं
सदासेव्यंयुष्मभावेनजीयते। सदेवमानसीपूजा सदामानसतर्पणं। त्रिसंध्यंमानसंयागं नाभिकुंडेप्रयत्नतः। सदैवमानसंभोगं
त्यागंकुरुप्रयत्नतः। षड्जोगुपुत्रजितोभूत्वानकोनारायणः स्वयं। भवत्येवनसंदेहो दंडधारणमात्रतः। पितृवंशेसमुद्दसोमा
तृवंशेत्रयोदशः। कांतायाः सप्तसप्तश्चैवलक्ष्मीनारायणोभवेत्। इतिकृत्वावचनस्य शिष्यश्चैव्यानुद्धवीद्भुव। यदुक्तं मयिदंडमा
र्थंतत्कोमिमिरतरं। पंचतत्वंसदासेव्यंकस्मात्त्वाभंवदस्वमे॥ यत्रैववर्त्तते दंडी वृकशिष्यसमावृतः। तत्रगत्वा प्रयत्नेनपं
चतविचेष्टया। अथवावीरमध्येतु यत्नेनगमनंचरेत्। तत्वज्ञानीगुरुस्वस्यसन्निधानेव्रजेत किल। सुदूरमपिगंतव्यंयत्रा
स्तेकुलनायकः। भिक्षावर्याभचस्वार्थं देवतायाः कृतेपुनः। आचार्य्यपत्नीदृष्ट्वातुभिक्षांकुर्य्यात् समाहितः। हेमातर्देहि
मेभिक्षां श्रीकुलजीं तर्पयाम्यहं। एवमुक्त्वाततोदंडीमहासंस्काररतावेदव। कुंतोतिकेसमानीयहोमयेद्विधिपूर्वकं। ततोह
नेत् कर्यधित्वा आज्येनश्चाकृतिंपुनः। विपरीतक्रमेणैवकुर्य्यात्कुम्भविशोधनं। ततः कुर्य्यात् प्रयत्नेन अंतर्यज्ञोपवीतकं। शिखा १८

तस्य शिखामंत्रैः पुष्पमध्येनिधापयेत्। मूलेनयत्नमर्चैत्तु। तस्मिन्नेवनिवेशयेत्। ओमित्येकयापूर्णं। विलिप्य शावयेन्ततः। [illegible] मंत्रेण
कुंडमध्येविनिःक्षिपेत्। पूर्णाहुतिंततोदद्यात्तत्पूर्णमानयेत्सुधीः। सयज्ञसूत्रंसशिखंतत्पूर्णेवर्पयेत् प्रिये। मूलमंत्रंजपेत्तत्र गजांत
कसहस्रकं। ततस्त्वश्रावयेन्मंत्रं कालिकायास्सुंदरि। अथश्रावयेन्मंत्रं तारायाः परमद्भुतं। मूलमंत्रंसमुच्चार्य्य पूर्णमस्मप्रयत्नयः म
न्त्रेण तत्क्षणात्सास्वादं तत्यज्ञोपवीतवान्। भवत्येवनसंदेहो। नरोनारायणःस्वयं। विध्रदंडसमानीयवंशस्यैकंसमाचरेत्।
विध्रदंडेन्यसेन्न्यासात् कालिकायाः प्रयत्नतः। जीवन्यासंततःकृत्वा कुंडेनियोजयेत्। इष्टदेवीस्वरूपायंदंडोयंपरमेश्वरि। शिष्य
स्यदक्षिणेहस्ते दंडस्थापनमाचरेत्। कमंडलुंसमानीयवारुणंप्रजपेत्सुसी। वारुणीं निक्षिपेत्तत्र ततोमूलमनुंजपेत्। अष्टोत्त
रशतंजप्त्वा तस्यवामकेन्यसेत्। गैरिकंकौपिनंवस्त्रं यत्नेनपरिधापयेत्। दंडनारायणमात्रेण नरोनारायणोभवेत्। अथाव
धिमहामायादंडोयदिविभावनात्। साक्षान्नारायणोसौ मत्स्वे हृदया धर्मपरोभव। तवमाया पिताखामी सर्वदंडामि केस्थितिः
सोनुस्मरणमनंगोऽस्य गुरुस्यस्य दक्षिणत्व। नारायणंसमाभाष्य। द्वारेनस्यव्रजेत्सुधीः॥ इतिकृत्वागुरुस्यस्यपुत्रंजलिपरोभवेत्। द्वाचर

डितंदृष्ट्वा प्रणमेद्ब्राह्मणोवरः॥ भिक्षांदधात्प्रयत्नेन। मधुमांसविना प्रिये। आदायभिक्षांदेवेशि। चौरवद्गमनंचरेत्। गृहस्था
लयेचैवतात्रिंवासंचकारयेत्। तथाहि नगरंगत्वा त्रिरात्रिंवसतिंचरेत्। तीर्थभूमिंततोगत्वा सप्तरात्रंवसेत्ततः। ब्राह्मणंदंडिनंदृ
ष्ट्वा प्रणमेद्विधिपूर्वकं। तोयपूर्णं चदेवेशि किंवाशून्यकमंडलुं। दृष्टिमात्रेण तत्पात्रं पूर्णंकुर्य्याद्विजोत्तमः। कुशाग्रमानंयद्विं
दुंयदिदधात्कमंडलुं। दृष्टिमात्रेणतत्पात्रं पूर्णंकुर्य्याद्विजोत्तमः। कुशाग्रमानंयद्विंदुंदद्यात्कमंडलौ। समुद्रसप्तदानस्यफलंसल
भेतध्रुवं। दधात्तत्र यदिमोहेन सभवेद्रापयदायकः। त्रिंशद्वर्षसहस्राणि उग्रेविष्टोभवेत्॥ इतितेकथितंचंडि सन्यासधारणंपरं
नवक्तव्यंपशोरग्रे प्राणांतेपिकदाचन॥०॥ इतिश्रीनिर्वाणतंत्रेदेवीश्वरसंवादेसन्यासविवरणोनामत्रयोदशःपटलः॥१३॥ ॥
श्रीशंकरउवाच। शृणुदेवि प्रवक्ष्यामि अवधूतोयथाभवेत्। वीरस्यमूर्तींजानीयात्सदानन्दपरायणः। यद्रूपंकथितंपूर्वंसन्या
सधारणंपरं। तद्रूपंसर्वकर्माणि प्रकुर्य्याद्वीरवल्लभः। दंडिनामुंडनंचास्माव स्वरूपोभाचरेन्तपा। तथानैवप्रकुर्य्यात्तु वीरस्यमुंडनं १९
प्रिये। असंस्कृतकेशजालोमुक्तालंविकचास्वयं। अस्थिमालीविभूषणः। रुद्राक्षान्वापिधारयेत्। दिगंबरोवावीरेंद्र श्चापकौ

पिनीभवेत्। रक्तचंदनदिव्यांगं कुर्य्याद्भस्मांगभूषणं। क्षमादानंतपोध्यानंवीरभावेनशैलजे। शिवोहंभैरवोनंदेशुक्तोहंकुल
नायकः। एवंभावयेत्मंत्री हेतुयुक्तः सदाभवेत्। संविदासेवनंकुर्य्यात्। सदाकारणसेवनं। भवेत्साक्षात्सपुरुषः शंभुरूपोनसं
शयः। निर्वाणमुक्तिमाप्नोति ब्राह्मणोवीरभावतः। अवधूतः क्षत्रियश्च सहयोगीनसंशयः। स्वरूपापिभवेद्विप्रःशूद्रोपिसहजो
कवान्। संपूर्नफलमाप्नोति। विप्रोनिर्वाणकंव्रजेत्। त्रिभागफलमाप्नोति क्षत्रियोवीरभावतः। पादद्वयंचवैश्यस्य शूद्रस्यचैकपा
दकं। ब्राह्मणस्यविनान्यत्र संन्यासोनास्तिचंडिके। कुर्य्यान्मोहनयोऽन्यत्र। सैवपापाश्रयोनरः। गुप्तभावेनदेवेशि शृणुमत्प्राणव
ल्लभे। सन्यासिनासदासेव्यं पंचतत्वंवरानने। ब्रह्मस्वात्स्यमूर्ध्वेतु यदिमत्पुनर्जायते। दंडेनोपैविनिक्षिप्यभवेत्परमेश्वरि॥ अ
वधूताचारतः हंसः परमपूर्वकः। सेवचानंदविख्यातो ह्युदशावेसरसस्वती। अवधूतस्यचाख्यातं शृणुस्वपर्वतात्मजे। व
र्णानुरूपभक्तीचधीरीवपुरिवच। एकस्यांनित्यसंस्थित्वा इष्टध्यानादिकंचरेत्। योमेत्रदानतप्राणाः सवृतः परिकीर्त्तितः
श्मशानेकेशजटानूडंसदा वातुलवत्चरेत्। अंतर्यागीमहावीरोश्रवणं शैवशैलजे। नानाशास्त्रेषुयोविज्ञो नानाकर्मविशारदः। सेदष्ट

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

देवीभावेनभावयेन्नाद्धिचारणं। सएवभावतीवीरो महाज्ञानीजितेंद्रियः। सदाह्लादीहरोधीरो। मुक्तकेशोदिगंब
रः। सर्वत्रसमभावेन भावयेद्योनरोत्तमः। इष्टदेवी विना नास्ति सगिरीपादिकीर्तितः। नानादेशेषु पीठेषु क्षेत्रेषु तीर्थभू
मिषु। नवमंकुरुतेनित्यं कुर्य्याद्यत्नेनपूजनं। देवतायाः सदाध्यानं गुरोः पूजनंतथा। अतयोगेषु यो निष्ठः सवीरः पूरि
तेवच। अवधूताश्रमेदेवि यस्य भक्तिश्च निश्चला। तस्यतुष्टा भवेत्काली किंनसिद्ध्यतिभूतले। अवधूतं समालोक्येश
[illegible] अवश्यंपूजये
मुवत्पूजनंचरेत्॥ शक्तितः पंचतत्वानि यत्नेनैवनिवेदयेत्। अशक्तः परमेशानि [illegible] अवश्यंपूजये
४ द्वीवंगृहस्थः साधुरूपकः। यावेषीतंवीरसंभवेदापदाश्रयः। ब्रह्मचर्यं प्रवक्ष्यामि शृणुदेवि समाहितः। यस्या स्मरण
मात्रेणनरोनानाधृणोभवेत्। गैरिकं वसनंकुर्यात्देवताध्याननत्परः फलमूलाहाररतोदुग्धगव्यं समाहरेत्। शास्त्रो
नन्दीयात् शूद्रानीतंतथाजलं। ऋतुकालंविनानैव। संक्रांतां गमनंचरेत्। गृहस्थापि महेशानि ब्रह्मचारीसदागुरुः २०
उदासीनः कदाचिद्धि गुरुस्कर्मायितो भवेत्। तस्यशिष्यस्य कन्या नैकदाचित्। नखलो मादिकं वस्त्रं नन्या उपब्रह्मचारिणः

सर्वेत्रेवदयाभावंसदेवध्याननत्परः। त्रिशूलंधारयेच्चैकं त्रिशिखंवापिधारयेत्। तांम्रपूर्णकंचरुद्राक्षं। कर्णेयुग्मे निवेशयेत्
यद्देशेविद्यते वीरो ब्रह्मचारीतपोधनः। तद्देशोसुस्थिरा। लक्ष्मीर्जायतेमात्रसंशयः। अथवक्षे गृहस्थस्य लक्षणंश्रृणु च
ष्टिकेपाठेहा अश्वातिनीनांसेवनेदेवपूजने पितृश्राद्धं कुलाचार तत्वज्ञानसमाचरेत्। निजकांतासदापूजानिजकांता
हि देवता। मानसं पूजनं कुर्यात् मानसे नास्ति पातकं। सर्वेषांपितृरूपोसौ गृहस्थः साधुरूपकः। सदाचाररतः श्रीमान् सा
दायत्तपरायणः। स्थापयेत्। पंचतत्वागेहमध्येप्रयत्नतः। तदेवसर्वं सिद्धीशोभवत्येवनसंशयः। यस्मिन् मंत्रे। विचारोपि सि
द्धिदाणादूषणे। तन्तसर्वं महेशानि गृहस्थस्यसुनिश्चितं। सुनिश्चितंसुविचार्यमहा[illegible]धकोत्तमः।
एकोक्षरेनथोकूटे मालामंत्रादिदैवते॥ वैदिके। विचारोनास्तिदेवेशि स्वमलैनैवहि। तथापिचागृहस्थस्य सुविचा
र्के महाविमवुगदोनोदूषणोनापि सर्वमंत्रस्य दीक्षणं गृहस्थाश्रमभूमाथतत्वसंपन्नेषुसुवयोरतः। सततं सर्वपापविमु
सैवसाश्रमेश्वरः। अन्येहानेनयेपुनर्यहामदानेनयत्नतः। तन्मेसर्वं गृहस्थस्य नान्यस्यसुरवंदिते॥ इतितेकथितंकां

२१

तेचतुराश्रमलक्षणं। नवक्तव्यंयशोरक्षसपथोमेत्वयिप्रिये॥०॥ इतिश्रीनिर्वाणतंत्रेचतुर्दशःपटलः॥१४॥०॥
पत्र २ श्लोक ६० प्रमाण॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

सन्दर्भग्रन्थसूची

गुप्त, अभिनव (२००२), *तन्त्रालोक (विवेकव्याख्यासहित)*, राधेश्याम चतुर्वेदी (सम्पा.), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन ।

गोरक्षनाथ, (२००२), रामलाल श्रीवास्तव (सम्पा.), *सिद्धसिद्धान्तपद्धति*, गोरखपुर : गोरखनाथ–मन्दिर ।

ज.ब.रा.,धनशमशेर (वि.सं. २०२०), *प्रबुद्धसनातनरहस्य*, काठमाडौँ ।

तीर्थ, तारानन्द (वि.सं. २०६४), *वाममार्ग का यथार्थ स्वरूप* (कल्याण, शक्ति अङ्क), गोरखपुर : गीताप्रेस ।

नवमीसिंह (वि.सं. २०५४), *तन्त्रचिन्तामणि (पूर्वभाग)*, विद्यानाथ उपाध्याय (सम्पा.), दाङ : महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय ।

पौडेल, दुर्गादत्तशर्मा (सम्पा.) (वि.सं. २०६१), *शिवमहिम्नः स्तोत्र*, चितवन : भगवती देवी पौडल ।

मिश्र, परमहंस (सम्पा.) (२००२), *कुलार्णवतन्त्र*, दिल्ली : चौखम्बा विद्याभवन ।

वेदव्यास (वि.सं. २०४५), *भागवतमहापुराण*, गोरखपुर : गीताप्रेस ।

शास्त्री, रघुनाथ (सम्पा.) (१९४०), *मेरुतन्त्र*, बम्बई : लक्ष्मीबेंकटेश्वर स्टीम प्रेस ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0.In Public Domain. Digitization by eGangotri

वीर पुस्तकालय तथा राष्ट्रिय अभिलेखालयबाट प्रकाशित पुस्तकहरूको सूची

क्र.सं.	पुस्तकको नाम
१	अभिलेख (अंक १ देखि ३९ सम्म)
२	सूचीपत्र बौद्ध विषयक हस्तलिखित ग्रन्थहरू
३	सूचीपत्र हस्तलिखित नेपाली चिठ्ठी पत्र
४	नेपाली भाषामा लेखिएका हस्तलिखित ग्रन्थहरूको वर्णनात्मक सूचीपत्र
५	आयुर्वेद विषयका हस्तलिखित ग्रन्थहरूको सूचीपत्र
६	देवनागरी लिपिका हस्तलिखित ग्रन्थहरूको सूंचीपत्र
७	Catalogue of Tibetan Manuscripts (Vol. 1 to 11)
८	Catalogue of Guthi Paper (Vol. 1 to 2)
९	भूमिसम्बन्धी तमसुक ताडपत्र (अंक १ देखि ४ सम्म)
१०	कान्तिपुर शिलालेख सूची (अंक १ देखि ४ सम्म)
११	पुष्प चिन्तामणि
१२	राजविधान सार
१३	हस्तमुक्तावली
१४	अश्वमेधीय यात्रा
१५	ऐतिहासिक चिठ्ठीपत्र (अंक १ देखि ३ सम्म)
१६	कृत्यवाटिका
१७	बृहत् सूचीपत्र (अंक १ देखि १० सम्म)
१८	ब्रह्मशान्ति
१९	वास्तुशास्त्रीय ग्रन्थहरूको संक्षिप्त अध्ययन
२०	PAINTED ILLUSTRATIONS OF THE MANUSCRIPT COVERS IN NATIONAL ARCHIVES FROM NEPAL
२१	व्रतकल्पलतिका
२२	व्रतरत्न माला
२३	अगस्त्यसंहिता रत्न परीक्षा (वी.पु.)
२४	हरमेखला पूर्वीखण्ड
२५	हरमेखला मध्यखण्ड
२६	SAARC Voyage from Banglore to Kathmandu
२७	ऐतिहासिक कुण्डली
२८	सिद्धान्त सारिणी
२९	भक्तपुर शिलालेख सूची
३०	संक्षिप्त सूचीपत्रम् (वी.पु.)
३१	सूचीपत्र ऐतिहासिक चिठ्ठीपत्र संग्रह
३२	नेपालभाषामा लेखिएका हस्तलिखित अभिलेख ग्रन्थहरूको वर्णनात्मक सूचीपत्र
३३	श्रीमद्वराहमिहिराचार्य विरचितम् विवाहपटलम्
३४	शिवधर्मोत्तर (शिवधर्म पुराण द्वितीयखण्ड)
३५	अजीर्णमञ्जरी (नेपाली-भाषानुवादसहित)
३६	वास्तु शास्त्र
३७	लिपि तालिका
३८	अनुपानमञ्जरी
३९	परातन्त्र
४०	प्रथम लगत (प्रथम, द्वितीय भाग)
४१	दङ्गीशरण कथा (प्रबन्धकाव्य)
४२	कालीतत्त्व
४३	पथ्यापथ्यविनिश्चयः
४४	वैद्यजीवनम् लोलिम्बराजकृतम्

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
राष्ट्रिय अभिलेखालय
रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं.: ०१-४२००८५६, ०१-४२००८४५, ०१-४२००८४६
वेबसाईट: www.narchives.gov.np, ईमेल: mail@narchives.gov.np

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal